Colecție coordonată de Mircea Martin

Michel Foucault

Editor: Călin Vlasie
Redactori: Laura Albulescu, Ruxandra Mihăilă Tehnoredactor: Corina Mîță Coperta colecției: Andrei Mănescu Prepress: Viorel Mihart
Ilustrația: Clemens - *Scene d'evasion* (detaliu), Bibliotheque municipale, Rochefort

A supraveghea şi a pedepsi

Naşterea închisorii

Traducere din limba franceză, postfață şi note de Bogdan Ghiu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României FOUCAULT, MICHEL
A supraveghea şi a pedepsi : naşterea închisorii /
Michel Foucault; trad. din lb. franceză, postf. şi note de Bogdan Ghiu. - Ed. a 2-a. - Piteşti: Paralela 45, 2005 ISBN 973-697-417-0
I. Ghiu, Bogdan (trad.; postf.)
343.24(44X091) **343.8(100X091)**
Michel Foucault
Surveiller et punir. Naissance de la prison

Ediția a Ii-a revizuită

Ilustrații

1. N. Andry, *L'orthopedie ou l'art de prevenir et de corriger dans Ies enfants Ies difformites du corps* [Ortopedia sau arta de a preveni şi de a îndrepta diformitățile corpului la copiii, 1749.
2. Medalie comemorativă a primei treceri în revistă a trupelor de către Ludovic al XIV-lea, în 1666. (Bibliotheque Naționale, Cabinet des

5/6. Planuri însoțitoare ale Ordonanței
din 25 septembrie 1719
privind construcția cazărmilor. *Cf. p. 180.*
7. PG. Joly de Maizeroy, *Theorie de la guerre*
[Teoria războiului], 1777.
Tabără pentru 18 batalioane şi 24 de escadroane. *1.* Campamentul infanteriei. *2.* Al cavaleriei 3. Al trupelor uşoare. *4.* Gărzile cele mari.
5. Aliniamentul gărzilor taberei.
6. Cartierul general. 7. Parcul artileriei. *8.* Parcul de provizii. *9* Redută. *Cf. p. 221.*
'».
8. Model pentru scriere. (Colecțiile de istorie aleI.N.R.D.P)C/:/>. *194.*

9. Colegiul din Navarra (Spania). Desenat şi gravat de Francois Nicolas Martinet, în jurul anului 1760. (Colecțiile de istorie ale I.N.R.D.P) *Cf. p. 183.*
10/11. *Interiorul Şcolii de învățământ mutual*
de pe strada Port-Mahon, în timpul exercițiului de scriere.
Litografie de Hippolite Lecomte, 1818.
(Colecțiile de istorie ale I.N.R.D.P) C/JD. 288.
Proiect de spital, 1786. ***Cf.p.*** *224.*
13. J.F. de Neufforge, Proiect de spital, *Recueil e'lementaire d 'architecture* [Culegere elementară de arhitectură], 1757-1780. *Cf.p. 224.*
f f

14. Menajeria de la Versailles în epoca lui Ludovic al XTV-lea, gravură de Aveline. *Cf. p. 258.*
15. Planul casei de detenție din Gent/Gand, 1773. *Cf.p. 156.*
16. J.F. de Neufforge, Proiect de închisoare, *loc. cit. Cf. p. 224.*
17. J. Bentham, Planul Panopticon-uluL *(The Works of Jeremy Bentham,* ed. Bowring, voi. IY pp. 172-173). *Cf.p. 255.*
18/19. N. Harou-Romain, Proiecte de penitenciare, 1840. *Cf.p. 315.*
20. N. Harou-Romain, Proiect de penitenciar, 1840.
Plan şi secțiune a celulelor. *Cf.p. 315.*
Fiecare celulă cuprinde o intrare, o odaie, un atelier
şi un spațiu pentru plimbare *(promenoir).*
In timpul rugăciunii, uşa de la intrare este deschisă,
iar deținutul stă în genunchi (desenai central).
21. N. Harou-Romain, Proiect de penitenciar, 1840.

In celula sa, un deținut își face rugăciunea
cu fața spre turnul central de supraveghere. *Cf.p. 315.*
CEI.I.i '.11
\
22. A. Blouet, Proiect de închisoare celulară pentru 585 de deținuți, 1843. *Cf. p. 315.*
23. Planul închisorii din Mazas. *Cf. p. 315.*
24. închisoarea La Petite Roquette. *Cf. p. 315.*
27. Stingerea în colonia de la Mettray. *Cf. p. 374.*
28. Conferință despre ravagiile alcoolismului ținută în sala de conferințe a închisorii din Fresnes.
MACHINE **AVAPEtJR** POUR LA CORRECT1ON CELER
29. *Mașină cu aburi pentru îndreptarea celeriferă a fetițelor §i a băiețeilor.*
Tații și Mamele, Unchii și Mătușile, Tutorii și Tutoarele, Dascălii și Dăscălițele de Pensioane
și, în general, toți aceia care au Copii leneși, mâncăcioși, neascultători, recalcitranți,
scandalagii, pârâcioși, vorbăreți, fără credință în Dumnezeu, sau care prezintă oricare
alt defect, sunt anunțați că Dl Croquemitaine [Bau-bau] și Dna Briquabrac [Talmeș-balmeș]
au instalat la reședința tuturor primăriilor din Paris câte o mașină asemănătoare cu cea
înfățișată în gravura alăturată și că primesc zilnic, în stabilimentele lor, între ora amiezii
și orele 2,00, pe toți copiii răi care trebuie să fie corectați.
>ES PETITES FILLES ET DES PETITS GARCONS .
Domnii Loupgarrou [Vârcolac], cărbunarul Rotomago, Mange sans faim [Mănâncă fără foame] și Doamnele Panthere furieuse [Panteră furioasă], Ganache sans pitie [Boșorog nemilos] și Bois sans soif [Bea fără sete], prieteni și rude ai Dlui Croquermitaine și ai Dnei Briquabrac, vor instala cât de curând Mașini asemănătoare și în orașele de provincie, unde se vor deplasa ei înșiși în permanență pentru a coordona executarea operațiunilor. Prețul foarte scăzut al corecțiunii oferite de Mașina cu aburi și uluitoarele efecte pe care ea le produce îi vor convinge pe toți părinții să recurgă la ea ori de câte ori comportarea urâtă a copiilor lor o va cere. Copiii incorigibili pot fi, de asemenea, primiți în pensiune, unde vor fi hrăniți cu Pâine și Apă. Gravură de la sfârșitul secolului al XVIU-lea. (Colecțiile de istorie ale I.N.R.D.R)
29. ii Tații și, în scand alt de au ins înfați, Și orei
30. N. Andry, *L'orthopedie ou l'art de prevenir et de corriger dans Ies enfants Ies difformites du corps* [Ortopedia sau arta de a preveni și de a îndrepta diformitățile corpului la copii], 1749.

Partea întâi SUPLICIUL

Capitolul I
TRUPUL CONDAMNAȚILOR

La 2 martie 1757, Damiens[aI] a fost condamnat „să-și recunoască public greșeala[11] în fața intrării principale a Bisericii din Paris", unde trebuia să fie „dus și purtat într-un cărucior, cu capul descoperit, îmbrăcat numai în cămașă, purtând o torță de ceară aprinsă în greutate de două livre"; apoi, „în amintitul cărucior, în Place de Greve, pe un eșafod ce va fi înălțat în acel loc, urma să-i fie smulsă cu un clește înroșit în foc carnea de pe piept, brațe, coapse și pulpele gambelor, mâna dreaptă, arătând tuturor cuțitul cu care a comis paricidul, trebuind să-i fie arsă în foc de pucioasă, iar în locurile de unde i se va fi smuls carnea urmând să se arunce cu plumb topit, ulei încins, smoală de rășină arzând, ceară și sulf amestecate, după care corpul trebuia să-i fie tras și dezmembrat de patru cai, iar membrele și corpul să-i fie arse în întregime, preschimbate în cenușă, iar cenușa risipită în vânt"[1].
„A fost în sfârșit rupt în bucăți, povestește *Gazette d'Am-sterdam*[2].
Această ultimă operațiune a durat foarte mult, căci caii folosiți nu erau obișnuiți să tragă; astfel încât, în loc de patru, a trebuit să fie aduși șase; dar nici această manevră nefiind

a Notele semnalate cu cifre romane aparțin traducătorului și sunt grupate la sfârșitul fiecărui capitol *(n.t)*
1 *Pieces originales et procedures du proces fait ă Robert-Frangois Damiens,* 1757, voi. III, pp. 372-374.
2 *Gazette d'Amsterdam,* 1 aprilie 1757.

de ajuns, călăii au fost obligați să dezmembreze coapsele nefericitului, să-i taie nervii și să-i ciopârțească încheieturile... Suntem asigurați că, deși avea obiceiul să înjure tot timpul, de data aceasta nu a lăsat să-i scape nici cea mai mică blasfemie; insuportabilele dureri îi smulgeau doar niște urlete cumplite, și a fost auzit repetând: «Doamne, ai milă de mine; Isuse, ajută-mă!» Spectatorii s-au putut cu toții convinge de solicitudinea parohului de la Saint-Paul, care, în ciuda vârstei înaintate, îl îmbărbăta tot timpul pe condamnat."
La rândul lui, ofițerul de poliție, Bouton, povestește: „S-a dat foc pucioasei, dar focul era atât de slab, încât abia dacă pielea din partea de deasupra mâinii a fost puțin atinsă. Apoi, unul dintre călăi, cu mânecile suflecate mult deasupra coatelor, a apucat un clește special din oțel, lung de aproximativ un picior și jumătate, i-a smuls carnea mai întâi din pulpa gambei drepte,

apoi din coapsa dreaptă, după care a trecut la cele două părți cărnoase ale brațului drept şi la piept. Călăul, cu toate că era puternic şi solid, s-a chinuit foarte mult până a reuşit să smulgă bucățile de carne, pe care le prindea cu cleştele de două sau trei ori la rând, răsucind în acelaşi loc, iar ceea ce izbutea să smulgă lăsa în urmă o rană de mărimea unui scud de şase livre.
După fiecare dintre aceste lucrări ale cleştilor, Damiens, care urla tot timpul fără însă a profera injurii, înălța capul şi se privea; acelaşi călău care îl chinuise până atunci cu cleştele a luat cu o lingură de fier din amestecul fierbinte din cazan şi a turnat din belşug în fiecare rană.
După care au fost fixate frânghii subțiri de funiile de care urmau să fie prinşi caii, apoi au fost legați caii, fiecare de câte unul din membrele trupului, în prelungirea picioarelor şi a brațelor.
Domnul Le Breton, grefier, s-a apropiat în câteva rânduri de condamnat ca să-1 întrebe dacă are ceva de spus. Acesta a zis că nu; la fiecare cazna, striga, nimic de spus, ca din gură de şarpe, aşa cum sunt înfățişați cei osândiți la chinurile iadului: «Iartă-mă, Dumnezeul meu! Iartă-mă, Doamne!» In ciuda tuturor acestor chinuri, ridica din când în când capul şi-şi privea, bravând, trupul. Frânghiile strânse foarte tare de oamenii care trăgeau de capete îi provocau suferințe de nespus. Domnul Le Breton s-a apropiat încă o dată de el ca să-1

întrebe dacă vrea să spună ceva: a spus că nu. Preoții l-au înconjurat de mai multe ori, cu toții, şi i-au vorbit îndelung; cerea să sărute crucifixul pe care aceştia i-1 întindeau; îşi apropia buzele şi spunea fără încetare: «Iartă-mă, Doamne!»
Caii s-au opintit o dată, trăgând de câte unul din membre, fiecare cal fiind ținut de câte un călău. După un sfert de ceas, aceeaşi ceremonie, şi, în sfârşit, după mai multe încercări ne-izbutite, caii a trebuit să fie puşi să tragă după cum urmează: cei de la brațul drept înspre cap, cei de la picioare fiind întorşi spre brațe, ceea ce i-a frânt nefericitului brațele la încheieturi. Aceste încercări de sfârtecare au fost repetate de mai multe ori, fără a se ajunge la nici un rezultat. îşi înălța capul şi se privea. Călăii s-au văzut obligați să mai lege încă doi cai în fața celor legați de picioare, ceea ce acum făcea şase cai. Dar tot degeaba.
în sfârşit, călăul Samson i-a spus domnului Le Breton că nu vede nici un mijloc şi nici o speranță de a o scoate la capăt, cerându-i să întrebe la Palat dacă vor să ordone să fie tăiat în bucăți. Domnul Le Breton, după ce s-a întors din oraş, a dat ordin să continue încercările, ceea ce s-a şi întâmplat; dar caii obosiseră de atâta tras, şi unul dintre cei legați de picioare s-a prăbuşit. Preoții s-au apropiat şi i-au vorbit din nou. El le spunea (l-am auzit cu urechile mele): «Sărutați-mă, Domnilor!» Domnul preot de la Saint-Paul neîndrăznind aşa ceva, domnul de Marsilly a trecut pe sub funia legată de brațul stâng şi 1-a sărutat pe frunte. Călăii s-au strâns laolaltă, în vreme ce Damiens le spunea să nu blesteme, să-şi facă meseria, că nu avea nimic împotriva lor; îi implora să se roage lui Dumnezeu pentru el şi 1-a implorat pe preotul de la Saint-Paul să facă o rugăciune pentru el la cea mai apropiată slujbă.
După încă două sau trei încercări, călăul Samson şi cel care îl sfârtecase cu cleştele au scos fiecare câte un cuțit din buzunar şi i-au tăiat picioarele direct din trunchi; cei patru cai s-au opintit şi au smuls cele două picioare, după cum urmează: mai întâi pe cel din dreapta, apoi celălalt; după care a fost făcut acelaşi lucru la brațe, la umeri şi subțiori; carnea a trebuit să fie tăiată până aproape de os, iar caii, care trăgeau din răsputeri, au smuls mai întâi brațul drept, apoi pe cel stâng.

După desprinderea de trup a acestor patru părți, preoții s-au aplecat să-i vorbească; însă călăul le-a spus că murise, deşi adevărul este că eu îl vedeam pe om zbătându-se încă, maxilarul inferior mişcandu-i-se ca şi cum ar fi vorbit. Puțin timp după aceea, unul dintre călăi a afirmat chiar că, atunci când ridicase de jos trunchiul ca să-1 arunce pe rug, acesta era încă viu. Cele patru membre, dezlegate din frânghiile de care fuseseră prinşi caii, au fost aruncate pe un rug pregătit în incinta ce se afla în linie cu eşafodul, apoi trunchiul şi restul au fost acoperite cu buşteni şi vreascuri şi s-a dat foc paielor amestecate printre lemne.

...După cum suna pedeapsa, totul a fost prefăcut în cenuşă. Ultima bucată găsită printre tăciuni nu a ars complet decât spre zece şi jumătate seara, poate chiar mai târziu. Bucăţilor de carne şi trunchiului le-a trebuit cam patru ore ca să ardă complet. Ofiţerii în rândul cărora mă număram, ca şi fiul meu, împreună cu detaşamentul de arcaşi au rămas pe loc până către ora unsprezece noaptea.
Lumea se întreabă ce să însemne faptul că, a doua zi, un câine s-a culcat pe locul unde fusese făcut focul; a fost gonit de mai multe ori şi s-a întors de fiecare dată. Nu este însă greu de înţeles că animalul cu pricina găsea locul respectiv mai cald decât altele."[1]
Şi iată, acum, regulamentul redactat trei sferturi de veac mai târziu, de Leon Faucher[111] „pentru Casa de deţinuţi tineri din Paris"[2].
„Art. 17. Ziua deţinuţilor va începe la ora şase dimineaţa în timpul iernii şi la ora cinci, vara. Munca va dura nouă ore pe zi în toate anotimpurile. Două ore pe zi vor fi dedicate învăţăturii. Munca şi ziua se vor încheia la ora nouă seara în timpul iernii şi la ora opt, vara.
Art. 18. *Deşteptarea.* La primul semnal al tobei, deţinuţii trebuie să se trezească şi să se îmbrace în linişte, timp în care paznicii descuie uşile celulelor. La al doilea semnal al tobei, deţinuţii trebuie să fie în picioare şi să-şi facă paturile. La cel

1 Citat *in* A.L. Zevaes, *Damiens le regicide,* 1937, pp. 201-214.
2 L. Faucher, *De la reforme des prisons,* 1838, pp. 274-282.

de-al treilea, se aşază în ordine pentru a merge la capelă, unde are loc rugăciunea de dimineaţă. între fiecare semnal al tobei, există un interval de cinci minute.
Art. 19. Rugăciunea se desfăşoară sub conducerea preotului instituţiei şi este urmată de o lectură morală sau religioasă. Tot acest exerciţiu nu trebuie să dureze mai mult de o jumătate de oră.
Art. 20. *Lucrul.* La ora şase fără un sfert, vara, şi la şapte fără un sfert, iarna, deţinuţii coboară în curte, unde trebuie să se spele pe mâini şi pe faţă şi să primească o primă raţie de pâine. Imediat după aceasta, se grupează pe ateliere şi merg la lucru, care trebuie să înceapă la ora şase, vara, şi la şapte, iarna.
Art. 21. *Masa.* La ora zece, deţinuţii întrerup lucrul şi se duc în sala de mese; se vor spăla pe mâini în curte şi se vor strânge pe grupe. După servirea mesei, pauză, până la unsprezece fără douăzeci.
Art. 22. *Şcoala.* La unsprezece fără douăzeci, la semnalul tobei, se formează rândurile şi se intră la şcoală pe grupe. Cursurile durează două ore şi cuprind alternativ citirea, scrierea, desenul liniar şi socotitul.
Art. 23. La ora unu fără douăzeci, deţinuţii părăsesc şcoala pe grupe şi se duc în curte pentru pauză. La ora unu fără cinci, la semnalul tobei, se regrupează cu toţii pe ateliere.
Art. 24. La ora unu, deţinuţii trebuie să fie la locurile lor în ateliere: lucrul durează până la ora patru.
Art. 25. La ora patru, se iese din ateliere pentru a se merge în curte, unde deţinuţii se spală pe mâini şi se adună pe grupe pentru a merge la masă.
Art. 26. Cina şi pauza ce urmează după ea durează până la ora cinci; în acel moment, deţinuţii reintră în ateliere.
Art. 27. La ora şapte, vara, la ora opt, iarna, lucrul încetează; are loc o ultimă distribuire de pâine în ateliere. O lectură de un sfert de oră, având ca obiect unele noţiuni instructive sau cultivarea sentimentelor nobile, este efectuată de un deţinut sau un paznic, fiind urmată de rugăciunea de seară.
Art. 28. La ora şapte şi jumătate, vara, la opt şi jumătate, iarna, deţinuţii trebuie reintroduşi în celule, după spălarea mâinilor şi inspectarea îmbrăcămintei ce au loc în curte; la

primul semnal al tobei se vor dezbrăca, la următorul vor trebui să intre în pat. Se încuie uşile

celulelor, şi paznicii patrulează pe coridoare pentru a se asigura de respectarea ordinii şi a liniştii."
Iată, prin urmare, un supliciu şi un program. Ele nu sancţionează aceleaşi crime şi nu pedepsesc acelaşi tip de delincvenţi. Definesc, fiecare, în chip cât se poate de pertinent un anumit stil penal. Le desparte mai puţin de un secol. Este exact epoca în care, în Europa şi în Statele Unite, întreaga economie a pedepsei a. trecut printr-un proces de rearanjare internă. Epocă de mari „scandaluri" pentru justiţia tradiţională şi de nenumărate proiecte de reformă; o nouă teorie a legii şi a crimei, o nouă justificare morală sau politică a dreptului de a pedepsi; abolire a vechilor ordonanţe şi dispariţie treptată a vechilor cutume; epocă în care apar în proiect sau sunt redactate coduri penale „moderne": Rusia, 1769; Prusia, 1780; Pennsylvania şi Toscana, 1786; Austria, 1788; Franţa, 1791, Anul IV, 1808 şi 1810. O nouă epocă pentru justiţia penală.
Din numărul atât de mare de transformări, mă voi opri la una singură: dispariţia supliciilor. Suntem tentaţi, astăzi, să nu-i acordăm prea mare importanţă; poate că, la vremea ei, a dat naştere la prea multe declamaţii; poate că a fost cu prea multă uşurinţă şi în chip exagerat pusă pe seama unei „umanizări" ce se dispensa de necesitatea unei analize. Şi, în orice caz, care îi poate fi importanţa în comparaţie cu marile transformări instituţionale, ce cuprindeau coduri explicite şi generale, reguli unificate de procedură; instituţia curţii cu juri adoptată aproape pretutindeni, cu definirea caracterului esenţial corectiv al pedepsei şi cu acea tendinţă ce nu încetează să se accentueze începând din secolul al XlX-lea, de modulare a pedepselor în funcţie de indivizii găsiţi vinovaţi? Nişte pedepse mai puţin nemijlocit fizice, o anumită discreţie în arta de a produce suferinţă, un joc de dureri mai subtile, mai mascate şi despovărate de fastul vizibil — merită oare toate acestea să le rezervăm o atenţie deosebită, lor, care, fără îndoială, nu sunt nimic mai mult decât efectul unor reorganizări mai profunde?

Există totuşi un fapt ce nu poate fi negat: în câteva zeci de ani, a dispărut corpul torturat, dezmembrat, amputat, însemnat simbolic pe faţă sau umăr, expus viu sau mort, oferit ca spectacol. A dispărut corpul ca ţintă principală a represiunii penale.
La sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui de-al XlX-lea, în pofida unei mari străluciri, sumbra sărbătoare punitivă este pe cale de a se stinge. Două procese au intervenit în această transformare. Nu au avut în mod strict nici aceeaşi cronologie şi nici aceleaşi cauze. Este vorba, pe de o parte, de dispariţia treptată a spectacolului punitiv. Ceremonialul pedepsei tinde să se eclipseze, transformându-se într-un nou act procedural sau administrativ. Pedepsirea cu recunoaşterea publică a greşelii fusese abolită în Franţa pentru prima oară în 1791, apoi, din nou, în 1830, după o scurtă restabilire; stâlpul infamiei este suprimat în 1789; în Anglia, în 1837. Muncile publice, care în Austria, Elveţia şi unele dintre Statele Unite ale Americii, ca Pennsylvania, trebuia prestate în plină stradă sau pe principalele drumuri - de ocnaşi cu zgardă de fier, în haine pestriţe, cu bile de fier la picioare şi care intrau în contact cu mulţimea de pe margini prin provocări, injurii, vorbe de insultă, lovituri, manifestări de ură sau de complicitate[1] -, sunt aproape pretutindeni suprimate la sfârşitul secolului al XVIII-lea sau în prima jumătate a celui de-al XlX-lea. Expunerea publică era încă în vigoare în Franţa anului 1831, în ciuda unor critici violente - „scenă dezgustătoare", spunea Real[2][IV]; a fost până la urmă abolită în aprilie 1848. In ce priveşte lanţurile[v], pe care ocnaşii le târau de-a lungul şi de-a latul Franţei, până la Brest şi Toulon, acestea vor fi înlocuite în 1837 cu furgoane celulare decente, vopsite în negru. Puţin câte puţin, pedepsirea a încetat să mai fie teatrală. Şi orice element de spectacol pe care ea îl mai putea cuprinde va dobândi din acel moment o conotaţie negativă; ca şi cum funcţiile specifice ale ceremoniei penale ar fi încetat treptat să mai fie înţelese, ritualul ce „trăgea concluzia" crimei începe să fie

1 Robert Vaux, *Notices,* p. 45, citat *in* N. K. Teeters, *They Were in Prison,* 1937, p. 24.
2 *Archives parlementaires,* seria a doua, voi. LXXII, 1 decembrie 1831.

suspectat că ar întreține cu aceasta dubioase legături de rudenie; că ar egala-o, dacă nu chiar ar depăşi-o în sălbăticie, că i-ar obişnui pe spectatori cu o sălbăticie de care se voia să fie scutiți, că le-ar arăta acestora frecvența crimelor, că l-ar face pe călău să semene cu un criminal, şi pe judecători cu nişte ucigaşi, că ar inversa în ultima clipă rolurile, că ar face din cel supliciat un obiect de milă sau de admirație. Beccaria[VI] spusese acest lucru demult: „Asasinatul, care ne este înfățişat drept o crimă oribilă, îl vedem comis cu sânge rece, fără remuşcări."[1] Execuția publică începe să fie percepută ca un focar capabil să reaprindă violența.

Pedeapsa va tinde, prin urmare, să devină partea cea mai ascunsă a procesului penal. Fapt ce are mai multe consecințe: ea părăseşte domeniul percepției cvasicotidiene pentru a intra în cel al conştiinței abstracte; se aşteaptă ca eficacitatea ei să se datoreze caracterului implacabil, nu intensității ei vizibile; certitudinea de a fi pedepsit - aceasta, şi nu oribilul teatru trebuie să împiedice comiterea crimei; mecanica exemplară a actului de a pedepsi îşi modifică angrenajele. In felul acesta, justiția nu se mai încarcă public cu partea de violență inerentă activității ei. Dacă totuşi ucide sau loveşte, nu o mai face spre a-şi glorifica forța, ci în virtutea unui element care face parte din ea însăşi şi pe care este obligată să-1 tolereze, dar pe care îi este greu să-1 mărturisească. Accentele de infamie sunt redistribuite: în cadrul pedepsei-spectacol, o oroare difuză emana dinspre eşafod; ea îi învăluia deopotrivă pe călău şi pe condamnat; iar dacă era întotdeauna pe punctul de a preschimba în milă sau glorie umilirea la care era supus cel supliciat, preschimba în mod regulat în ticăloşie violența legală a călăului. De acum încolo, scandalul şi lumina vor fi împărțite altfel; condamnarea în sine este menită să-1 marcheze pe delincvent cu un semn negativ şi univoc: deci publicitate a dezbaterilor şi sentinței; în ceea ce priveşte execuția, ea nu este decât o umilire în plus, pe care justiția se jenează să o impună condamnatului; se va ține, prin urmare, la distanță de ea,

1 C. de Beccaria, *Trăite des delits et despeines,* 1764, p. 101 din ediția îngrijită de F. Helie în 1856, care va fi citată în continuare.

căutând tot timpul să o încredințeze altora, şi sub pecetea tainei. E urât să fii pasibil de pedeapsă, dar prea puțin glorios să pedepseşti. De aici, dublul sistem de protecție pe care justiția 1-a aşezat între ea şi pedeapsa pe care o impune. Executarea pedepsei tinde să devină un sector autonom, de care un mecanism administrativ descarcă justiția; aceasta se eliberează printr-o disimulare birocratică a pedepsei de ruşinea secretă de a trebui să pedepsească. E simptomatic faptul că, în Franța, administrația închisorilor a depins vreme îndelungată de Ministerul de Interne, iar cea a ocnelor de Ministerul Marinei sau al Coloniilor. Iar dincolo de această reîmpărțire a rolurilor are loc denegarea teoretică: esențialul pedepsei pe care noi, judecătorii, o hotărâm să nu credeți că ar consta în faptul de a pedepsi; ea, de fapt, încearcă să corecteze, să îndrepte, să „vindece"; o tehnică de redresare compensează, în cuprinsul pedepsei, stricta ispăşire a răului şi îi absolvă pe magistrați de urâta meserie de a pedepsi. Există în justiția modernă şi la cei care împart dreptatea o jenă de a pedepsi ce nu exclude întotdeauna zelul; jenă ce nu încetează să crească: rana aceasta devine apanajul psihologilor ca şi al mărunților funcționari ai orto-pediei morale.

Dispariția supliciilor înseamnă dispariția spectacolului; dar înseamnă şi slăbirea dominației asupra corpului. *RiisK^11,* în 1787: „Nu mă pot împiedica să sper că nu este departe clipa în care spânzurătoarea, stâlpul infamiei, eşafodul, biciul, roata vor trece, în istoria pedepselor, drept semne ale barbariei veacurilor şi țarilor şi drept un fel de dovezi ale slabei influențe a rațiunii şi religiei asupra spiritului omenesc."[1] într-adevăr, *Van Meenen,* deschizând, şaizeci de ani mai târziu, la Bruxelles, cel de-al doilea congres al ştiințelor penitenciare, îşi amintea de vremea copilăriei lui ca de o epocă revolută: „Am văzut pământul presărat cu spânzurători, roți, ştreanguri, stâlpi ai infamiei; am văzut schelete trase hidos pe roată."[2] Stigmatizarea fusese abolită în Anglia (1834) şi în Franța (1832); în 1820, Anglia nu mai îndrăznea să aplice

în

1 B. Rush, „Society for Promoting Political Inquiries", *in* N. K. Teeters, *The Cradle ofthe Penitentiary,* 1935, p. 30.

2 Cf. *Annales de la Charite,* II, 1847, pp. 529-530.

toată amploarea lui supliciul suprem rezervat trădătorilor *(Thistlewoody*[111] nu a mai fost tăiat în patru bucăți). Numai biciul se mai păstra în câteva sisteme penale (Rusia, Anglia, Prusia). Dar, pe ansamblu, practicile punitive deveniseră discrete. Nu mai trebuia atins corpul, sau, în orice caz, cât mai puțin posibil, şi numai pentru a ajunge la ceva din el ce nu este corpul însuşi. Se va spune: dar închisoarea, recluziunea, munca silnică, ocna, interdicția de şedere, deportarea[IX] - care au ocupat, toate, un loc atât de important în sistemele penale moderne - sunt tot atâtea pedepse „fizice": spre deosebire de amendă, acestea au ca suport şi ca obiect nemijlocit corpul. însă relația pedeapsă-corp nu mai este aceeaşi cu cea existentă în cadrul supliciilor. Corpul se găseşte acum în poziție de instrument sau de intermediar: dacă se intervine asupra lui închizân-du-1 sau silindu-1 să muncească este cu scopul de a priva individul de o libertate înțeleasă deopotrivă ca un drept şi că un bun. Conform acestei noi penalități[x], corpul este prins într-un sistem de constrângere şi privare, de obligații şi inter-dicții. Suferința fizică şi durerea corpului însuşi nu mai sunt elementele constitutive ale pedepsei. Pedeapsa a trecut de la practicarea senzațiilor insuportabile la o economie a drepturilor suspendate. Dacă justiția mai este, încă, nevoită să manipuleze şi să se atingă de corpul justițiabililor, o va face de la distanță, curat, după legi austere şi țintind spre un obiectiv mult mai „înalt". Grație acestei noi atitudini moderate, o întreagă armată de tehnicieni a venit să ia locul călăului, anatomist nemijlocit al suferinței: supraveghetori, medici, preoți, psihiatri, psihologi, educatori; prin simpla lor prezență în preajma condamnatului, ei aduc justiției elogiile de care aceasta are absolută nevoie: îi garantează că trupul şi durerea nu constituie obiectivele ultime ale acțiunii ei punitive. Să reflectăm la faptul următor: un medic trebuie, astăzi, să vegheze în preajma condamnaților la moarte, până în ultima clipă, juxta-punându-se, astfel, ca însărcinat cu binele, ca agent al non-suferinței, slujbaşilor care, în ceea ce-i priveşte, au misiunea de a suprima viața. Când clipa execuției se apropie, condamnaților li se fac injecții cu tranchilizante. Utopie a pudorii judiciare: să iei viața fără a permite răului să se simtă, să privezi de toate drepturile fără să determini suferința, să impui

pedepse nedureroase. Recursul la psiho-farmacologie şi la diferiți „deconectanți" fiziologici, chiar dacă nu este decât provizoriu, se înscrie în cursul firesc al acestei penalități „necorpo-rale".

Despre acest dublu proces - dispariția spectacolului şi anularea durerii — depun mărturie ritualurile moderne ale execuției capitale. O unică mişcare a antrenat, pe fiecare în ritmul ei propriu, legislațiile europene: aceeaşi moarte pentru toți, care să nu fie nevoită să poarte, ca semn distinctiv, pecetea specifică a crimei ori statutul social al criminalului; o moarte care să nu dureze decât o clipă, pe care nici o pornire nu trebuie să o declanşeze înainte sau să o prelungească asupra cadavrului, o execuție cu efect mai curând asupra vieții decât asupra cor-pului. Dispar lungile procese prin care moartea este în acelaşi timp întârziată prin întreruperi calculate şi prin serii succesive de agresiuni. Nu se mai întâlnesc combinații precum cele puse în scenă pentru a-i ucide pe regicizi sau precum aceea pe care o imagina, la începutul secolului al XVIII-lea, autorul lui *Hanging noi Punishment Enough*[1]*,* care ar fi permis ruperea pe roată a unui condamnat, biciuirea lui până la pierderea cunoştinței, apoi atârnarea în lanțuri înainte de a fi lăsat să moară lent de foame. Se renunță la supliciile în decursul cărora condamnatul este târât pe o împletitură de nuiele (pentru a se evita spargerea capului pe caldarâm), i se spintecă pântecele, i se smulg intestinele în mare grabă, pentru ca el să mai apuce să vadă cum îi sunt aruncate în foc; în care este până la urmă decapitat, iar corpul îi este

tăiat în patru.[2] Reducerea acestor suferinţe atroce la execuţia capitală strictă defineşte noua morală a actului punitiv.
încă din 1760, în Anglia fusese experimentată (cu ocazia executării lordului Ferrer) o maşină de spânzurat (un suport ascuns sub picioarele condamnatului, care trebuia să pună

1 Text anonim, publicat în 1701.

2 Supliciu rezervat trădătorilor, descris de W. Blackstone, *Commentaire sur le Code criminel anglais,* trad. 1776, 1, p. 105. Traducerea având scopul să demonstreze omenia legislaţiei englezeşti în comparaţie cu vechea Ordonanţă din 1760, comentatorul adaugă: „In decursul acestei torturi înfiorătoare ca spectacol, vinovatul nu suferă nici mult, nici îndelung."

capăt agoniilor lente şi altercaţiilor dintre victimă şi călău). A fost perfecţionată şi adoptată definitiv în 1783, an în care a fost suprimată şi tradiţionala defilare dintre Newgate şi Tyburn[XI] şi în care s-a profitat de reconstrucţia închisorii, după Gordon Riots™, pentru a Instala eşafodurile chiar la Newgate.[1] Celebrul articol 3 din Codul francez din 1791 - „tuturor condamnaţilor la moarte li se va tăia capul" - are o triplă semnificaţie: moarte egală pentru toţi („Delictele de acelaşi fel vor fi pedepsite prin acelaşi fel de pedeapsă, oricare ar fi rangul şi starea socială a vinovatului", stipula deja moţiunea votată, la propunerea lui Guillotin™, pe 1 decembrie 1789); o singură moarte pentru fiecare condamnat, obţinută printr-o singură lovitură şi fără a se recurge la acele torturi „lungi şi prin urmare crude", precum ştreangul denunţat de Le Peletier[XIV]; în sfârşit, pedepsirea numai a condamnatului, căci decapitarea, pedeapsă pentru nobili, este cel mai puţin infamantă pentru familia criminalului.[2]
Ghilotina, folosită cu începere din martie 1792, este mecanica adaptată la aceste principii. Ea reduce moartea la un eveniment vizibil, însă instantaneu. Contactul dintre lege sau cei care o aplică şi corpul criminalului este redus la o clipită. Agresarea fizică nu mai are loc; călăului nu-i revine decât misiunea de a fi un ceasornicar meticulos. „Experienţa şi raţiunea ne arată că procedeul de tăiere a capului unui criminal provoacă un chin mai îngrozitor decât simpla privare de viaţă, aşa cum prevede formal legea, ca execuţia să aibă loc într-o singură clipă şi dintr-o singura lovitură; exemplele arată cât de dificil este de realizat acest lucru. Pentru siguranţa procedeului, este absolută nevoie ca el să depindă de mijloace mecanice invariabile, cărora să li se poată determina atât forţa, cât şi efectul... E uşor să se construiască o astfel de maşină care să nu dea niciodată greş; decapitarea nu va dura mai mult de o clipă, conform voinţei legii noi. Acest aparat, dacă e necesar, nu va produce nici un fel de impresie fizică, şi abia dacă va putea fi remarcat."[3] Aproape fără să se atingă de corp, ghilotina

1 Cf. Ch. Hibbert, *The Roots of Evil,* ed. 1966, pp. 85-86.

2 Le Peletier de Saint-Fargeau, *Archives parlementaires,* voi. XXVI, 3 iunie 1791, p. 720.

3 A. Louis, „Rapport sur la guillotine", citat de Saint-Edme, *Dictionnaire de penalite,* 1825, voi. IV, p. 161.

suprimă viaţa, tot astfel cum închisoarea ia libertatea, ori o amendă - nişte bunuri. Se presupune că aplică legea nu atât unui corp real, susceptibil de durere, cât unui subiect juridic, ce ar deţine, pe lângă alte drepturi, şi pe acela de a exista. Ghilotina ar trebui să fie tot atât de abstractă ca şi legea.
Ceva din spectacolul supliciilor a continuat, fără îndoială, să-şi pună, o vreme, amprenta, în Franţa, asupra sobrietăţii execuţiilor. Paricizii — şi regicizii[5]^, cărora aceştia le erau asimilaţi - erau duşi la eşafod acoperiţi cu un văl negru; acolo, până în 1832, li se tăia mâna cu care comiseseră nelegiuirea. După această dată, nu s-a mai păstrat decât pânza neagră. Astfel, în cazul lui Fieschi[XVI], în noiembrie 1836: „Va fi adus la locul execuţiei în cămaşă, cu picioarele goale şi capul acoperit cu un văl negru; va fi expus pe un eşafod, în timp ce un aprod va citi poporului sentinţa de condamnare, după care va fi imediat executat." Să ne amintim de Damiens. Şi să reţinem că ultimul adaos la moartea penală a fost un văl de doliu. Condamnatul nu mai trebuia să fie văzut. Numai lectura publică, pe eşafod, a condamnării continuă să mai enunţe o crimă ce nu trebuie să aibă chip.[1] Ultima rămăşiţă a marilor suplicii este tocmai anularea lor: un văl menit să ascundă un corp. Execuţia lui Benoît, de trei ori nelegiuit - ucigaş al propriei mame, homosexual, asasin -, primul dintre paricizi pe care legea îl va scuti de tăierea mâinii: „în timp ce era citită cu glas tare sentinţa, el stătea în picioare pe eşafod, ţinut de călăi. Era îngrozitor să vezi acest spectacol; înfăşurat într-un larg giulgiu alb, cu faţa acoperită de o pânză neagră, paricidul scăpa privirilor mulţimii tăcute, iar sub aceste veşminte misterioase şi lugubre viaţa nu se mai manifesta decât prin urlete înfiorătoare care s-au stins în scurt timp sub cuţit."[2]
La începutul secolului al XlX-lea, marele spectacol al pedepsirii fizice a dispărut, prin urmare, cu

totul; corpul supus chinurilor nu mai e vizibil; este eliminată din cadrul pedepsei

1 Temă frecventă în epocă: cu cât criminalul este mai monstruos, cu atât mai mult trebuie să fie privat de lumina zilei: să nu vadă şi să nu fie văzut. Pentru paricid ar trebui „să se confecţioneze o cuşcă de fier sau să fie săpată o celulă impenetrabilă în care ar urma să rămână închis pe vecie". De Molene, *De l'humanite des lois criminelles,* 1830, pp. 275-277.

2 *Gazette des tribunaux,* 30 august 1832.

punerea în scenă a suferinţei. Pătrundem în epoca sobrietăţii punitive. Dispariţia supliciilor poate fi considerată aproape definitivă către anii 1330-1848. Desigur, această afirmaţie globală necesită unele corective. In primul rând, transformările nu s-au petrecut în bloc şi nici în cadrul unui proces unic. Au existat întârzieri. In chip paradoxal, Anglia a fost una dintre ţările cele mai refractare la această dispariţie a supliciilor fizice: poate din cauza rolului de model pe care îl conferiseră justiţiei penale engleze instituirea juriului[xvn], procedura publică, respectarea lui *habeas corpus*[^111]; dar, fără îndoială, mai ales din cauză că refuzase să slăbească rigoarea legilor ei penale în timpul marilor tulburări sociale din anii 1780-1820. Multă vreme, Romilly[XIX], Mackintosh şi Fowell Buxton[xx] nu au reuşit să determine atenuarea numărului şi a durităţii pedepselor prevăzute de legea engleză, „acest oribil carnagiu", cum o numea Rossi[XXI]. Severitatea ei (cel puţin în ceea ce priveşte pedepsele prevăzute, căci aplicarea lor era cu atât mai laxă cu cât legea apărea excesivă juriilor) chiar a crescut, căci în 1760 Blackstone[5001] număra 160 de crime capitale prevăzute de legislaţia engleză, iar în 1819 numărul lor crescuse la 223. Mai trebuie, de asemenea, să ţinem seama şi de accelerările şi de reculurile pe care le-a cunoscut, între 1760 şi 1840, procesul în ansamblul său; de rapiditatea reformei în ţări precum Austria sau Rusia, Statele Unite sau Franţa din zilele Constituantei, apoi de refluxul din perioada contrarevoluţiei în Europa şi a marii nelinişti sociale din anii 1820-1848; de modificările, mai mult sau mai puţin temporare, operate de tribunalele sau legile excepţionale; de distorsiunea dintre legi şi practica reală a tribunalelor (care este departe de a reflecta întotdeauna stadiul legislaţiei). Toate acestea determină perturbările din evoluţia petrecută la cumpăna dintre secolele al XVIII-lea şi al XlX-lea.

La aceasta se adaugă şi faptul că, deşi esenţialul transformării este evident către 1840, deşi mecanismele punitive şi-au dobândit atunci noul lor tip de funcţionare, procesul este departe de a fi încheiat. Eliminarea supliciului reprezintă o tendinţă ce-şi are rădăcinile în marea transformare petrecută în anii 1760-1840; dar ea nu se realizează pe de-a-ntregul atunci; şi se poate chiar afirma că practicarea supliciului a

obsedat încă multă vreme sistemul nostru penal, şi că-şi face şi azi simţită prezenţa. Ghilotina, această maşinărie a morţilor rapide şi discrete, anunţase, în Franţa, o nouă etică a morţii legale. Dar, foarte repede, Revoluţia a integrat-o într-un mare ritual teatral. Ani de-a rândul, ghilotina a constituit un spectacol. A fost nevoie să fie mutată tocmai la bariera Saint-Jacques, atelajul descoperit să fie înlocuit cu un vehicul închis, condamnatul să fie împins în grabă din furgon pe podium, să se organizeze execuţii grăbite la ore neobişnuite, ghilotina să fie până la urmă instalată în incinta închisorilor şi să devină inaccesibilă publicului (după execuţia lui Weidmann, în 1939), să fie blocate străzile ce duc spre închisoarea unde eşafodul e ţinut sub lacăt şi unde execuţia are loc în secret (execuţiile lui Buffet şi Bontemps, la Sânte, în 1972), să fie urmăriţi injustiţie martorii oculari ce povestesc ulterior scena, pentru ca execuţia să înceteze să mai fie un spectacol şi să rămână o stranie taină între justiţie şi condamnat. E suficientă evocarea tuturor acestor precauţii pentru a înţelege că moartea penală a rămas, şi astăzi, în esenţă, un spectacol, care, tocmai de aceea, trebuie interzis.

Cât priveşte dominaţia totală asupra corpului, nici aceasta nu dispăruse cu totul la jumătatea secolului al XlX-lea. Pedeapsa a încetat, desigur, să mai fie axată pe tortură ca tehnică de producere a suferinţei; obiectul ei a devenit pierderea unui bun sau a unui drept. Dar unele pedepse, precum munca silnică sau chiar închisoarea - pură privare de libertate - nu au funcţionat niciodată fără un anumit adaos punitiv ce vizează tocmai corpul: raţionalizare alimentară, privaţiuni sexuale, loviri, carceră. Simple consecinţe nedorite, dar inevitabile ale întemniţării? De fapt, închisoarea a menţinut întotdeauna în dispozitivele sale cele mai explicite un anumit grad de suferinţă corporală. Criticile frecvent formulate la adresa sistemului penitenciar în prima jumătate a secolului al XlX-lea (închisoarea nu e suficient de punitivă: deţinuţilor le este mai puţin foame, mai puţin frig, sunt per ansamblu mai puţin lipsiţi de cele

trebuincioase decât mulți sărmani sau chiar muncitori) indică existența unui postulat care nu a fost niciodată total eliminat: este drept ca un condamnat să sufere fizic mai mult decât

ceilalți oameni. Pedeapsa se disociază cu greu de adaosul de durere fizică. Ce ar putea să însemne o pedeapsă necorporală? Persistă deci în mecanismele moderne ale justiției penale un fond „supliciant" ce nu poate fi controlat în totalitate, ci cel mult învăluit, din ce în ce mai amplu, într-o penalitate a necorporalului.

Atenuarea, în decursul ultimelor secole, a severității penale este un fenomen bine cunoscut de istoricii dreptului. Dar multă vreme, el a fost considerat per ansamblu drept un fenomen cantitativ: mai puțină cruzime, mai puțină suferință, mai multă blândețe, mai mult respect, mai multă omenie. în realitate, aceste modificări sunt însoțite de o mutație în chiar obiectul operației punitive. Scădere a intensității? Poate. Schimbare de obiectiv, cu siguranță.

Dacă penalitatea, în formele ei cele mai drastice, nu se mai adresează corpului, atunci care este obiectul ei? Răspunsul teoreticienilor - al acelora care inaugurează, către 1760, o perioadă ce nu s-a încheiat încă — e simplu, aproape evident. Pare a fi conținut chiar în întrebare. Nu mai e vorba de corp, ci de suflet. Caznelor ce distrug corpul trebuie să le ia locul o pedeapsă ce acționează profund asupra simțirii, gândirii, voinței, înclinațiilor, Mably[xxm] i-a formulat o dată pentru totdeauna principiul: „Pedeapsa, dacă mă pot exprima astfel, trebuie să lovească mai mult sufletul decât trupul."[1]

Moment important. Foştii parteneri ai fastului punitiv - corpul şi sângele — cedează locul. Intră în scenă un nou personaj, mascat. A luat sfârşit o anumită tragedie; începe o comedie cu siluete de umbră, voci fără chip, entități impalpabile. Aparatul justiției punitive trebuie de acum înainte să acționeze asupra acestei realități necorporale.

Simplă afirmație teoretică, pe care practica penală o dezminte? Ne-am grăbi dacă am afirma aşa ceva. Este adevărat

1 G. de Mably, *De la legislation, (Euvres completes,* 1789, voi. IX, p. 326.

că a pedepsi nu mai înseamnă astăzi a aduce un suflet pe calea cea dreaptă; însă principiul lui Mably nu a rămas un simplu deziderat. îi putem urmări efectele de-a lungul întregii penalități moderne.

Este vorba, în primul rând, de o substituire de obiecte. Nu vreau să spun prin aceasta că, dintr-o dată, au început să fie pedepsite alt fel de crime. Desigur, definirea infracțiunilor, scara lor de gravitate, marjele de indulgență, ceea ce se tolera în fapt şi ceea ce se permitea în mod legal, toate acestea s-au modificat profund în ultimele două sute de ani; multe crime au încetat să mai fie considerate ca atare, fiind legate de un anumit tip de exercitare a autorității religioase sau de viață economică; blasfemia şi-a pierdut statutul de crimă; contrabanda şi furtul domestic - o parte din gravitate. Dar aceste deplasări nu constituie, poate, faptul cel mai important: granița dintre permis şi interzis a rămas, în trecerea de la un secol la celălalt, oarecum aceeaşi. în schimb, obiectul „crimă", ceea ce este vizat de practica penală, s-a modificat profund: calitatea, natura, substanța, într-o oarecare privință, din care este compus elementul ce trebuie pedepsit, într-o mai mare măsură decât definiția lui formală. Relativa stabilitate a legii a îngăduit un joc complex de înlocuiri subtile şi rapide. Sub denumirea de crime şi delicte[XXIV] continuă să fie judecate obiecte juridice definite de Codul Penal, dar şi patimi, instincte, anomalii, infirmități, inadaptări, efecte ale mediului sau ale eredității; sunt pedepsite agresiuni, dar, prin ele, agresivități; violuri, dar, simultan, şi perversiuni; omoruri ce sunt deopotrivă pulsiuni şi dorințe. Se va spune: nu acestea sunt judecate; dacă sunt aduse în discuție, este numai pentru a explica faptele ce trebuie judecate şi pentru a putea decide în ce măsură este implicată în crimă voința subiectului. Răspuns incomplet! Căci tocmai aceste umbre din spatele elementelor cauzei sunt cele judecate şi pedepsite. Judecate - pe calea ocolită a „circumstanțelor atenuante", ce introduc în corpul verdictului nu doar elemente „de

circumstanță" aparținând actului comis, ci şi ceva de o natură cu totul diferită, ce nu poate fi codificat din punct de vedere juridic: cunoaşterea criminalului, evaluarea lui, ce se poate şti în privința raporturilor dintre el, trecutul lui şi crima pe care a comis-o, ce se poate aştepta

din partea lui în viitor. Ele sunt judecate şi prin jocul tuturor acelor noțiuni care au circulat între medicină şi jurisprudență începând din secolul al XlX-lea („monştrii" din epoca lui Georget[xxv], „anomaliile psihice" din circulara Chaumie[XXVI], „perverşii" şi „in&daptații" din expertizele contemporane) şi care, sub pretextul că explică un act, constituie modalități de a califica un individ. Ele sunt pedepsite apoi şi printr-o sancțiune ce-şi arogă funcția de a-1 face pe delincvent „nu doar să dorească, ci să şi fie capabil să trăiască în respectul legii şi să-şi poarte singur de grijă"; sunt pedepsite şi prin economia internă a unei pedepse care, deşi sancționează crima, poate fi modificată (scurtându-se sau, după caz, prelungindu-se) după cum se transformă comportamentul condamnatului; ele mai sunt pedepsite şi prin jocul acelor „măsuri de siguranță" ce sunt adăugate pedepsei (interdicție de şedere, libertate supravegheată, tutelă penală, tratament medical obligatoriu) şi care nu urmăresc să sancționeze infracțiunea ca atare, ci să-1 controleze pe individ, să neutralizeze pericolul pe care acesta îl reprezintă, să-i modifice predispozițiile criminale şi să nu ia sfârşit decât o dată toate aceste schimbări obținute. La tribunal, sufletul criminalului nu este invocat numai cu scopul de a explica infracțiunea comisă şi a-1 introduce ca element în determinarea juridică a răspunderii; dacă prezența sufletului este solicitată cu atâta emfază, cu o asemenea grijă de a înțelege şi o atât de mare râvnă ştiințifică este tocmai pentru a-1 putea judeca în acelaşi timp cu crima şi pentru a putea fi luat în custodie pe tot timpul aplicării pedepsei. în întregul ritual penal, începând cu ancheta şi terminând cu sentința şi ultimele urme ale pedepsei, a fost introdus un domeniu de obiecte care ajung să dubleze şi deopotrivă să disocieze obiectele definite şi codificate juridic. Expertiza psihiatrică, dar în special antropologia penală şi interminabilul discurs al criminologiei îşi află aici una dintre funcțiile lor cele mai precise: înscriind cu mare pompă infracțiunile în câmpul obiectelor susceptibile de a fi cunoscute în chip ştiințific, ele urmăresc să furnizeze mecanismelor de pedepsire legală un mijloc justificabil de a acționa nu doar asupra infracțiunilor, ci şi asupra indivizilor; nu doar asupra a ceea ce aceştia au făcut, ci şi asupra a ceea ce ei sunt, vor fi, pot să fie. Suplimentul de
omenie pe care justiția şi 1-a asigurat pare explicativ şi limitativ, însă, în realitate, este anexionist. De 150 sau 200 de ani, prin urmare, de când Europa a introdus noile sale sisteme penale, judecătorii au început, încetul cu încetul, dar printr-un proces cu origine foarte îndepărtată în timp, să judece altceva decât crimele: „sufletul" criminalilor. Şi astfel, prin chiar acest fapt, ei au început să facă altceva decât să judece. Sau, ca să ne exprimăm mai exact, în chiar interiorul modalității judiciare de a judeca s-au strecurat alte tipuri de evaluare, modificând structural regulile de elaborare ale acesteia. De când Evul Mediu izbutise să pună la punct, nu fără dificultăți şi încetineală, marea procedură a anchetei, a judeca însemna să stabileşti adevărul unei crime, să-i determini autorul şi să aplici o sancțiune legală. Cunoaştere a infracțiunii, cunoaştere a celui responsabil, cunoaştere a legii - trei condiții ce permiteau întemeierea unei judecăți pe adevăr. Iată însă că în cursul judecății penale îşi face acum apariția o cu totul altă întrebare cu privire la adevăr. Nu doar: „Faptul e stabilit şi constituie un delict?", ci şi: „Ce vrea prin urmare să însemne acest fapt, ce reprezintă această violență sau acest omor? La ce nivel sau în care câmp al realității trebuie oare să-1 înscriem? Fantasmă, reacție psihotică, episod delirant, perversiune?" Nu doar: „Cine este autorul?", ci şi: „Cărui proces cauzal trebuie să-i atribuim producerea faptei? Unde se situează, în autor, originea crimei? Poate fi ea atribuită instinctului, inconştientului, mediului, eredității?" Nu doar: „Ce lege sancționează această infracțiune?", ci şi „Ce măsură trebuie să luăm care să fie cât mai

potrivită situației date? Cum putem prevedea evoluția subiectului? în ce fel va fi el cel mai sigur adus pe calea cea bună?" Un întreg ansamblu de judecăți apreciative, diagnostice, prognosticuri, normative cu privire la individul criminal şi-au găsit adăpost în armătura judecății penale. Un alt adevăr s-a infiltrat în adevărul cerut de mecanica judiciară: un adevăr care, în amestec cu primul, transformă afirmația de vinovăție într-un staniu complex ştiințifico-juridic. Un fapt grăitor: felul cum a evoluat problema nebuniei în practica penală. Conform Codului Penal din 1810, aceasta era pusă doar în termenii articolului 64. Or, acest articol stabileşte că nu se poate vorbi nici de crimă, nici de delict, dacă infractorul era

în stare de demență în momentul comiterii actului. Posibilitatea de a determina nebunia excludea prin urmare însăşi posibilitatea de a califica un act drept crimă: dacă autorul ar fi fost nebun, nu gravitatea gestului său s-ar fi modificat, şi nici pedeapsa nu ar fi trebuit uşurată; ci însăşi crima ca atare dispărea. Imposibil deci să declari pe cineva în acelaşi timp vinovat şi nebun; dacă era pus diagnosticul de nebunie, acesta nu putea fi integrat în judecată; el întrerupea procedura şi ridica mâna justiției de pe autorul faptei. Nu doar examinarea criminalului bănuit de demență, dar chiar şi efectele acestui examen trebuia să fie exterioare şi anterioare sentinței. Or, foarte curând, tribunalele secolului al XlX-lea au început să interpreteze greşit semnificația articolului 64. In ciuda mai multor hotărâri ale Curții de Casație, ce reaminteau că starea de nebunie nu putea atrage după sine nici o diminuare a pedepsei şi nici măcar o achitare, ci numai o întrerupere definitivă a urmăririi penale, curțile au introdus chiar în verdictul lor problema nebuniei. Au admis că cineva putea fi în acelaşi timp vinovat şi nebun; cu atât mai puțin vinovat cu cât era mai nebun; vinovat, fireşte, dar bun să fie închis şi îngrijit mai curând decât pedepsit; vinovat periculos, întrucât era vădit bolnav etc. Din punctul de vedere al Codului Penal - tot atâtea absurdități juridice. Dar acesta era doar punctul de plecare al unei evoluții pe care tocmai jurisprudența şi legislația urmau să o grăbească în decursul următorilor 150 de ani: reforma din 1832, introducând circumstanțele atenuante, permitea deja modularea sentinței în conformitate cu stadiile presupuse ale unei boli sau cu formele unei seminebunii. Iar practica expertizei psihiatrice - generalizată la Curtea cu Juri, extinsă uneori şi la Curtea Corecțională - face ca sentința, deşi continuă să fie formulată în termeni de sancțiune legală, să implice, în chip mai mult sau mai puțin obscur, judecăți cu privire la normali-tate, stabiliri de cauzalitate, aprecieri asupra unor eventuale schimbări, anticipări privind viitorul delincvenților. Toate — operațiuni în privința cărora ne-am înşela dacă am considera că pregătesc din exterior o judecată bine întemeiată; căci ele intervin direct în procesul de elaborare a sentinței. In loc ca nebunia să anuleze crima, conform sensului originar al articolului 64, din contră, orice crimă şi, la limită, orice infracțiune

fac posibilă de acum înainte, ca o bănuială perfect legitimă, dar şi ca un drept ce poate fi revendicat, ipoteza nebuniei sau, oricum, a anomaliei. Iar sentința care condamnă sau achită nu mai este pur şi simplu o judecată de vinovăție, o decizie legală menită să pedepsească; ea conține un diagnostic în privința normalității şi o prescripție tehnică pentru o normalizare posibilă. In zilele noastre, cel care judecă — magistrat sau jurat — face cu totul altceva decât să „judece".

Şi nici nu mai e singurul căruia îi revine această menire. De-a lungul procedurii penale şi a executării pedepsei, mişună o întreagă pletoră de instanțe anexe. Mici justiții şi judecători paraleli şi-au făcut apariția şi s-au înmulțit în jurul judecății principale: experți psihiatri ori psihologi, magistrați însărcinați cu aplicarea pedepselor, educatori, funcționari ai administrației penitenciare fragmentează puterea legală punitivă; se va spune că nici unul dintre aceştia nu posedă cu adevărat dreptul de a judeca; că unii dintre ei, după pronunțarea

sentinţelor, nu deţin alt drept decât pe acela de a aplica o pedeapsă stabilită de tribunal şi, mai ales, că ceilalţi - experţii - nu intervin înaintea pronunţării sentinţei pentru a formula o judecată, ci numai pentru a facilita decizia judecătorilor. însă, din moment ce pedepsele şi măsurile de siguranţă definite de tribunal nu sunt determinate în chip absolut, din moment ce acestea pot fi modificate din mers, din moment ce este lăsată altora decât judecătorilor infracţiunii grija de a decide dacă cel condamnat „merită" să fie lăsat în semilibertate sau în libertate condiţionată, dacă aceste alte instanţe au puterea de a pune capăt tutelei penale înseamnă că li se dau pe mână şi sunt lăsate la latitudinea lor tocmai nişte mecanisme de pedepsire penală: judecători auxiliari, dar judecători, totuşi. întregul aparat ce s-a dezvoltat de-a lungul anilor în jurul aplicării pedepselor şi ajustării lor la indivizi multiplică instanţele de decizie judiciară şi o prelungeşte pe aceasta mult dincolo de momentul sentinţei. în ceea ce-i priveşte pe experţii psihiatri, ei nu pot fi acuzaţi că se amestecă în judecată. Să aruncăm o privire asupra celor trei întrebări la care aceştia, de la circulara din 1958, au de răspuns: inculpatul prezintă un grad oarecare de periculozitate? Este apt să i se aplice o sancţiune penală? Poate fi vindecat sau readaptat? Aceste întrebări nu

au legătură nici cu articolul 64, nici cu eventuala stare de nebunie a inculpatului în clipa comiterii actului. Nu sunt nişte întrebări formulate în termeni de „responsabilitate". Nu se referă decât la administrarea pedepsei, la necesitatea, utilitatea şi eficacitatea ei posibilă; permit să se indice, într-o terminologie de-abia codificată, dacă azilul este mai nimerit decât închisoarea, dacă trebuie prevăzută o perioadă de detenţie lungă sau scurtă, un tratament medical sau măsuri de securitate. RoLul psihiatrului în materie penală? Nu de expert în privinţa responsabilităţii, ci de consilier în domeniul pedepsirii; lui îi revine sarcina de a stabili dacă subiectul este „periculos", în ce fel să ne apărăm de el, cum trebuie să intervenim pentru a-1 transforma, dacă este de preferat să reprimăm sau să acordăm îngrijiri. La începuturile istoriei sale, expertiza psihiatrică trebuie să formuleze propoziţii „adevărate" despre rolul jucat de libertatea infractorului în comiterea actului criminal; de-acum, ea va trebui să sugereze o reţetă privitoare la ceea ce s-ar putea numi „tratamentul medico-judiciar" al acestuia.
Să rezumăm: de când funcţionează noul sistem penal - cel definit de marile coduri din secolele al XVIII-lea şi al XlX-lea -, un proces de ansamblu i-a făcut pe judecători să judece altceva decât crimele; ei au fost aduşi în situaţia ca prin sentinţele lor să facă altceva decât să judece; iar puterea de a judeca a fost în parte transferată altor instanţe decât judecătorii pro-priu-zişi ai infracţiunii. în ansamblul ei, operaţiunea penală s-a încărcat cu elemente şi personaje extrajuridice. Se va spune că nu este nimic extraordinar în aceasta, că aşa i-a fost dat dreptului, să absoarbă puţin câte puţin elemente care îi sunt străine. Un lucru e însă ieşit din comun în justiţia penală modernă: deşi se încarcă cu atâtea elemente extrajuridice, nu o face pentru a le putea califica din punct de vedere juridic şi a le integra astfel în mod treptat în economia strictă a puterii punitive; ci, dimpotrivă, pentru a le putea face să funcţioneze în interiorul operaţiunii penale tocmai ca elemente nonjuridice; pentru a feri această operaţiune să fie pur şi simplu o pedepsire legală; pentru a-1 disculpa pe judecător de faptul că este nici mai mult, nici mai puţin decât cel care dă pedepse: „Noi pronunţăm, evident, un verdict, dar degeaba e acesta comparat

cu o crimă, căci, vedeţi bine, pentru noi el funcţionează numai ca un mod de a trata un criminal; da, pedepsim, dar acesta e doar un fel de a spune că nu urmărim decât să obţinem o vindecare". Justiţia penală nu mai funcţionează şi nu se mai justifică astăzi decât prin această continuă referire la altceva decât ea însăşi, prin această neîncetată reinserare a ei în sisteme nonjuridice. Ea este condamnată să se recalifice prin cunoaştere.
Sub blândeţea crescândă a pedepselor, se poate deci repera o deplasare a punctului lor de aplicare; şi, în urma acestei deplasări, apariţia unui întreg câmp de obiecte recente, a unui cu totul nou regim al adevărului şi a unei puzderii de roluri până atunci necunoscute în exercitarea justiţiei penale. Un domeniu de cunoaştere, nişte tehnici şi discursuri „ştiinţifice" iau astfel naştere, amestecându-se în practica puterii punitive.
Obiectivul cărţii de faţă: o istorie corelativă a sufletului modern şi a unei noi puteri de a judeca; o genealogie a actului complex ştiinţifico-judiciar pe care puterea punitivă se sprijină, din care îşi

extrage justificările şi regulile de funcţionare, prin care îşi extinde efectele şi în spatele căruia îşi disimulează exorbitanta singularitate.
Din ce anume însă se poate compune această istorie a sufletului uman prin intermediul judecăţii? Dacă n-am da atenţie decât evoluţiei regulilor de drept sau a procedurilor penale, am risca să privilegiem, ca fapt masiv, exterior, inert şi originar o schimbare în sensibilitatea colectivă, un progres al umanismului sau dezvoltarea ştiinţelor umane. Dacă nu am studia, aşa cum face Durkheim[1], decât formele sociale generale, am risca să stabilim ca principiu al îmblânzirii pedepselor anumite procese de individualizare care constituie mai curând unul din efectele noilor tactici de putere şi, dintre ele, ale noilor mecanisme penale. Studiul care urmează ascultă de patru reguli generale:
1. Studierea mecanismelor punitive nu trebuie axată numai pe efectele „represive" ale acestora, pe latura lor de „sancţiune"; aceste efecte trebuie înscrise în marea serie de efecte pozitive
1 E. Durkheim, „Deux lois de l'evolution penale", *Annee sociologique,* IV, 1899-1900.

pe care mecanismele punitive le pot induce, chiar dacă, la o privire sumară, acestea pot părea marginale. Să considerăm, prin urmare, pedeapsa o funcţie socială complexă.
Metodele punitive trebuie analizate nu ca simple consecinţe ale unor reguli de drept ori ca indicatori de structuri sociale; ci ca tehnici dotate cu propria lor specificitate în câmpul mai general al celorlalte procedee de putere. Să adoptăm în ţrivinţa pedepselor perspectiva tacticii politice.
în loc să privim istoria dreptului penal şi pe aceea a ştiinţelor umane drept două serii separate a căror intersectare ar produce asupra uneia sau a celeilalte, sau poate asupra ambelor, un efect fie perturbator, fie catalizator, să căutăm dacă nu există o matrice comună şi dacă nu cumva trimit amândouă la un proces de constituire „epistemologico-juridică"; într-un cuvânt, să plasăm tehnologia puterii la originea atât a umanizării penalităţii, cât şi a cunoaşterii omului.
Să cercetăm dacă această apariţie a sufletului pe scena justiţiei penale şi, o dată cu ea, inserarea în practica judiciară a unei întregi cunoaşteri „ştiinţifice" nu reprezintă cumva efec-tul unei transformări a modului în care corpul însuşi este învestit de raporturile de putere.
Pe scurt, o încercare de a studia metamorfoza metodelor punitive pornind de la o tehnologie politică a corpului în care s-ar putea descifra o istorie comună a raporturilor de putere şi a relaţiilor subiect - obiect. Astfel încât, prin analizarea blândeţii penale ca tehnică de putere să putem înţelege deopotrivă modul în. care omul, sufletul, individul normal sau anormal au ajuns să dubleze crima ca obiecte ale intervenţiei penale; şi în ce fel o modalitate specifică de constrângere a putut să dea naştere omului ca obiect de cunoaştere pentru un discurs cu statut „ştiinţific".
Nu am însă pretenţia de a fi cel dintâi care a lucrat în această direcţie[1].
1 în orice caz, n-aş putea aprecia prin trimiteri şi citate ceea ce cartea de fată îi datorează lui G. Deleuze şi muncii pe care acesta o desfăşoară împreună cu F. Guattari. In egală măsură, s-ar cuveni să citez de nenumărate ori *Le psychanalysme* al lui R. Castel şi să mărturisesc cât îi sunt de îndatorat lui P. Nora.
Din marea carte a lui Rusche şi Kirchheimer[1], pot fi reţinute câteva repere esenţiale. In primul rând, abandonarea iluziei că penalitatea este înainte de toate (dacă nu chiar exclusiv) o modalitate de reprimare a delictelor şi că, în acest rol, ea poate fi — în funcţie de formele sociale, sistemele politice sau opinii - severă sau indulgentă, urmărind ispăşirea sau căutând reparaţii, propunându-şi urmărirea indivizilor sau stabilirea de responsabilităţi colective. Analizarea mai curând a „sistemelor punitive concrete", studierea lor ca fenomene sociale care nu pot fi justificate doar de armătura juridică a societăţii sau de opţiunile etice fundamentale ale acesteia; înscrierea lor în câmpul propriu de funcţionare, în care pedepsirea crimelor nu constituie elementul unic; scoaterea în evidenţă a faptului că măsurile punitive nu sunt numai nişte mecanisme „negative" ce permit reprimarea, împiedicarea, excluderea, supri-marea, ci sunt legate de o serie întreagă de efecte pozitive şi utile pe care au misiunea să le

susţină (şi, în acest sens, dacă pedepsele legale sunt făcute să sancţioneze infracţiunile, se poate spune că definirea infracţiunilor şi urmărirea lor sunt, în schimb, de natură să întreţină mecanismele punitive şi funcţiile acestora). In această perspectivă, Rusche şi Kirchheimer au făcut o legătură între diferitele regimuri punitive şi sistemele de producţie în cadrul cărora devin aplicabile: într-o economie sclavagistă, mecanismele punitive au rolul de a procura mână de lucru suplimentară, şi duc astfel la constituirea unei sclavii „civile" alături de cea asigurată prin războaie ori comerţ; o dată cu feudalismul, epocă în care moneda şi producţia sunt slab dezvoltate, suntem martorii unei bruşte înmulţiri a pedepselor corporale, corpul fiind în majoritatea cazurilor singurul bun accesibil; casa de corecţie -Hopital general, Spinhuis sau Rasphuis —, munca silnică, manufactura penală apar astfel abia o dată cu dezvoltarea economiei de piaţă. In schimb, sistemul industrial necesitând o piaţă liberă a mâinii de lucru, importanţa muncii silnice

1 G. Rusche şi O. Kirchheimer, *Punishment and Social Structures,* 1939.

prevăzute de mecanismele de pedepsire scade în secolul al XlX-lea, în locul ei făcându-şi apariţia o detenţie cu scop corectiv. Ar fi, fără îndoială, multe lucruri de spus despre această corelaţie strictă. Dar cred că poate fi reţinută tema generală conform căreia, în societăţile noastre, sistemele punitive trebuie plasate într-o anumită „economie politică" a corpului: chiar dacă ele nu apelează la pedepse violente ori sângeroase, chiar dacă folosesc metode „blânde" ce doar închid sau corectează, întotdeauna de corp va fi vorba - de corp şi de forţele lui, de utilitatea şi docilitatea acestora, de repartizarea şi aservirea lor. Este, fără îndoială, legitimă scrierea unei istorii a pedepselor pe fondul ideilor morale sau al structurilor juridice. Poate fi ea însă scrisă pe fondul unei istorii a corpurilor, din moment ce pedepsele pretind a nu mai avea ca obiectiv decât sufletul necunoscut al criminalilor?
Istoricii s-au apropiat de istoria corpului de multă vreme. Au studiat corpul din perspectiva demografiei sau a patologiei istorice; l-au privit ca sediu al nevoilor şi al poftelor, ca loc al proceselor fiziologice şi al metabolismelor, ca ţintă pentru microbi şi viruşi: au arătat cât de mult sunt implicate procesele istorice în ceea ce poate trece drept fundamentul pur biologic al existenţei; şi ce loc trebuie să se acorde în istoria societăţilor unor „evenimente" biologice precum circulaţia bacililor sau prelungirea duratei de viaţă.[1] Dar corpul e tot atât de nemijlocit implicat şi într-un câmp politic; raporturile de putere operează asupra lui o integrare imediată; îl învestesc, îl marchează, îl formează, îl supun la cazne, îl silesc să muncească, îl obligă la ceremonii, îi solicită semne. Această învestire politică a corpului este legată, prin relaţii complexe şi reciproce, de utilizarea lui economică; într-o mare măsură, corpul este învestit cu raporturi de putere şi dominaţie, tocmai în calitatea lui de forţă de producţie; în schimb, constituirea sa ca forţă de muncă nu este posibilă decât dacă este angrenat într-un sistem de aservire (în interiorul căruia şi nevoia este un instrument politic organizat, calculat şi între-

1 Cf. E. Le Roy-Ladurie, „L'hisţoire immobile", *Annales,* mai-iunie 1974.

buinţat cu multă grijă); corpul nu devine o forţă utilă decât dacă este în acelaşi timp corp productiv şi corp aservit. Această aservire nu se obţine numai prin intermediul violenţei sau al ideologiei; poate foarte bine să fie vorba de o aservire directă, fizică, să folosească forţa împotriva forţei, să aibă ca obiect elemente materiale şi, cu toate acestea, să nu fie violentă; poate fi calculată, organizată, elaborată tehnic, poate fi ingenioasă, poate să nu facă uz nici de arme, nici de teroare, şi cu toate acestea să rămână de ordin fizic. Poate, cu alte cuvinte, să existe o „cunoaştere" a corpului care să nu fie totuna cu ştiinţa funcţionării acestuia, ca şi o dominare a forţelor lui care să fie mai mult decât capacitatea de a le învinge: această cunoaştere şi această dominare constituie ceea ce s-ar putea numi tehnologia politică a corpului. Este, evident, o tehnologie difuză, rar formulată în discursuri continue şi sistematice; se compune cel mai adesea din piese şi bucăţi; se foloseşte de unelte sau procedee disparate. Nu este, în majoritatea cazurilor şi în pofida coerenţei rezultatelor, decât un instrumentar

multiform, în plus, nu ar putea fi localizată nici într-un tip anume de instituţie, nici într-un aparat de stat. Acestea din urmă sunt cele care recurg la ea; care utilizează, pun în valoare sau impun unele dintre procedeele ei. Dar ea însăşi se situează, privită la nivelul mecanismelor şi efectelor ei, la un cu totul alt nivel. E vorba, într-o oarecare măsură, de o microfizică a puterii pe care aparatele de stat şi instituţiile o pun în joc, dar al „cărei câmp de validitate se plasează cumva între aceste mari meca-nisme şi corpurile ca atare, cu materialitatea şi forţele lor.
Or, studierea acestei microfizici presupune ca puterea ce se exercită la nivelul ei să nu fie concepută ca o proprietate, ci ca o strategie; ca efectele sale de dominaţie să nu fie atribuite unei „aproprieri", ci unor amplasamente, manevre, tactici, tehnici, mecanisme; presupune descifrarea în cadrul ei a unei reţele de relaţii permanent tensionate, mereu active, mai curând decât a unui privilegiu ce poate fi deţinut; propunerea ca model mai degrabă a luptei continue decât a contractului ce operează o cesiune sau a cuceririi ce pune stăpânire pe un domeniu. Este nevoie, în fond, să se admită că puterea mai curând se exercită decât se posedă, că nu constituie „privilegiul" dobândit sau păstrat al clasei dominatoare, ci efectul de ansamblu al poziţiilor

strategice pe care aceasta le ocupă - efect pe care îl manifestă şi adesea îl prelungeşte poziţia celor dominaţi. Pe de altă parte, puterea nu se aplică, pur şi simplu, ca o obligaţie ori ca o interdicţie asupra celor ce „nu o au"; ea îi investeşte, trece prin şi dincolo de ei; se sprijină pe ei aşa cum şi ei, la rândul lor, în lupta împotriva puterii, se sprijină pe punctele de contact în care puterea îşi face simţită prezenţa asupra lor. Ceea ce înseamnă că aceste relaţii merg până departe în adâncul societăţii, că nu pot fi Localizate în relaţiile dintre stat şi cetăţeni ori la graniţa dintre clase şi că nu se mulţumesc doar să reproducă - la nivelul indivizilor, al corpurilor, gesturilor şi comportamentelor - forma generală a legii sau a guvernării; că, dacă există continuitate la acest nivel (într-adevăr, ele se articulează bine în această formă printr-o serie întreagă de meca-ilisme complexe), nu există în schimb analogie ori omologie, ci ~" doar specificitate de mecanism ori modalitate. In sfârşit, aceste relaţii nu sunt univoce; ele definesc o puzderie de puncte de conflict, de focare de instabilitate, fiecare dintre ele cu riscurile sale specifice de conflict, de lupte şi de răsturnări măcar temporare ale raporturilor de forţe. Răsturnarea acestor „micro-puteri" nu respectă prin urmare legea lui „totul sau nimic"; puterea nu se dobândeşte o dată pentru totdeauna printr-un nou control asupra aparatelor de stat, nici printr-un nou mod de funcţionare ori prin distrugerea instituţiilor; în schimb, nici unul dintre aceste episoade strict localizate nu se poate înscrie în istorie altfel decât prin efectele pe care le induce în întreaga reţea în care se află prins.
Ar trebui, poate, să renunţăm la o întreagă tradiţie ce ne permite să ne închipuim că nu poate exista cunoaştere decât acolo unde relaţiile de putere sunt suspendate şi că ştiinţa nu se poate dezvolta decât în afara comandamentelor, imperativelor sau intereselor puterii. Ar trebui, poate, să renunţăm la credinţa că puterea duce la alienare şi că, în schimb, renunţarea la putere constituie condiţia pentru a deveni învăţat. Trebuie mai degrabă să admitem că puterea produce cunoaştere (şi nu doar favorizând cunoaşterea pentru că aceasta slujeşte puterea sau aplicând-o pentru că este folositoare); că puterea şi cunoaşterea se implică direct una pe cealaltă; că nu există relaţie de putere fără constituirea corelativă a unui câmp de cunoaştere, şi nici cunoaştere care să nu presupună şi în acelaşi timp să nu dea naştere unor relaţii de putere. Aceste raporturi „putere - cunoaştere" nu trebuie prin urmare analizate plecând de la un subiect al cunoaşterii care ar fi sau nu liber faţă de un sistem de putere; ci, dimpotrivă, trebuie să considerăm că subiectul care cunoaşte, obiectele de cunoscut şi modalităţile de cunoaştere sunt tot atâtea efecte ale implicaţiilor fundamentale ale puterii-cunoaştere şi ale transformărilor lor istorice. Pe scurt, nu activitatea subiectului cunoaşterii este aceea care produce cunoştinţele, fie ele folositoare sau potrivnice puterii, ci puterea-cunoaştere, procesele şi luptele ce o traversează şi din care ea se constituie sunt cele care

determină formele şi domeniile posibile ale cunoaşterii.
Analizarea învestirii politice a corpului şi a microfizicii puterii presupune aşadar renunţarea - în ce priveşte puterea -la opoziţia violenţă ideologie, la metafora proprietăţii, la modelul contractului sau la acela al izbânzii; în ce priveşte cunoaşterea, este nevoie să se renunţe la opoziţia dintre „interesat" şi „dezinteresat", la modelul cunoaşterii şi la primatul subiectului. Dând cuvântului un sens diferit de cel pe care i-1 atribuiau, în veacul al XVII-lea, Petty*™[1] şi contemporanii lui, ne-am putea gândi la o „anatomie" politică. Nu e vorba de studierea unui stat considerat ca un „corp" (cu elementele, resursele şi forţele lui), dar nici de studierea corpului şi a ceea ce îl înconjoară considerate ca un mic stat. Ne vom ocupa de „corpul politic" privit ca ansamblu de elemente materiale şi de tehnici ce servesc drept arme, relee, căi de comunicaţie şi puncte de sprijin pentru relaţiile de putere şi de cunoaştere ce învestesc corpurile umane şi le aservesc, transformându-le în obiecte ale cunoaşterii.
E vorba de înscrierea tehnicilor punitive - fie că, în ritualul supliciilor, acestea pun stăpânire asupra corpului, fie că se adresează sufletului - în istoria acestui corp politic, de conceperea practicilor penale mai puţin ca o consecinţă a teoriilor juridice şi mai mult ca un capitol al anatomiei politice.
Kantorowicz[1] a făcut odinioară o remarcabilă analiză a „corpului regelui": corp dublu, conform teologiei juridice

1 E. Kantorowicz, *The King's Two Bodies,* 1959.

constituite în Evul Mediu, având în vedere că el comportă, pe lângă elementul tranzitoriu care se naşte şi moare, un altul, ce supravieţuieşte trecerii timpului şi se păstrează ca suport fizic şi totuşi intangibil al regatului; în jurul acestei dualităţi, înrudite la origine cu modelul cristologic, se organizează o iconografie, o teorie politică a monarhiei, mecanisme juridice ce diferenţiază ŞL în acelaşi timp leagă persoana regelui şi exigenţele coroanei, ca şi un întreg ritual ce culminează cu momentele plenare ale încoronării, funeraliilor sau ceremoniilor de supunere. La polul opus, am putea plasa corpul condamnatului; are şi el propriul său statut juridic; dă loc unui ceremonial şi determină un întreg discurs teoretic, nu pentru a da o bază „plusului de putere" care privea persoana suveranului, ci pentru a codifica „minusul de putere" ce-i caracterizează pe cei supuşi unei pedepse. In zona cea mai întunecată a câmpului politic, se conturează condamnatul, ca figură simetrică şi răsturnată a regelui. Ar trebui analizat ceea ce am putea numi, ca omagiu adus lui Kantorowicz, „corpul cel mai neînsemnat, al condamnatului".
/ Dacă suplimentul de putere dinspre rege provoacă dedublarea corpului său, puterea excedentară ce apasă asupra corpului aservit al condamnatului nu a suscitat, oare, un alt tip de dedublare? Aceea a unui trup necorporal, a unui „suflet", cum spunea Mably. Istoria acestei „microfizici" a puterii punitive devine, în acest caz, o genealogie sau un element al unei genealogii a „sufletului" modern. Mai curând decât să vedem în acest suflet resturile reactivate ale unei ideologii, am putea recunoaşte în el corelatul actual al unei anumite tehnologii a puterii ce acţionea2ă asupra corpului. Nu trebuie să considerăm că sufletul este o iluzie sau un efect ideologic. Ci că, pur şi simplu, sufletul există, că are o realitate, că e produs în permanenţă în jurul, la suprafaţa şi în interiorul corpului prin funcţionarea unei puteri ce se exercită asupra celor care sunt pedepsiţi - şi în general asupra celor supravegheaţi, în curs de formare sau ţinuţi din scurt, asupra nebunilor, copiilor, şcolarilor, a celor din colonii, asupra celor prinşi într-un aparat de producţie şi supuşi toată viaţa unui control neîntrerupt. Realitatea istorică a acestui suflet, care, spre deosebire de sufletul reprezentat de teologia creştină, nu se naşte

păcătos şi punisabil, ci e mai curând produsul procedurilor de pedepsire, supraveghere, ispăşire şi constrângere. Acest suflet real şi necorporal nu este o substanţă; este elementul în care se articulează efectele unui anumit tip de putere şi referinţa unei cunoaşteri, angrenajul prin care relaţiile de putere dau naştere unei cunoaşteri posibile, iar această cunoaştere la rândul ei prelungeşte şi amplifică efectele de putere. Pe temelia acestei realităţi-referinţă au fost construite diferite concepte şi au fost decupate domenii de analiză: psihism, subiectivitate, personalitate, conştiinţă etc; pe ea s-au edificat tehnici şi discursuri ştiinţifice; plecându-se de la ea s-au făcut auzite revendicările morale ale umanismului. Dar să nu ne înşelăm; n-am înlocuit sufletul, iluzie a teologilor, cu un om real, obiect de

cunoaştere, de reflecţie filosofică sau de intervenţie tehnică. Omul despre care ni se vorbeşte şi la a cărui eliberare suntem invitaţi să participăm este deja în el însuşi efectul unei aserviri cu mult mai profunde decât el. Un „suflet" îl locuieşte şi-1 face să existe, suflet care este el însuşi un element al dominaţiei pe care puterea o exercită asupra corpului. Sufletul, efect şi instrument al unei anatomii politice; sufletul, închisoare a trupului.

Faptul că pedepsele, în general, şi închisoarea ţin de o tehnologie a corpului poate că l-am învăţat mai puţin din istorie şi mai mult din prezent. în decursul ultimilor ani, aproape pretutindeni în lume au avut loc revolte în închisori. Obiectivele, cuvintele de ordine şi desfăşurarea lor au avut, fără îndoială, ceva paradoxal. Au fost revolte îndreptate împotriva unei mizerii fizice mai vechi de un secol: împotriva frigului, a sufocării şi a înghesuielii, împotriva zidurilor învechite, împotriva foamei şi a loviturilor. Dar erau şi revolte îndreptate împotriva închisorilor-model, împotriva tranchilizantelor, împotriva izolării, împotriva serviciului medical ori educativ. Revolte ce nu aveau decât obiective materiale? Revolte contradictorii, împotriva decrepitudinii, dar şi împotriva confortului; împotriva gardienilor, dar şi împotriva psihiatrilor? în realitate, tocmai de trupuri şi de lucruri materiale era vorba în toate aceste

mişcări, ca şi în nenumăratele discursuri pe care închisoarea le-a produs începând din secolul al XlX-lea şi până azi. Tocmai aceste mărunte, infime realităţi sunt purtătoarele acestor discursuri şi revolte, amintiri şi invective. Fiecare e liber să nu vadă în ele decât revendicări oarbe sau să bănuiască existenţa unor strategii străine. A fost vorba de o revoltă, la nivelul corpurilor, îndreptată împotriva corpului însuşi al închisorii. In joc nu se afla cadrul prea frust ori prea aseptic, prea rudimentar sau prea perfecţionat al închisorii, ci însăşi materialitatea acestui cadru, în măsura în care constituie instrument şi vector de putere; şi tocmai tehnologia puterii ce acţionează asupra corpului e cea pe care tehnologia „sufletului" - cea a educatorilor, a psihologilor şi a psihiatrilor - nu reuşeşte nici s-o mascheze, nici s-o compenseze, pentru simplul motiv că nu este la rândul ei decât una dintre uneltele acesteia. Tocmai acestei închisori, cu toate învestirile politice ale corpului pe care ea le însumează în arhitectura ei închisă, aş vrea să-i fac istoria. Printr-un pur anacronism? Nu, dacă prin acest termen se înţelege scrierea istoriei trecutului în termenii prezentului. Da, dacă înţelegem prin el scrierea istoriei prezentului.>

Note

I Robert-Francois Damiens (1715-1757). Devenit, din simplu soldat, valet al regelui Ludovic XVI al Franţei, încearcă, pe 5 ianuarie 1757, să-1 asasineze pe suveran cu un cuţit, nereuşind însă decât să-1 rănească. Este prins ge loc, apoi schingiuit şi executat sub acuzaţia de regicid.

II In original, *faire amende honorable:* în Vechiul Regim, pedeapsă infamantă constând în mărturisirea şi recunoaşterea publică a comiterii unui delict, vinovatul cerându-şi, în felul acesta, iertare.

III Leon Faucher (1803-1854), om politic francez, de orientare liberală. Ca ministru al Lucrărilor Publice şi apoi de Interne, s-a arătat represiv şi autoritar. A făcut parte din comisia care a pregătit legea din 31 mai 1851, prin care se îngrădea exercitarea sufragiului universal.

1 Voi studia naşterea închisorii doar în cadrul sistemului penal francez. Diferenţele de evoluţii istorice şi de instituţii ar face prea dificilă sarcina de a intra în detalii şi prea schematică încercarea de a schiţa fenomenul de ansamblu.

IV Pierre Francois Real (1757-1834), conte, om politic francez, prieten cu Danton. A fost procuror la tribunalul de la Châtelet, acuzator public, unul dintre cei doi substituţi ai lui Chaumette, procuror al Comunei, comisar al Directoratului, consilier de stat, prefect de poliţie în perioada celor „O sută de zile". Exilat în 1816 şi amnistiat în 1818.

V Lanţurile (în original: *Ies chaînes)* se referă la convoaiele de condamnaţi care plecau spre temniţă legaţi de un acelaşi lanţ.

VI Cesare Bonesana, marchiz de Beccaria (1738-1794), publicist şi economist italian. Este socotit reformatorul dreptului penal. Tratatul său *Dei delitti e dellepene* („Despre delicte şi pedepse") - apărut, anonim, în 1764 — a declanşat o reformă profundă a instituţiilor represive, fiind expresia protestului opiniei publice şi al filosofilor epocii împotriva procedurii secrete, torturii, inegalităţii pedepselor în funcţie de statutul social al persoanelor şi atrocităţii supliciilor. Influenţat de operele economiştilor şi ale Enciclopediştilor francezi, este primit în triumf la Paris. Abatele Morellet îi traduce imediat opera, avocatul general Servan îi preia fără întârziere ideile, iar Voltaire îi dedică un comentariu elogios. Ideile lui se bucură de un enorm succes în Olanda, Prusia, ca şi la Viena şi Sankt-Petersburg. In acelaşi timp, mediile conservatoare nu întârzie să reacţioneze violent: Inchiziţia spaniolă îl pune la Index, iar marele criminalist Muyart de Vouglans (1713-1791) îl critică aspru. E socotit un

autor subversiv. Beccaria a fost printre primii care au atras atenția asupra cauzelor economice şi sociale ale criminalității, propunând elaborarea unei politici penale luminate, coerente şi eficiente. S-a ridicat împotriva obscurității şi complexității incontrolabile ale dreptului penal al epocii, cerând redactarea unor texte de lege simple, clare şi elaborate exclusiv de puterea legislativă (principiul legalității), pe care judecătorul să fie obligat să le aplice automat şi imparțial. A cerut, de asemenea, abrogarea infracțiunilor religioase, separarea dreptului penal de religie şi chiar de morala individuală. A fost printre primii care au văzut că temeiul pedepsei stă în utilitatea socială a acesteia, principiu consfințit ulterior prin Declarația Universală a Drepturilor Omului şi Cetățeanului. S-a pronunțat împotriva torturilor din timpul anchetei şi a barbariei pedepselor, propunând elaborarea unor pedepse moderate, însă de neevitat, căci, în concepţia lui, nu asprimea pedepsei, ci certitudinea caracterului ei inexorabil poate împiedica comiterea de acte criminale. A condamnat, de asemenea, prescrierea pedepselor, practica „amendei onorabile" şi dreptul la grațiere, dar, în acelaşi timp, şi pedeapsa cu moartea (pe care nu o admitea decât în cazuri excepționale de pericol public, precum instigarea la revoltă şi răscularea), pronunțându-se pentru înlocuirea acesteia cu închisoarea pe viață. Pe scurt, se poate spune că esența reformei becca-riene constă în asigurarea egalității tuturor cetățenilor în fața justiției penale şi în individualizarea pedepselor. Opera lui de reformator a schimbat, în numai câteva zeci de ani, dreptul penal mondial cât nu reuşise acesta să se schimbe în sute de ani. Legalitatea reprimării, abolirea supliciilor, moderarea pedepselor, organizarea drepturilor apărării sunt, astfel, cuceriri care i se datorează. Ca economist, Beccaria a fost unul dintre primii care au analizat funcțiile capitalului şi diviziunea muncii.

VII Benjamin Rush (1745-1813), fizician american, unul dintre primii care au predat chimia în Statele Unite. în 1774, împreună cu Pemberton, a înfiinţat cea dintâi societate împotriva sclaviei din America. Ca membru în Congres, a semnat, în 1776, Declarația de Independență.

VIII Arthur Thistlewood (1774-1820), revoluționar englez. A fost unul dintre conducătorii cei mai activi ai mişcării „Society of Spencean Philanthropists", fondată de Thomas Spencer. In 1820, a organizat conspirația din Cato Street, pentru care a fost arestat, judecat şi condamnat la moarte.

IX Codul penal francez de la 1810, în vigoare până în 1993, instituia trei categorii de pedepse: criminale, corecționale şi polițieneşti. Pedepsele criminale, într-o ordine descrescătoare a gravității, erau: moartea (înlocuită din 1981 de recluziunea criminală pe viață), munca silnică (înlocuită din 1960 de recluziunea criminală), deportarea (înlocuită din 1960 de de-tențiunea criminală pe viați), recluziunea criminală, detențiunea criminală (toate acestea fiind pedepse atât aflictive, cât şi infamante), expulzarea şi degradarea civică (pedepse infamante). Pedepsele corecționale erau: închisoarea corecțională (minimum 2 luni), interzicerea unor drepturi civice, civile sau de familie şi amenda. O pedeapsă complementară ce se putea adăuga pedepselor din ambele categorii de mai sus era interdicția de şedere. Pedepsele polițieneşti erau: închisoarea polițienească (de maximum 2 luni), amenda şi confiscarea specială.

Diferitele denumiri ale pedepselor aflictive reflectă gradarea acestora în funcție de condiții: condamnații la muncă silnică erau supuşi unui regim aspru, fiind puşi în fiare, executându-şi pedeapsa în minele statului sau în stabilimente penitenciare. Cei condamnați la recluziune erau închişi în case de muncă, supuşi unui regim de muncă obligatorie, puşi în fiare, având totuşi dreptul de a primi bani pentru munca lor, jumătate în timpul executării pedepsei, putându-şi îmbunătăți astfel condițiile de detenție, şi jumătate la liberare. Cei condamnați la detenție nu erau obligați la muncă şi îşi puteau, prin propriile mijloace, îmbunătăți alimentația şi condițiile. Condamnații la închisoare corecțională erau închişi într-o „casă de corecțiune", cu un regim mai blând, putând fi întrebuințați la lucru, conform meseriei şi alegerii lor, primind la liberare o parte din banii cuveniţLpentru munca depusă, restul folosindu-se pentru cheltu-ielileXaseijleinchisoare. Cei condamnați la închisoare polițienească erau închişi îrTcase de arest, cu regim foarte blând, şi nu puteau fi întrebuințați la lucru fără voia lor. (Cf. *Codicele penal român* din 1 mai 1865, care s-a inspirat în mare măsură din cel francez, pedeapsa cu moartea, deportarea şi interdicția de şedere nefiind preluate.) Condamnații împotriva cărora se pronunța şi pedeapsa complementară a interdicției de şedere nu puteau să apară în anumite locuri o perioadă determinată de timp.

X In accepțiunea *generală, penalitate* este strict sinonimă *cu pedeapsă,* sancțiune (atât în franceză, cât şi în română). Foucault îl foloseşte aici în opoziție cu termenul de *criminalitate,* care reprezintă fenomenul infracțional la scara societății. Deci, în accepțiunea lui Foucault, *penalitatea* ar fi fenomenul punitiv la scara societății, apropiat întrucâtva de ceea ce se denumeşte curent „politică penală".

XI *Tyburn,* afluent al râului Tamisa. Pe malul lui, în apropiere de Westminster Abbey, s-a aflat, vreme de secole, locul tradițional unde se executau pedepsele prin spânzurare (Tyburn Tree). Prima execuție atestată s-a desfăşurat pe acest loc în 1196, iar ultima în 1783, după care execuțiile publice au fost transferate la închisoarea Newgate. *Newgate Prison,* una dintre cele mai vechi închisori londoneze; nu se cunoaşte anul construirii ei, însă în 1190 exista. Porțile oraşelor erau frecvent folosite ca închisori (cf, la noi, poarta principală, edificată în 1735, a citadelei din Alba-Iulia), însă la Newgate nu erau încarcerați decât criminalii cei mai periculoşi. Celebră pentru aglomerația, proasta aerisire, lipsa de apă şi epidemiile care au bântuit-o, a fost refăcută în 1425 şi în 1767, după marele incendiu care a devastat Londra. în 1780, a fost atacată şi incendiată de „Gordon Rioters" (Răsculații lui Gordon), ocazie cu care 300 de deținuți au reuşit să evadeze. Din 1783, devine teatrul execuțiilor publice, care s-au desfăşurat fără întrerupere în fața ei până în 1868, când au fost interzise. După 1815, între zidurile ei au fost acceptați şi datornicii, pentru ca, după 1881, să fie locuită numai de cei judecați de Curtea Supremă. A fost demolată în 1902-1903. Printre deținuții celebri pe care i-a adăpostit, se numără Titus Oates, Daniel Defoe, William Penn, Jack Sheppard. Nu este, prin urmare, întâmplător faptul că un monograf din zilele noastre a numit-o „Bastilia englezească".

• XII Lordul George Gordon (1751-1793). Parlamentar care se făcuse remarcat prin atacuri la adresa atât a partidei *whig,* cât

şi a partidei *tory,* şi care era, în acelaşi timp, şi liderul protestanţilor. A adunat, în 1780, la St. George's Fields, 50 000 de oameni, în scopul de a depune la Parlament o petiţie de protest împotriva unei măsuri de anulare a unor restricţii adresate Bisericii romano-catolice. A pierdut însă foarte repede controlul asupra mulţimii înfierbântate, care, timp de două săptămâni, a incendiat, mai întâi, bisericile catolice din Londra, pentru ca mai apoi distrugerile să se generalizeze şi să-i vizeze în special pe irlandezi. Gordon a fost arestat şi închis în Turnul Londrei, sub acuzaţia de trădare, după care a fost achitat, alţi 21 de participanţi la răzmeriţă fiind însă condamnaţi la moarte şi executaţi. Se estimează la 850 numărul victimelor provocate de „răscoala lui Gordon". Aceasta a fost descrisă de Dickens în *Barnaby Rudge.*

XIII Joseph Ignace Guillotin (1738-1814), medic şi om politic francez. Ca profesor la Facultatea de Medicină din Paris, ales deputat în Stările Generale, a cerut confecţionarea unei maşini care să scurteze suferinţele condamnaţilor la moarte. A protestat însă împotriva folosirii de către opinia publică a numelui său pentru desemnarea noului instrument de execuţie. Fără prea mult succes...

XIV Louis Michel Le Peletier de Saint-Fargeau (1760-1793). Om politic francez, preşedinte, în Stările Generale, al taberei nobililor. A cerut abolirea pedepsei cu moartea şi a galerelor şi a determinat votarea, în Parlament, a înlocuirii spânzurării cu decapitarea. în Convenţie, a votat în favoarea executării regelui, însă a doua zi a fost el însuşi asasinat de garda sa de corp. A avut parte de funeralii solemne, corpul fiindu-i ulterior transferat la Pantheon.

XV Regicidul desemne ază_ deopotrivă actul — atentatul la viaţa unui rege — şi pe autorul actului. In ceea ce priveşte actul, cel dintâi regicid din istoria Franţei a fost J. Clement, care 1-a asasinat, în 1589, pe Henri III. De altfel, această perioadă de profundă criză politică a cunoscut numeroase justificări teoretice ale regicidului: era considerată permisă uciderea acelor regi care aduceau atingere credinţei în Dumnezeu, ca fiind inspiraţi de Satana. Sub Vechiul Regim, regicidul era considerat nu numai un paricid, ci şi o crimă de „lese-Majeste". Tradiţia era ca regicidul — autorul - să fie rupt în bucăţi în Place de Greve, după ce va fi fost în prealabil supus la o serie întreagă de suplicii dintre cele mai atroce, un loc important ocupându-1, în această „ceremonie", tăierea mâinii care comisese crima. Tăierea mâinii vinovate va fi abolită abia la 26 aprilie 1832. In ce priveşte regicidul-autor, acesta a fost numele dat, în Marea Britanie, sub restauraţia Stuarţilor, celor care îl condamnaseră la moarte pe Carol I, iar, în Franţa, în perioada Restauraţiei, celor care votaseră, în Convenţie, în favoarea executării lui Ludovic XVI.

XVI Giuseppe (Joseph) Fieschi (1790-1836), conspirator francez de origine corsicană. Devenit, din soldat, agent al poliţiei pariziene, este împins de prietenii săi republicani să pună la cale un atentat împotriva lui Ludovic-Filip. Astfel, La 28 iulie 1835, declanşează explozia unei „maşini infernale" în momentul în care regele, cu suita lui, celebra, la Bastilia, aniversarea revoluţiei din 1830. Atentatul a făcut 18 victime. Curtea pair-ilor i-a condamnat pe Fieschi şi pe complicii săi la moarte prin decapitare.

XVII Juraţii ce compun juriul sunt cetăţeni chemaţi temporar (prin tragere la sorţi) să participe la exercitarea justiţiei în cadrul Curţii cu Juri. Ei judecă exclusiv afaceri penale. Rolul juraţilor este limitat, dar deosebit de important: ei trebuie să se pronunţe, mai întâi, asupra realităţii faptelor (juriul de acuzare) şi apoi asupra vinovăţiei inculpatului (juriul de judecată). Cei care au introdus, după model britanic, juriul în procedura penală franceză au fost membrii Adunării Constituante. Napoleon s-a arătat însă ostil acestei instituţii şi a eliminat juriul de acuzare. Rolul juriului era acela de a răspunde la întrebările pe care i le adresa preşedintele curţii la încheierea dezbaterilor. Juraţii deliberau, rupţi de orice contact cu exteriorul, şi votau în secret, prin da/nu, la fiecare întrebare în parte, după care preşedintele citea verdictul care se dovedise majoritar, iar Curtea stabilea sentinţa pe baza faptelor recunoscute de juriu. Criticile cele mai numeroase la adresa instituţiei juriului au vizat, de-a lungul timpului, în special impresionabilitatea afectivă a membrilor acestuia. S-a ajuns astfel la adevărate revolte din pricina unor achitări socotite scandaloase ale unor autori de asasinate politice sau pasionale. Cu anumite modificări vizând, mai ales, numărul de membri şi atribuţiile ce îi revin, juriul continuă să lexiste^şl astăzi.

XVIII *HăSeas corpus* este abrevierea locuţiunii *habeas corpus ad subi-ciendum,* care, în latina juridică, înseamnă: „să ai corpul (delict)" pentru a-1 „produce" dinaintea Curţii. Ea desemnează o instituţie anglo-saxonă (existentă, în prezent, în Marea Britanie şi în toate ţările în care se aplică Common Law, mai puţin Scoţia, şi integrată în Constituţia Statelor Unite ale Americii), prin care se garantează libertatea individuală a cetăţenilor,
limitându-se pericolul arestărilor abuzive şi al detenţiilor arbitrare. în virtutea unui *bill* votat sub domnia lui Carol I, în 1679, numit *Habeas Corpus Act* şi completat ulterior, în 1816 şi 1960, orice persoană arestată poate solicita judecătorului să examineze legalitatea arestării sale. Judecătorul, o dată sesizat, este obligat să elibereze un *writ* prin care cere notificarea motivelor şi a dovezilor în virtutea cărora s-a procedat la arestare. Dacă arestarea se dovedeşte neîntemeiată, persoana este eliberată şi nu mai poate fi urmărită, din nou, pentru aceleaşi motive.

XIX Sir Samuel Romilly (1757-1818), jurist englez, descendent din protestanţi francezi, care, ca avocat, a promovat principiile Revoluţiei Franceze şi a contribuit la reforma judiciară şi la abolirea pedepsei cu moartea.

XX Sir Thomas Fowell Buxton (1786-1845). Om de afaceri, filantrop şi parlamentar englez care, vreme de aproape douăzeci de ani, s-a ocupat de reforma penitenciară şi penală, militând pentru abolirea sclaviei.

XXI Contele Pellegrino Rossi (1787-1848), economist, jurist şi om politic italian naturalizat francez. Autor al unui proiect de reformă a Constituţiei elveţiene. Profesor la College de France şi membru al Camerei pair-ilor. Guizot îl trimite ambasador la Roma, unde contribuie la alegerea lui Pius IX ca succesor al papei Grigore XVI. După Revoluţia de la 1848, noul papă îl va chema în Italia, pentru a forma un guvern constituţional. Ostil războiului împotriva Austriei şi dorind crearea unei federaţii italiene sub conducerea papei, el va provoca nemulţumirile atât ale dreptei, cât şi ale stângii. Va fi asasinat în condiţii misterioase. Autor, între alte lucrări, al unui remarcabil *Curs de economie politică.*

XXII Sir William Blackstone (1723-1780). Jurist englez, ale cărui *Commentaries on the Laws of England* au exercitat o puternică influenţă asupra ideilor constituţionale din Anglia.

XXIII Gabriel Bonnot de Mably (1709-1785). Filosof, moralist şi istoric francez, interesat de Antichitatea romană, dar şi - ca

diplomat versat şi asiduu frecventator al saloanelor pariziene — de societatea contemporană lui, pe care a observat-o cu un ochi foarte critic. Autor prolific: Des *droits et des devoirs du citoyen, Entretiens de Phocion sur le rapport de la morale avec la politique, Observations sur l'histoire de France, Doutes proposes aux philosophes economistes sur l'ordre naturel et essentiel des societes poli-tiques, De la maniere d'ecrire l'histoire, Observations sur le gouvernement et Ies lois aux Etats-Unis d'Amerique* etc. Vede în proprietatea asupra bunurilor (consecinţă a pasiunilor umane) „principala sursă a nenorocirilor ce se abat asupra omenirii". Contra fiziocraţUor, este pentru comunitatea bunurilor şi, în general, împotriva progresului industrial şi comercial, care nu duce decât la decăderea moravurilor. Cu toate acestea, refuză ideea de revoluţie: comunitatea bunurilor este un ideal îndepărtat, iar fericirea nu poate fi atinsă decât prin virtute individuală şi prin legi care să limiteze prejudiciile pe care le provoacă inegalităţile.
XXIV Codul Penal francez din 1810 a adoptat o clasificare tripartită a infracţiunilor: crime, delicte şi contravenţii (clasificare păstrată şi de noul Cod Penal francez, intrat în vigoare la 1 martie 1993, şi preluată şi de Codurile Penale române de la 1865, inspirat în mare măsură din cel francez, şi 1937). Clasificarea era făcută pornind de la sistemul pedepselor,

de asemenea tripartit: pedepse criminale, corecţionale şi, respectiv, poliţieneşti. Astfel, dacă infracţiunea era pedepsită cu o pedeapsă criminală, se numea crimă (a nu se confunda cu infracţiunea de omucidere, în categoria crimelor intrând şi infracţiuni îndreptate împotriva statului, intereselor publice, intereselor particulare etc), dacă era sancţionată printr-o pedeapsă corecţională, se numea delict, iar dacă era sancţionată printr-o pedeapsă poliţienească, se numea contravenţie. Clasificarea era oarecum artificială, de multe ori fiind dificil de trasat graniţa „filtre crime şi delicte", operaţiune care prezenta o extremă importanţă din punct de vedere procedural, de vreme ce crimele erau de competenţa curţilor cu juri, iar delictele de competenţa tribunalelor (contravenţiile fiind de competenţa judecătoriilor). In practica judiciară, cel puţin în România, această clasificare s-a dovedit a prezenta inconveniente. Ea permitea ca unele infracţiuni cu pericol social ridicat, figurând în categoria crimelor, să fie judecate de juraţi, care nu erau obligaţi să-şi motiveze verdictul, în timp ce magistraţii de carieră, care aplicau mai strict legea şi erau obligaţi să-şi motiveze sentinţele, judecau fapte penale de un pericol social mai redus, din categoria delictelor. Interesele statului erau de multe ori periclitate, prin achitarea, de către juriu a autorilor unor atingeri grave ale ordinii publice.
Codul Penal român din 1969, în vigoare, a renunţat la această clasificare, toate încălcările legii penale fiind denumite infracţiuni, în timp ce vechea denumire de contravenţii a fost menţinută pentru a denumi abaterile administrative, care ies deci de sub incidenţa legii penale. Astfel, vechile categorii juridice de *crime* şi *delicte* sunt înglobate în categoria *infracţiunilor,* noţiunile de „crimă" şi „delict" nemaiavând nici o relevanţă în limbajul juridic românesc actual. Totuşi, în limbajul folosit în criminologie se păstrează noţiunile de individ criminal-individ delincvent-individ infractor, folosite ca sinonime, şi, de asemenea, sinonimia infracţionali-tate-criminalitate-delincvenţă.
XXV Etienne Jean Georget (1785-1828) medic francez, autorul tratatului *De la polie* (1820). Focault va face numeroase trimiteri la această lucrare în cursul său *Le Pouvoirpsychiatrique. Cours au College de France. 1973-1974,* Paris, Gallimard/Seuil, 2004.
XXVI Joseph Chaumie (1849-1919). Om politic francez, republican înflăcărat, reformator - în calitate de ministru al Instrucţiunii publice şi de justiţie - al învăţământului secundar şi al justiţiei de pace. Partizan al separaţiei dintre stat şi biserică. A pus capăt, din punct de vedere juridic, afacerii Dreyfus.
XXVII Sir William Petty (1623-1687), chirurg, om de afaceri şi economist englez. Devenit, ca medic general al trupelor engleze staţionate în Irlanda, un remarcabil statistician, s-a înscris, prin lucrările sale, în curentul mercantilist. E socotit un precursor deopotrivă al fiziocraţilor (prin analiza circuitului economic) şi al liberalismului clasic (prin teoria valorii şi prin rolul pe care 1-a acordat, în studiile sale, interesului personal şi demografiei). Opere: *Treatise of Taxes and Contributions, Political Arithmetick, Thepolitical Survey or Anatomy of Ireland.*

Capitolul II
FASTUL SUPLICIILOR

Până la Revoluţie, formele generale ale practicii penale fuseseră cele stabilite de Ordonanţa[1]1 din 1670. Iată ordinea pedepselor prevăzute de aceasta: „Moartea, tortura sub rezerva probelor, galerele pe termen limitat, biciuirea, recunoaşterea publică a greşelii, proscrierea." O parte considerabilă o ocupau, prin urmare, pedepsele fizice. Cutumele, natura crimelor, statutul social al condamnaţilor aduceau nuanţe suplimentare. „Pedeapsa cu moartea naturală cuprinde toate felurile de moarte: unii pot fi condamnaţi la spânzurătoare, alţii la tăierea mânii sau mai întâi la tăierea sau străpungerea limbii, urmate de spânzurătoare; alţii, pentru crime mai grave, urmează să fie traşi pe roată, unde să şi moară, după ce li se vor sfărâma membrele; altora să li se sfărâme oasele până vor muri de moarte naturală; alţii să fie strangulaţi şi apoi să li se sfărâme oasele, alţii să fie arşi de vii, alţii să fie arşi după ce vor fi fost mai întâi strangulaţi; altora să li se taie sau să li se străpungă limba, după care să fie arşi de vii; alţii să fie sfârtecaţi de patru cai, altora să li se taie capul, iar altora, în sfârşit, să li se sfărâme ţeasta."[1] Iar Soulatges adaugă, aparent în treacăt, că există şi pedepse uşoare, pe care Ordonanţa nu le aminteşte: acordarea de satisfacţie persoanei ofensate, admonestarea, blamul, închisoarea temporară, interdicţia de şedere şi, în sfârşit, pedepsele pecuniare (amenzi sau

confiscări).
1 J.A. Soulatges, ***Trăite** des crimes,* **1762,1, pp. 169-171.**

Nu trebuie totuşi să ne lăsăm induşi în eroare. între acest arsenal de înfricoşare şi practica de zi cu zi a penalităţii, exista o marjă foarte mare. Supliciile propriu-zise erau departe de a constitui pedepsele cele mai frecvente. Desigur, pentru noi, cei de astăzi, proporţia condamnărilor la moarte pronunţate de penalitatea din epoca clasică poate părea însemnată: între 9 şi 10% din totalul hotărârilor luate la Châtelet[11] în perioada 1755-1785 sunt pedepse capitale - tragere pe roată, spânzurare sau ardere pe rug[1]; dintre cele 260 de sentinţe pronunţate între 1721 şi 1730 de Parlamentul Flandrei, 39 au fost condamnări la moarte (ca şi 26 dintre cele 500 pronunţate între 1781 şi 1790)[2]. Nu trebuie să uităm însă că tribunalele reuşiseră să găsească multe căi de a. ocoli rigorile penalităţii ca atare, fie refuzând să urmărească infracţiunile prea aspru pedepsite, fie schimbând încadrarea crimei; uneori, puterea regală însăşi este aceea care dădea indicafii să nu fie aplicate cu stricteţe anumite sentinţe mult prea aspre[3]. In orice caz, o mare parte a condamnărilor o constituiau proscrierile şi amenzile: într-o jurisprudenţă precum aceea aplicată la Châtelet (care nu se ocupa decât de delicte relativ grave), proscrierea a acoperit, între 1755 şi 1785, mai mult de jumătate din pedepsele aplicate. Or, o mare parte dintre aceste pedepse necorporale erau însoţite, cu titlu accesoriu, de pedepse ce comportau şi o dimensiune de supliciu: expunerea publică, ţintuirea la stâlpul infamiei, punerea în lanţuri, biciuirea, stigmatizarea; aceasta era regula pentru toate condamnările la galere sau la ceea constituia echivalentul galerelor pentru femei - închiderea în azil; proscrierea era adeseori precedată de expunerea publică şi stigmatizare; amenzile erau uneori însoţite de biciuire. Nu doar în marile execuţii solemne, ci mai ales sub forma aceasta anexă se manifesta ponderea semnificativă pe care o deţinea în cadrul general al penalităţii: orice pedeapsă cât de cât serioasă trebuia să conţină şi o latură de supliciu.
1 Cf. articolul lui P. Petrovitch, in *Crime et criminalite en France. XVIP-XVUI* siecles,* 1971, pp. 226 şi urm.
2 P. Dautricourt, *La Criminalite et la repression au Parlement de Flandre. 1721-1790,* 1912.
3 Este ceea ce indica Choiseul referitor la declaraţia din 3 august 1764 despre vagabonzi *(Memoire expositif,* B.N. ms. 8129, fol. 128-129).

Ce este un supliciu? „Pedeapsa corporală, dureroasă, mai mult sau mai puţin atroce", spunea Jaucourt[111] şi adăuga: „Este un fenomen inexplicabil amploarea pe care o are imaginaţia umană în ceea ce priveşte barbaria şi cruzimea."[1] Inexplicabil - poate, dar, cu siguranţă, deloc neobişnuit ori sălbatic. Supliciul este o tehnică şi nu trebuie confundat cu excesele unei furii în afara legii. Pentru ca o pedeapsă să poată fi considerată supliciu, ea trebuie să satisfacă trei criterii principale: în primul rând, să producă o anumită cantitate de suferinţă care să poată fi, dacă nu măsurată cu precizie, măcar evaluată, comparată, ierarhizată; moartea reprezintă un supliciu în măsura în care nu este pur şi simplu o simplă privare de dreptul la viaţă, ci ocazia şi termenul-limită al unei gradări calculate de suferinţe: începând cu decapitarea - care le concentrează pe toate într-un singur gest şi într-un unic moment: gradul zero al supliciului - şi până la ruperea în bucăţi ce le multiplică aproape la nesfârşit, trecând prin spânzurare, arderea pe rug şi tragerea pe roată ce prelungesc agonia; moartea-supliciu este o artă de a menţine viaţa în suferinţă, subdivizând-o într-o puzderie de „morţi" şi obţinând, înainte ca existenţa să ia sfârşit, „the most exquisite agonies"[2]. Supliciul se bazează pe o întreagă artă cantitativă a suferinţei. Dar aceasta nu e totul: producerea de suferinţă este reglată cu mare atenţie. Supliciul corelează tipul de lezare corporală, calitatea, intensitatea şi durata suferinţelor cu gravitatea crimei, persoana criminalului şi rangul victimelor. Există un cod juridic al durerii; pedeapsa, când se traduce prin supliciu, nu agresează la întâmplare sau în bloc, ci este calculată după reguli amănunţite: număr de lovituri de bici, locul unde trebuie aplicat fierul înroşit, durata agonizării pe rug sau pe roată (tribunalul decide dacă cel condamnat trebuie sugrumat imediat în loc să fie lăsat să moară singur, şi după cât timp anume trebuie să

intervină acest gest de milă), tip de mutilare ce trebuie aplicat (mână tăiată, buze sau limbă străpunse). Toate aceste elemente multiplică pedepsele şi se combină între ele în moduri care diferă de la un tribunal la altul

1 *Encyclopedie,* articolul „Supplice".
2 Formula îi aparţine lui Olyffe, *An Essay to Prevent Capital Crimes,* 1731.

şi de la crimă la crimă: „Poezia lui Dante turnată în legi", spunea Rossi; o vastă ştiinţă psihopenală, în orice caz. In plus, supliciul face parte dintr-un ritual. Este un element al ceremonialului punitiv ce satisface două exigenţe. El trebuie, în raport cu victima, să lase urme: e destinat ca, fie prin cicatricea pe care o lasă pe trup, fie prin scandalul de care e însoţit, să-şi dezonoreze victima; supliciul, chiar dacă are funcţia de „ispăşire" a crimei, nu reconciliază; trasează împrejurul sau, mai exact, pe trupul condamnatului semne ce nu trebuie să treacă neobservate; în orice caz, o dată constatate, oamenii vor păstra amintirea expunerii publice, a ţintuirii la stâlpul infamiei, a supunerii la cazne şi a suferinţei. Din punctul de vedere al justiţiei ce impune supliciul, acesta trebuie să fie spectaculos, trebuie să fie constatat de toţi, să poată fi înregistrat ca un fel de triumf al ei. Excesul ca atare al violenţelor care au loc constituie unul din elementele gloriei sale: dacă vinovatul geme şi urlă sub lovituri, acestea nu sunt un accesoriu ruşinos, ci însuşi ceremonialul justiţiei ce se manifestă în deplinătatea forţei ei. De aici, desigur, acele suplicii ce continuăm şi după moarte: cadavre arse, cenuşă risipită în vânt, trupuri târâte pe rogojini, expuse pe marginea drumurilor. Justiţia urmăreşte corpul până dincolo de orice suferinţă posibilă. Supliciul penal nu se confundă cu orice pedeapsă corporală: este un mod aparte de producere a suferinţei, un ritual organizat în vederea stigmatizării victimelor şi a manifestării puterii ce pedepseşte; el nu e câtuşi de puţin exasperarea unei justiţii care uită de propriile ei principii şi-şi pierde orice control, în „excesele'[1]* torturilor se află învestită o întreagă economie a puterii.
Corpul supus supliciului se înscrie mai întâi în ceremonialul judiciar care trebuie să producă dovada, la lumina zilei, a adevărului crimei.
In Franţa, ca şi în majoritatea ţărilor europene — cu excepţia, demnă de remarcat, a Angliei -, întreaga procedură penală, până şi sentinţa, rămânea secretă: adică opacă nu numai pentru public, ci şi pentru acuzatul însuşi. Se derula fără el

sau cel puţin fără ca el să poată cunoaşte conţinutul acuzaţiei, depoziţiile, probele. La nivelul regulilor justiţiei penale, cunoaşterea constituia privilegiul absolut al urmăririi judiciare. „Cu cea mai mare grijă şi cât mai în taină cu putinţă", spunea, legat de anchetă, edictul din 1498. Conform Ordonanţei din 1670, ce rezuma şi, în anumite puncte, accentua severitatea epocii precedente, acuzatului îi era cu neputinţă să aibă acces la piesele procedurii, cu neputinţă să cunoască identitatea celor care îl denunţaseră, cu neputinţă să afle conţinutul depoziţiilor înainte de a recuza martorii, cu neputinţă să-şi expună, până în ultimele clipe ale procesului, faptele justificative, imposibil să aibă un avocat care fie să verifice conformitatea procedurii, fie să ia parte, pe fond, la apărare. în ce-1 priveşte pe magistrat, acesta avea dreptul să primească denunţuri anonime, să ascundă acuzatului natura cauzei, să-1 interogheze în mod insidios, să recurgă la insinuări.[1] El construia de unul singur şi dispunând de toată puterea un adevăr în plasa căruia îl prindea pe acuzat; iar judecătorii primeau acest adevăr gata făcut, sub formă de documente şi rapoarte scrise; pentru ei, aceste elemente puteau constitui singure dovada; nu-1 întâlneau pe acuzat decât o singură dată, pentru a-1 interoga înainte de a se da sentinţa. Forma secretă şi scrisă a procedurii trimite la principiul conform căruia, în materie penală, stabilirea adevărului constituia un drept absolut şi o putere pe care o deţineau în exclusivitate suveranul şi judecătorii numiţi de el. Ayrault[IV] credea că această procedură (încetăţenită deja în esenţă în veacul al XVI-lea) avea la origine „teama de agitaţiile, vociferările şi aclamaţiile obişnuite ale oamenilor din popor, teama de dezordine, violenţe şi

agresiuni împotriva părţilor şi chiar împotriva judecătorilor"; regele ar fi dorit în felul acesta să demonstreze că „puterea suverană" din care derivă dreptul de a pedepsi nu poate în nici un caz să aparţină „gloatei"[2].

1 Până în secolul al XVIII-lea, au existat îndelungi discuţii, pentru a se stabili dacă, în decursul interogatoriilor insidioase, era licit ca judecătorul să recurgă la promisiuni false, minciuni sau cuvinte cu dublu înţeles. O întreagă cazuistică a relei-credinţe judiciare.

2 P. Ayrault, *L'Ordre, formalite et instruction judiciare,* 1576, cartea III, cap. LXXII şi LXXIX.

în faţa dreptăţii pe care suveranul o împarte, toate vocile trebuie să tacă.

Pentru stabilirea adevărului, chiar în condiţiile existenţei secretului, trebuia totuşi respectate anumite reguli. Tocmai secretul implica definirea, unui model riguros de demonstraţie penală. O întreagă tradiţie, care apăruse la mijlocul Evului Mediu şi pe care marii jurişti ai Renaşterii o dezvoltaseră cu prisosinţă, prescria în ce anume trebuia să consiste natura şi eficacitatea probelor. In secolul al XVIII-lea, mai puteau fi încă frecvent întâlnite nuanţări precum: probele adevărate, directe sau legitime (mărturiile, de exemplu) şi probele indirecte, conjecturale, artificiale (argumentative); probele manifeste, probele demne de luat în considerare, probele imperfecte sau uşoare[1]; probele „urgente sau necesare", ce nu permit dubii în privinţa adevărului faptei (acestea sunt probe complete; de exemplu, existenţa a doi martori respectabili care afirmă că l-au văzut pe acuzat ieşind, în mână cu o sabie scoasă din teacă şi plină de sânge, din locul unde, peste puţin timp, urma să fie găsit corpul defunctului răpus de lovituri de sabie); indicii relative sau probe semi-complete, ce pot fi considerate drept autentice câtă vreme acuzatul nu le poate contrazice printr-o probă contrară (probă semicompletă, precum un singur martor sau ameninţările cu moartea ce precedă asasinatul); în sfârşit, indicii îndepărtate sau „începuturi de probă" ce constau în simpla părere a oamenilor (zvonuri publice, dispariţia suspectului, tulburarea manifestată de acesta în timpul interogatoriului etc.)[2] Or, toate aceste nuanţări nu sunt simple subtilităţi teoretice. Ele au o funcţie operatorie, în primul rând, pentru că fiecare dintre aceste indicii, luat în sine şi dacă rămâne izolat, poate avea un anumit efect de ordin judiciar: probele complete pot avea ca rezultat orice fel de condamnare; cele semicomplete pot antrena pedepse corporale, însă niciodată pedeapsa cu moartea; indiciile imperfecte şi uşoare sunt suficiente pentru încadrarea suspectului într-o decizie judiciară, pentru suspendarea anchetei sau pentru a i se aplica o

1 D. Jousse, *Trăite de lajustice criminelle,* 1771, I,, p. 660.

2 P.F. Moyart de Vouglans, *Institutes au droit criminel,* 1757, pp. 345-347.

pedeapsă. în al doilea rând, pentru că indiciile pot fi combinate între ele după reguli foarte precise de calcul: două probe semicomplete pot alcătui o probă completă; începuturile de probă pot, cu condiţia să fie numeroase şi concordante, să se combine, ducând la formarea unei probe semicomplete; dar, oricât de multe ar fi, singure nu pot avea valoarea unei probe complete. Ne aflăm deci în prezenţa unei aritmetici penale, meticuloasă în multe din punctele ei, dar care lasă o marjă pentru o sumedenie de discuţii: ne putem oare mulţumi, pentru a formula o sentinţă capitală, cu o singură probă completă sau trebuie să i se mai adauge şi o serie de indicii mai uşoare? Două indicii relative pot fi totdeauna echivalente unei probe complete? Nu ar trebui să admitem trei astfel de indicii sau să le combinăm cu nişte indicii îndepărtate? Există elemente ce nu pot constitui indicii decât pentru anumite crime, în anumite împrejurări şi în legătură cu anumite persoane (astfel, o mărturie este anulată dacă provine de la un vagabond; este, dimpotrivă, întărită dacă este depusă de o „persoană respectabilă" sau de un stăpân în cazul unui delict produs de un servitor). Aritmetică modulată de o cazuistică, având funcţia de a defini modul în care se poate construi o probă judiciară. Pe de o parte, sistemul acesta al „probelor legale" transformă adevărul din domeniul penal în rezultatul unei arte complexe; ascultă de reguli pe care doar specialiştii sunt în măsură să le

cunoască; şi întăreşte, prin urmare, principiul secretului. „Nu este de ajuns ca judecătorul să aibă o convingere pe care orice om cu bun-simţ o poate avea... Nimic nu e mai greşit decât acest mod de a judeca, ce nu este în realitate decât o opinie mai mult sau mai puţin întemeiată." Dar, pe de altă parte, el constituie pentru magistrat o condiţie strictă; în absenţa respectării acestor norme, „orice verdict de condamnare ar fi o aventură şi se poate într-o oarecare măsură afirma că ar fi nedreaptă chiar în cazul în care, în realitate, acuzatul ar fi vinovat"[1]. Nu e departe ziua când caracterul singular al adevărului judiciar

1 Poullain du Parc, *Principes du droit frangais selon Ies coutumes de Bretagne,* 1767-1771, voi. XI, pp. 112-113. Cf. A. Esmein, *Histoire de la procedare criminelle en France,* 1882, pp. 260-283; K. J. Mittermaier, *Trăite de la preuve,* trad. fr. 1848, pp. 15-19.

va apărea drept scandalos; ca şi cum justiţia nu ar trebui să se supună regulilor adevărului obişnuit: „Ce s-ar putea spune despre o semiprobă în ştiinţele ce se bazează pe demonstraţie? Cum ar putea să arate o semiprobă geometrică sau algebrică?"[1] Să nu uităm însă că toate aceste dificultăţi formale ale probei juridice nu erau decât o modalitate de reglare internă a puterii absolute şi exclusive de a cunoaşte. Scrisă, secretă, supusă, pentru a-şi construi probele, unor reguli stricte, cercetarea penală este o maşină ce poate produce adevărul în absenţa acuzatului. Şi tocmai de aceea - deşi, din punct de vedere strict formal, nu are nevoie de aşa ceva — procedura aceasta va tinde în mod necesar spre obţinerea mărturisirii. Din două motive: mai întâi, pentru că mărturisirea constituie o probă atât de zdrobitoare, încât face inutile căutarea altor probe şi recurgerea la anevoiosul şi îndoielnicul procedeu combinatoriu al indiciilor; mărturisirea, dacă este făcută conform regulilor, aproape că-1 scuteşte pe acuzator de grija de a furniza alte probe (cele mai dificile, oricum). în plus, singura modalitate prin care aceasta procedură se poate elibera de tot ce înseamnă autoritate univocă, transformându-se într-un autentic triumf asupra acuzatului, singura modalitate pentru ca adevărul să-şi exercite întreaga putere este ca vinovatul să ia asupra lui propria crimă şi să semneze el însuşi ceea ce s-a construit în chip savant şi ocult în decursul anchetei. „Nu e totul" — cum spunea Ayrault, căruia nu-i plăceau deloc aceste proceduri secrete — „ca răufăcătorii să fie pedepsiţi în mod drept. E nevoie, dacă se poate, ca şi ei să se judece şi să se condamne singuri."[2] La nivelul crimei reconstituite în scris, criminalul care-şi mărturiseşte crima joacă rolul de adevăr palpabil. Mărturisirea, ca act al subiectului criminal, responsabil şi dispus să vorbească, constituie documentul ce vine să completeze ancheta scrisă şi secretă. De aici, importanţa pe care procedura de tip inchizitorial o acordă mărturisirii.

1 G. Seigneux de Correvon, *Essai sur l'usage, l'abus et Ies inconve-nients de la torture,* 1768, p. 63.
2 P. Ayrault, *L'Ordre, formalite et instruction judiciaire,* cartea I, cap. XIV.

Şi, tot de aici, ambiguităţile rolului pe care aceasta îl joacă. Pe de o parte, se încearcă încadrarea ei în calculul general al dovezilor; se evidenţiază că mărturisirea nu este cu nimic superioară vreuneia dintre dovezi: nu este *evidenţia rei;* asemeni celei mai importante probe, nici ea nu poate atrage de una singură condamnarea, trebuind să fie însoţită de indicii auxiliare şi de prezumţii; căci s-au putut vedea nu puţini acuzaţi care se declarau vinovaţi de crime pe care nu le comiseseră; dacă nu dispune decât de cunoaşterea formală a inculpatului, judecătorul va trebui să efectueze cercetări suplimentare. Dar, pe de altă parte, mărturisirea e mai importantă decât orice alte dovezi. Le este, până la un anumit punct, transcendentă; element în căutarea adevărului, ea este deopotrivă şi actul prin care acuzatul acceptă acuzaţia şi-i recunoaşte justificarea; el transformă o cercetare efectuată în absenţa lui într-o afirmaţie voluntară. Prin mărturisire, acuzatul devine element în ritualul de producere a adevărului penal. Cum stabilea deja dreptul medieval, prin mărturisire fapta devine notorie şi manifestă. Acestei prime ambiguităţi i se adaugă o a doua: probă deosebit de importantă, ce nu mai necesită, pentru obţinerea condamnării, decât câteva dovezi suplimentare, reducând la

minimum munca de anchetare şi mecanica demonstraţiei, se încearcă aşadar obţinerea mărturisirii, fiind utilizate în acest scop toate tipurile de constrângere posibile. Dar, dacă trebuie ca ea să constituie, în cadrul procedurii penale, contrapartea vie şi orală a anchetei scrise, dacă ea trebuie să funcţioneze ca replică şi autentificare a acesteia, este nevoie, în acelaşi timp, să fie susţinută de garanţii şi formalităţi. Mărturisirea păstrează ceva din caracterul unei tranzacţii: de aceea se şi cere să fie „spontană", să fie formulată în faţa tribunalului competent, în deplină cunoştinţă de cauză, să nu facă referire la lucruri imposibile etc.[1] Mărturisind, acuzatul cauţionează procedura; parafrazează adevărul anchetei.

1 Pe lista de probe judiciare, mărturisirea îşi face apariţia prin secolele al XIII-lea-al XIV-lea. Nu o găsim la Bernard din Pavia, ci abia la Hostiemis. Formula lui Carter este, de altfel, semnificativă: *Aut legitime convictus aut sponte confessus* „sau convins prin lege, sau mărturisind de bunăvoie".

Această dublă ambiguitate a mărturisirii (element al probei şi contraparte a anchetei; efect al constrângerii şi învoială semi-voluntară) explică cele două mari mijloace pe care dreptul penal clasic le întrebuinţează pentru a intra în posesia ei: jurământul pe care acuzatul trebuie să-1 depună înaintea interogatoriului (ameninţare deci de a se face vinovat de jurământ strâmb în faţa justiţiei oamenilor şi a celei a lui Dumnezeu; şi, deopotrivă, act ritual de angajament); tortura (violenţă fizică folosită pentru smulgerea uimi adevăr care, oricum, pentru a se putea constitui ca probă, trebuie repetat ulterior în faţa judecătorilor, cu titlul de mărturisire „spontană"). La sfârşitul secolului al XVIII-lea, tortura va iî denunţată drept o rămăşiţă a barbariei unor epoci revolute: semn al unei sălbăticii „gotice". Este adevărat că practica torturii are o origine îndepărtată: Inchiziţia, fireşte, dar şi, mult înaintea ei, chinurile la care erau supuşi sclavii. Dar ea nu figurează în dreptul clasic ca o urmă sau ca o pată. Ocupă un loc strict delimitat în cadrul unui mecanism penal complex, în economia căruia procedura de tip inchizitorial este încărcată de elemente ce aparţin sistemului acuza-torial[v]; în care demonstraţia scrisă are nevoie de un corelativ oral; în care tehnicile probei administrate de magistraţi se îmbină cu procedeele punerilor la încercare^ prin care se provoca acuzatul; în care i se cere acestuia - la nevoie, prin constrângeri dintre cele mai violente - să joace în cadrul procedurii rolul de partener voluntar; în care, într-un cuvânt, se pune problema producerii adevărului printr-un mecanism alcătuit din două elemente - ancheta, condusă în secret de autoritatea judiciară, şi actul săvârşit în chip ritual de acuzat. Corpul acuzatului, corp vorbitor şi, la nevoie, capabil de suferinţă, este cel care asigură angrenarea acestor mecanisme; din această cauză, atâta vreme cât sistemul punitiv clasic nu va fi fost în întregime reconsiderat, nu vor exista decât foarte puţine critici radicale la adresa torturii.[1] Cu atât mai frecvent, doar

In dreptul medieval, mărturisirea nu era valabilă decât dacă provenea de la un adult şi numai dacă era făcută în prezenţa adversarului. Cf. J. Ph. Levy, *La Hierarchie despreuves dans le droit savant du Moyen Ăge,* 1939.

1 Cea mai cunoscută dintre aceste critici îi aparţine lui Nicolas: *Si la torture est un moyen ă verifier Ies crimes,* 1682.

simple îndemnuri la prudenţă: „Torturarea este un mijloc periculos de a ajunge la cunoaşterea adevărului; de aceea, nu este bine ca judecătorii să recurgă la el fără să reflecteze îndeajuns. Nimic nu este mai echivoc. Există vinovaţi suficient de tari ca să ascundă o crimă reală...; dar şi alţii, nevinovaţi, pe care duritatea chinurilor îi face să mărturisească crime de care nu sunt vinovaţi."[1]

Pornind de aici, vom putea înţelege mai uşor funcţionarea torturii ca supliciu în vederea obţinerii adevărului. In primul rând, tortura nu este o modalitate de smulgere a adevărului cu orice preţ; nu e în nici un caz tortura dezlănţuită folosită în interogatoriile moderne; e, fără îndoială, crudă, dar nu sălbatică. Este o practică fixă, ce respectă o procedură bine definită; interval, durată, instrumente întrebuinţate, lungime a corzilor, categorii de greutăţi, număr al

locurilor de aplicare, intervenţii ale magistratului ce interoghează - toate acestea sunt, conform diferitelor cutume, atent codificate.[2] Tortura este un joc judiciar strict. Şi, în felul acesta, ea continuă, dincolo de tehnicile Inchiziţiei, vechile tipuri de încercări existente în procedurile acuzatoriale: ordalii[VII], dueluri judiciare, judecăţi ale lui Dumnezeu, între judecătorul care ordonă tortura şi suspectul supus torturii mai există ceva dintr-un turnir; condamnatul - *lepatient,* cum este denumit în franceză supliciatul — este supus la o serie de încercări, gradate ca severitate, în faţa cărora învinge „rezistând" sau eşuează mărturisind.[3] Dar judecătorul nu ordonă tortura fără să-şi asume anumite riscuri (şi nu doar pe acela de a-1 vedea pe suspect murind); el pune în joc o miză: probele pe care a izbutit să le strângă până în acea clipă; căci regula vrea ca, dacă acuzatul „rezistă" şi nu mărturiseşte, magistratul să fie obligat să renunţe la acuzaţii. Supliciatul a câştigat. De unde obiceiul, statornicit pentru

1 CI. Ferriere, *Dictionnaire de pratique,* 1740, voi. II, p. 612.

2 în 1729, Aguesseau a ordonat efectuarea unei anchete privind mijloacele şi regulile de tortură aplicate în Franţa. Rezultatele acestei anchete sunt rezumate de Joly de Fleury, B.N., Fonds Joly de Fleury, 258, voi. 322-328.

3 Prima fază a torturii consta în prezentarea acestor instrumente. Se rămânea la acest stadiu în cazul copiilor şi al bătrânilor de peste şaptezeci de ani.

V

cazurile cele mai grave, de a ordona tortură „sub rezerva probelor"; în acest caz, judecătorul putea continua, şi după tortură, să se prevaleze de prezumţiile pe care le strânsese; suspectul nu era declarat nevinovat numai graţie rezistenţei de care făcuse dovadă; dar datora victoriei sale măcar faptul că nu mai putea fi condamnat la moarte. Judecătorul îşi păstra toate atuurile, mai puţin pe cel principal. *Omnia citra mortem.* De unde şi recomandarea făcută adeseori judecătorilor de a nu ordona torturarea unui suspect despre care existau suficiente dovezi de a fi comis crime dintre cele mai grave, căci, dacă acesta ar fi izbutit să reziste torturii, judecătorul şi-ar fi pierdut dreptul de a-1 mai condamna la moarte, pe care totuşi respectivul ar fi meritat-o; dintr-un astfel de „turnir", justiţia ar ieşi în pierdere: dacă probele sunt suficiente „pentru a condamna la moarte un astfel de vinovat", nu trebuie „să se lase condamnarea pe seama hazardului şi a unei torturi provizorii care adesea nu duce nicăieri; căci ceea ce contează pentru salvarea şi interesul public este să se facă pilde din crimele grave, atroce şi capitale".[1]

Sub aparenta căutare cu orice preţ a unui adevăr pripit, regăsim în tortura clasică mecanismul pus la punct al unei încercări: o confruntare fizică ce trebuie să decidă în privinţa adevărului; dacă acuzatul este vinovat, suferinţele fizice pe care aceasta le impune nu sunt nedrepte; dar ea funcţionează şi ca un semn de disculpare dacă acuzatul este nevinovat. în practica torturii, suferinţa, înfruntarea şi adevărul sunt legate între ele: împreună, ele provoacă durere corpului celui acuzat. Căutarea adevărului cu ajutorul „torturii" este o modalitate de a face să iasă la iveală un indiciu, cel mai grav dintre toate -mărturisirea vinovatului; dar, în acelaşi timp, lupta dintre doi adversari şi victoria unuia asupra celuilalt sunt cele care „produc" în mod ritual adevărul. în tortura folosită pentru smulgerea mărturisirii, există atât elemente de anchetă, cât şi de duel.

Tot aşa cum intervin un act de instrucţie judiciară şi un element de pedeapsă. Ceea ce nu reprezintă cel mai mic paradox.

1 G. de Rousseaud de la Combe, *Trăite des matieres criminelles,* 1741, p. 503.

Căci, într-adevăr, tortura este definită ca o modalitate de a completa demonstraţia când „nu există în proces suficiente probe". Şi ea figurează în rândul pedepselor; şi e o pedeapsă atât de gravă, încât, în ierarhia sancţiunilor, Ordonanţa din 1670 o plasează imediat după pedeapsa cu

moartea. Dar cum poate fi o pedeapsă folosită ca mijloc de aflare a adevărului?, se va pune mai târziu întrebarea. Cum poate figura ca sancțiune ceea ce ar trebui să fie un procedeu demonstrativ? Cauza acestei inadvertențe o constituie modul în care justiția penală a epocii clasice asigura funcționarea producerii adevărului. Diversele segmente ce compun proba nu constituiau ca atare elemente neutre; nu aşteptau să fie reunite într-un fascicul unic pentru a furniza certitudinea finală a vinovăției. Fiecare indiciu în parte adăuga câte un grad de infamie în plus. Vinovăția nu era declarată doar după strângerea tuturor elementelor; ea se constituia treptat, din fiecare element ce permitea identificarea unui vinovat. Astfel, o semi-probă nu-1 lăsa, câtă vreme nu era completată, cu totul nevinovat pe cel bănuit: făcea din el un semivinovat; indiciul, chiar lipsit de importanță, al unei crime grave îl marca pe cineva, făcându-1 „cam" criminal. într-un cuvânt, demonstrația, în materie penală, nu asculta de un principiu dualist: adevărat sau fals; ci de un principiu de gradare continuă: atingerea unui nivel oarecare în demonstrație constituia deja uri grad de culpabilitate şi atrăgea după sine un anumit grad de pedeapsă. Suspectul ca atare merita întotdeauna o anumită pedeapsă; nu puteai fi fără motiv obiectul unei suspiciuni. Bănuiala implica în acelaşi timp, din punctul de vedere al judecătorului, un element de demonstrație, din punctul de vedere al acuzatului dovada unei anumite vinovății, iar din perspectiva pedepsei o formă limitată de sancțiune. Un suspect care rămânea suspect nu putea fi declarat nevinovat, ci era pedepsit parțial. O dată atins un anumit grad de prezumție, putea fi pusă deci în aplicare în mod cu totul legitim o practică ce îndeplinea un dublu rol: să înceapă să pedepsească pe baza probelor deja existente, şi să se folosească de acest început de pedeapsă pentru a stoarce restul de adevăr care încă lipsea. Tortura judiciară funcționează în secolul al XVIII-lea în această ciudată economie în care ritualul care produce adevărul merge mână în mână cu

ritualul ce aplică pedeapsa. Corpul interogat în cadrul supliciului constituie punctul de aplicare al pedepsei şi locul de extorcare a adevărului. Şi, tot aşa cum prezumția este deopotrivă element de anchetă şi o parte de vinovăție, suferința calculată a torturii este în acelaşi timp o măsură de pedepsire şi un act de instrucție.

Or în mod ciudat, această angrenare a celor două ritualuri la nivelul corpului continuă, după administrarea probelor şi pronunțarea sentinței, cu executarea propriu-zisă a pedepsei. Iar corpul condamnatului este din nou o piesă esențială în ceremonialul aplicării publice a pedepsei. Vinovatul trebuie să-şi poarte în plină zi condamnarea şi adevărul crimei pe care a comis-o. Corpul său - arătat, plimbat, expus, torturat - trebuie să constituie, într-un fel, suportul public al unei proceduri ce rămăsese, până în acel moment, în umbră; în el şi pe el, actul de justiție trebuie să devină lizibil pentru toți. Această manifestare actuală şi vădită a adevărului prezentă în executarea publică a pedepselor îmbracă în secolul al XVIII-lea mai multe aspecte.

1. Face, mai întâi, din condamnat, vestitorul propriei lui condamnări. I se încredințează, într-un fel, sarcina s-o facă publică şi să ateste, în felul acesta, adevărul acuzației care i-a fost adusă: e obligat să se plimbe de-a lungul străzilor, să poarte pe spate, pe piept sau pe cap o inscripție ce face cunoscută sentința; popasuri la diferite intersecții, citirea cu glas tare a sentinței, mărturisirea, la intrarea în biserici, a vinei, act prin care condamnatul îşi recunoaşte solemn fapta: „Desculț, în cămaşă, cu o făclie în mâini, să spună şi să declare, în genunchi, că a comis cu răutate, în mod îngrozitor... şi cu premeditare preadetestabila crimă etc."; e expus la stâlp, unde sunt reamintite faptele şi sentința; se citeşte încă o dată sentința la picioarele

eşafodului; fie că este vorba numai de stâlpul infamiei sau de rug şi roată, condamnatul îşi face publice crima şi justiţia ce i se aplică, purtându-le fizic pe corp.
2. Repetă scena mărturisirii. Dublează recunoaşterea silită a culpei cu o recunoaştere spontană şi publică. Se stabileşte

supliciul ca moment al adevărului. Se face în aşa fel încât ultimele clipe, în care vinovatul nu mai are nimic de pierdut, să fie câştigate de evidenţa adevărului. Tribunalul putea deja să decidă, după pronunţarea condamnării, o nouă tortură pentru aflarea numelor eventualilor complici. Era, de asemenea, prevăzut ca, în clipa urcării pe eşafod, condamnatul să poată solicita un răgaz pentru a face noi dezvăluiri. Publicul aştepta acest nou episod în aflarea adevărului. Mulţi profitau de aceasta pentru a mai câştiga puţin timp, ca, de pildă, Michel Bărbier, vinovat de atac cu mână armată: „Privi insolent spre eşafod, spunând că, desigur, nu pentru el fusese ridicat, căci e nevinovat; ceru mai întâi să se întoarcă în odaie, unde nu făcu altceva decât să bată câmpii timp de jumătate de ceas, tot încercând să se disculpe; după care, trimis din nou la locul de pedeapsă, urcă pe eşafod cu paşi hotărâţi, dar, când se văzu dezbrăcat de haine şi legat pe cruce gata să primească teribilele lovituri, ceru să mai fie o dată dus înăuntru, unde îşi mărturisi, în sfârşit, crima şi declară chiar că se mai făcuse vinovat de încă un asasinat."[1] Adevăratul supliciu are ca funcţie să determine scoaterea în evidenţă a adevărului; şi, în acest sens, el continuă, chiar sub privirile publicului, acţiunea torturii. Un supliciu izbutit îndreptăţeşte justiţia, în măsura în care face public adevărul crimei folosindu-se chiar de corpul celui supli-ciat. Exemplu de condamnat cumsecade, Francois Billiard, care fusese casier general al poştelor şi care, în 1772, şi-a asasinat nevasta; călăul voia să-i ascundă chipul pentru a-1 feri de insulte: „Nu mi s-a dat această pedeapsă, spuse el, pe care o meritam din plin, ca să nu fiu văzut de lume... Purta încă haina de doliu după soţia lui... era încălţat cu pantofi nou-nouţi, era cu părul buclat şi pudrat, avea o ţinută atât de modestă şi de impresionantă, încât cei care avuseseră prilejul să-1 vadă mai de aproape spuneau că trebuie să fie ori creştinul desăvârşit, ori cel mai mare dintre ipocriţi. Când inscripţia pe care o purta pe piept i s-a strâmbat, s-a putut observa cum a aranjat-o el însuşi, desigur pentru a putea fi mai lesne citită."[2] Atunci când
1 S.P. Hardy, *Mes loisirs,* B.N., ms. 6680-87, IV, p. 80, 1778.
2 S.P. Hardy, *Mes loisirs,* voi. I, p. 327 (doar primul volum a fost tipărit).

fiecare dintre actori tşi joacă rolul cum se cuvine, ceremonia penală are eficacitatea unei îndelungi mărturisiri publice.
3. Fixează supliciul pe crima însăşi; stabileşte între acestea relaţii uşor de descifrat. Expunerea cadavrului condamnatului la locul crimei sau la una dintre răscrucile cele mai apropiate. Desfăşurarea execuţiei chiar în zona unde a fost săvârşită crima - ca în cazul studentului care, în 1723, a ucis mai multe persoane şi pentru care preşedintele instanţei de judecată din Nantes hotărăşte să se ridice un eşafod exact în faţa intrării în hanul în care a comis asasinatele.[1] Recursul la suplicii „simbolice", în care forma execuţiei trimite în mod explicit la natura crimei: blasfematorilor li se străpunge limba, desfrânaţii sunt arşi, este tăiată mâna care a ucis; uneori, de corpul condamnatului este arborat instrumentul cu care acesta a comis nelegiuirea — precum, în cazul lui Damiens, faimosul cuţit, care a fost uns cu pucioasă şi legat de mâna vinovată ca să ardă o dată cu ea. După cum spunea Vico, această veche jurisprudenţă a fost „o întreagă poetică".
La limită, întâlnim câteva cazuri de reproducere cvasi-teatrală a crimei în execuţia vinovatului: aceleaşi instrumente, aceleaşi gesturi. In ochii tuturor, justiţia înscenează repetarea crimei prin suplicii, făcând-o publică în adevărul ei şi în acelaşi timp anulând-o prin moartea vinovatului. Până târziu, în secolul al XVTII-lea, în 1772, se pot întâlni sentinţe ca aceasta: o servitoare din Combrai, care-şi ucisese stăpâna, e condamnată să fie dusă la locul

execuţiei într-o căruţă de cărat gunoiul „folosită la strângerea murdăriilor la răspântii"; acolo o va aştepta „o spânzurătoare, la piciorul căreia va fi adus fotoliul în care stătuse stăpâna ei, numita de Laleu, când a fost asasinată; aşezată acolo, călăul îi va tăia mâna dreaptă şi i-o va arunca sub privirile ei în flăcări, după care, imediat, îi va da patru lovituri cu satârul de care ea însăşi se folosise pentru a o asasina pe numita de Laleu, prima şi a doua lovitură în cap, a treia pe antebraţul stâng şi a patra în piept; după care va fi spânzurată şi strangulată de amintita spânzurătoare până ce îşi va da sufletul; iar după două ceasuri corpul ei fără viaţă

va fi dat jos, iar capul îi va fi despărţit de trup la picioarele amintitei spânzurători şi pe amintitul eşafod, cu acelaşi satâr de care ea se folosise ca să-şi asasineze stăpâna, iar capul va fi expus în vârful unei prăjini de douăzeci de picioare înălţime în afara porţii amintitei localităţi Combrai, pe marginea /Iru-mului ce duce spre Douai, iar restul corpului va fi vârât într-un sac şi îngropat aproape de amintita prăjină, la o adâncime de zece picioare."[1]

4. în sfârşit, lentoarea execuţiei, momentele acesteia, urletele şi chinurile condamnatului joacă, la capătul ritualului judiciar, rolul unei ultime încercări. Ca toate agoniile, cea care se desfăşoară pe eşafod e purtătoarea unui anumit adevăr: dar cu mai multă intensitate, în măsura în care o face sub presiunea durerii; cu mai multă rigoare, dat fiind că se situează la punctul de joncţiune dintre judecata oamenilor şi cea a lui Dumnezeu; în mod mult mai spectaculos, dat fiind că are loc în public. Chinurile execuţiei le prelungesc pe cele ale torturii pregătitoare, în scopul obţinerii mărturisirii; în timpul acesteia din urmă totuşi jocul nu era încă jucat, acuzatul îşi mai putea încă salva viaţa; acum însă, moartea devine o certitudine, se pune problema salvării sufletului. Jocul etern a început: supliciul anticipează chinurile din lumea de dincolo; arată în ce anume constau; este un teatru al infernului; urletele condamnatului, împotrivirea şi blestemele lui îi anunţă deja soarta care îl aşteaptă. Insă suferinţele îndurate pe lumea aceasta pot avea şi semnificaţia unei penitenţe în vederea uşurării pedepselor de pe lumea cealaltă: de un astfel de martiriu, dacă este îndurat cu resemnare, Dumnezeu nu va putea să nu ţină seama. Cruzimea pedepsei aplicate în lumea aceasta decurge prin deducţie din pedeapsa ce va să vină: ea conţine speranţa iertării. Dar se mai poate spune şi aşa: nişte chinuri atât de năprasnice nu sunt oare semnul că Dumnezeu 1-a abandonat pe cel vinovat în mâinile oamenilor? Şi că suferinţele, departe de a constitui o garanţie a iertării viitoare, anunţă mai curând damnarea iminentă? Iar faptul că cel condamnat moare repede, fără agonie prelungită, nu constituie,

1 Arhivele municipale din Nantes, F.F. 124. Cf. P. Parfouru, *Memoires de la societe archeologique d'Ille-et-Vilaine,* 1896, voi. XXV.

1 Citat in P. Dautricourt, *op. cit,* pp. 269-270.

în schimb, dovada că Dumnezeu a vrut să-1 ajute şi să nu-1 lase să cadă pradă disperării? Ambiguitate deci a acestei suferinţe, care poate să semnifice deopotrivă adevărul crimei şi eroarea judecătorilor, bunătatea ori răutatea criminalului, coincidenţa sau dezacordul dintre judecata oamenilor şi cea a lui Dumnezeu. De aici, acea formidabilă curiozitate ce-i face pe spectatori să se înghesuie în jurul eşafodului şi al suferinţelor pe care acesta le oferă ca spectacol; se descifrează aici crima şi nevinovăţia, trecutul şi viitorul, lumea de aici şi veşnicia. Moment al adevărului, de la care toţi spectatorii aşteaptă răspunsuri: fiecare vorbă, fiecare strigăt, durata agoniei, corpul care rezistă, viaţa ce nu se lasă răpusă - toate acestea vorbesc de la sine: iată, a existat un condamnat care a mai trăit „şase ore pe roată, şi care n-a vrut să fie părăsit nici o clipă de călăul care îl consola şi îl încuraja, desigur, după plac"; un altul şi-a dat sufletul „cu sentimente cu totul creştineşti, fapt ce dovedeşte căinţa cea mai sinceră"; un altul „a murit pe roată la o oră după ce fusese supus supliciului; se spune că cei care au asistat la supliciul lui au fost impresionaţi de dovezile vizibile de credinţă şi remuşcare pe care le arătase"; un altul arătase cea mai fierbinte căinţă de-a lungul drumului spre eşafod,

dar, legat pe roată, „urlă necontenit în modul cel mai înfiorător"; o femeie „își păstrase sângele rece până în clipa citirii sentinței, dar în acea clipă mințile i-au luat-o razna; când a fost spânzurată, era complet nebună"[1].
Ciclul se închide: de la tortură şi până la execuție, corpul a produs şi a reprodus adevărul crimei. Sau, mai curând, el este elementul care, prin intermediul unui întreg joc de ritualuri şi încercări, mărturiseşte că fărădelegea a avut loc, declară că el este cel care a comis-o, arată că o poartă înscrisă în el şi pe el, îndură acțiunea de pedepsire şi face cunoscute, în modul cel mai spectaculos cu putință, efectele acesteia. Corpul, în mai multe rânduri supus torturii, asigură sinteza dintre realitatea faptelor şi adevărul anchetei, dintre actele de procedură şi discursul criminalului, dintre crimă şi pedeapsă. Piesă esențială deci în cadrul unei ceremonii penale în care

1 S.P. Hardy, *Mes loisirs,* voi. I, p. 13; voi. IV, p. 42; voi. V, p. 134.

trebuie să joace rolul de partener al unei proceduri structurate în jurul drepturilor extraordinare ale suveranului, ale urmăririi şi secretului.
Supliciul judiciar trebuie înțeles şi ca un ritual politic. El face parte, chiar dacă într-un mod minor, din rândul ceremoniilor prin care puterea se manifestă.
Conform dreptului epocii clasice, o infracțiune, dincolo de paguba pe care poate eventual să o producă, dincolo de regula pe care o încalcă, aduce un prejudiciu dreptului celui care „face legea": „Chiar presupunând că nu există nici pagubă, nici ofensă la adresa unui individ, dacă s-a comis vreo faptă pe care legea o interzice, avem de-a face cu un delict ce necesită reparațiuni, pentru că a fost violat dreptul superiorului şi a fost ultragiată demnitatea caracterului acestuia."[1] Crima, pe lângă victima ei nemijlocită, constituie un atac la adresa suveranului; ea îl atacă pe acesta personal, dat fiind că legea echivalează cu voința suveranului; îl atacă apoi fizic, având în vedere că forța legii este una cu forța monarhului. Căci, „pentru ca o lege să poată fi în vigoare pe teritoriul regatului, trebuia în mod obligatoriu ca ea să emane direct de la suveran sau să fie cel puțin confirmată de pecetea autorității acestuia".[2] Intervenția suveranului nu este, prin urmare, un act de arbitraj între doi adversari; este chiar mai mult decât o acțiune vizând impunerea respectării drepturilor fiecăruia; este o replică directă dată celui care 1-a ofensat. „Exercitarea puterii suverane în pedepsirea crimelor constituie, fără îndoială, una dintre laturile cele mai importante ale administrării dreptății."[3] Pedeapsa nu se poate deci identifica şi nici măcar măsura prin repararea prejudiciului; în calcularea pedepsei, trebuie întotdeauna să intre cel puțin o parte care să fie a monarhului: şi chiar şi atunci

1 P. Risi, *Observations sur Ies matieres de jurisprudence criminelle,* 1768, p. 9, cu o trimitere la Cocceius, *Dissertationes ad Grotium* XII, §545.
2 P.F. Muyart de Vouglans, *Les Lois criminelles de France,* 1780, p. XXXIV.
3 D. Jousse, *Trăite de lajustice criminelle,* 1777, p. VII.

când această parte se combină cu despăgubirea prevăzută prin lege, tot ea constituie elementul cel mai important în lichidarea penală a crimei. Or, în sine, nici această parte a monarhului nu e simplă: ea presupune, pe de o parte, repararea pagubei aduse regatului său (dezordinea instaurată, exemplul oferit -un prejudiciu considerabil ce nu poate fi comparat cu cel comis în dauna unui particular); dar, pe de altă parte, ea mai presupune şi ca regele să răzbune afrontul adus persoanei sale. Dreptul de a pedepsi va fi, prin urmare, un fel de caz particular al dreptului deținut de suveran de a purta război împotriva duşmanilor: a pedepsi ține de acel *,gladii ius,* de acea putere absolută de viață şi de moarte despre care se vorbeşte în dreptul roman sub denumirea de *merum imperium* «autoritate absolută», drept în virtutea căruia principele îşi aplică propria lege ordonând pedepsirea crimei"[1]. Dar pedeapsa este şi o modalitate de realizare a unei răzbunări deopotrivă personale şi publice, dat fiind că forța fizico-politică a suveranului este într-un fel prezentă în lege: „Se poate observa în chiar

definiția legii că ea nu caută doar să apere, ci să şi răzbune nesocotirea autorității ei prin pedepsirea acelora care ajung să-i încalce interdicțiile."[2] în executarea celei mai obişnuite pedepse, în respectarea cea mai fidelă a formelor juridice sunt prezente forțele active ale răzbunării.

Supliciul are, prin urmare, o funcție juridico-politică. Este un ceremonial de reconstituire a suveranității o clipă rănite. Pe care el o restaurează făcând-o manifestă în deplina ei măreție. Execuția publică, oricât de grăbită şi de obişnuită ar fi, se înscrie în seria marilor ritualuri ale puterii eclipsate şi restaurate (încoronare, intrare a regelui într-un oraş cucerit, aducere la ascultare a supuşilor răsculați); dincolo de crima care 1-a nesocotit pe suveran, ea desfăşoară sub ochii tuturor o forță de neînvins. Ea nu urmăreşte atât să restabilească un echilibru, cât să facă să se manifeste, până la limita extremă, asimetria dintre supusul care a îndrăznit să încalce legea şi suveranul atotputernic care îşi arată forța. în cazul în care

1 P.F. Muyart de Vouglans, *Les Lois criminelles de France,* 1780, p. XXXIV.
2 *Ibid.*

compensarea daunelor la nivel privat ocazionate de un delict trebuie să fie atent proporționate, dacă sentința trebuie să fie echitabilă, executarea pedepsei, în schimb, urmăreşte să ofere nu un spectacol al măsurii, ci tocmai al lipsei de măsură şi al excesului; ceremonia pedepsei trebuie să conțină o afirmare emfatică a puterii şi a superiorității intrinseci a acesteia. Iar această superioritate nu este doar una a dreptului, ci a forței fizice a suveranului ce se abate asupra corpului adversarului său direct, luându-1 în stăpânirea sa. încălcând legea, infractorul a adus atingere înseşi persoanei regelui; aceasta - sau cel puțin cei cărora ea le-a încredințat forța ei - este cea care pune stăpânire pe corpul condamnatului pentru a-1 marca, învinge, distruge. Ceremonia punitivă este în totalitate „terori-zantă". La începutul polemicii lor îndreptate împotriva reformatorilor, juriştii veacului al XVIII-lea vor interpreta cruzimea fizică a pedepselor într-un mod restrictiv şi „modernist": pedepsele aspre sunt necesare pentru ca exemplul lor să se întipărească adânc în sufletul oamenilor. De fapt, ceea ce caracterizează până în acea clipă practica supliciilor nu era o economie a exemplului - în sensul pe care acesta îl va căpăta în epoca ideologilor (reprezentarea pedepsei trebuie să depăşească beneficiul crimei) -, ci o politică a înfricoşării: toți supuşii trebuie să simtă, pe pielea criminalului, prezența dezlănțuită a suveranului. Supliciul nu restabilea dreptatea, ci reactiva puterea, în secolul al XVII-lea şi la începutul celui de-al XVIII-lea, prin urmare, supliciul nu reprezenta încă, cu tot teatrul său de evocare a terorii, reziduul încă prezent al unei epoci revolute. Furia obstinată, ostentația, violența corporală, jocul disproporționat de forțe, ceremonialul amănunțit, într-un cuvânt întregul său aparat se înscria în funcționarea politică a penalității.

Pornind de aici, vor putea fi mai lesne înțelese anumite particularități ale ceremoniei supliciilor. Şi, în primul rând, importanța unui ritual care trebuia să-şi desfăşoare ostentația în public. Nimic din acest triumf al legii nu trebuia să rămână ascuns. Episoadele lui erau tradițional aceleaşi şi totuşi sentințele de condamnare nu uitau să le enumere, de fiecare dată, într-atât erau ele de importante în mecanismul penal: defilări, popasuri la răspântii, opriri la intrările în biserici,

citirea publică a sentinței, îngenuncheri, declarații, cu voce tare, de căință pentru ofensa adusă lui Dumnezeu şi regelui. Se întâmpla ca problemele de prioritate şi etichetă să fie hotărâte chiar de tribunal: „Ofițerii se vor sui pe cal în ordinea următoare: în față, cei doi sergenți de poliție; în urma lor, condamnatul; după acesta, Bonfort şi Le Corre, în stânga lui, vor merge împreună, după care va veni grefierul şi în această ordine vor merge cu toții spre piața publică unde va fi executată sentința."[1] Or, acest ceremonial amănunțit este, în mod cu totul explicit, unul nu doar juridic, ci şi militar. Justiția regelui se manifestă ca justiție armată. Sabia care-1 pedepseşte pe vinovat este aceeaşi cu sabia care îi

nimiceşte pe inamici. Un întreg dispozitiv militar înconjoară supliciul: ofiţeri ai trupelor de ordine, agenţi de poliţie, subofiţeri, soldaţi. Aceasta, ca să se împiedice, desigur, evadările sau loviturile de forţă; de asemenea, ca să se preîntâmpine, din partea poporului, orice fel de mişcare de simpatie pentru salvarea condamnaţilor sau porniri de furie care să-i ucidă pe loc; dar şi ca să reamintească faptul că orice crimă este o revoltă împotriva legii, iar condamnatul este un duşman personal al regelui. Toate aceste motive - fie de precauţie într-o împrejurare dată, fie funcţionale în desfăşurarea unui ritual - fac din execuţia publică mai mult decât o operă de justiţie, o manifestare de forţă; sau, mai degrabă, avem de-a face cu justiţia ca o desfăşurare a forţei fizice, materiale şi redutabile a suveranului. Ceremonia supliciului face să se manifeste la lumina zilei raportul de forţe ce conferă autoritate legii.
Ca ritual al legii înarmate, în care monarhul se arată deopotrivă şi în mod indisociabil sub dublul chip de stăpân al dreptăţii şi de căpetenie de război, execuţia publică are două faţete: una de victorie, o alta de luptă. Pe de o parte, ea pune solemn capăt unui război între criminal şi suveran, război al cărui re-zultat era dinainte cunoscut; ea trebuie să manifeste puterea nemăsurată a suveranului asupra celor pe care i-a redus la neputinţă. Asimetria, dezechilibrul ireversibil de forţe făceau

1 Citat *in* A. Corre, *Documents pour servir ă l'histoire de la torture judiciaire en Bretagne,* 1896, p. 7.

parte din funcţiile supliciului. Un corp ras de pe faţa pământului, făcut praf şi pulbere şi risipit în vânt, un corp distrus bucată cu bucată de infinitul puterii suverane reprezintă limita nu doar ideală, ci şi reală a pedepsei. Dovadă, celebrul supliciu la care a fost supus Massola, aplicat la Avignon, şi care a stârnit, printre primele, indignarea contemporanilor; supliciu aparent paradoxal, căci are loc aproape în întregime după moarte, şi prin care justiţia nu face altceva decât să-şi manifeste asupra unui cadavru măreaţa ei dramaturgie, glorificarea rituală a propriei forţe: condamnatul este legat de un stâlp cu o banderolă la ochi; pe eşafod, de jur-împrejur, ţăruşi cu cârlige din fier în vârf. „Confesorul îi vorbeşte condamnatului la ureche şi, imediat după ce i-a dat binecuvântarea, călăul, înarmat cu o măciucă din fier precum cele folosite la abator, îi dă nenorocitului cu toată puterea o lovitură în moalele capului, încet acesta cade mort pe loc: în aceeaşi clipă, *mortis exactor* «executorul morţii», înarmat cu un cuţit mare, îi taie respectivului gâtul, umplându-se de sânge; ceea ce oferă o privelişte îngrozitoare pentru privire; îi taie nervii aproape de călcâie, apoi îi spintecă pântecele, de unde smulge inima, ficatul, splina, plămânii, pe care le atârnă într-unui din cârligele de fier, apoi îl taie şi îl disecă în bucăţi pe care le atârnă în celelalte cârlige pe măsură ce le taie, aşa cum se face cu animalele. Privească cine o putea asemenea grozăvie."[1] In forma explicit reprodusă a măcelăririi, nimicirea infinitezimală a corpului se reîntâlneşte aici cu spectacolul: fiecare bucată este expusă în cârlige. Supliciul se realizează printr-un întreg ceremonial de triumf; dar mai cuprinde, ca nucleu dramatic în derularea lui monotonă, şi o scenă de înfruntare: este vorba de acţiunea directă şi nemijlocită a călăului asupra corpului condamnatului. Acţiune, desigur, codificată, dat fiind că principalele ei episoade sunt prescrise prin cutumă şi, adeseori explicit, prin sentinţă. Şi care a păstrat, cu toate acestea, ceva de luptă. Călăul nu este numai cel care aplică legea, ci şi cel care etalează forţa; este agentul unei violenţe ce se suprapune, pentru a o învinge, peste violenţa crimei. Crimă căreia îi este, material şi fizic, adversar.

1 A. Bruneau, *Observations et maximes sur Ies matieres criminelles,* 1715, p. 259.

Adversar uneori milos, alteori neînduplecat. Damhoudere, laolaltă cu mulţi contemporani ai săi, se plângea că cei mai mulţi călăi fac apel la „toate cruzimile imaginabile asupra con-damnaţilor răufăcători, lovindu-i, dând cu ei de pământ şi ucigându-i ca pe animale"[1]. Iar acest obicei s-a păstrat încă foarte multă vreme.[2] Provocarea şi întrecerea sunt încă prezente în ceremonia supliciului. Dacă gâdele iese victorios, dacă izbuteşte să zboare dintr-o singură lovitură capul pe care are ordinul să-1 taie, el „îl arată publicului, îl pune la picioare şi salută apoi publicul, care îl aplauda îndelung"[3]. Dacă, dimpotrivă, eşuează, dacă nu reuşeşte să ucidă cum trebuie, e pasibil de pedeapsă. Acesta a fost cazul călăului lui Damiens, care, nereuşind să-şi rupă în patru condamnatul, conform regulilor, a fost nevoit să-1 facă bucăţi cu cuţitul; caii întrebuinţaţi la supliciu, care îi fuseseră promişi, au fost confiscaţi în beneficiul săracilor. Câţiva ani mai târziu, călăul din Avignon îi făcuse prea mult să sufere pe trei bandiţi, totuşi de

temut, pe care îi avea de spânzurat; spectatorii s-au supărat; l-au reclamat pe călău; pentru a-1 pedepsi şi, în acelaşi timp, a-1 pune la adăpost de răzbunarea populară, respectivul a fost băgat la închisoare.[4] Iar în spatele acestei pedepse aplicate călăului nepriceput poate fi observată o tradiţie încă foarte recentă: aceasta prevedea ca, în cazul în care execuţia dă greş, condamnatul să fie graţiat. Era o cutumă clar stabilită în anumite regiuni.[5] Nu de puţine ori, poporul aştepta să se ţină seama de ea şi ajungea să ia apărarea câte unui condamnat care scăpase în felul acesta de moarte. Pentru a face să dispară şi

1 J. de Damhoudere, *Pratique judiciaire es causes civiles,* 1572, p. 219.

2 *La Gazette des tribunaux* din 6 iulie 1837 relatează, după *Journal de Gloucester,* comportarea „atroce şi dezgustătoare" a unui călău care, după ce îl spânzurase pe un condamnat, „a ridicat cadavrul de umeri, 1-a răsucit cu violenţă şi 1-a izbit de mai multe ori de podea spunând: «Ai crăpat, bătrân ticălos?» După care, întorcându-se spre mulţime, spuse pe un ton batjocoritor vorbe dintre cele mai necuviincioase".

3 Scenă reţinută de T.S. Gueulette, cu ocazia executării, în 1737, a ofiţerului de poliţie Montigny. Cf. R. Anchel, *Crimes et châtiments au XVIII' siecle,* 1933, pp. 62-69.

4 Cf. L. Duhamel, *Les Executions capitales ă Avignon,* 1890, p. 25.

5 In Burgundia, de pildă. Cf. Chassanee, *Consuetudo Burgundi,* fol. 55.

respectivul obicei, şi respectiva solicitare, fusese nevoie să se facă uz de adagiul: „spânzurătoarea nu-şi pierde prada"; trebuise să se prevadă introducerea în textul sentinţelor capitale a unor instrucţiuni explicite: „spânzurat şi strangulat până ce se obţine moartea", „până la stingerea din viaţă". Iar jurişti precum Serpillon ori Blackstone insistă, în plin secol al XVIII-lea, asupra faptului că eşecul călăului nu trebuie să însemne salvarea condamnatului.[1] în ceremonia execuţiei, se mai putea încă descifra ceva din punerea la încercare şi din judecata lui Dumnezeu. în înfruntarea sa cu condamnatul, călăul apărea într-un fel în postura de apărător al regelui. Apărător totuşi inavuabil şi dezavuat: tradiţia cerea, se pare, ca, atunci când erau sigilate actele de numire a călăului, acestea să nu fie puse pe masă, ci aruncate pe jos. Se cunosc nenumăratele interdicţii ce priveau această „slujbă deosebit de necesară" şi totuşi „împotriva naturii"[2]. Degeaba era călăul, într-un sens, sabia regelui: împărtăşea cu adversarul lui infamia acestuia. Puterea suverană care îi poruncea să ucidă şi care lovea prin intermediul lui nu era prezentă în el; nu se identifica nici o clipă cu înverşunarea lui. Şi tocmai de aceea niciodată nu apărea cu mai multă limpezime decât dacă întrerupea gestul gâdelui printr-o scrisoare de graţiere. Intervalul foarte scurt (adesea, doar de câteva ore) ce separa, de obicei, pronunţarea sentinţei de executarea acesteia făcea ca iertarea să nu intervină decât în ultima clipă. Fireşte însă că ceremonia era organizată cu încetineala caracteristică tocmai pentru a lăsa loc acestei eventualităţi.[3] Condamnaţii îşi puneau speranţa în ea şi, ca să tragă

1 F. Serpillon, *Code criminel,* 1767, voi. III, p. 1100. Blackstone: „Este limpede că, dacă un criminal condamnat să fie spânzurat până ce se obţine moartea, scapă fără să moară din pricina stângăciei călăului şi încape pe alte mâini, şeriful are datoria să reia execuţia, dat fiind că sentinţa nu a fost executată; şi că, dacă ne-am lăsa impresionaţi de această falsă milă, am deschide larg uşa la nenumărate înţelegeri secrete" *(Commen-taire sur le Code criminel d'Angleterre,* trad. franceză, 1776, p. 201).

2 Ch. Loyseau, *Cinq livres du droit des offices,* ed. 1613, pp. 80-81.

3 Cf. S.P. Hardy, 30 ianuarie 1769, p. 125 din volumul tipărit; 14 decembrie 1779, IV, p. 229; R. Anchel, *Crimes et châtiments au XVIIP siecle,* pp. 162-163, relatează povestea lui Antoine Boulleteix, care se afla deja la picioarele eşafodului când soseşte un călăreţ aducând faimosul pergament. Se strigă „Trăiască Regele!"; Boulleteix este dus la crâşmă, timp în care grefierul face, în propria lui pălărie, o chetă pentru el.

de timp, pretindeau, şi la poalele eşafodului, că mai aveau dezvăluiri de făcut. Mulţimea, când dorea şi ea graţierea, o cerea cu strigăte, încerca să amâne cât mai mult clipa de pe urmă, pândea apariţia solului ce ar fi adus scrisoarea cu sigiliu de ceară verde şi, la nevoie, făcea să se creadă că acesta e pe cale să sosească (e ceea ce s-a întâmplat în clipa în care erau executaţi condamnaţii, pentru răscoala provocată de răpirea copiilor, la 3 august 1750). Suveranul e prezent în execuţie nu numai sub forma puterii ce răzbună legea, ci şi ca putere ce poate suspenda atât legea, cât şi răzbunarea. Doar regelui trebuia să-i revină dreptul de a şterge

ofensele ce i-au fost aduse; dacă este adevărat că a încredințat tribunalelor grija de a exercita puterea lui de justițiar, nu înseamnă că a și înstrăinat-o; o păstrează neștirbită, atât pentru a ridica pedeapsa, cât și pentru a o înăspri.

Supliciul, așa cum continuă să fie ritualizat în secolul al XVIII-lea, trebuie privit ca un operator politic. Se înscrie logic într-un sistem punitiv în care regele, direct sau indirect, solicită, decide și poruncește executarea pedepselor, în măsura în care el este cel care, prin lege, a fost lezat prin crimă. Orice infracțiune conține și o *crimen maiestatis* „crimă împotriva maiestății", iar în cel mai mărunt dintre criminali se ascunde un mic regicid virtual. Iar regicidul, la rândul lui, nu este nici mai mult, nici mai puțin decât criminalul total și absolut, dat fiind că, în loc să atace, ca orice alt delincvent, o decizie sau o dorință anume a puterii suverane, el îi atacă însuși principiul, în persoana fizică a monarhului. Pedeapsa ideală pentru regicid ar trebui să se compună din suma tuturor supliciilor posibile. Ar fi răzbunarea infinită: în orice caz, legile franceze nu prevedeau o pedeapsă fixă pentru astfel de monstruozitate. Pentru Ravaillac[vm], trebuise să fie inventată una din însumarea celor mai crude ce fuseseră vreodată practicate în Franța. S-a cerut inventarea unor pedepse și mai teribile pentru Damiens. Au existat proiecte în acest sens, dar au fost considerate imperfecte. A fost reluată scena imaginată pentru Ravaillac. Și trebuie să recunoaștem că s-a dat dovadă de moderație, dacă ne gândim cum a fost lăsat pradă celei mai crude răzbunări, în 1584, asasinul lui Wilhelm de Orania. în prima zi, a fost dus în piață, unde îl aștepta un cazan cu apă clocotită,

în care i-a fost cufundat brațul cu care lovise. A doua zi, brațul i-a fost tăiat și, căzându-i la picioare, condamnatul îl împinse hotărât cu piciorul de sus, de pe eșafod; a treia zi, i s-a smuls cu cleștele carne de pe piept și din braț; a patra zi, de asemenea, i-a fost smulsă carne din braț și de pe fese; așa a fost martirizat omul acesta timp de optsprezece zile." în ultima zi, a fost tras pe roată și lovit cu barosul. După șase ore, cerea încă apă, dar nu i s-a dat. „în sfârșit, locotenentul însărcinat cu aplicarea pedepsei[IX] a fost rugat să permită să-1 mântuie prin strangulare, ca nu cumva sufletul să-i cadă pradă deznădejdii și astfel să și-1 piardă."[1]

Nu încape nici o îndoială că existența supliciilor depindea de cu totul altceva decât de această organizare internă. Rusche și Kirchheimer văd pe bună dreptate în ea efectul unui regim de producție în care forțele de muncă, și prin urmare corpul uman, nu au încă nici utilitatea și nici valoarea de marfă pe care le vor dobândi într-o economie de tip industrial. E, de asemenea, sigur că „disprețul" față de trup trimite la o atitudine generală față de moarte; iar în interiorul acestei atitudini ar putea fi recunoscute atât valorile proprii creștinismului, cât și o situație demografică și, într-un anumit sens, biologică: ravagiile provocate de boli și foamete, decimarea periodică a populației în urma unor epidemii, extraordinara mortalitate infantilă, precaritatea echilibrelor bioeconomice - toate acestea făceau ca moartea să fie ceva familiar, duceau la apariția în jurul ei a unor ritualuri menite să o integreze, s-o facă ușor de acceptat și să dea un sens permanentei ei agresiuni. Ar mai trebui, pentru a înțelege îndelungata persistență a supliciilor, să ne referim și la unele fapte de conjunctură; nu trebuie să uităm că Ordonanța din 1670, care a fixat structura justiției penale până în ajunul Revoluției, agravase și mai mult, în anumite puncte, severitatea vechilor edicte; Pussort[x] - cel care,

1 Brantome, *Memoires. La vie des hommes illustres,* ed. din 1772, voi. II, pp. 191-192.

dintre comisarii însărcinați cu pregătirea textelor, reprezenta voința regelui - le impusese în forma cunoscută, în ciuda unor magistrați precum Lamoignon[XI]; înmulțirea răzmerițelor încă la mijlocul epocii clasice, vuietul apropiat al războaielor civile, voința regelui de a-și impune autoritatea în detrimentul parlamentelor explică în bună măsură persistența unui regim penal „dur".

Pentru a putea lămuri o penalitate supliciantă, cauze precum cele enumerate mai sus sunt

generale şi oarecum exterioare; ele explică posibilitatea şi îndelungata persistență a pedepselor fizice, ca şi slăbiciunea şi caracterul destul de izolat al protestelor. Dar, pe acest fundal, trebuie scoasă în evidență funcția precisă a supliciilor. Supliciul este atât de puternic întipărit în practica judiciară pentru că reprezintă un revelator de adevăr şi un operator de putere. Asigură articularea scrisului la oralitate, a secretului la public, a procedurii de anchetă la operațiunea de obținere a mărturisirii; permite reproducerea şi reactualizarea crimei pe corpul vizibil al criminalului; face ca, prin intermediul aceleiaşi atrocități, crima să se manifeste şi să se anuleze. Face, de asemenea, din corpul condamnatului locul de aplicare a răzbunării suverane, ancorajul unei manifestări a puterii, ocazia de afirmare a asimetriei de forțe. Vom vedea ceva mai departe că raportul adevăr - putere se menține în miezul tuturor mecanismelor punitive şi că poate fi regăsit chiar şi în practicile de azi ale penalității, dar sub o cu totul altă formă şi cu efecte foarte diferite. Secolul Luminilor nu va întârzia să descalifice supliciile, imputându-le „atrocitatea". Termen cu care înşişi juriştii le caracterizau nu rareori, dar fără nici un fel de intenție critică. Poate că noțiunea de „atrocitate" e una dintre cele care desemnează cel mai bine economia supliciului în vechea practică penală. Atrocitatea înseamnă, în primul rând, o caracteristică a marilor crime: ea se referă la numărul de legi naturale sau pozitive, divine sau umane pe care aceste crime le atacă, la evidența scandaloasă sau, din contră, la şiretenia ascunsă cu care sunt comise, la rangul şi statutul autorilor şi al victimelor, la dezordinea pe care o presupun sau pe care o provoacă, la sentimentul de oroare pe care-1 trezesc. Or, pedeapsa, în măsura în care trebuie să facă evidentă crima în toată grozăvia ei, tre-

buie să-şi asume această atrocitate: să o scoată la lumină prin mărturisiri, discursuri, inscripții care o fac publică; să o reproducă prin ceremonii care o aplică pe corpul celui vinovat sub forma umilirii şi a suferinței. Atrocitatea este acea latură a crimei pe care pedeapsa o transformă în supliciu pentru a o face să apară în toată evidența: aspect inerent al mecanismu-lui ce produce, în chiar miezul pedepsei, adevărul vizibil al crimei. Supliciul face parte din procedura care stabileşte realitatea a ceea ce se pedepseşte. Dar mai mult decât atât: atroci-tatea unei crime înseamnă şi violența sfidării lansate suveranului; este ceea ce va declanşa din partea acestuia o replică având funcția de a supralicita această atrocitate, de a o domina, de a o depăşi printr-un exces care să o anuleze. Atrocitatea prezentă la nivelul supliciului joacă prin urmare un dublu rol: principiu de legătură a crimei cu pedeapsa, ea este deopotrivă şi o exacerbare a pedepsei în comparație cu crima. Asigură simultan revelarea adevărului şi manifestarea puterii; este ritualul anchetei întreprinse şi ceremonia prin care suveranul triumfă. Ea le reuneşte pe ambele în corpul supli-ciat. în secolul al XlX-lea, practica punitivă va căuta să introducă o distanță cât mai mare între căutarea „liniştită" a adevărului şi violența de care pedeapsa nu poate fi cu totul lipsită. O mare atenție se va acorda marcării eterogenității ce deosebeşte crima ce trebuie sancționată de pedeapsa pe care puterea publică o impune. între adevăr şi pedeapsă, nu va mai trebui să existe decât un raport de consecuție legitimă. Puterea ce sancționează nu trebuie să se mai dezonoreze cu comiterea unei crime mai mari decât cea pe care vrea să o pedepsească. Să rămână nevinovată pentru pedeapsa pe care o aplică. „Să ne grăbim să proscriem suplicii asemănătoare. Nu erau demne decât de monştrii încoronați care i-au guvernat pe romani."[1] în practica penală a epocii precedente însă, proximitatea, în cadrul supliciului, dintre suveran şi crimă, amestecul ce se producea între „demonstrație" şi pedeapsă nu ținea de o confuzie barbară; era vorba acolo de mecanismul atrocității şi de

1 C. E. de Pastoret, referindu-se la pedeapsa rezervată regicizilor, Des *lois penales,* 1790, II, p. 61.

implicațiile lui necesare. Atrocitatea ispășirii organiza anularea rituală a infamiei prin intermediul puterii absolute.
Faptul că vina și pedeapsa comunică între ele și sunt intim legate în economia atrocității nu era consecința vreunei legi a talionului admise tacit. Era efectul, în riturile punitive, al unei anumite mecanici a puterii: al unei puteri ce nu numai că nu se ferește să se exercite direct asupra corpurilor, dar aceste manifestări fizice determină exaltarea și consolidarea ei; al unei puteri ce se afirmă ca putere armată, și ale cărei funcții de impunere și menținere a ordinii nu s-au disociat total de funcțiile războinice; al unei puteri ce pune regulile și obligațiile sub semnul relațiilor personale, a căror rupere constituie o ofensă și atrage după sine răzbunarea; al unei puteri pentru care nesupunerea este un act de ostilitate, un început de revoltă, nu foarte diferit, în esența sa, de războiul civil; al unei puteri care nu e obligată să demonstreze de ce-și pune în aplicare legile, ci să arate cine-i sunt dușmanii și ce dezlănțuire de forțe îi amenință; al unei puteri care, în absența unei supravegheri permanente, caută să-și reactualizeze efectul prin reliefarea manifestărilor ei ieșite din comun; al unei puteri ce capătă un nou avânt din evidențierea realității sale de supra-putere.

Or, printre motivele pentru care în locul unor sancțiuni ce nu-și reproșau de a fi „atroce" se vor hotărî pedepse ce-și vor revendica meritul de a fi „omenoase", există unul ce trebuie analizat fără întârziere, căci este interior supliciului însuși: deopotrivă element al propriei sale funcționări și principiu al permanentei lui dezordini.
în ceremoniile supliciului, personajul principal este poporul, a cărui prezență reală și nemijlocită condiționează buna lor derulare. Un supliciu care ar fi fost adus la cunoștința tuturor, dar care s-ar fi desfășurat în secret nu ar fi avut nici un sens. Exemplul era căutat nu doar pentru că-i făcea pe oameni conștienți de faptul că cea mai măruntă infracțiune este pasi-bilă de pedeapsă; ci și pentru că producea un efect de teroare prin spectacolul puterii ce se dezlănțuia asupra celui vinovat:
„în materie penală, punctul cel mai dificil îl constituie pronunțarea pedepsei: ea este scopul și momentul final al procedurii, ca și singurul ei rod, prin pildă și teroare, când este aplicată cum trebuie celui vinovat."[1]
în această scenă a terorii însă, rolul poporului este ambiguu. El este chemat ca spectator: e convocat să fie prezent când vinovatul îi este arătat sau când e obligat să-și mărturisească vina în public; stâlpul infamiei, spânzurătoarea și eșafodurile sunt înălțate în piețe publice sau la marginea drumurilor; se întâmpla să se depună, zile în șir, cadavrele supliciaților cât mai la vedere, în apropiere de locurile comiterii crimelor. Oamenii trebuie nu doar să fie la curent, ci să și vadă cu propriii lor ochi. Fiindcă trebuie să le fie frică; dar și pentru că trebuie să fie martori, un fel de garanți ai pedepsei, și pentru că trebuie, până la un anumit punct, să ia parte la ea. A fi martori reprezintă un drept pe care-1 au și pe care ei îl revendică; un supliciu ascuns este un supliciu de privilegiat, și adesea ia naștere bănuiala că în aceste condiții nu se desfășoară cu toată severitatea. Se protestează atunci când, în ultima clipă, victima este sustrasă privirilor. Casierul general al poștelor, care fusese expus pentru că-și omorâse soția, este după o vreme ascuns de privirile mulțimii; „este urcat într-o trăsură de piață; dacă n-ar fi fost escortat cum trebuie, se crede că ar fi fost greu apărat de agresiunile mulțimii care îl huiduia"[2]. Când a fost spânzurată femeia Lescombat, autoritățile au avut grijă să-i ascundă chipul într-un „soi de droagă"; are „o batistă care-i acoperă gâtul și capul, încât publicul șoptește că aceea nu este Lescombat"[3]. „Poporul își revendică dreptul de a constata cu propriii lui ochi execuțiile și de a ști cine este cel executat"[4]. Are și dreptul de a lua parte la acestea. Condamnatul e mult

1 A. Bruneau, *Observations et maximes sur Ies affaires criminelles,* 1715, prefața nepaginată a primei părți.
2 S.P. Hardy, *Mes loisirs,* I. voi. tipărit, p. 328.
3 T.S. Gueulette, citat de R. Anchel, *Crimes et chătiments au XVIIP siecle,* pp. 70-71.
4 Prima dată când a fost folosită ghilotina, *Chronique de Paris* relatează că mulțimea se plângea că nu mai vede

nimic şi cânta: „Daţi-ne înapoi spânzurătorile" (cf. J. Laurence, *A History* of *Capital Punishment,* 1932, pp. 71 şi urm.).

timp purtat, expus, umilit, în mai multe rânduri i se reaminteşte oroarea crimei, fiind expus insultelor şi uneori chiar şi atacurilor spectatorilor. Răzbunarea poporului era chemată să participe la răzbunarea suveranului. Ceea ce nu însemna că se găsea la originea acesteia şi că regele ar fi fost chemat să traducă în felul lui propriu răzbunarea poporului; mai curând poporul era cel care trebuia să contribuie la acţiunea regelui atunci când acesta îşi propune să se „răzbune pe duşmanii lui", chiar şi atunci - şi mai ales - când aceşti duşmani sunt de căutat în rândurile poporului. Ceea ce seamănă cu un fel de „serviciu de eşafod" pe care poporul îl datorează răzbunării regelui. „Serviciu" ce fusese prevăzut de vechile ordonanţe; edictul din 1347 cu privire la blasfematori prevedea expunerea acestora la stâlpul infamiei „începând cu ora şase dimineaţa şi până în clipa morţii. Şi li se va putea arunca în faţă cu noroi şi cu alte murdării, dar nu cu pietre sau cu altceva ce ar putea provoca răni... A doua oară, în caz de recidivă, respectivul să fie pus la stâlp într-o zi solemnă de târg, să i se despice buza de sus ca să-i iasă dinţii la iveală." Desigur, în epoca clasică, această formă de participare la execuţie nu mai este decât tolerată, încercându-se limitarea ei din pricina sălbăticiilor pe care le poate provoca şi a uzurpării puterii punitive. Ea făcea însă prea intim parte din economia generală a supliciilor ca să poată fi reprimată cu totul. Până în secolul al XVIII-lea, se mai pot întâlni scene precum aceea care a însoţit supliciul lui Montigny: în timp ce călăul îl executa pe condamnat, negustoresele de peşte de la Hale plimbau un manechin căruia au sfârşit prin a-i tăia capul.[1] Şi nu în puţine rânduri a trebuit „apăraţi" de furia mulţimii criminali care erau puşi să defileze încet prin mijlocul ei, figurând deopotrivă ca pildă şi ca ţintă, ca ameninţare eventuală şi ca pradă în acelaşi timp promisă şi interzisă. Suveranul, chemând mulţimea la manifestarea puterii sale, îngăduia pentru o clipă violenţe pe care le prezenta drept semne de credinţă ale supuşilor, dar cărora le opunea de îndată limitele propriilor lui privilegii.

1 T.S. Gueulette, citat de R. Anchel, p. 63. Scena se petrece în 1737.

L

Or, tocmai în acest punct poate poporul — atras la un spectacol conceput ca să-1 înspăimânte - să dea glas refuzului său faţă de puterea punitivă şi, uneori, chiar revoltei sale. împiedicarea unei execuţii considerate nedrepte, smulgerea unui condamnat din mâinile călăului, obţinerea cu forţa a graţierii, eventuala urmărire şi atacare a călăilor, blestemarea, în orice caz, a judecătorilor şi exprimarea dezacordului faţă de sentinţă - toate acestea fac parte din practicile populare ce dau conţinut, caracterizează şi dau adeseori peste cap ritualul execuţiei. Lucrurile sunt, desigur, curente când condamnările sancţionează răzmeriţe: aşa s-au petrecut lucrurile după afacerea răpirilor de copii, când mulţimea voia să împiedice executarea celor trei presupuşi răzvrătiţi, care au fost spânzuraţi în cimitirul Saint-Jean, „din cauză că sunt mai puţine ieşiri ce trebuie păzite"[1], călăul, înspăimântat, îl dezlegă pe unul dintre condamnaţi; arcaşii traseră. La fel s-au petrecut lucrurile şi după răscoala grânelor din 1775; sau în 1786, când muncitorii zilieri, după ce au asediat Versailles-ul, i-au eliberat pe aceia dintre ei care fuseseră arestaţi. Dar independent de aceste cazuri, în care agitaţia se declanşează anterior şi din motive ce nu au nimic de-a face cu măsuri ale justiţiei penale, se pot întâlni multe exemple în care tulburările sunt provocate direct

1 Marchizul d'Argenson, *Journal et Memoires,* VI, p. 241. Cf. *Jurnalul* lui Bărbier, voi. IV, p. 455. Unul dintre primele aspecte ale acestui episod este, de altfel, foarte caracteristic agitaţiei populare existente în secolul al XVIII-lea în jurul justiţiei penale. Locotenentul-general de poliţie Berryer organizase strângerea „copiilor libertini şi vagabonzi"; ofiţerii de poliţie nu vor să-i înapoieze părinţilor „decât pe bani"; se zvoneşte că nu se

urmăreşte decât să se intre în graţiile regelui. Mulţimea, descoperind un turnător, îl masacrează „cu o lipsă de omenie dusă dincolo de orice limită" şi-1 „târăşte, mort, cu frânghia de gât, până la uşa dlui Berryer". Or, acest turnător era un hoţ care ar fi fost tras pe roată împreună cu complicele lui, Raffiat, dacă n-ar fi acceptat rolul de informator; cunoştinţele lui despre toate iţele afacerii îl făcuseră să fie apreciat de poliţie; şi era „foarte stimat" în noua sa profesiune. Avem de-a face aici cu un exemplu cât se poate de semnificativ: o mişcare de revoltă provocată de un mijloc de reprimare relativ nou, care nu mai este justiţia penală, ci poliţia; un exemplu de colaborare tehnică între delincvenţi şi poliţişti, care va deveni sistematică începând din secolul al XVIII-lea; o revoltă prin care poporul ia asupra lui suplicierea unui condamnat ce a scăpat pe nedrept de eşafod.

de un verdict sau de o execuţie. Mici, dar nenumărate „emoţii de eşafod".

în formele lor elementare, aceste tulburări încep cu încurajările şi uneori cu aclamaţiile ce-1 însoţesc pe condamnat până la execuţie. Pe tot parcursul lungului său drum, acesta e susţinut de „compasiunea celor cu inimă sensibilă, ca şi de aplauzele, admiraţia, invidia celor încrâncenaţi şi cu inimă de piatră"[1]. Mulţimea se înghesuie în jurul eşafodului nu numai ca să asiste la chinurile condamnatului sau ca să aţâţe furia călăului, ci şi pentru a-1 putea auzi pe cel care nu mai are nimic de pierdut blestemându-i pe judecători, legile, puterea, religia. Supliciul permite condamnatului aceste saturnale de o clipă, în care nimic nu mai este interzis şi pasibil de pedeapsă. La adăpostul morţii apropiate, criminalul poate să spună orice, iar spectatorii pot să-1 aclame în voie. „Dacă ar exista anale în care să fie înregistrate cu scrupulozitate ultimele cuvinte ale supli-ciaţilor şi dacă am avea curajul să le parcurgem, dacă doar am întreba această mulţime abjectă pe care o curiozitate plină de cruzime o adună în jurul eşafoadelor, am constata că nu există condamnat tras pe roată care să nu-şi dea duhul acuzând cerul de mizeria care 1-a dus la crimă, reproşându-le judecătorilor că sunt nişte barbari, blestemându-1 pe slujitorul Bisericii care-1 însoţeşte şi hulind împotriva lui Dumnezeu pe care acesta îl reprezintă."[2] Există în aceste execuţii, ce nu ar trebui să lase să se vadă decât puterea terifiantă a regelui, o întreagă latură de carnaval, în care rolurile sunt inversate, autorităţile batjocorite, şi criminalii transformaţi în eroi. Infamia este întoarsă pe dos; curajul, ca şi vaietele ori strigătele condamnaţilor nu sunt o sfidare decât la adresa legii. Fielding notează cu părere de rău: „Când vedem un condamnat tremurând, nu ne gândim la ruşine. Şi cu atât mai puţin dacă este arogant."[3] Pentru mulţimea care stă şi se uită există întotdeauna, chiar

1 H. Fielding, „An Inquiry", in *The Causes of the Late Increase of Robbers,* 1751, p. 61.
2 A. Boucher d'Argis, *Observations sur Ies lois criminelles,* 1781, pp. 128-129. Boucher d'Argis era consilier la Châtelet.
3 H. Fielding, *loc. cit.,* p. 41.

şi în răzbunarea cea mai teribilă a suveranului, un pretext de revanşă.

Cu atât mai mult atunci când condamnarea e socotită nedreaptă. Sau când e condamnat la moarte un om din popor pentru o crimă care unuia de extracţie mai bună ori mai bogat i-ar fi adus o pedeapsă comparativ mai uşoară. Se pare că anumite practici ale justiţiei penale nu mai erau suportate în secolul al XVIII-lea - şi poate cu mult înainte - de straturile mai de jos ale populaţiei. Ceea ce ducea cu uşurinţă cel puţin la începuturi de agitaţie. Dat fiind că cei mai sărmani - este observaţia unui magistrat - nu au posibilitatea să se facă auziţi de justiţie[1], doar acolo unde aceasta se manifestă public, unde sunt chemaţi în calitate de martori şi aproape de ajutoare ale justiţiei pot ei să mai intervină, şi chiar fizic: să pătrundă cu forţa în mecanismul punitiv şi să-i redistribuie efectele; se reia în alt sens violenţa ritualurilor punitive. Agitaţie împotriva diferenţierii pedepselor după clase sociale: în 1781, parohul din Champre fusese ucis de seniorul locului, pe care autorităţile încearcă să-1 scoată nebun; „ţăranii, furioşi, pentru că erau foarte ataşaţi de preotul lor, păruseră la început gata de orice împotriva seniorului lor, părând că vor să-i incendieze castelul... Toată lumea protesta pe bună dreptate împotriva indulgenţei arătate de autorităţi care lipseau justiţia de mijloacele de a pedepsi o

crimă atât de abominabilă"[2]. Agitaţie, de asemenea, şi împotriva pedepselor prea grele ce se dădeau unor delicte frecvente şi considerate ca puţin grave (furtul prin efracţie); ori împotriva pedepselor pentru unele infracţiuni legate de anumite condiţii sociale, precum furtul în rândul personalului domestic; pedeapsa cu moartea pentru acest delict provoca multe nemulţumiri, dat fiind că servitorii erau numeroşi, că, în astfel de situaţii, le era greu să-şi dovedească nevinovăţia, că puteau cu uşurinţă cădea victime relei-voinţe a stăpânilor lor şi că îngăduinţa anumitor stăpâni care închideau ochii făcea şi mai nedreaptă soarta servitorilor acuzaţi, condamnaţi şi spânzuraţi. Executarea acestor suplicii

1 C. Dupaty, *Memoire pour trois hommes condamnes ă la roue,* 1786, p. 247.

2 S.P. Hardy, *Mes loisirs,* 14 ianuarie 1781, voi. IV, p. 394.

fe

dădea nu de puţine ori ocazia unor manifestări de protest.[1] în 1761, la Paris, a avut loc o mică răzmeriţă în sprijinul unei servitoare care şterpelise o bucată de pânză de la stăpânul ei. Cu toate că a restituit-o şi în ciuda rugăminţilor de iertare, acesta nu a vrut să-şi retragă plângerea: în ziua execuţiei, oamenii din cartier au împiedicat spânzurarea, au năvălit în prăvălia negustorului, pe care au jefuit-o; până la urmă, servitoarea a fost graţiată; dar o femeie care nu reuşise să-1 străpungă cu andrelele pe stăpânul ei cel rău a fost proscrisă pentru trei ani.[2] Sunt celebre în secolul al XVIII-lea marile afaceri judiciare cu ocazia cărora opinia publică luminată se face auzită prin vocile filosofilor şi ale unor magistraţi: Calas[xn], Sirven[3]™, cavalerul de La Barre[XIV]. Dar se vorbeşte mult mai puţin despre toate agitaţiile populare iscate în jurul practicilor punitive. Este adevărat că rareori acestea au depăşit limitele unui oraş, uneori nici măcar pe ale unui cartier. Totuşi, importanţa lor nu poate fi negată. Aceste mişcări, pornite de jos, fie s-au propagat şi au reuşit să atragă atenţia unor oameni mai bine plasaţi care, făcându-li-se ecou, le-au dat o dimensiune nouă (ca, de exemplu, în anii ce au precedat Revoluţia, procesul Catherinei Espinas, în mod eronat învinovăţită pentru paricid în 1785; sau procesul celor trei din Chaumont, condamnaţi să fie traşi pe roată, pentru care Dupaty[XV] şi-a redactat, în 1786, celebrul memoriu, sau procesul lui Mărie Francoise Salmon, pe care parlamentul din Rouen o condamnase la arderea pe rug, în 1782, pentru otrăvire, dar care în 1786 încă nu fusese executată); fie că tocmai aceste tulburări întreţinuseră, în jurul justiţiei penale şi al manifestărilor acesteia, care ar fi trebuit să fie exemplare, o nelinişte permanentă. De câte ori, pentru a asigura liniştea în preajma eşafoadelor, nu a fost nevoie să fie luate măsuri „dureroase pentru popor" şi precauţii „umilitoare pentru autorităţi"?[3] Devenea tot mai evident că marele

1 In privinţa nemulţumirilor provocate de aceste tipuri de condamnări, cf. Hardy, *Mes loisirs,* voi. I, pp. 319, 367; voi. III, pp. 227-228; voi. IV, p. 180.

2 Relatată de R. Anchel, *Crime et châtiments au XVII? siecle,* 1937, p. 226.

3 Marchizul d'Argenson, *Journal et Memoires,* voi. VI, p. 241.

spectacol al pedepselor risca să fie dat peste cap chiar de cei cărora le era adresat. Spaima de suplicii nu făcea decât să aprindă focare de ilegalism: în zilele în care erau programate execuţii, lucrul era întrerupt, se umpleau cârciumile, erau insultate autorităţile, se zvârlea cu vorbe de ocară sau cu pietre asupra călăului, ofiţerilor de poliţie sau soldaţilor; oamenii încercau să pună mâna pe condamnat, fie pentru a-1 salva, fie pentru a-1 ucide cu mâna lor; se iscau bătăi, iar pentru hoţi nu erau ocazii mai prielnice decât busculadele şi curiozitatea din jurul eşafodului.[1] Dar, în special - şi abia aşa aceste inconveniente deveneau un pericol politic -, niciodată mai mult ca în aceste ritualuri, care ar fi trebuit să scoată în evidenţă crima abominabilă şi puterea de neînvins, poporul nu se simţea mai aproape de cei care îndurau pedeapsa; nicicând nu se simţea mai ameninţat, ca ei, de o violenţă legală lipsită de echilibru

şi măsură. Solidaritatea unui întreg strat social cu cei pe care i-am putea numi micii delincvenţi - vagabonzi, falşi cerşetori, săraci bătăuşi, hoţi de buzunare, tăinuitori şi vânzători de obiecte furate - se manifestase destul de constant: stau mărturie împotrivirea la controlul făcut de poliţie, dezavuarea informatorilor, agresarea paznicilor sau a inspectorilor de poliţie.[2] Or, tocmai ruperea acestei solidarităţi era pe cale de a deveni obiectivul represiunii penale şi poliţieneşti. Şi iată că, din ceremonia supliciilor, din acea sărbătoare schimbătoare în care violenţa era în orice moment reversibilă, tocmai această solidaritate, mult mai mult decât puterea suverană, era cea care ameninţa să iasă întărită. Iar reformatorii secolelor al XVIII-lea şi al XlX-lea nu vor uita că, la urma urmelor, execuţiile nu provocau pur şi simplu frică în rândurile poporului. Unul dintre primele lor semnale de alarmă a fost să ceară suprimarea execuţiilor publice.

Pentru a scoate în evidenţă problematica politică pe care o suscită intervenţia populară în jocul supliciului e suficient să cităm două scene. Prima datează de la sfârşitul secolului

1 Hardy relatează numeroase astfel de cazuri; de pildă, un furt important, comis chiar în casa în care era instalat locotenentul de poliţie ca să asiste la o execuţie. *Mes loisirs,* voi. IV, p. 56.

2 Cf. D. Richet, *La France moderne,* 1974, pp. 118-119.

al XVII-lea; se petrece la Avignon. Găsim aici elementele principale ale teatrului cruzimii: înfruntarea fizică dintre călău şi condamnat, răsturnarea situaţiei, călăul urmărit de popor, condamnatul salvat de răzmeriţă şi inversarea violentă a maşinăriei penale. Trebuia spânzurat un criminal numit Pierre du Fort; de mai multe ori, acesta şi-a prins picioarele în trepte şi n-a putut fi suspendat în gol. „Văzând aşa, călăul îi acoperi faţa cu cămaşa lui, lovindu-1 pe dedesubt cu genunchiul în stomac şi în burtă. Văzând poporul cât de mult îl făcea să sufere şi crezând chiar că-i taie într-ascuns beregata cu o baionetă... cuprins de milă pentru condamnat şi de furie împotriva călăuLui, începu să arunce în acesta cu pietre şi, în acelaşi timp, călăul deschise cele două trape, îl îmbrânci pe condamnat jos, îi sări pe umeri şi îl apăsă cu picioarele, în timp ce nevasta respectivului călău^ îl trăgea pe condamnat de picioare de sub spânzurătoare. II făcuseră, de asemenea, să-i dea sângele pe gură. Dar ploaia de pietre se înteţi, au fost şi câteva care l-au atins pe spânzurat la cap, ceea ce-1 obligă pe călău să se repeadă pe scară, coborând cu atâta grabă, încât căzu de la mijlocul ei, izbindu-se cu capul de pământ. O mulţime de oameni a tăbărât asupră-i. S-a sculat de jos cu baioneta în mână, ameninţând că-1 va ucide pe cel care se va apropia; dar, după ce a căzut şi s-a ridicat de mai multe ori, a fost bătut măr, murdărit din cap până-n picioare şi înecat în gârla din apropiere, apoi târât cu mare agitaţie şi furie de către oameni până la Universitate şi de acolo până la cimitirul franciscanilor. Ajutorul lui, bătut bine şi el, cu capul şi corpul pline de răni, a fost dus la spital, unde a murit peste câteva zile. In acest timp, câţiva inşi străini şi necunoscuţi s-au suit pe scară şi au tăiat funia spânzuratului, în timp ce alţii l-au prins de jos, după ce stătuse un timp spânzurat. După care spânzură-toarea a fost distrusă şi poporul rupse în bucăţi scara călăului... Copiii azvârliră în mare grabă resturile spânzurătorii în Rhone." Cât despre supliciat, acesta a fost dus într-un cimitir „pentru ca justiţia să nu poată pune mâna pe el, iar de acolo la biserica Saint-Antoine". Arhiepiscopul i-a acordat iertarea, a dispus transportarea sa la spital şi a atras personalului atenţia să aibă cea mai mare grijă de el. în sfârşit, mai adaugă cel care a întocmit procesul-verbal, „i-am comandat haine noi,

două perechi de pantaloni, încălţări, l-am îmbrăcat în haine noi din cap până-n picioare. Confraţii noştri i-au dat care cămăşi, care mănuşi, care o perucă"[1].

Cealaltă scenă se petrece la Paris, un secol mai târziu, în 1755, imediat după răscoala provocată de afacerea grânelor. Tensiunea, extremă în rândul populaţiei, determină grija pentru o execuţie „curată". Două şiruri de soldaţi, dispuşi între eşafod şi mulţimea cu precauţie ţinută la distanţă, veghează, unul asupra execuţiei iminente, celălalt asupra posibilei revolte.

Contactul este întrerupt: supliciul e public, însă latura de spectacol e neutralizată sau mai degrabă redusă la o intimidare abstractă. La adăpostul armelor, într-o piață pustie, justiția execută sobru. Şi, dacă arată că ucide, o face de sus şi de la distanță: „Abia la ora trei după-amiază au fost instalate cele două spânzurători, înalte de 18 picioare, fără îndoială pentru sporirea puterii exemplului, încă de la ora două, Place de Greve şi împrejurimile acestuia fuseseră înțesate cu diferite detaşamente, atât pedeştri, cât şi călări; soldații elvețieni şi gărzile franceze continuau să patruleze pe străzile ce dădeau spre piață. Nimeni n-a fost admis în La Greve în timpul execuției, iar de jur-împrejur putea fi văzut un şir dublu de soldați cu baioneta la armă, spate în spate, astfel încât unii să poată privi spre exteriorul, şi ceilalți spre interiorul pieței; cei doi nenorociți au urlat tot drumul că sunt nevinovați şi continuau să protesteze şi în timp ce urcau pe scară."[2] Ce rol au avut sentimentele de omenie față de condamnați în renunțarea la ceremonia supliciilor? A existat, în orice caz, de partea puterii o spaimă politică față de efectul acestor ritualuri ambigue.

Acest echivoc apărea cu claritate în ceea ce am putea numi „discursul de eşafod". Ritualul execuției prevedea ca însuşi

1 L. Duhamel, *Les Executions capitales ă Avignon au XVIII" siecle,* 1890, pp. 5-6. Scene asemănătoare au mai avut loc şi în secolul al XlX-lea; J. Laurence citează câteva din *A History of Capital Punishment,* 1932, pp. 56 şi 195-198.

2 S.P. Hardy, *Mes loisirs,* voi. III, 11 mai 1775, p. 67.

condamnatul să-şi proclame vinovăția prin recunoaşterea publică a crimei, prin inscripția pe care o arbora, ca şi prin declarațiile pe care, fără îndoială, era forțat să le facă. în momentul execuției, se pare că i se mai dădea şi ocazia să ia cuvântul, nu pentru a-şi susține nevinovăția, ci pentru a atesta crima şi justețea condamnării. Cronicile relatează o mulțime de astfel de discursuri. Discursuri reale? într-un anumit număr de cazuri, cu siguranță. Discursuri fictive, puse ulterior în circulație ca exemplu şi îndemn? Desigur, chiar mai frecvent. Ce încredere putem avea în ceea ce se povesteşte, de pildă, despre moartea celebrei Marion Le Goff, care fusese căpetenia unei renumite bande din Bretania de la jumătatea secolului al XVIII-lea? Se spune că ar fi strigat din înaltul eşafodului: „Tați şi mame care mă auziți, păziți-vă copiii şi învățați-i de bine; în copilărie, am fost mincinoasă şi leneşă; am început prin a fura un cuțitaş de două parale... După aceea, am prădat negustori ambulanți şi neguțători de vite; în sfârşit, am condus o bandă de hoți şi de aceea mă aflu acum aici. Povestiți toate acestea copiilor voştri ca măcar asta să le slujească drept pildă."[1] Un astfel de discurs seamănă prea mult, în chiar termenii pe care îi întrebuințează, cu morala prezentă tradițional în foile volante, în ziarele şi literatura de colportaj pentru a nu fi apocrif. Dar existența însăşi a genului „ultimele cuvinte ale unui condamnat" este grăitoare. Justiția avea nevoie ca victima ei să autentifice într-un fel sau altul chinurile pe care le îndura. Criminalului i se cerea să consfințească el însuşi propria lui pedepsire, proclamând grozăvia crimelor pe care le-a comis; era forțat să declare, ca Jean-Dominique Langlade, triplu asasin: „Luați cu toții aminte la fapta mea îngrozitoare, infamă şi lamentabilă, pe care am comis-o în oraşul Avignon, în care amintirea numelui meu e dezgustătoare, căci fără pic de omenie am călcat în picioare legile sfinte ale prieteniei."[2] Dintr-un anumit punct de vedere, foaia volantă şi lamentarea mortului constituie urmarea procesului; sau, mai curând, ele urmează mecanismul prin care supliciul transmitea în corpul,

1 A. Corre, *Documents de criminologie retrospective,* 1896, p. 257.

2 Citat *in L.* Duhamel, p. 32.

gesturile şi discursul criminalului adevărul secret şi scris al procedurii. Ca să fie cu adevărat întemeiată, justiția avea nevoie de aceste apocrife. Deciziile ei erau astfel înconjurate de toate aceste „probe" postume. Se întâmpla chiar ca relatări ale unor crime şi vieți infame să fie

publicate, ca pură propagandă, înaintea fiecărui proces şi pentru a se forţa astfel mâna unei justiţii bănuite a fi prea îngăduitoare. Ca să-i discrediteze pe contrabandişti, Compania Monopolurilor publica nişte „buletine" în care erau povestite crimele acestora: în 1768, împotriva unui oarecare Montagne, care se afla în fruntea unei bande, Compania distribuie nişte foi volante despre care chiar cel care le redactase afirmă: „Au fost puse pe seama lui câteva furturi a căror autenticitate e destul de nesigură...; s-a vorbit de Montagne ca de un animal feroce, un soi de hienă, ce trebuie vânată fără milă; minţile din Avignon erau înfierbântate şi ideea a prins."[1]

Dar şi efectul, şi modul de întrebuinţare al acestei literaturi erau echivoce. Condamnatul ajungea, prin amploarea crimelor sale detaliat expuse şi, uneori, prin afirmarea remuşcărilor târzii, să fie prezentat ca un erou. împotriva legii, a celor bogaţi, a celor puternici, a magistraţilor, jandarmilor şi paznicilor, împotriva impozitelor şi agenţilor ce le strângeau, criminalul apărea drept exponentul unei lupte în care oamenilor din popor le era foarte lesne să se recunoască. Crimele date în vileag amplificau până la dimensiuni de epopee lupte minuscule, care în viaţa de zi cu zi rămâneau în umbră. Dacă cel condamnat era zugrăvit căindu-se, acceptând verdictul, cerând iertare lui Dumnezeu şi oamenilor pentru fărădelegile sale, el apărea purificat: murea, în felul lui, ca un sfânt. însă tocmai neînduplecarea îi determina gloria: necedând la suplicii, el făcea dovada unei forţe pe care nici o putere nu reuşea să o îngenuncheze: „în ziua execuţiei, lucru greu de crezut, nu mi s-a putut citi nici o emoţie pe chip în timp ce-mi recunoşteam vina, şi m-am aşezat pe cruce fără să arăt nici un pic de frică."[2]

1 Arhivele din Puy-de-D6me. Citat *in* M. Juillard, *Brigandage et contrebande en haute Auvergne au XVIII' siecle,* 1937, p. 24.

2 Tânguirea lui J.D. Langlade, executat la Avignon, la 12 aprilie 1768.

Erou funest ori criminal împăcat cu sine însuşi, apărător al adevăratei justiţii ori forţă cu neputinţă de învins, criminalul reprezentat în gazetele volante, în foile circulând în manuscris, în almanahuri şi în broşurile conţinând poveşti de groază este — sub morala aparentă *a.* exemplului ce nu trebuie urmat — depozitarul unei întregi memorii de lupte şi înfruntări. Au existat condamnaţi care, după moarte, au devenit un fel de sfinţi, cărora li se cinstea amintirea şi li se venera mormântul."[1] Au existat alţii care au devenit aproape pe de-a-ntregul eroi pozi-tivi. Alţii, în cazul cărora gloria şi mârşăvia nu erau disociate, ci continuau vreme îndelungată să coexiste într-un simbol reversibil. în toată această literatură a crimelor, care proliferează în jurul câtorva mari figuri[2], nu trebuie, fireşte, să vedem exclusiv o „expresie populară" în stare pură, dar nici o acţiune concertată de propagandă şi moralizare ordonată de sus; era un loc în care se întâlneau două tipuri de învestire a practicii penale - un fel de front de luptă în jurul crimei, al pedepsirii şi al memoriei acesteia. Faptul că aceste istorisiri pot fi tipărite şi puse în circulaţie dovedeşte că se aşteaptă din partea lor efecte de control ideologic[3], în calitatea lor de fabule veridice bazate pe întâmplări mărunte. Dar faptul că sunt primite cu atâta atenţie, că fac parte din lecturile de bază ale claselor populare arată că acestea din urmă întâlnesc în cuprinsul lor nu numai amintiri, ci şi puncte de sprijin; interesul „din curiozitate" este şi un interes politic. Astfel încât aceste texte pot fi citite ca nişte discursuri cu două faţete, în faptele pe care le narează, în răsunetul pe care li-1 acordă şi în gloria pe care o conferă acestor criminali desemnaţi ca „iluştri" şi,

1 Aşa cum a fost cazul cu Tanguy, executat în Bretania spre 1740. Este adevărat că, înainte de a fi condamnat, acesta începuse o lungă penitenţă din ordinul preotului pe care-1 frecventa. Conflict între justiţia civilă şi penitenţa religioasă? Cf. despre acest subiect A. Corre, *Documents de criminologie retrospective,* 1895, p. 21. Corre face referire la Trevedy, *Une promenade ă la montagne de justice et ă la tombe de Tanguy.*

2 Cei pe care R. Mandrou îi numeşte cei doi martiri: Cartouche şi Mandrin, cărora trebuie să le fie alăturat şi Guilleri *(De la culture populare aux XVIP et XVUI" siecles,* 1964, p. 112). în Anglia, Jonathan Wild, Jack Sheppard şi Claude Duval au jucat un rol asemănător.

3 Tipărirea şi difuzarea almanahurilor, a foilor volante etc. erau, în principiu, supuse unui control strict.

desigur, în chiar cuvintele pe care le întrebuințează (ar trebui studiată utilizarea unor categorii ca „nefericire", „mârşăvie", ori calificative ca „faimos", „lamentabil" în narațiuni ca: „Povestea vieții, a extraordinarelor furturi şi înşelăciuni ale lui Guilleri şi ale tovarăşilor săi şi a nefericitului lor sfârşit vrednic de plâns"[1]).
Trebuie, fireşte, să alăturăm acestei literaturi „emoțiile de eşafod" în care, prin intermediul corpului celui supliciat, se înfruntau puterea ce condamna şi poporul care era martorul, participantul, victima eventuală şi „predilectă" a execuțiilor. Pe urmele croite de o ceremonie ce canaliza deficitar raporturile de putere pe care se străduia să le ritualizeze a dat năvală o întreagă masă de discursuri care a dus mai departe aceeaşi confruntare; proclamarea postumă a crimelor justifica justiția, dar, în acelaşi timp, îl glorifica pe criminal. De aici faptul că, foarte curând, reformatorii sistemului penal au cerut interzicerea acestor foi volante.[2] De aici, faptul că, în rândurile poporului, exista un atât de viu interes pentru tot ce juca cât de cât rolul epopeii minore şi cotidiene a ilegalismelor. De aici, faptul că aceste foi şi-au pierdut treptat din importanță pe măsură ce funcția politică a ilegalismului popular s-a modificat.
Ele au dispărut pe măsură ce se dezvolta o cu totul altă literatură a crimei: o literatură în care crima era glorificată, dar ca una dintre arte, şi tocmai pentru că nu poate fi decât opera unor naturi de excepție, pentru că dezvăluie monstruozitatea celor tari, a celor puternici, pentru că a fi scelerat este o modalitate printre altele de a fi un privilegiat: de la romanul de groază la De Quincey, de la *Castelul din Otranto*[xvl] la Baudelaire a avut loc o întreagă rescriere a crimei, care reprezintă şi o apropriere a criminalității în forme admisibile. E vorba aparent de o descoperire a frumuseții şi măreției crimei;
1 Acest titlu figurează în literatura de groază atât în Normandia, cât şi în Troyes (cf. R. Helot, *La Bibliotheque bleue en Normandie,* 1928).
2 Cf. de ex. Lacretelle: „Pentru satisfacerea nevoii de emoții tari ce ne încearcă, pentru aprofundarea impresiei produse de un mare exemplu sunt lăsate să circule aceste istorisiri înspăimântătoare, poeții din popor pun stăpânire pe ele şi le răspândesc faima pretutindeni. Cutare familie aude într-o bună zi cântându-i-se la poartă crima şi supliciul fiilor ei" *(Discours sur Ies peines infamantes,* 1784, p. 106).

în esență, nu avem de-a face decât cu afirmarea faptului că şi măreția are dreptul la crimă şi că, mai mult decât atât, aceasta devine privilegiul exclusiv al celor cu adevărat mari. Crimele frumoase nu sunt de nasul amărâților obişnuiți cu ilegalismele de zi cu zi. în ce priveşte literatura polițistă, începând cu Gaboriau[xvn], ea urmează această primă deplasare: datorită şiretlicurilor, subtilităților şi agerimii extreme a inteligenței sale, criminalul pe care ea îl înfățişează nu poate fi bănuit; iar duelul dintre două caractere tipice - asasinul şi detectivul -va constitui forma esențială a. confruntării. Ne aflăm în punctul cel mai depărtat de istorisirile ce redau în amănunt viața $i nelegiuirile criminalului, punându-1 să-şi dezvăluie el însuşi crimele şi descriind detaliat chinurile îndurate: s-a trecut de la expunerea faptelor şi mărturisire la procesul lent al descoperirii; de la momentul supliciului la faza de anchetă; de la înfruntarea fizică cu puterea la duelul intelectual dintre criminal şi anchetator. Nu numai foile volante dispar în clipa când ia naştere literatura poLițistă; ci şi gloria răufăcătorului rustic şi, prin supliciu, sumbra proclamare ca erou. Omul din popor e mult prea simplu acum ca să mai poată fi protagonistul adevărurilor subtile. Noul gen nu mai cunoaşte nici eroi populari, nici mari execuții; cel rău trebuie să fie şi inteligent; iar dacă e pedepsit, nu trebuie să sufere. Literatura polițistă transpune în altă clasă socială gloria cu care fusese înconjurat criminalul. Ziarele vor fi cele care, la rubricile de fapte diverse cotidiene, vor reproduce cenuşiul lipsit de măreție al delictelor şi al pedepsirii lor. Separația s-a produs; poporul să înceteze a se mai mândri cu crimele sale; marile asasinate au devenit un joc tăcut al minților subtile.
Note

I In Evul Mediu şi sub Vechiul Regim, ordonanţele erau texte de lege ce emanau direct de la autoritatea supremă, cea regală. Apărute în secolul al XH-lea, ordonanţele, spre deosebire de edicte, aveau în vedere întregul regat şi reglementau domenii diverse de ordin politic, instituţional, administrativ, judiciar. Cele mai importante ordonanţe emise în timpul Vechiului Regim au fost cele de la Villers-Cotterets (1539), Orleans (1560), Moulins (1566), Blois (1579), codul Michau (1629) şi cele elaborate în
decursul domniei lui Ludovic XIV: civilă (1667), despre ape şi păduri (1669), penală (1670, la care face referire Foucault), comerţ (1673), marină (1681), codul negru (1685).
II *Grand Châtelet* (sau, simplu, *Châtelet)* a fost o fortăreaţă de mici dimensiuni, construită în 1130 pe malul drept al Senei, lângă Grand Pont, în centrul Parisului, în scopul protejării accesului în Cite. în 1190, ea devine sediul jurisdicţiei vicontelui Parisului şi va adăposti un tribunal şi o închisoare. Reamenajată în mai multe rânduri, ea va fi demolată între 1802 şi 1810. *Petit Châtelet* este perechea celei dinainte, fiind însă plasată pe malul stâng al Senei, în dreptul lui Petit Pont şi având iniţial acelaşi scop de apărare. Din 1398, devine închisoarea anexă a lui *Grand Châtelet.* Va fi şi ea demolată, însă mai devreme, în 1782.
III Louis, cavaler de Jaucourt (1704-1780). Erudit francez care a colaborat la *Enciclopedia* lui Diderot cu articole din cele mai variate domenii, ajungând să redacteze aproape jumătate din numărul total de articole ale ultimelor volume.
IV Pierre Ayrault/Ayraut sau Petrus ^Erodius (1536-1601). Jurisconsult francez care, în lucrarea *De la puissance paternelle,* polemizând, în special, cu iezuiţii, îi atacă furibund pe cei care, „sub pretextul religiei, fură copiii de la părinţii lor".
V Sistemul acuzatorial se caracterizează printr-o procedură în care părţile sunt cele care deţin în exclusivitate iniţiativa, atât pe parcursul instrucţiei, cât şi în instanţă; este vorba, în general, de o procedură orală, publică şi contradictorie. Spre deosebire de sistemul acuzatorial, sistemul inchizitorial (de la latinescul *inquisitor,* „anchetator") se bazează în totalitate pe iniţiativa judecătorului, care dispune de o deplină putere şi libertate de acţiune; acest sistem se caracterizează printr-o procedură secretă,, scrisă şi necontradictorie.
VI *Epreuve(s) judiciaire(s)* (încercări judiciare) este denumirea dată mijloacelor de probare admise la anumite popoare antice (babilonienii, evreii) şi la unele populaţii primitive pentru stabilirea adevărului sau a falsităţii unei acuzaţii. în dreptul feudal european, la astfel de încercări judiciare erau supuşi acuzaţii (şi chiar adversarii), recurgându-se, pentru desemnarea vinovatului sau tranşarea unei contestaţii, la judecata lui Dumnezeu. Termenul este sinonim cu ordalia şi cu judecata lui Dumnezeu. „Revin la barbaria dementă a încercărilor [...]. Această modalitate de a judeca oamenii este atât de veche, încât o aflăm la evrei în toate epocile [...] aceasta este legea prin care întregul Occident creştin îşi construieşte dovezile pe care îşi întemeiază acuzaţiile juridice" (Voltaire, *Dicţionar filosofic).*
VII *Ordalia* (din latinescul medieval *ordalium,* provenit, la rândul lui, din englezescul vechi *ordel,* judecată", compus din *or* „mare" şi *dael* .judecată") constituie, în dreptul medieval, o încercare judiciară cu ajutorul elementelor naturale, o judecată a lui Dumnezeu prin apă şi prin foc; sinonimă cu proba judiciară. *Duelul judiciar* era lupta dintre un acuzator şi un acuzat, admisă, în vechime, ca probă juridică. „...Duelul a fost una dintre aceste probe, care s-a menţinut până în secolul al XVI-lea. Cel care îşi ucidea adversarul avea întotdeauna dreptate" (Voltaire, *Dicţionar filosofic). Judecata lui Dumnezeu* constituia un ansamblu de probe la care

erau supuşi, în vechime, acuzaţii, pentru a li se demonstra culpabilitatea sau inocenţa; judecata lui Dumnezeu este sinonimă cu încercarea judiciară şi cu ordalia.
VIII Francois Ravaillac (1578-1610). Valet al unui notabil din Angouleme, este admis în Ordinul cistercienilor. Exaltat de predicile ce propovăduiau legitimitatea şi chiar necesitatea tiranicidului, convins că salvează astfel religia catolică, îl asasinează pe Henri IV, care era pe punctul de a declanşa un război împotriva puterilor catolice. Judecat şi condamnat la moarte, este executat în Place de Greve, după ce afirmase tot timpul, chiar sub tortură, că acţionase singur, fără ajutorul nici unui complice, din pură inspiraţie divină.
IX începând din secolul al XlV-lea, locotenentul penal este magistratul delegat pentru judecarea afacerilor penale la tribunalul de la Grand Châtelet.
X Henri Pussort (1615-1697), om politic francez, unchi al lui Colbert. împreună cu nepotul său, a condus Consiliul de Justiţie creat în 1665, participând astfel la pregătirea tuturor marilor ordonanţe emise în timpul domniei lui Ludovic XIV.
XI Guillaume de Lamoignon (1617-1677), magistrat francez. A condus delegaţia parlamentară însărcinată cu studierea articolelor pregătite de Consiliul de justiţie şi a contribuit la elaborarea ordonanţei civile şi a celei penale din 1670.
XII Jean Calas (1698-1762). Negustor francez protestant, devenit celebru prin moartea tragică de care a avut parte în urma unei erori judiciare pricinuite de intoleranţa religioasă. Spânzurându-i-se, din motive rămase necunoscute, fiul cel mare, părinţii decid să ascundă adevărul, pentru ca trupul fiului lor să nu fie supus unui tratament infamant. Justiţia îl va acuza pe Calas că şi-a ucis fiul pentru că acesta ar fi manifestat dorinţa să se convertească la catolicism. După suplicierea lui Calas, Voltaire reuşeşte să obţină din partea Consiliului regelui casarea sentinţei date de tribunal şi reabilitarea lui Calas. în urma acestei afaceri judiciare, Voltaire a scris *Tratatul despre toleranţă* (1763).
XIII Pierre Paul Sirven (1709-1777), protestant francez, victimă a unei erori judiciare. Una dintre fiicele lui se aruncă într-o fântână pentru a evita convertirea la catolicism. Tatăl, acuzat de omucidere, fuge în Elveţia, fiind condamnat - împreună cu soţia - în contumacie. Voltaire a reuşit să le obţină reabilitarea.
XIV Jean Franţois Lefebvre, cavaler de La Barre (1747-1766). Nobil francez. Acuzat de mutilarea unui crucifix, este arestat

împreună cu trei tineri bănuiți că nu s-au descoperit la trecerea Sfintelor Taine. Condamnat la tăierea mâinii de către tribunalul din Abbeville, face apel la Parlamentul din Paris, care ordonă să fie decapitat şi ars pe rug. A murit demn. Solicitată în zadar de Voltaire, reabilitarea sa postumă nu a fost decretată decât abia în 1793, de către Convenție. De reținut că, o dată cu arderea lui pe rug, a fost ars şi un exemplar din *Dicționarul filosofic* al lui Voltaire, găsit asupra condamnatului. Aceste trei afaceri judiciare demonstrează intoleranța şi fanatismul magistraților, fenomene împotriva cărora au luptat filosofii, în frunte cu Voltaire.

XV Charles Marguerite Mercier Dupaty (1746-1788). Avocat general al Parlamentului din Bordeaux, a publicat în 1788 lucrarea *Lettres sur la procedure criminelle en France,* în care susține necesitatea unei reforme a legislației penale.
XVI Roman aparținând scriitorului englez Horace Walpole (1717-1797), unul dintre inițiatorii romanului gotic european.
XVII Emile Gaboriau (1832-1873), romancier francez, creatorul romanului polițist *(Afacerea Lerouge, Domnul Lecoq).*

Partea a doua PEDEAPSA

Capitolul I
PEDEPSIREA GENERALIZATĂ

„Pedepsele să fie moderate şi pe măsura delictelor, pedeapsa cu moartea să nu mai fie pronunțată decât împotriva celor vinovați de asasinate, iar supliciile ce produc indignarea oamenilor să fie abolite."[1] Protestul împotriva supliciilor este general în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea: poate fi întâlnit la filosofi şi la teoreticienii dreptului; la jurişti, oameni ai legii, parlamentari; în caietele de doleanțe[1] şi la legiuitorii din adunări. Trebuie să se pedepsească nu la fel ca până atunci: să fie eliminată înfruntarea fizică dintre suveran şi condamnat; să dispară confruntarea corp la corp între răzbunarea monarhului şi mânia înăbuşită a mulțimii, prin intermediul celui supliciat şi al călăului, în scurtă vreme, supliciul a devenit intolerabil. Revoltător privit din perspectiva puterii, unde trădează tirania, excesul, setea de răzbunare şi „cruda plăcere de a pedepsi"[2]. Umilitor din perspectiva victimei, adusă în stare de deznădejde şi de la care se mai aşteaptă să şi mulțumească „cerului şi judecătorilor care par să-1 fi abandonat"[3]. Periculos oricum din pricina sprijinului pe care-1 află în el, în încleştarea lor una împotriva celeilalte, violența

1 Astfel rezumă, în 1789, cancelaria poziția generală exprimată în caietele de doleanțe cu privire la suplicii. Cf. E. Seligman, *La Justice şous la Revolution,* voi. I, 1901, şi A. Desjardin, *Les Cahiers des Etats generaux et la justice criminelle,* 1883, pp 13-20.
2 J. Petion de Villeneuve, „Discours â la Constituante", *Archivespar-lementaires,* voi. XXVI, p. 641.
3 A. Boucher d'Argis, *Observations sur les lois criminelles,* 1781, p. 125.

regelui şi violența mulțimii. Ca şi cum puterea suverană nu ar vedea, în această emulație de sălbăticie, o provocare pe care o lansează ea însăşi şi la care ar putea într-o bună zi să primească răspuns: obişnuită „să vadă sângele curgând", mulțimea învață repede „că nu se poate răzbuna decât prin sânge"[1]. în aceste ceremonii, ce fac obiectul atâtor învestiri adverse, e percepută încrucişarea dintre lipsa de măsură a justiției înarmate şi furia mulțimii amenințate. în acest raport, Joseph de Maistre va recunoaşte unul din mecanismele fundamentale ale puterii absolute: călăul constituie o rotiță între principe şi popor; moartea, al cărei purtător este, seamănă cu moartea țăranilor şerbi ce construiau Sankt-Petersburgul luptând cu mlaştinile şi ciuma: este un principiu de universalizare; face din voința unică a despotului o lege pentru toți, şi din fiecare din corpurile zdrobite o cărămidă la edificarea statului; ce contează că loveşte în nevinovați! La nivelul aceleiaşi violențe, primejdioase şi rituale, reformatorii veacului al XVIII-lea au denunțat, dimpotrivă, ceea ce excede, de o parte şi de cealaltă, exercitarea legitimă a puterii: tirania, după ei, e o ripostă la revoltă; se cheamă una pe cealaltă. Pericol dublu. Trebuie în sfârşit ca justiția penală, în loc să se răzbune, să pedepsească.
Această necesitate a unei pedepse fără supliciu e formulată mai întâi ca o reacție sufletească ori a firii revoltate: în cel mai rău dintre asasini un lucru măcar trebuie respectat atunci când pedepsim: „faptul că e om". Va veni, în secolul al XlX-lea, o zi când acest „om" descoperit în

criminal va deveni ținta intervenției penale, obiectul pe care aceasta pretinde să-1 corecteze şi să-1 transforme, domeniul unei serii întregi de ştiinţe şi practici bizare - „penitenciare", „criminologice". Dar, în epoca Luminilor, omul e opus barbariei supliciilor nu ca temă a unei cunoaşteri pozitive, ci ca limită de drept: frontieră legitimă a puterii punitive. „Omul" este nu ceea ce ea trebuie să atingă dacă vrea să-1 modifice, ci ceea ce trebuie să lase neatins pentru a putea fi respectat. *Noii me tangere,* „nu mă atinge". Ea marchează punctul în. care răzbunarea suveranului trebuie să

1 Lacheze, „Discours â la Constituante", 3 iunie 1791, *Archives par-lementaires,* voi. XXVI.

se oprească. „Omul" pe care reformatorii l-au opus despotismului de eşafod este şi el un om-măsură: nu a lucrurilor, ci a puterii.

Problemă, deci: cum a fost acest om-limită opus practicii tradiționale a pedepselor? în ce fel a ajuns el să constituie marea justificare morală a mişcării de reformă? De ce această oroare unanimă față de suplicii şi o asemenea insistență lirică în sprijinul unor pedepse „umane"? Sau - ceea ce e acelaşi lucru

- cum se articulează, într-o unică strategie, cele două elemente

- „măsură" şi „omenie" - prezente în toate revendicările pentru o penalitate îmblânzită? Elemente atât de necesare şi totuşi atât de nesigure, încât - aşa confuze şi mereu asociate cum sunt în cadrul aceleiaşi relații îndoielnice - tot peste ele dăm şi astăzi, când se pune din nou, ca întotdeauna, problema unei economii a pedepselor. Lucrurile se petrec ca şi cum secolul al XVIII-lea ar fi inaugurat criza acestei economii, propunând, ca soluție, legea fundamentală conform căreia pedeapsa trebuie să aibă „omenia" ca „măsură", fără să se fi putut da un sens definitiv acestui principiu, considerat, cu toate acestea, de neocolit. Este nevoie, prin urmare, să povestim naşterea şi începutul acestei enigmatice „îmblânziri".

Sunt ridicați în slăvi marii „reformatori" - Beccaria, Servan, Dupaty ori Lacretelle[11], Duport[111], Pastoret[IV], Target[v], Bergasse^, ca şi cei care au redactat caietele Stărilor ori membrii Constituantei - pentru că au reuşit să impună această îmblânzire unui aparat judiciar şi unor teoreticieni „clasici" care, la sfârşitul secolului al XVIII-lea, continuau încă să o respingă, cu o rigoare argumentată.[1]

Trebuie totuşi să încadrăm această reformă într-un proces pe care istoricii l-au observat de puțină vreme, în urma studierii arhivelor judiciare: e vorba de ameliorarea penalității în cursul secolului al XVIII-lea sau, mai exact, dubla mişcare prin care, în cursul acestei perioade, crimele par să piardă din

1 Cf. în special polemica lui Muyart de Vouglans împotriva lui Beccaria, *Refutation du Trăite des delits et des peines,* 1766.

violență, iar pedepsele, reciproc, scad parțial în intensitate, însă cu prețul unor intervenții sporite. începând cu sfârşitul secolului al XVII-lea, se poate, într-adevăr, observa o diminuare considerabilă a numărului crimelor sângeroase şi, în general, al agresiunilor fizice; delictele împotriva proprietății par să ia locul crimelor violente; furtul şi escrocheria par să ia locul omorurilor, vătămărilor şi lovirilor; delincventa de ansamblu, ocazională, dar frecventă a celor mai defavorizate clase este înlocuită de o delincventă limitată şi „specializată"; criminalii veacului al XVII-lea sunt „oameni fără vlagă, prost hrăniți, acționând spontan, la mânie, criminali sezonieri"; cei ai secolului al XVIII-lea sunt „rafinați, şireți, şmecheri, care acționează premeditat" - o criminalitate de „marginali"[1]; în sfârşit, se modifică şi organizarea internă a delincventei: marile bande de răufăcători (tâlhari grupați în mici unități înarmate, trupe de contrabandişti ce îi atacau pe perceptori, soldați concediați ori dezertori care vagabondau împreună) tind să se dizolve; mai bine urmărite, desigur, forțate să-şi micşoreze efectivul pentru a putea trece neobservate - nu mai mult decât o mână de oameni, cel mai adesea -, aceste bande se mulțumesc cu operațiuni de mai mică anvergură, cu o mai mică desfăşurare de forțe şi cu mai puține riscuri de conflict sângeros: „Lichidarea fizică sau dislocarea instituțională a marilor bande... fac loc, după 1755, unei delincvente antiproprietate, care se va dovedi individualistă sau devine opera unor

grupuri foarte restrânse, compuse din tâlhari care acționau noaptea ori hoți de buzunare: efectivul lor nu depășește patru persoane."[2] O tendință de ansamblu reorientează ilegalismul[711] de la atacarea corporală spre deturnarea mai mult sau mai puțin directă a bunurilor; și de la „criminalitatea de masă" spre o „criminalitate periferică, marginală", rezervată în mare parte profesioniștilor. E ca și cum ar fi avut loc o progresivă scădere a debitului - „o dezamorsare a tensiunilor ce domină raporturile umane, [...] un mai bun control al impulsurilor violente"[3]

1 P. Chaunu, *Annales de Normandie,* 1962, p. 236, și 1966, pp. 107-108.

2 E. Le Roy-Ladurie, in *Contrepoint,* 1973.

3 N.W. Mogensen, *Aspects de la societe augeronne aux XVII" et XVIII' siecles,* 1971. Teză dactilografiată, p. 326. Autorul arată că, în ținutul

- și ca și cum practicile de nerespectare a legii ar fi slăbit ele însele silnicia asupra corpului, căutând alte obiective. Moderare a crimelor înainte de îmblânzirea legilor. Or, această transformare nu poate fi ruptă de o serie de procese care o subîntind; și, în primul rând, cum notează P. Chaunu, de o modificare în jocul presiunilor economice, de o ridicare generală a nivelului de trai, de o pronunțată creștere demografică, de o înmulțire a averilor și a proprietăților, ca și a „nevoii de securitate ce decurge din aceasta"[1]. De-a lungul secolului al XVIII-lea, se constată, în plus, o anumită înăsprire a justiției, ale cărei texte devin, în mai multe puncte, mai severe: în Anglia, din cele 223 de crime capitale definite la începutul secolului al XlX-lea, 156 fuseseră definite și incriminate în ultima sută de ani[2]; în Franța, legislația referitoare la vagabondaj fusese reînnoită și înăsprită în mai multe rânduri cu începere din secolul al XVII-lea; o activitate mai riguroasă și mai meticuloasă a justiției tinde să se exercite asupra unei întregi delincvente mărunte pe care altădată o lăsa să scape mult mai ușor: „ea devine în secolul al XVIII-lea mai înceată, mai apăsătoare, mai severă față de furt, a cărui frecvență relativă a crescut și față de care ea începe să capete nuanțe burgheze de justiție de clasă"[3]; dezvoltarea, mai ales în Franța, dar în special la Paris,

Auge, crimele violente sunt, în ajunul Revoluției, de patru ori mai puțin numeroase decât la sfârșitul domniei lui Ludovic XIV. In general, lucrările coordonate de Pietre Chaunu referitoare la criminalitatea din Normandia demonstrează această creștere a fraudei în detrimentul violenței. Cf. articolele semnate de B. Boutelet, J.Cl. Gegot și V. Boucheron în *Annales de Normandie* din 1962, 1966 și 1971. Pentru Paris, cf. P. Petrovitch, in *Crime et criminalite en France aux XVIIe et XVIIIe siecles,* 1971. Același fenomen, se pare, în Anglia; cf. Ch. Hibbert, *The Roots ofEvil,* 1966, p. 72; și J. Tobias, *Crime and Industrial Society,* 1967, p. 37 sq.

1 P. Chaunu, *Annales de Normandie,* 1971, p. 56.

2 Thomas Fowell Buxton, *Parliamentary Debate,* 1819, XXXIX.

3 E. Le Roy-Ladurie, *Contrepoint,* 1973. Studiul Arlettei Farge despre *Le Voi d'aliments ă Paris au XVIII' siecle,* 1974, confirmă această tendință: între 1750 și 1755, 5% din numărul sentințelor referitoare la acest fapt condamnă la galere, procent ce va crește până la 15% între 1775 și 1790: „severitatea tribunalelor se accentuează cu timpul [...] o amenințare planează asupra valorilor utile societății, care se dorește ordonată și respectând proprietatea" (pp. 130-142).

a unui aparat polițienesc ce împiedică amplificarea unei criminalități organizate și de suprafață, împingând-o spre forme mai discrete. Iar la tot acest ansamblu de măsuri trebuie să mai adăugăm și credința, aproape generală, într-o creștere neîncetată și periculoasă a numărului de crime, în timp ce istoricii de azi constată o împuținare a marilor bande de răufăcători, Le Trosne le vedea abătându-se ca niște nori de lăcuste asupra satelor franceze: „Sunt niște insecte vorace, ce distrug zilnic avutul cultivatorilor. Sunt, ca să vorbim la propriu, trupe inamice răspândite pe suprafața teritoriului, care trăiesc după bunul lor plac ca într-o țară ocupată și care, cu titlu de pomană, percep veritabile impozite": pe țăranii săraci îi costă mai mult decât impozitul: cel puțin o treime din venituri, acolo unde impunerea este cea mai ridicată.[1] în majoritate, observatorii susțin că delincventa este în creștere; susțin acest lucru, desigur, adepții -unei mai mari rigori; îl susțin și cei care consideră că o justiție ce și-ar modera brutalitatea ar fi mai eficientă, mai puțin dispusă să dea de una singură înapoi dinaintea consecințelor propriilor acțiuni[2]; îl susțin magistrații care se consideră depășiți de numărul de procese: „mizeria mulțimilor și corupția moravurilor au înmulțit numărul crimelor

şi vinovaţii"[3]; îl demonstrează, în orice caz, practica reală a tribunalelor. „Tocmai ultimii ani ai Vechiului Regim sunt cei care vestesc deja era revoluţionară şi imperială. Ne frapează, în procesele din anii 1782-1789, sporirea riscurilor. Asprime faţă de săraci, refuz concertat de a depune mărturie, creştere reciprocă a neîncrederii, urii şi fricii."[4]
De fapt, deriva unei criminalităţi de sânge spre o criminalitate de fraudă face parte dintr-un mecanism complex, în care sunt prezente dezvoltarea producţiei, creşterea averilor, o valorificare juridică şi morală mai accentuată a raporturilor de proprietate, metode de control mai riguroase, o supraveghere mai strictă a populaţiei, tehnici mai perfecţionate de reperaj,
1 G. Le Trosne, *Memoires sur Ies vagabonds,* 1764, p. 4.
2 Cf. de exemplu C. Dupaty, *Memoire justificatif pour trois hommes condamnes ă la roue,* 1786, p. 247.
3 Unul dintre preşedinţii Camerei din Tournelle, într-o adresă către rege, 2 august 1768, citat *in* Arlette Farge, p. 66.
4 P. Chaunu, *Annales de Normandie,* 1966, p. 108.

prindere, informare: deplasarea practicilor de nerespectare a legii este corelativă unei extinderi şi cizelări a practicilor punitive.
Transformare generală de atitudine, „schimbare ţinând de domeniul spiritului şi al subconştientului"[1]? Posibil, dar mai sigur şi mai nemijlocit, efort de adaptare a mecanismelor de putere ce încadrează existenţa indivizilor; adaptare şi cizelare a aparatelor care preiau şi ţin sub control comportarea de zi cu zi a acestora, identitatea, activitatea şi gesturile lor aparent lipsite de importanţă; alt fel de politică faţă de mulţimea de corpuri şi forţe pe care o reprezintă o populaţie. Ceea ce se schiţează în felul acesta este, desigur, nu atât un respect nou pentru calitatea de oameni a condamnaţilor - supliciile sunt încă frecvente chiar şi în cazul crimelor uşoare -, cât o tendinţă spre o justiţie mai subtilă şi mai fină, spre o supraveghere penală mai riguroasă a corpului social. Conform unui proces circular, pragul de trecere spre crimele violente urcă, intoleranţa faţă de delictele economice creşte, controalele devin mai frecvente, iar intervenţiile penale în acelaşi timp mai timpurii şi mai numeroase.
Or, dacă punem faţă în faţă acest proces cu discursul critic al reformatorilor, neva fi dat să constatăm o remarcabilă coincidenţă strategică. într-adevăr, ceea ce aceştia atacă la nivelul justiţiei tradiţionale, înainte de a stabili principiile unei noi penalităţi, este tocmai caracterul excesiv al pedepselor; dar este vorba de un exces provocat de o lipsă de regularitate mai curând decât de un abuz al puterii punitive. La 24 martie 1790, Thouret[vm] deschide, în cadrul Constituantei, discuţia cu privire la noua organizare a puterii judecătoreşti. Putere, după el, „denaturată" în Franţa în trei moduri. Printr-o apropriere privată: slujba de judecător se vinde şi se cumpără; se moşteneşte; are o valoare de marfă şi, prin urmare, dreptatea pe care judecătorul o împarte este oneroasă. Printr-o confuzie între două tipuri de putere: aceea care face dreptate şi formulează o sentinţă aplicând legea şi aceea care face legea ca atare. în sfârşit, prin existenţa unei serii întregi de privilegii
1 Expresia îi aparţine lui N.W. Mogensen, *loc. cit.*

ce fac nesigură activitatea justiţiei: există tribunale, proceduri, părţi şi chiar delicte „privilegiate" şi care se plasează în afara dreptului comun.[1] Aceasta nu e decât una dintre numeroasele formulări ale unor critici vechi de cel puţin o jumătate de secol, care, toate, denunţă în această denaturare principiul unei justiţii discontinue. Justiţia penală e discontinuă în primul rând din cauza mulţimii de instanţe care au sarcina să o exercite şi care nu se constituie niciodată într-o piramidă unică şi continuă.[2] Chiar şi lăsând la o parte jurisdicţiile religioase, nu putem să nu ţinem seama de discontinuităţile, suprapunerile şi conflictele dintre diferitele justiţii: ale seniorilor, importante încă în reprimarea delictelor de mică importanţă; ale regelui, ele însele numeroase şi prost coordonate (curţile suverane intră frecvent în conflict cu tribunalele prezidate de reprezentanţi ai regelui şi mai ales cu prezidiile recent create ca

instanțe intermediare); cele care, de drept sau de fapt, sunt asigurate de instanțe administrative (precum intendenții) sau polițienești (precum ofițerii de jandarmi și locotenenții de poliție); la care mai trebuia adăugat și dreptul deținut de rege sau de reprezentanții acestuia de a lua în afara oricărei proceduri normale decizii (de întemnițare sau exilare). Aceste instanțe multiple, tocmai datorită pletorei lor, se neutralizează unele pe altele și sunt incapabile să acopere întregul corp social. Incâlceala lor face ca justiția penală să fie în mod paradoxal lacunară. Lacunară din pricina diferențelor de cutume și proceduri, în ciuda Ordonanței generale din 1670; lacunară din cauza conflictelor interne de competență; lacunară din cauza intereselor particulare - politice sau economice - pe care fiecare instanță le are de apărat; lacunară, în sfârșit, din pricina intervențiilor puterii regale care poate împiedica, prin grațieri, comutări, citări în consiliu ori presiuni directe asupra magistraților, cursul uniform și auster al justiției. Mai curând decât de slăbiciune sau cruzime, în critica reformatorilor se vorbește de o deficitară economie a puterii. Prea

1 *Archives parlementaires,* voi. XII, p. 344.

2 Despre acest subiect putem trimite, între alții, la S. Linguet, *Necessite d'une reforme dans l'administration de lajustice,* 1764, sau la A. Boucher d'Argis, *Cahier d'un magistrat,* 1789.

multă putere deținută de jurisdicțiile inferioare, ce pot - cu concursul ignoranței și al sărăciei condamnaților - să neglijeze apelurile de drept și să trimită fără control spre executare sentințe arbitrare; prea multă putere de partea unei acuzări căreia îi sunt puse la dispoziție mijloace aproape nelimitate de urmărire, în timp ce acuzatul este total dezarmat în fața lor, ceea ce-i face pe judecători să fie când prea severi, când, prin reacție, prea indulgenți; prea multă putere în mâinile judecătorilor, care se pot mulțumi cu probe insuficiente, dacă acestea sunt „legale", și care dispun de o suficient de mare libertate în alegerea pedepselor; prea multă putere acordată „oamenilor regelui", nu numai față de acuzați, ci și față de ceilalți magistrați; în sfârșit, prea multă putere exercitată de rege, care poate să suspende cursul justiției, să-i modifice deciziile, să-i desesizeze pe magistrați, să-i revoce sau să-i exileze, să-i poată înlocui cu judecători beneficiind de însărcinare regală. Paralizia justiției se datorează nu atât unei slăbiciuni, cât unei repartizări prost reglate a puterii, concentrării acesteia în câteva puncte, ca și conflictelor și discontinuităților ce rezultă din această concentrare.

Or, această disfuncție a puterii trimite la un exces central: ceea ce s-ar putea numi „supraputerea" monarhică, ce identifică dreptul de a pedepsi cu puterea personală a suveranului. Identificare teoretică ce face din rege *fons justitiae* „izvorul dreptății"; dar ale cărei consecințe practice pot fi descifrate chiar și în ceea ce pare a se opune acestuia și a-i limita absolutismul. Datorită faptului că regele, din rațiuni de vistierie, își ia dreptul de a vinde slujbe din justiție care îi „aparțin", el ajunge să fie înconjurat de magistrați-proprietari ai funcțiilor pe care le dețin nu doar indocili, ci și ignoranți, interesați, gata de compromisuri. Din cauza faptului că nu încetează să creeze noi funcții, regele sporește conflictele de putere și de atribuții. Fiindcă-și exercită prea din scurt puterea asupra „oamenilor" lui și le acordă o putere aproape discreționară, el mărește conflictele din magistratură. Din cauză că a pus justiția în concurență cu prea multe proceduri pripite (jurisdicțiile ofițerilor de jandarmi sau ale locotenenților de poliție) sau cu măsuri de ordin administrativ, regele paralizează justiția statornicită, o face să fie când indulgentă și nesigură, când grăbită și

severă.[1] Deci sunt sacrificate nu atât sau nu numai privilegiile justiției, arbitrariul, vechea aroganță ori drepturile ei lipsite de control, ci mai curând amestecul ei de slăbiciuni și excese, de exagerări și lacune și, în primul rând, cauza însăși a acestui amestec: supraputerea monarhică. Veritabilul obiectiv al reformei - și aceasta încă din formulările ei cele mai generale - nu este atât acela de a întemeia un nou drept punitiv, bazat pe principii mai echitabile; ci de a stabili o nouă „economie" a puterii punitive, de a-i asigura o mai bună repartizare, de a

face în aşa fel încât să nu mai fie nici prea concentrată în câteva puncte privilegiate, nici prea risipită între instanţe ce se opun unele altora; să fie, din contră, distribuită în circuite omogene, capabile să se exercite pretutindeni, în mod continuu şi până la grăuntele cel mai fin al corpului social.[2] Reforma dreptului penal trebuie văzută ca o strategie de reorganizare a puterii punitive, în modalităţi care să o facă mai firească, mai eficace, mai constantă şi mai nuanţată în efecte; care, pe scurt, să-i sporească efectele, diminuându-i atât costul economic (disociind-o, adică, de sistemul de proprietate, de cumpărare şi vânzare, de venalitatea atât a funcţiilor, cât şi a deciziilor în sine), cât şi costul politic (disociind-o de arbitrariul puterii monarhice). Noua teorie juridică a penalităţii acoperă, în fapt, o nouă „economie politică" a puterii punitive. Devine astfel mai lesne de înţeles de ce această „reformă" nu a avut un punct de plecare unic. Nu cei mai luminaţi dintre subiecţii de drept, nici filosofii, adversari ai despotismului şi

1 Despre această critică a „surplusului de putere" şi a deficitarei lui repartizări în aparatul judiciar, cf. în special C. Dupaty, *Lettres sur la procedure criminelle,* 1788; P.L. de Lacretelle, *Dissertation sur le ministere public,* in *Discours sur le prejuge des peines infamantes,* 1784; G. Target, *L'Esprit des cahiers presentes aux Etats generaux,* 1789.

2 Cf. N. Bergasse, despre puterea judecătorească: „Trebuie ca, despărţită de orice fel de activitate îndreptată împotriva regimului politic al statului şi nedispunând de nici o influenţă asupra voinţelor ce participă la formarea acestui regim sau la menţinerea lui, ea să dispună, pentru a putea lua apărarea tuturor indivizilor şi a tuturor drepturilor, de o astfel de forţă care, atotputernică în a apăra şi a proteja, să devină absolut lipsită de putere din clipa în care, schimbându-i-se destinaţia, s-ar încerca folosirea ei pentru a oprima" *(Rapport ă la Constituante sur le pouvoir judiciaire,* 1789, pp. 11-12).

prieteni ai omului, şi nici măcar grupurile sociale opuse parlamentarilor sunt cei care s-au aflat în punctul de pornire al reformei. Sau, mai exact, nu numai ei; în acelaşi proiect global al unei noi împărţiri a puterii punitive şi al unei noi repartizări a efectelor acesteia s-au întâlnit multe interese diferite. Reforma nu a fost pregătită în afara aparatului judiciar şi împotriva tuturor reprezentanţilor lui; a fost pregătită, şi încă în ce avea ea mai important, din interior, de către un mare număr de magistraţi şi plecând de la obiective ce le erau comune şi de la conflicte de putere care îi opuneau pe unii altora. Desigur, reformatorii nu constituiau majoritatea magistraţilor; dar cei care i-au schiţat principiile generale au fost oameni ai legii; o putere judecătorească asupra căreia să nu apese exerciţiul nemijlocit al suveranităţii monarhului; care să fie eliberată de pretenţia de a legifera; care să fie desprinsă de raporturile de proprietate; şi care, neavând alte însărcinări decât pe aceea de a judeca, să poată să şi-o exercite cum trebuie, într-un cuvânt, puterea judecătorească să nu mai depindă de nenumăratele privilegii, discontinue şi adesea contradictorii, ale suveranităţii, ci de efectele continuu distribuite ale puterii publice. Acest principiu general defineşte o strategie de ansamblu care a adăpostit multe bătălii diferite. Cele ale unor filosofi precum Voltaire şi ale unor publicişti precum Brissot[IX] sau Marat; dar şi cele ale unor magistraţi care aveau totuşi interese foarte diferite: Le Trosne, consilier la instanţa din Orleans, şi Lacretelle, avocat general la parlament; Target, care, împreună cu parlamentul, se opune reformei lui Maupeou[x]; dar şi J.N. Moreau[XI], susţinător al puterii regale împotriva parlamentarilor; Servan şi Dupaty, magistraţi amândoi, dar aflaţi în conflict cu colegii lor etc.

De-a lungul întregului secol al XVIII-lea, în interiorul şi exteriorul aparatului judiciar, în practica penală de zi cu zi, ca şi în critica instituţiilor se poate observa formarea unei noi strategii de exercitare a puterii punitive. Iar „reforma" propriu-zisă, aşa cum este ea formulată în teoriile asupra dreptului sau cum e schematizată în proiecte, nu este decât prelungirea politică sau filosofică a acestei strategii, având drept obiective originare: să facă din pedepsirea şi din reprimarea ilegalismelor o funcţie firească, coextensivă la întreaga societate; să

pedepsească nu mai puțin, ci mai bine; să pedepsească, poate, cu o asprime domolită, dar numai pentru a pedepsi în chip cu adevărat universal şi necesar; să insereze puterea de a pedepsi mai adânc în corpul social.
Contextul în care a apărut reforma nu este, aşadar, acela al unei noi sensibilități, ci al unei politici diferite cu privire la nerespectarea legii.
Se poate, schematic, afirma că, sub Vechiul Regim, fiecare dintre diferitele straturi sociale îşi avea propria marjă tolerată de nerespectare a legii: neaplicarea legii, nerespectarea nenumăratelor edicte sau ordonanțe erau o condiție a funcționării politice şi economice a societății. Trăsătură ce nu e specifică Vechiului Regim? Fireşte. Dar acest ilegalism era pe atunci întratât de înrădăcinat şi de necesar traiului fiecăruia dintre straturile sociale în parte, încât se poate spune că avea coerența şi economia sa proprii. In unele cazuri, el îmbrăca o formă statutară, care-1 făcea să fie nu atât o nerespectare a legii, cât mai curând o exonerare firească; era vorba de privilegiile acordate indivizilor şi comunităților. în alte cazuri, el avea forma unei nerespectări de proporții şi generale care făcea ca timp de zeci şi chiar sute de ani să existe ordine repetat publicate şi reînnoite ce nu erau niciodată puse în aplicare. în alte cazuri, era vorba de perimări progresive care permiteau uneori reactivări bruşte. în alte cazuri, de o consimțire tacită a puterii, de o neglijență sau pur şi simplu de imposibilitatea efectivă de a impune legea şi de a-i pedepsi pe infractori. Păturile cele mai defavorizate ale populației nu dispuneau, în principiu, de privilegii: beneficiau însă, între limitele a ceea ce le era impus prin legi şi cutume, de un spațiu de toleranță, cucerit prin forță sau insistență; iar acest spațiu constituia pentru ele o condiție indispensabilă existenței în asemenea măsură, încât erau adeseori gata să se răscoale pentru a şi-1 apăra; încercările repetate de a reduce acest spațiu, prin reactualizarea unor vechi reguli sau prin rafinarea procedeelor represive provocau, de fiecare dată, tulburări populare, la fel

cum încercările de reducere a anumitor privilegii agitau nobilimea, clerul şi burghezia.
Or, acest ilegalism ineluctabil şi având formele lui specifice pentru fiecare pătură socială în parte se găsea prins într-o serie de paradoxuri. în zonele inferioare, el se învecina cu criminalitatea, de care îi era greu să se disocieze juridic, dacă nu şi moral: de la ilegalismul fiscal până la cel vamal, apoi până la contrabandă, tâlhărie, lupta armată împotriva perceptorilor, apoi chiar împotriva soldaților înşişi şi ajungând până la revoltă exista o continuitate în interiorul căreia hotarele erau dificil de trasat; ilegalismul se mai învecina şi cu vagabondajul (sever pedepsit de regulamente nicicând aplicate), cu tot ce presupunea acesta în materie de jafuri, furturi calificate, asasinate chiar, şi care slujea drept soluție pentru şomeri, pentru lucrătorii care fugiseră într-ascuns de la patroni, pentru servitorii care aveau un motiv sau altul să-şi părăsească stăpânii, pentru ucenicii maltratați, pentru soldații care dezertau şi pentru toți cei care voiau să scape de înrolarea cu forța. Astfel încât criminalitatea era clădită pe un ilegalism mai larg, de care păturile populare erau ataşate ca de o condiție a existenței lor; şi, invers, ilegalismul constituia un factor permanent de creştere a criminalității. De aici, rezulta o ambiguitate în atitudinile populare: pe de o parte, criminalul - mai ales când era vorba de un contrabandist sau de un țăran izgonit de abuzurile unui stăpân — se bucura de o punere spontană în valoare: în violențele lui, era reînnodată tradiția vechilor lupte; dar, pe de altă parte, cel care, la adăpostul unui ilegalism acceptat de populație, comitea crime îndreptate împotriva acesteia - de pildă, cerşetorul vagabond care fura sau asasina - devenea cu uşurință obiectul unei aversiuni deosebite: căci întorsese împotriva celor mai defavorizați un ilegalism de-acum integrat condițiilor de existență ale acestora, în jurul crimelor, se împleteau astfel glorificarea şi blamul; sprijinul efectiv şi teama alternau în privința acestei categorii nestatornice, de care poporul se simțea foarte apropiat, dar în sânul căreia se ştia că poate lua naştere crima. Ilegalismul popular cuprindea un nucleu de criminalitate ce constituia deopotrivă forma sa extremă şi pericolul său intern.

Or, între acest ilegalism de jos şi ilegalismele celorlalte pături sociale nu exista nici totală convergenţă, nici opoziţie funciară. în general, diferitele ilegalisme proprii fiecărui grup în parte întreţineau unele faţă de altele raporturi în acelaşi timp de rivalitate, concurenţă, conflicte de interese, dar şi de sprijin reciproc şi complicitate: refuzul ţăranilor de a plăti anumite taxe către stat sau Biserică nu era neapărat privit cu ochi răi de proprietarii de pământuri; neaplicarea, de către meşteşugari, a regulilor de fabricare era adeseori încurajată de noii antreprenori; contrabanda - istoria lui Mandrin[xn], adăpostit de întreaga populaţie, primit la castele şi protejat de parlamentari, stă mărturie - era foarte larg susţinută. La limită, secolul al XVIII-lea a cunoscut coalizarea diferitelor nesupuneri fiscale în revolte grave ale unor straturi ale populaţiei aflate la foarte mare distanţă unele de altele. Jocul reciproc al ile-galismelor făcea, aşadar, parte din viaţa politică şi economică a societăţii. Mai mult chiar: un anumit număr de transformări (căderea în uitare, de pildă, a regulamentelor lui Colbert[xin], nerespectarea obstacolelor vamale din interiorul regatului, dislocarea practicilor corporatiste) avusese loc în breşa lărgită zilnic de ilegalismul popular; or, burghezia avusese nevoie de aceste transformări; şi pe ele îşi întemeiase ea o parte a avântului economic. Tolerarea devenea în astfel de cazuri încurajare.

Dar, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, procesul tinde să se inverseze. în primul rând, o dată cu creşterea generală a bogăţiei, dar şi cu puternicul avânt demografic, ţinta principală a ilegalismului popular tinde să nu o mai constituie în primul rând drepturile, ci bunurile: tâlhăriile şi furtul tind să ia locul contrabandei şi al luptei armate împotriva oamenilor de finanţe. Şi astfel, ţăranii, fermierii, meşteşugarii încep să devină victima predilectă. Le Trosne nu făcea, desigur, decât să exagereze o tendinţă reală atunci când îi descria pe ţărani suferind de pe urma abuzurilor comise de vagabonzi mai mult decât, în trecut, din pricina pretenţiilor feudalilor; hoţii s-au abătut acum asupra locuitorilor satelor ca un nor de insecte dăunătoare, devorând recoltele şi golind hambarele.[1]

1 Le Trosne, *Memoire sur Ies vagabonds,* 1764, p. 4.

Se poate afirma că în secolul al XVIII-lea a început o criză progresivă a ilegalismului popular; şi că nici mişcările de la începutul Revoluţiei (legate de respingerea drepturilor senioriale), nici cele de mai târziu (la care se adăugau lupta împotriva drepturilor proprietarilor, protestul politic şi religios, refuzul înrolărilor) nu au reuşit să-1 refacă în forma sa veche şi acceptată. în plus, dacă o bună parte a burgheziei admisese, fără prea multe probleme, ilegalismul drepturilor, îi venea însă greu să-1 suporte când era vorba de ceea ce ea considera a fi drepturile ei de proprietate. Nimic nu este mai grăitor în această privinţă decât problema delincventei ţărăneşti de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi în special după declanşarea Revoluţiei.[1] Trecerea spre o agricultură intensivă exercită asupra drepturilor de folosinţă, asupra derogărilor de la lege şi a măruntelor ilegalisme acceptate o presiune crescândă. In plus, dobândită parţial de burghezie, despovărată de obligaţiile feudale ce apăsau asupra ei, proprietatea asupra pământului devine o proprietate absolută: toate derogările de la lege pe care ţărănimea le obţinuse sau le păstrase (renunţarea la vechi obligaţii sau întărirea practicilor nelegale: dreptul de păşunat pe pârloagă, strângerea lemnelor etc.) sunt acum urmărite judiciar de noii proprietari, care le conferă pur şi simplu statutul de infracţiune (provocând astfel în rândurile populaţiei o serie de reacţii în lanţ, din ce în ce mai ilegale sau, dacă vrem, din ce în ce mai criminale: distrugerea îngrăditurilor, furtul sau uciderea de animale, incendieri, violenţe, asasinate).[2] O dată cu noul statut al proprietăţii, ilegalismul drepturilor, care asigura de multe ori supravieţuirea celor mai sărmani, tinde să devină un ilegalism ce vizează bunurile. Va trebui, prin urmare, să fie pedepsit.

Iar dacă burghezia suportă cu dificultate acest ilegalism atunci când el priveşte proprietatea

funciară, îl va considera de-a dreptul intolerabil la nivelul proprietăţii comerciale şi industriale: dezvoltarea porturilor, apariţia marilor antrepozite unde sunt stocate mărfurile, organizarea atelierelor de

1 Y.-M. Berce, *Croquants et nu-pieds,* 1974, p. 161.

2 Cf. O. Pesty, *Les Delits ruraux et leur repression sous la Revolution et le Consulat,* 1956; M. Agulhon, *La vie sociale en Provence,* 1970.

mari dimensiuni (cu o cantitate considerabilă de materii prime, unelte, produse finite, ce aparţin antreprenorului şi sunt greu de supravegheat) impun, de asemenea, o riguroasă repri-mare a ilegalismului. Modul în care bogăţia tinde să fie investită la niveluri cantitative total noi în mărfuri şi maşini presupune o intoleranţă sistematică şi viguroasă la adresa ile-galismului. Fenomenul este fireşte cât se poate de evident acolo unde avântul economic este mai intens. Colquhoun furnizase probe cifrice ale acestei urgenţe de a reprima nenumăratele practici ilegale, care, numai în cazul Londrei, se prezenta astfel: după estimările antreprenorilor şi ale companiilor de asigurări, furturile de produse importate din America şi depozitate pe cheiurile Tamisei se ridicau, în anii buni, ca şi în cei mai puţin buni, la 250 000 de lire; în total, numai în portul Londrei (şi fără a pune la socoteală şi arsenalele) se fura anual în valoare de aproximativ 500 000 de lire; la care trebuia adăugate cele 700 000 de lire pentru oraşul luat separat. Iar în cadrul acestui jaf permanent, trei fenomene trebuia, conform lui Colquhoun, luate în considerare: complicitatea şi adesea chiar participarea activă a angajaţilor, supraveghetorilor, con-tramaiştrilor şi muncitorilor: „ori de câte ori un mare număr de muncitori se va afla laolaltă, se vor găsi printre ei, în mod necesar, şi mulţi indivizi dubioşi"; existenţa unei întregi filiere de comerţ ilicit, care începe chiar din ateliere sau de pe docuri, continuă cu tăinuitorii - tăinuitori angrosişti, specializaţi în anumite tipuri de marfă, şi tăinuitori cu amănuntul, pe ale căror tejghele nu se poate vedea decât „o jalnică etalare de fiare vechi, zdrenţe şi îmbrăcăminte de proastă calitate", în timp ce odaia din spate geme „de mărfuri aduse de vapoare şi care erau de cea mai mare valoare, buloane şi cuie de aramă, bucăţi de fontă şi metale preţioase, produse din Indiile Occidentale, mobile şi tot felul de lucruri cerute de muncitori de toate soiurile" -, apoi cu vânzători la mâna a doua şi cu colportori care răspândesc până departe, la sate, lucrurile furate[1]; în sfârşit, fabricarea de bani falşi (existau, risipite prin toată

1 P. Colquhoun, *Trăite sur la police de Londres,* traducere franceză 1807, voi. I. La paginile 153-182 şi 292-339, Colquhoun oferă o expunere foarte detaliată a acestor filiere.

Anglia, între 40 şi 50 de fabrici de bani falşi ce lucrau fără întrerupere). Or, ceea ce face cu putinţă această imensă activitate în acelaşi timp de delapidare şi de concurenţă este un întreg ansamblu de derogări de la lege: unele trec drept un fel de drepturi dobândite (de pildă, dreptul de a aduna din jurul vapoarelor bucăţile de fier, capetele de otgon sau de a vinde zahărul strâns de pe jos cu mătura; altele sunt de ordinul acceptării morale: analogia pe care acest tip de furt o întreţine, în mintea autorilor lui, cu contrabanda îi „deprind cu acest tip de delicte a căror enormitate ajung să nu o mai perceapă"[1].

Toate aceste practici ilicite trebuie, prin urmare, controlate şi recodificate. Infracţiunile trebuie limpede definite şi ferm pedepsite, trebuie ca din acest ansamblu de nereguli tolerate şi sancţionate discontinuu cu o ostentaţie disproporţionată să se determine ceea ce constituie infracţiune de netolerat, iar acesteia să-i fie aplicată o pedeapsă care să nu poată fi evitată. O dată cu noile forme ale acumulării de capital, ale raporturilor de producţie şi ale statutului juridic al proprietăţii, toate practicile populare care ţineau - fie tacit, cotidian, tolerat, fie sub o formă violentă - de ilegalismul drepturilor sunt preluate în forţă de ilegalismul bunurilor. Furtul tinde să devină prima dintre marile evaziuni din legalitate, în această mişcare ce face trecerea de la o societate a prelevării juridico-politice spre o societate caracterizată prin

aproprierea mijloacelor şi produselor muncii. Sau, pentru a spune altfel lucrurilor pe nume: economia ilegalismelor s-a restructurat o dată cu dezvoltarea societăţii capitaliste. Regalismul bunurilor a fost disociat de ilegalismul drepturilor. Disociere ce acoperă o opoziţie de clasă, dat fiind că, pe de o parte, ilegalismul ce se va afla cel mai la îndemâna claselor populare va fi ilegalismul bunurilor - transfer violent de proprietăţi; şi că, pe de altă parte, burghezia va păstra numai pentru sine ilegalismul drepturilor: posibilitatea de a-şi face propriile regulamente şi legi; de a asigura un imens sector al circulaţiei economice printr-un joc în marginile legislaţiei - marje prevăzute prin tăcerile din textele acesteia sau lăsate libere printr-o tolerare de fapt. Iar

1 *Ibid.*, pp. 297-298.

această imensă redistribuire a ilegalismelor se va traduce chiar printr-o specializare a circuitelor judiciare: pentru ilegalismele de bunuri — pentru furt —, tribunale obişnuite şi pedepse; pentru ilegalismele de drepturi - fraude, evaziuni fiscale, operaţiuni comerciale nelegaLe —, jurisdicţii speciale, bazate pe tranzacţii, aranjamente, amenzi atenuate etc. Burghezia îşi rezervă domeniul fertil al ilegalismului drepturilor. Şi, simultan cu apariţia acestui clivaj, se afirmă necesitatea ţinerii constante sub control a situaţiei, care să vizeze în special ilegalismul bunurilor. Apare necesitatea de a se renunţa la vechea economie a puterii punitive, ce se întemeia pe pletora confuză şi lacunară a instanţelor, pe o repartizare şi o concentrare a puterii corelative unei inerţii de fapt şi unei inevitabile derogări de la lege, pe pedepse făcute să impresioneze prin manifestare şi arbitrare în ce priveşte aplicarea. Se afirmă necesitatea definirii unei strategii şi a unor tehnici punitive în care o economie a continuităţii şi permanenţei să înlocuiască vechea economie a risipei şi excesului, într-un cuvânt, reforma penală a văzut lumina zilei în punctul de joncţiune a luptei împotriva supraputerii suveranului şi a celei împotriva infraputerii ilegalismelor cucerite şi tolerate. Şi, dacă ea a fost altceva decât rezultatul provizoriu al unei întâlniri de pură circumstanţă, e pentru că între această supra-putere şi această infraputere se închegase o reţea întreagă de legături. Forma suveranităţii monarhice, plasând de partea suveranului încărcătura unei puteri ostentative, nelimitate, personale, nelegale şi discontinue, lăsa de partea supuşilor loc liber pentru un ilegalism constant; acesta era, într-un fel, corelatul tipului suveran de putere. Astfel încât, a te atinge de diversele prerogative ale suveranului însemna deopotrivă a ataca funcţionarea tradiţională a ilegalismelor. Cele două obiective se aflau în perfectă continuitate. Şi, după împrejurări ori anumite tactici, reformatorii le aşezau, pe rând, în prim-plan. Le Trosne, acest fiziocrat, consilier la instanţa din Orleans, poate servi în acest caz drept exemplu. în 1764, el publică un memoriu despre vagabondaj: pepinieră de hoţi şi criminali „care trăiesc în mijlocul societăţii fără a-i fi membri", care poartă „un adevărat război împotriva tuturor cetăţenilor" şi se află, printre noi, „în acel stadiu care se presupune că a existat

înainte de constituirea societăţii civile". Cere împotriva lor pedepsele cele mai severe (în mod foarte grăitor, se miră de faptul că faţă de vagabonzi se manifestă mai multă înţelegere decât faţă de contrabandişti); vrea ca poliţia să fie întărită şi ca jandarmii călare să-i urmărească pe vagabonzi cu sprijinul populaţiei care are de suferit de pe urma furturilor acestora; cere ca aceşti indivizi inutili şi dăunători „să fie trecuţi în posesia statului şi să aparţină acestuia ca nişte sclavi stăpânilor lor"; dacă nu, să fie organizate împotriva lor vânători colective prin păduri, pentru a fi depistaţi, fiecare dintre cei care ar captura vreunul urmând să fie răsplătit: „Se dă o recompensă de 10 livre pe cap de lup. Un vagabond însă e de o mie de ori mai periculos pentru societate."[1] în 1777, în *Vues sur la justice criminelle,* acelaşi Le Trosne cere să fie reduse prerogativele părţii publice, acuzaţii să fie consideraţi nevinovaţi până la eventuala lor condamnare, judecătorul să fie un arbitru imparţial între aceştia şi societate;

legile să fie „neschimbătoare, constante, determinate cât mai precis cu putinţă", astfel încât supuşii să ştie „la ce se expun", iar magistraţii să nu fie altceva decât „organul legii"[2]. în cazul lui Le Trosne, ca în cazul multora din aceeaşi epocă, lupta pentru delimitarea puterii de a pedepsi este direct legată de nevoia de a supune ilegalismul popular unui control mai strict şi mai constant. Devine lesne de înţeles de ce critica supliciilor a avut o asemenea importanţă în cadrul reformei penale: supliciul era figura în care se întâlneau în chipul cel mai vizibil puterea nelimitată a suveranului şi ilegalismul veşnic treaz al poporului. Umanizarea pedepselor constituie regula conferită unui regim al acestora care trebuie să le limiteze pe amândouă. „Omul" care trebuie respectat în cadrul pedepsei este forma juridică şi morală pe care o îmbracă această dublă delimitare, însă, dacă este adevărat că reforma, ca teorie penală şi ca strategie a puterii punitive, a fost schiţată în punctul de întâlnire a acestor două obiective, stabilitatea ei ulterioară se datorează faptului că cel de-al doilea obiectiv a ocupat, pentru

1 G. Le Trosne, *Memoire sur Ies vagabonds,* 1764, pp. 8, 50, 54, 61-62.

2 G. Le Trosne, *Vues sur la justice criminelle,* 1777, pp. 31, 37,103-106.

multă vreme, un loc prioritar. Reforma a putut să evolueze de la stadiul de proiect la acela de instituţie şi de ansamblu de măsuri practice numai datorită faptului că, în perioada Revoluţiei, apoi sub imperiu şi, în sfârşit, pe tot parcursul secolului al XlX-lea presiunea asupra ilegalismelor populare a devenit şi s-a menţinut ca un imperativ esenţial. Ceea ce înseamnă că, dacă, aparent, noua legislaţie penală se caracterizează printr-o îmblânzire a pedepselor, o codificare mai netă, o scădere notabilă a arbitrariului şi un consens mai bine stabilit în privinţa puterii punitive (în absenţa unei împărţiri mai realiste a exercitării ei), ea este subîntinsă de o perturbare a economiei tradiţionale a ilegalismelor şi de o constrângere strictă pentru menţinerea noii adaptări a lucrurilor. Este nevoie de conceperea unui sistem penal care să funcţioneze ca un aparat capabil să administreze ilegalismele diferenţiat, nu să le suprime pe toate.

Necesitatea unei deplasări de obiectiv şi a modificării scării acestuia; a definirii unor noi tactici pentru atingerea unei ţinte care acum devine mai subtilă, fiind şi mult mai răspândită în corpul social; a găsirii de noi tehnici de ajustare a pedepselor la această ţintă şi de adaptare a efectelor lor; a definirii de noi principii pentru regularizarea, rafinarea, universalizarea artei de a pedepsi; a omogenizării exercitării acesteia; a diminuării costului ei economic şi politic prin mărirea eficacităţii şi prin înmulţirea circuitelor ei; într-un cuvânt - necesitatea constituirii unei noi economii şi a unei noi tehnologii a puterii punitive: acestea sunt, fără îndoială, principalele raţiuni de a fi ale reformei penale petrecute în secolul al XVIII-lea.

La nivel de principii, această nouă strategie se formulează lesne sub forma teoriei generale a contractului. Se presupune că cetăţeanul a acceptat-o o dată pentru totdeauna, laolaltă cu toate legile societăţii, exact pe cea care riscă să-1 pedepsească. Criminalul apare în acest caz ca o fiinţă juridic paradoxală. A rupt pactul, este, prin urmare, inamicul întregii societăţi, dar ia parte la pedepsirea ce se exercită asupra lui. Cea mai măruntă dintre crime atacă societatea în ansamblul ei; şi

societatea în ansamblul ei - inclusiv criminalul - este prezentă în cea mai măruntă dintre pedepse. Pedeapsa penală este, prin urmare, o funcţie generalizată, coextensivă la întregul corp social, ca şi la fiecare dintre elementele sale. Se pune atunci problema „măsurii" şi a economiei puterii punitive.

într-adevăr, infracţiunea opune un individ întregului corp social; împotriva lui, pentru a-1 pedepsi, societatea are dreptul să se ridice în întregul ei. Luptă inegală: de o singură parte - toate forţele, toată puterea, toate drepturile. Dar lucrurile chiar trebuie să stea în felul acesta, dat fiind că este vorba de apărarea fiecărui individ în parte. Se ajunge astfel la constituirea unui formidabil drept de a pedepsi, infractorul devenind duşmanul comun. Chiar mai rău

decât un duşman, căci loveşte societatea din interior - un trădător. Un „monstru"[XIV] Cum să nu deţină societatea un drept absolut asupra lui? Cum să nu ceară ea să fie pur şi simplu suprimat? Şi, dacă este adevărat că principiul pedepselor trebuie subscris în cadrul pactului, nu trebuie atunci, în mod cât se poate de logic, ca fiecare cetăţean să consimtă la aplicarea pedepsei extreme în cazul acelora dintre ei care îi atacă la nivelul corpului social? „Orice răufăcător, atacând dreptul social, devine, din pricina nelegiuirii pe care a comis-o, un răzvrătit şi un trădător de patrie; în cazul acesta, menţinerea statului şi a sa devin incompatibile; trebuie ca unul să piară, iar, când se hotărăşte pieirea vinovatului, asta i se întâmplă nu atât în calitatea lui de cetăţean, ci ca duşman."[1] Dreptul de a pedepsi a fost deplasat de la răzbunarea suveranului spre apărarea societăţii. Dar este recompus în acest caz din elemente atât de puternice, încât devine chiar mai de temut ca înainte. Răufăcătorul a fost eliberat de sub apăsarea unei ameninţări, excesive prin natura ei, pentru a fi

1 J.-J. Rousseau, *Centratul social,* cartea II, cap. V. Trebuie subliniat că aceste idei ale lui Rousseau au fost folosite în Constituantă de unii deputaţi care voiau să menţină un sistem foarte riguros de pedepse. Şi, în mod ciudat, principiile *Contractului* au putut servi la susţinerea vechii corespondenţe de atrocitate dintre crimă şi pedeapsă. „Protecţia datorată cetăţenilor face necesară măsurarea pedepselor după atrocitatea crimelor, şi nu sacrificarea, în numele umanităţii, a umanităţii înseşi." (Mougins de Roquefort, care citează pasajul în chestiune din *Contratul social,* „Discours â la Constituante", *Archivesparlementaires,* voi. XXVI, p. 637).

expus unei pedepse pe care nu se ştie ce anume ar putea să o limiteze. Refacerea unei teribile supraputeri. Şi necesitatea de a impune puterii pedepsei un principiu moderator.

„Cine nu se cutremură de groază când vede în istorie atâtea chinuri înfiorătoare şi inutile inventate şi folosite cu sânge rece de nişte monştri care se pretind înţelepţi?"[1] Sau: „Legile mă cheamă să pedepsesc cea mai mare dintre crime. Răspund cu toată mânia pe care ea mi-a provocat-o. Ce-mi este însă dat să constat? Legile întrec cu mult crima... Doamne, care ne-ai întipărit în inimi repulsia faţă de durerea noastră şi a semenilor noştri, oare tocmai fiinţele pe care Tu le-ai creat atât de firave şi de sensibile sunt cele care au inventat chinuri atât de barbare, de rafinate?"[2] Principiul moderării pedepselor, chiar şi atunci când este vorba de pedepsirea duşmanului corpului social, se articulează la început ca un discurs al inimii. Mai mult chiar, ţâşneşte ca un strigăt al corpului ce se revoltă la vederea sau doar la gândul prea multor cruzimi. Formularea principiului conform căruia penalitatea trebuie să rămână „umană" are loc, în cazul reformatorilor, la persoana întâi. Ca şi cum s-ar fi exprimat în chip nemijlocit sensibilitatea celui care vorbeşte; ca şi cum corpul filosofului ori al teoreticianului ar fi intervenit, între înverşunarea călăului şi supliciat, pentru a-şi afirma propria lege şi a o impune până la urmă întregii economii a pedepselor. Lirism ce manifestă neputinţa de a găsi temeiul raţional al unui calcul penal? Intre principiul con-tractualist ce-1 scoate pe criminal în afara societăţii şi imaginea monstrului „avortat" de natură, unde să găsim o limită, dacă nu într-o natură umană care se manifestă nu în rigoarea legii, nu în ferocitatea delincventului, ci în sensibilitatea omului raţional care face legea şi nu comite crime?

Dar acest recurs la „sensibilitate" nu traduce o imposibilitate teoretică. Conţine, de fapt, un principiu de calcul. Corpul, imaginaţia, suferinţa, sufletul ce se cer respectate nu sunt, de fapt, ale criminalului care trebuie pedepsit, ci ale oamenilor care, subscriind pactului, au dreptul să exercite împotriva aces-

1 Beccaria, *Des delits et des peines,* ed. 1856, p. 87.

2 P. L. de Lacretelle, *Discours sur le prejuge des peines infamantes,* 1784, p. 129.

tuia puterea de a se uni. Suferinţele pe care îmblânzirea pedepselor este chemată să le suprime sunt ale judecătorilor şi ale celor care asistă, cu tot ce pot implica ele ca desensibilizare, ferocitate indusă prin obişnuinţă sau, dimpotrivă, ca milă nelalocul ei, ca indulgenţă fără temei: „Milă pentru aceste suflete blânde şi sensibile asupra cărora aceste oribile cazne exercită un fel de tortură."[1] Ceea ce trebuie menajat şi calculat sunt efectele inverse ale

pedepsei asupra instanței care judecă şi asupra puterii pe care aceasta pretinde că o exercită. Aici îşi are rădăcinile principiul conform căruia nu trebuie niciodată aplicate decât pedepse „umane" unui criminal, chiar dacă acesta e un trădător şi un monstru. Dacă acum legea trebuie să se poarte „omeneşte" cu cel aflat „în afara naturii" (când justiția de altădată îl trata în mod inuman pe cel aflat „în afara legii"), nu este din pricina unei umanități profunde pe care criminalul ar avea-o ascunsă în el, ci în scopul necesarei reglări a efectelor de putere. Tocmai raționalitatea „economică" este cea care trebuie să măsoare pedeapsa şi să-i prescrie tehnica potrivită. „Umanitatea" este numele respectuos dat acestei economii şi calculelor sale minuțioase. „în materie de pedeapsă, nivelul minim este cerut de umanitate şi recomandat de politică."[2]

Să luăm, pentru a putea înțelege această tehno-politică a pedepsirii, cazul-limită, cea din urmă dintre crime: o nelegiuire enormă, care ar viola în bloc legile cele mai respectate. Această crimă nu ar fi putut fi comisă decât în împrejurări atât de

1 *Ibid.,* p. 131.

2 A. Duport, „Discours â la Constituante", 22 decembrie 1789, *Archives parlementaires,* voi. X, p. 744. In acelaşi sens, ar putea fi citate diferitele concursuri propuse la sfârşitul secolului al XVIII-lea de societăți şi academii savante: cum trebuie să se procedeze „astfel încât blândețea instrucției şi a pedepselor să fie pusă în acord cu certitudinea unei pedepse prompte şi exemplare şi ca societatea civilă să-şi afle cea mai mare securitate posibilă, pentru libertate şi umanitate" *(Societe economique de Berne,* 1777). Marat a răspuns cu al său *Plan de legisla-tion criminelle.* Care sunt „mijloacele de îmblânzire a rigorii legilor penale din Franța fără a dăuna siguranței publice' *(Academie de Châlons-sur-Marne,* 1780; laureații au fost Brissot şi Bernardi); „maxima severitate a legilor tinde să diminueze numărul şi gravitatea crimelor la o nație depravată?" *(Academie de Marseille,* 1786; laureatul a fost Eymar).

extraordinare, într-un secret atât de profund, cu un asemenea exces şi la limita absolut extremă a oricărei posibilități, încât nu ar putea fi decât singura şi, în orice caz, ultima de felul ei: nimeni nu ar putea vreodată să o imite; nimeni nu ar putea-o lua drept exemplu, şi nici măcar să se scandalizeze de faptul că a fost comisă. Ar fi sortită să dispară fără a lăsa urme. Acest apolog[1] al „crimei extreme" este, oarecum, în cadrul noii penalități ceea ce era păcatul originar în cadrul celei vechi: forma pură a rațiunii de a fi a pedepselor.

Ar trebui pedepsită o astfel de crimă? După ce criterii? Care ar putea fi utilitatea pedepsirii ei în cadrul economiei puterii punitive? Ea ar fi utilă doar în măsura în care ar repara „răul cauzat societății"[2]. Or, dacă lăsăm la o parte pagubele propriu-zis materiale - care, chiar ireparabile, ca în cazul unui asasinat, sunt de mică întindere la scara unei întregi societăți —, neajunsul pe care o crimă îl aduce corpului social este dezordinea pe care o introduce: scandalul pe care-1 provoacă, exemplul pe care-1 oferă, incitarea de a o repeta dacă nu este pedepsită, posibilitatea de generalizare pe care o conține. Pentru a fi utilă, pedeapsa trebuie să-şi ia ca obiectiv consecințele crimei, înțelese ca şirul de dezordini pe care crima este capabilă să-1 inaugureze. „Proporția dintre pedeapsă şi calitatea delictului este determinată de influența pe care o are asupra ordinii sociale violarea pactului."[3] Or, influența unei crime nu este obligatoriu direct proporțională cu atrocitatea ei; o crimă care cutremură conştiința poate adesea să aibă un efect mai mic decât o faptă rea pe care toată lumea o tolerează şi este gata în felul ei să o imite. Raritate a marilor crime; pericol, în schimb, al micilor ticăloşii familiare ce sporesc continuu. Nu trebuie, prin urmare, căutată o relație calitativă între crimă şi pedeapsă, o echivalare a ororii: „Urletele unui nenorocit pradă chinurilor pot şterge din trecutul ce nu se mai întoarce

1 G. Target, „Observations sur le projet du Code penal", *in* Locre, *La Legislation de la France,* voi. XXIX, pp. 7-8. îl vom regăsi într-o formă inversată la Kant.

2 CE. de Pastoret, *Des lois penales,* 1790, voi. II, p. 21.

3 G. Filangieri, *La Science de la legislation,* trad. fr. 1786, voi. IV, p. 214.

o acțiune deja înfăptuită?"[1] Calculul trebuie făcut în funcție nu de crimă, ci de repetarea sa

posibilă. Nu trebuie vizată ofensa trecută, ci dezordinea viitoare. Trebuie procedat astfel încât răufăcătorul să nu mai poată avea nici pofta de a o lua de la început, nici posibilitatea de a fi imitat.[2] A pedepsi va fi deci o artă a efectelor; decât să se opună enormităţii greşelii enormitatea pedepsei, trebuie ajustate reciproc cele două serii ce succedă crimei: efectele acesteia şi efectele pedepsei. O crimă fără succesiune nu necesită pedeapsă. Tot aşa cum - conform unei alte versiuni a aceluiaşi apolog - în ajunul dizolvării şi dispariţiei ei definitive o societate nu are dreptul să înalţe eşafoade. Ultima dintre crime nu poate decât să rămână nepedepsită.

Concepţie învechită. Nu era nevoie să se aştepte reforma din secolul al XVIII-lea pentru a evidenţia funcţia exemplară a pedepsei. Faptul că pedeapsa este orientată spre viitor şi că cel puţin una dintre funcţiile ei majore este de a preveni constituia, de veacuri, una dintre justificările curente ale dreptului de a pedepsi. Dar diferenţa e că efectul preventiv aşteptat ca urmare a pedepsei şi a ostentaţiei acesteia - deci a excesului ei - tinde acum să devină principiul economiei sale şi măsura justelor ei proporţii. Trebuie să pedepsim exact atât cât să împiedicăm. Deplasare deci în mecanica exemplului: într-o penalitate bazată pe supliciu, exemplul constituia replica dată crimei; el trebuia, printr-un soi de manifestare îngemănată, să arate crima şi să arate în acelaşi timp şi puterea suverană care o domina; într-o penalitate calculată după propriile ei efecte, exemplul trebuie să facă trimitere la crimă - dar în modul cel mai discret cu putinţă -, să indice intervenţia puterii - dar cât mai economic posibil - şi, în cazul ideal, să facă imposibilă reapariţia ulterioară atât a crimei, cât şi a pedepsei. Exemplul nu mai este un ritual care face cunoscut, ci un semn ce împiedică.

1 Beccaria, *Des delits et des peines,* 1856, p. 87.

2 A. Barnave, „Discours â la Constituante": „Societatea nu vede în pedepsele pe care le aplică plăcerea barbară de a face o fiinţă umană să sufere; ea vede precauţia necesară pentru a preveni producerea de crime asemănătoare, pentru a îndepărta din societate răul cu care un atentat o ameninţă" *(Archives parlementaires,* voi. XXVII, 6 iunie 1791, p. 9).

L

Prin intermediul acestei tehnici a semnelor punitive - care tinde să inverseze întregul câmp temporal al acţiunii penale -, reformatorii vor să doteze puterea de a pedepsi cu un instrument economic, eficace, generalizabil la întregul corp social, capabil să codifice toate comportamentele şi astfel să reducă întregul domeniu difuz al ilegalismelor. Semiotehnica cu care se încearcă înarmarea puterii punitive se sprijină pe cinci sau şase reguli de bază.

Regula cantităţii minimale. O crimă este comisă pentru că aduce avantaje. Dacă ideii de crimă i s-ar ataşa ideea unui dezavantaj ceva mai mare, crima ar înceta să mai fie dezirabilă. „Pentru ca pedeapsa să producă efectul aşteptat, e de ajuns ca râul pe care ea îl produce să depăşească binele pe care vinovatul 1-a obţinut de pe urma crimei."[1] Poate fi şi trebuie admisă o proximitate a pedepsei şi a crimei; dar nu în vechea formă, în care supliciul trebuia să echivaleze crima în intensitate, cu un adaos ce marca „plusul de putere" al suveranului care-şi punea în aplicare legitima răzbunare; acum este vorba de o cvasiechivalare la nivelul intereselor: un interes ceva mai mare de a evita pedeapsa decât de a îndrăzni comiterea crimei.

Regula idealităţii suficiente. Dacă motivul unei crime îl constituie avantajul pe care criminalul crede că-1 obţine, eficacitatea pedepsei rezidă în dezavantajul la care trebuie să se aştepte. Ceea ce constituie „pedeapsa" la nivelul acţiunii punitive nu este senzaţia de suferinţă, ci ideea unei dureri, a unei neplăceri, a unui inconvenient - „pedeapsa" ideii de „pedeapsă". Pedeapsa nu acţionează deci asupra corpului, ci asupra reprezentării. Sau, mai exact, dacă acţionează asupra corpului, asta se întâmplă în măsura în care corpul nu este atât subiectul unei suferinţe, cât obiectul unei reprezentări: amintirea unei dureri poate împiedica recidiva, tot astfel cum spectacolul, chiar şi artificial, al unei pedepse

fizice poate preveni proliferarea unei crime. Dar nu durerea ca atare va fi instrumentul tehnicii punitive. Deci, în majoritatea cazurilor, este inutilă etalarea marii panoplii a eşafoadelor, mai puţin atunci când trebuie suscitată o reprezentare eficace. Eliminare a corpului ca subiect al pedep-

1 Beccaria, *Trăite des delits et des peines,* p. 89.

sei, dar nu neapărat şi ca element într-un spectacol. Refuzul supliciilor, care, la începuturile teoriei, nu găsise decât o formulare lirică, îşi află aici posibilitatea de a se articula raţional: ceea ce trebuie amplificat la maximum este reprezentarea pedepsei, nu realitatea ei corporală.

Regula efectelor laterale. Pedeapsa trebuie să aibă efectele cele mai puternice asupra celor care nu au comis greşeala; la limită, dacă ne-am putea asigura că vinovatul n-o mai poate lua de la capăt, ar fi suficient să-i facem pe ceilalţi să creadă că respectivul a fost pedepsit. Intensificare centrifugală a efectelor, ce ne conduce spre următorul paradox: în calcularea pedepselor, elementul cel mai puţin interesant rămâne tocmai vinovatul (numai dacă nu este susceptibil de recidivă). Beccaria a ilustrat acest paradox prin pedeapsa pe care o propunea în locul pedepsei capitale: sclavia pe viaţă. Pedeapsă, fizic, mai crudă decât moartea? Din contră, spunea el: căci suferinţa sclaviei e parcelată pentru condamnat în tot atâtea segmente câte clipe îi rămân acestuia de trăit; pedeapsă divizibilă la infinit, pedeapsă eleată, mult mai puţin severă decât pedeapsa capitală care se identifică dintru început cu supliciul. In schimb, pentru cei care îi văd sau şi-i reprezintă pe aceşti sclavi, chinurile pe care ei le îndură se concentrează într-o singură idee; toate secundele de sclavie se adună într-o reprezentare care devine astfel mai înspăimântătoare chiar decât ideea morţii. Este pedeapsa ideală din punct de vedere economic: minimă pentru cel căruia îi este aplicată (şi care, redus la sclavie, nu are cum să recidiveze) şi maximă pentru cel care şi-o reprezintă. „Dintre pedepse şi în modul de a le aplica proporţional cu delictele, trebuie alese acele mijloace ce vor produce asupra minţii oamenilor impresia cea mai eficace şi mai durabilă, şi în acelaşi timp cel mai puţin crudă asupra corpului vinovatului."[1]

Regula deplinei certitudini. Ideii fiecărei crime şi a avantajelor ce se aşteaptă de la comiterea ei trebuie să-i fie asociată ideea unei pedepse determinate, cu inconvenientele precise care decurg din ea; trebuie ca legătura de la una la cealaltă să fie

1 Beccaria, *Des delits et des peines,* p. 87.

considerată drept necesară şi ca nimic să nu o poată rupe. Acest element general de certitudine care trebuie să asigure eficacitatea sistemului punitiv implică o serie de măsuri precise. Legile ce definesc crimele şi prescriu pedepsele trebuie să fie perfect clare, „astfel încât fiecare membru al societăţii să poată deosebi acţiunile criminale de cele cinstite"[1]. Legile trebuie să fie date publicităţii, pentru ca fiecare să poată avea acces la ele; să se termine cu tradiţiile orale şi cutumele, în locul lor să se alcătuiască o legislaţie scrisă care să constituie „monumentul stabil al pactului social", texte tipărite aşezate astfel încât toată lumea să poată lua cunoştinţă de ele: „Numai tipărirea poate face din întregul public, şi nu doar din câteva persoane particulare, depozitarul codului sacru al legilor."[2] Monarhul trebuie să renunţe la dreptul său de graţiere pentru ca forţa prezentă în ideea de pedeapsă să nu fie diminuată de speranţa acestei intervenţii: „Dacă oamenii sunt lăsaţi să creadă că o crimă poate fi iertată şi că pedeapsa nu este o consecinţă necesară a acesteia, ei pot nutri speranţa că nu vor fi pedepsiţi... legile să fie inexorabile, iar executorii inflexibili."[3] Şi, mai ales, nici o crimă comisă să nu scape privirii celor cărora le revine datoria de a face dreptate; nimic nu slăbeşte mai mult aparatul legilor decât speranţa impunităţii; cum să mai poată fi stabilită în mintea justiţiabililor legătura strictă dintre o nelegiuire şi o pedeapsă dacă ar fi afectată de un anumit coeficient de improbabilitate? N-ar trebui oare ca pedeapsa să fie cu atât mai de temut prin violenţa ei cu cât este mai puţin redutabilă prin gradul scăzut de certitudine? Decât să imităm astfel vechiul sistem şi să fim „mai severi, e nevoie să fim mai vigilenţi"[4]. De aici, ideea că aparatul de justiţie trebuie să fie dublat de un organ de supraveghere care să-i fie direct

1 J.P. Brissot, *Theorie des lois criminelles,* 1781, voi. I, p. 24.

2 Beccaria, *Des delits et des peines,* p. 26.
3 Beccaria, *ibid.* Cf. şi Brissot: „Dacă graţierea e dreaptă înseamnă că legea e strâmbă; acolo unde legislaţia e bună, graţierile nu sunt decât crime împotriva legii" *(Theorie des lois criminelles,* 1781, voi. I, p. 200).
4 G. de Mably, *De la legislation, (Euvres completes,* 1789, voi. IX, p. 327. Cf. şi Vattel: „Nu atât atrocitatea pedepselor, cât precizia de a le solicita este cea care face pe toată lumea să-şi vadă de datorie" *(Le Droit desgens,* 1768, p. 163).

subordonat şi care să permită fie împiedicarea crimelor, fie -dacă acestea au fost deja comise - arestarea autorilor lor; poliţia şi justiţia trebuie să meargă mână în mână ca acţiuni complementare ale aceluiaşi unic proces - poliţia asigurând „acţiunea societăţii asupra fiecărui individ în parte", iar justiţia garantând „drepturile indivizilor împotriva societăţii"[1]; în felul acesta, toate crimele vor fi aduse la lumina zilei şi vor fi pedepsite în deplină certitudine. Dar mai este nevoie ca procedurile să nu rămână secrete, astfel ca motivele pentru care un inculpat este condamnat sau achitat să poată fi cunoscute de toată lumea şi ca fiecare în parte să poată înţelege raţiunile pedepsei: „Magistratul să-şi pronunţe raţionamentul cu voce tare, să fie obligat să citeze în judecata lui textul de lege care-1 condamnă pe vinovat..., iar procedurile misterios păstrate în obscuritatea grefelor să fie deschise tuturor cetăţenilor care se interesează de soarta condamnaţilor."[2]

Regula adevărului comun. Sub acest principiu cât se poate de banal, se ascunde o schimbare importantă. Vechiul sistem al probelor legale, utilizarea torturii, smulgerea mărturisirii, recursul la supliciu, la corp şi la spectacol pentru reproducerea adevărului izolaseră multă vreme practica penală de formele comune de demonstraţie: semiprobele produceau semi-adevăruri şi semivinovaţi, frazele smulse prin suferinţă aveau valoare de autentificare, o prezumţie atrăgea după sine un nivel de pedeapsă. Era un sistem a cărui eterogenitate faţă de regimul obişnuit al probelor nu a devenit cu adevărat un scandal decât în ziua în care puterea punitivă a avut nevoie, pentru propria ei economie, de un climat de certitudine irefutabilă. Cum pot fi asociate în mod absolut, în mintea oamenilor, ideea crimei şi ideea pedepsei, dacă realitatea pedepsei nu urmează, în toate cazurile, realităţii crimei? Stabilirea acesteia în toată evidenţa ei şi prin mijloace valabile pentru toţi devine astfel o sarcină fundamentală. Verificarea crimei trebuie să se încadreze în criteriile generale ale oricărui adevăr. Judecata

1 A. Duport, „Discours â la Constituante", *Archives parlementaires,* voi. XXI, p. 45.
2 G. de Mably, „De la legislation", *(Euvres completes,* 1789, voi. IX, p. 348.

judiciară, în argumentele la care recurge, în probele pe care le furnizează, trebuie să fie omogenă cu judecata pur şi simplu. Abandonare deci a probelor legale; eliminare a torturii, necesitate a unei demonstraţii complete pentru construirea unui adevăr just, ştergere a oricărei corelaţii între gradele bănuielii şi cele ale pedepsei. La fel ca un adevăr matematic, adevărul crimei nu va putea fi admis decât după ce va fi în întregime dovedit. Rezultă că, până la demonstrarea finală a crimei, inculpatul trebuie considerat nevinovat; şi că, pentru a-şi construi demonstraţia, judecătorul trebuie să recurgă nu la formele rituale, ci la instrumente comune, la acea raţiune a tuturor, deci şi a filosofilor şi a savanţilor: „în teorie, consider că magistratul este un filosof care-şi propune să descopere un adevăr demn de interes... Perspicacitatea îl va face să ţină seama de toate împrejurările şi legăturile, să apropie sau să deosebească ceea ce trebuie apropiat sau deosebit, pentru a judeca sănătos."[1] Ancheta, exercitare a raţiunii comune, renunţă la vechiul model inchizitorial şi îl adoptă pe acela, mult mai suplu (şi dublu validat, de ştiinţă şi de simţul comun), al cercetării empirice. Judecătorul va fi ca un „pilot ce navighează printre stânci": „Care sunt probele ori indiciile de care ne-am putea declara satisfăcuţi? Iată o întrebare la care nici eu, şi nici altcineva nu a încercat încă să caute un răspuns; circumstanţele putând varia la nesfârşit, iar probele şi indiciile trebuind să fie deduse din aceste circumstanţe, este absolut necesar ca indiciile şi probele cele mai limpezi să varieze ca proporţii."[2] De-acum înainte, practica penală va trebui să fie supusă unui regim comun al adevărului sau mai curând unui regim complex în care, pentru formarea „intimei

convingeri" a judecătorului, vor intra elemente dintre cele mai eterogene, aparţinând deopotrivă demonstraţiei ştiinţifice, evidenţelor palpabile şi simţului comun. Justiţia penală, dacă păstrează forme ce-i garantează echitatea, se poate acum deschide spre adevărurile de toate felurile, cu condiţia să fie evidente, ferm

1 G. Seigneux de Correvon, *Essai sur l'usage de la torture,* 1768, p. 49.

2 P. Risi, *Observations de jurisprudence criminelle,* trad. fr. 1758, p. 53.

stabilite şi acceptabile pentru toţi. Ritualul judiciar nu mai este prin el însuşi producătorul unui adevăr aparte. El e readus în câmpul de referinţă al probelor comune. Se stabileşte, în felul acesta, cu mulţimea de discursuri ştiinţifice un raport dificil şi infinit, pe care justiţia penală nu e nici până azi capabilă să-1 controleze. Omul legii nu mai e stăpânul propriului său adevăr.

Regula specificării optimale. Pentru ca semiotica penală să poată acoperi în totalitate câmpul ilegalismelor ce trebuie redus, este nevoie de calificarea tuturor infracţiunilor; acestea trebuie clasificate şi reunite pe specii care să nu lase nimic pe dinafară. Este, prin urmare, nevoie de un cod suficient de precis pentru ca fiecare tip de infracţiune să poată fi limpede înfăţişat. Nu trebuie ca în tăcerile legii să răsară speranţa impunităţii. Este nevoie de un cod exhaustiv şi explicit, care să poată defini crimele şi să fixeze pedepsele.[1] Dar acelaşi imperativ de acoperire integrală prin efectele-semne ale pedepsirii obligă să se meargă şi mai departe. Ideea unei pedepse pentru toţi la fel nu are aceeaşi forţă pentru toată lumea; cel bogat nu se teme de amendă, după cum nici cel deja expus la stâlpul infamiei nu se teme de infamie. Nocivitatea unui delict şi valoarea lui inductivă variază în funcţie de statutul infractorului; crima comisă de un nobil este mai nocivă pentru societate decât crima pe care o comite un om din popor.[2] In sfârşit, având în vedere că pedeapsa trebuie să împiedice recidiva, ea trebuie să ţină seama de natura profundă a criminalului, de gradul prezumabil de răutate şi de calitatea intrinsecă a voinţei acestuia: „Dintre doi oameni care au comis acelaşi tip de furt, în ce măsură cel care abia avea din ce-şi duce traiul este mai puţin vinovat decât cel care înoată în avere? Dintre doi sperjuri, cu cât cel căruia i-a fost încă din copilărie insuflat sentimentul onoarei este mai puţin vinovat decât cel care, lăsat în voia naturii, nu a beneficiat de nici un fel de educaţie?"[3] Vedem făcându-şi apariţia, în acelaşi timp cu nevoia unei

1 Pe această temă, a se vedea, între alţii, S. Linguet, *Necessite d'une reforme de l'administration de lajustice criminelle,* 1764, p. 8.

2 P. L. de Lacretelle, *Discours sur lespeines infamantes,* 1784, p. 144.

3 J.-P. Marat, *Plan de legislation criminelle,* 1780, p. 34.

clasificări în paralel a crimelor şi pedepselor, necesitatea unei individualizări a pedepselor, corespunzătoare caracterului singular al fiecărui criminal în parte. Această individualizare va cântări foarte mult în întreaga istorie a dreptului penal modern; ea îşi are rădăcinile aici; fireşte că, în termeni de teorie a dreptului şi din punctul de vedere al exigenţelor practicii coti-diene, ea se opune radical principiului codificării; însă, din perspectiva economiei puterii punitive şi a tehnicilor prin care se urmăreşte punerea în circulaţie, în întregul corp social, a unor semne de pedepsire precis ajustate, fără exces ori lacune, fără „risipă" inutilă de putere, dar şi fără timiditate, se constată că întotdeauna codificarea sistemului delicte-pedepse şi modularea cuplului criminal-pedeapsă merg mână în mână şi se implică una pe cealaltă. Individualizarea apare drept obiectivul ultim al unui cod precis adaptat.

Or, această individualizare este foarte diferită ca natură de modulările pedepsei ce puteau fi întâlnite în vechea jurispru-denţă. Aceasta - şi, în acest punct, ea se găsea în perfect acord cu practica penitenciară creştină — utiliza pentru ajustarea pedepsei două serii de variabile: seria „circumstanţelor" şi seria „intenţiei". Adică elemente care să permită calificarea actului în sine. Modularea pedepsei ţinea de o „cazuistică" în sens larg.[1] Dar ceea ce începe să se

contureze acum este o modulare referitoare la infractorul însuşi, la natura lui, la modul său de viaţă şi de gândire, la trecutul său, la „calitatea", şi nu la intenţia voinţei sale. Se schiţează, deocamdată sub forma unui spaţiu încă gol, locul în care, în practica penală, cunoaşterea psihologică va veni să scoată în evidenţă jurisprudenţa cazuistică. Fireşte că, la acel sfârşit de secol al XVIII-lea, ne aflăm încă departe de acest moment. Relaţia cod-individualizare este căutată în modelele ştiinţifice ale epocii. Istoria naturală oferea, desigur, schema cea mai potrivită: taxinomia speciilor într-o gradare neîntreruptă. Se încearcă elaborarea unei clasificări de tip Linne^ al crimelor şi pedepselor, astfel încât fiecare infracţiune şi fiecare individ ce trebuia pedepsit să cadă

1 Despre caracterul nonindividualizant al cazuisticii, cf. P. Cariou, *Les Idealites casuistiqu.es* (teză dactilografiată).

fără nici un arbitrariu sub incidenţa unei legi generale. „Trebuie alcătuit un inventar al tuturor genurilor de crime înregistrate în diferite ţări. După trecerea în revistă a crimelor, va trebui făcută o împărţire a lor pe specii. Cea mai bună regulă pentru această împărţire mi se pare a fi deosebirea crimelor după obiectul lor. Această împărţire trebuie alcătuită în aşa fel încât fiecare specie să fie bine diferenţiată de celelalte şi ca fiecare crimă în parte, privită sub toate aspectele, să fie plasată între cea care trebuie să o preceadă şi cea care trebuie să-i urmeze, conform celei mai potrivite gradări, în sfârşit, trebuie ca această listă să fie alcătuită în aşa fel încât să poată fi pusă în legătură cu o altă listă, ce va fi întocmită pentru pedepse, astfel încât cele două liste să-şi poată corespunde cu exactitate una alteia."[1] în teorie - sau mai degrabă în vis -, dubla taxinomie a pedepselor şi a crimelor poate rezolva problema: cum pot fi aplicate legi fixe unor indivizi particulari? Insă, departe de acest model speculativ, în aceeaşi epocă începeau să-şi facă apariţia forme încă foarte fruste de individualizare antropologică. Mai întâi, o dată cu noţiunea de recidivă. Ceea ce nu înseamnă că aceasta ar fi fost necunoscută vechilor legi penale.[2] Dar ea tinde să devină un calificativ pentru delincventul însuşi, fiind capabilă să modifice pedeapsa pronunţată: conform legislaţiei din 1791, recidiviştii erau pasibili, în majoritatea cazurilor, de o dublare a pedepsei; conform legii din Floreal, anul X[5^1], recidiviştii trebuia însemnaţi cu litera R; iar Codul Penal din 1810 prevedea pentru ei fie maximul pedepsei, fie pedeapsa imediat superioară. Or, prin instituţia recidivei, ceea ce se are în vedere nu este autorul unui act definit prin lege, ci subiectul delincvent, o anume voinţă ce-şi manifestă caracterul intrinsec criminal. încet-încet, pe măsură ce criminalitatea devine, în locul crimei, obiectul intervenţiei

1 P. L. de Lacretelle, „Reflexions sur la legislation penale", in *Discours sur les peines infamantes,* 1784, pp. 351-352.

2 Contrar celor susţinute de Carnot sau de F. Helie şi Chauveau, recidiva era foarte clar sancţionată de multe legi ale Vechiului Regim. Ordonanţa din 1549 declară că răufăcătorul care recidivează este o „fiinţă detestabilă, infamă, eminamente periculoasă pentru treburile publice"; recidivele de blasfemie, furt, vagabondaj etc. erau pasibile de pedepse speciale.

penale, opoziţia dintre cel aflat la prima abatere şi recidivist va tinde să fie tot mai importantă. Şi, pornind de la această opoziţie şi consolidând-o în multe din puncte, se observă formarea, în aceeaşi epocă, a noţiunii de crimă „pasională" - crimă involuntară, nepremeditată, legată de împrejurări ieşite din comun, ce nu are, fireşte, scuza nebuniei, însă care promite să nu fie niciodată o crimă din obişnuinţă. încă din 1791, Le Peletier atrăgea atenţia că subtila gradare a pedepselor pe care o expunea în faţa Constituantei putea să-1 abată de la comiterea unei crime pe „cel rău, care, cu sânge rece, pune la cale o acţiune rea" şi care poate fi oprit de teama de pedeapsă; că ea este, în schimb, neputincioasă în faţa crimelor datorate „pasiunilor violente ce nu stau să socotească"; dar că acest fapt are doar puţină importanţă, atari crime netrădând, la autorii lor, „nici un fel de răutate premeditată"[1].

Ceea ce se ascunde sub umanizarea pedepselor sunt tocmai toate aceste reguli ce autorizează -

mai mult, impun -„blândețea" ca pe o economie atent calculată a puterii punitive. Ele determină însă şi o deplasare a punctului de aplicare a acestei puteri: nu mai trebuie să fie trupul, cu jocul ritual al suferințelor excesive şi cu semnele făcute să impresioneze la nivelul ritualului supliciilor; ci trebuie să fie spiritul sau mai curând un joc de reprezentări şi semne care circulă în chip discret, însă necesar şi evident, în mintea tuturor. Nu corpul, ci sufletul, spunea Mably. Şi putem observa ce anume trebuie să se înțeleagă prin acest termen: corelatul unei tehnici de putere. Vechile „anatomii" punitive sunt abandonate. Dar oare chiar să fi intrat, numai datorită acestui fapt şi în mod real, în epoca pedepselor necorporale?
în punctul de origine poate fi, prin urmare, situat proiectul politic de a cartografia cu precizie ilegalismele, de a generaliza funcția punitivă şi de a delimita, pentru a o putea

1 Le Peletier de Saint-Fargeau, *Archives parlementaires,* voi. XXVI, pp. 321-322. Anul următor, Bellart pronunță ceea ce se poate considera a fi cea dintâi pledoarie pentru o crimă pasională, cu ocazia afacerii Gras. Cf. *Annales du barreau modeme,* 1823, voi. III, p. 34.

controla, puterea punitivă. Or, de aici se desprind două direcții de obiectivare a crimei şi a criminalului. Pe de o parte, criminalul, desemnat ca duşman al tuturor şi pe care toți au interesul să-1 urmărească, cade în afara pactului social, se descalifică şi ca cetățean, părând a da la iveală un fragment sălbatic de natură: el apare sub chipul sceleratului, al monstrului, poate al nebunului, al bolnavului şi, în scurtă vreme, al „anormalu-lui"[xvn]. Tocmai din această cauză, el va depinde într-o zi de o obiectivare ştiințifică şi de „tratamentul" subsecvent. Pe de altă parte, necesitatea de a măsura, din interior, efectele puterii punitive prescrie tactici de intervenție asupra tuturor criminalilor, actuali sau posibili: organizarea unui câmp de prevenție, calculul intereselor, punerea în circulație a unei serii de reprezentări şi semne, constituirea unui orizont de certitudine şi adevăr, ajustarea pedepselor la variabile din ce în ce mai fine; toate acestea conduc la o obiectivare deopotrivă a criminalilor şi a crimelor. în ambele cazuri, se poate observa că raportul de putere ce subîntinde activitatea de pedepsire începe să fie dublat de o relație de obiect în care se găseşte nu numai crima - ca fapt ce trebuie stabilit după norme comune -, ci şi criminalul ca individ care trebuie cunoscut după criterii specifice. Se mai poate observa şi că această relație de obiect nu vine să se suprapună, din exterior, practicii punitive, ca în cazul interdicției puse în calea furiei supliciilor, interdicție dictată de limitele sensibilității sau ca în cazul unei interogații, raționale sau „ştiințifice", despre ce este acest om care e pedepsit. Procesele de obiectivare iau naştere chiar la nivelul tacticilor puterii şi al organizării exercitării acesteia.
Cu toate acestea, cele două tipuri de obiectivare ce se conturează o dată cu proiectele de reformă penală diferă mult unul de celălalt: prin cronologie şi efecte. Obiectivarea criminalului aflat în afara legii, om aflat în stare primitivă, nu este încă decât o virtualitate, o linie de fugă în care se întretaie teme ale criticii politice şi figuri ale imaginarului. Va trebui să mai treacă o bună bucată de vreme până ce *homo criminalis* va deveni un obiect definit într-un câmp de cunoaştere. Cealaltă linie de obiectivare a avut, dimpotrivă, consecințe mult mai rapide şi mai hotărâtoare, în măsura în care era în chip mai direct legată de reorganizarea puterii punitive: codificare,

definire a delictelor, fixare a pedepselor, reguli de procedură, definire a rolului magistraților. Şi, de asemenea, pentru că se sprijinea pe discursul deja constituit al Ideologilor. într-adevăr, acest discurs oferea, prin teoria intereselor, reprezentărilor şi semnelor, prin seriile şi genezele pe care le reconstituia, un fel de rețetar general de exercitare a puterii asupra oamenilor: „spiritul" ca suprafață de înscriere pentru putere, cu semiologia drept unealtă; supunerea corpurilor prin controlul asupra ideilor; analiza reprezentărilor ca principiu al unei politici a corpurilor mult mai eficace decât anatomia rituală

a supliciilor. Gândirea Ideologilor nu a fost numai o teorie privitoare la individ şi societate; ea s-a dezvoltat ca o tehnologie a puterilor subtile, eficiente şi economice, în opoziţie cu risipa somptuoasă a puterii suveranilor. Să-1 mai ascultăm o dată pe Servan: ideile de crimă şi de pedeapsă trebuie să fie strâns asociate şi „să se succeadă strâns... Când veţi fi format astfel lanţul ideilor în mintea cetăţenilor voştri, vă veţi putea lăuda că îi conduceţi şi că le sunteţi cu adevărat stăpâni. Un despot imbecil îi poate constrânge pe sclavi cu lanţuri de fier; însă un veritabil om politic îi leagă mult mai trainic cu lanţul propriilor lor idei; el leagă un capăt de planul fix al raţiunii; legătură cu atât mai temeinică cu cât nu ştim din ce anume se compune şi o credem a fi opera noastră; disperarea şi timpul rod lanţurile de fier şi de oţel, dar nu au nici o putere asupra conexiunilor de idei obişnuite, nu reuşeşte decât să le strângă şi mai tare; iar pe fibrele cele moi ale creierului stau temeliile de nezdruncinat ale celor mai solide Imperii."[1]

Tocmai această semiotehnică a pedepselor, această „putere ideologică" va rămâne, cel puţin în parte, în suspensie şi va fi înlocuită printr-o nouă anatomie politică în care corpul va juca, din nou, dar într-o formă inedită, rolul principal. Iar această nouă anatomie politică va permite reintersectarea celor două linii de obiectivare divergente ce iau naştere în secolul al XVIII-lea: aceea care îl respinge pe criminal „de partea cealaltă" - de partea unei naturi împotriva naturii; şi aceea care încearcă să controleze delincventa printr-o economie

1 J. M. Servan, *Discours sur l'administration de lajustice criminelle,* 1767, p. 35.

calculată a pedepselor. O privire asupra noii arte de a pedepsi va scoate cu pregnanţă în relief înlocuirea semiotehnicii punitive cu o nouă politică a corpului.

Note

I Sub Vechiul Regim, caietele de doleanţe erau documente în care adunările convocate pentru alegerea deputaţilor în Stările Generale consemnau reclamaţiile şi dorinţele pe care aceştia urmau să le susţină. Caietele de doleanţe redactate pentru Stările Generale din 1789 constituie astfel un document cât se poate de limpede asupra dorinţelor francezilor în ajunul Revoluţiei. S-a remarcat că, în general, tonul era unul moderat şi că dovezile de fidelitate faţă de suveran abundă. Alegătorii cereau în principal abolirea drepturilor feudale, egalitatea în ce priveşte impozitele, suprimarea celebrelor şi funestelor mandate regale de întemniţare *(lettres de cochet),* eradicarea abuzurilor justiţiei şi, mai ales, o constituţie care să stabilească drepturile naţiunii faţă de rege şi care să garanteze libertatea individuală.

II Pierre Louis de Lacretelle (1751-1824), jurisconsult francez. A colaborat la *Repertoriul de jurisprudenţâ* al lui Guijot, fiind, de asemenea, autorul unui *Discours sur le prejuge des peines infamantes,* ca şi al unui *Discours sur la multiplicite des lois.*

III Adrien Jean Frangois Duport (1759-1798). Om politic francez, consilier în Parlamentul din 1789, apoi deputat, în Stările Generale, al nobilimii pariziene. Se raliază, în cele din urmă, la cauza stării a treia, formând, împreună cu Barnave şi Lameth, *triumviratul.* Prezintă, în faţa Constituantei, un raport cu privire la reorganizarea justiţiei, în care preconizează adoptarea, în Franţa, a instituţiei britanice a juriului, atât în justiţia civilă, cât şi în cea penală. Preşedinte al tribunalului penal din Paris. Silit, până la urmă, să se exileze.

IV Pierre Pastoret (1756-1840). Om politic francez. A propus, în Adunarea Constituantă, transformarea Bisericii Sainte-Genevieve în panteon. Profesor de drept la College de France şi de filosofie la Sorbona, senator, pair, ministru de stat şi cancelar al Franţei. Dintre lucrările lui, pot fi amintite un *Eloge de Voltaire* şi o *Histoire de la legislation.*

V Guy Jean-Baptiste Target (1733-1809). Magistrat francez. Ca avocat pe lângă Parlament, a combătut reforma lui Maupeou şi a colaborat la redactarea edictului de toleranţă cu privire la protestanţi, în calitate de consilier la tribunalul de casaţie, a colaborat la redactarea Codului Civil şi a celui Penal.

VI Nicolas Bergasse (1750-1832). Om politic francez. Avocat celebru înainte de 1789, deputat în Stările Generale, a luat parte la redactarea actului Sfintei Alianţe cu Rusia şi se pare că nu a fost cu totul străin de adoptarea, de către puterile semnatare, a principiului intervenţiei.

VII *,Jlegalism(e)" este* o creaţie terminologică a lui Foucault; nici unul dintre marile dicţionare (enciclopedice, ale limbii franceze sau de

!

specialitate) nu îl atestă. Ce 1-a făcut oare pe Foucault să inventeze, când, aparent, s-ar fi putut foarte bine folosi de termenul consacrat *ilegalitate? Ilegalitatea* se opune *legalităţii,* în vreme ce *ilegalismul* face pereche cu *legalismul.* Primii doi termeni au în vedere o ordine „de drept" teoretică, ideală, utopică; falsă, deci; *ilegalitatea* defineşte strict punctual şi exclusiv negativ nerespectarea *legalităţii,* care se presupune că domneşte în societate. Cea de-a doua pereche de termeni denunţă această iluzie: *ilegalismul* merge mână în mână cu *legalismul,* care este o respectare cât se poate de scrupuloasă, dar exclusiv *formală* a legii, a *literei* acesteia; o ipocrizie deci. Având în vedere una dintre demonstraţiile de bază ale cărţii de faţă - aceea a „colonizării" insidioase a aparatului

judiciar de către „detaliile" mai mult sau mai puțin „neînsemnate" și „minore" ale aparatului represiv -, termenul „ilegalism" pare să aibă tocmai scopul de a denunța ipocrizia legalismului - care vrea să treacă drept legalitate - și de a scoate la lumină „contractul" dintre *permis* și *interzis* în cadrul economiei generale a puterii. Căci, dacă ilegalitatea este o modalitate de a semnifica exclusiv *negativ* nerespectarea legii, ilegalismele reprezintă o „pozitivare" a reprezentării, fiind vorba de o practică sau, mai precis, de un ansamblu de „practici" sociale „ilegale", colective, anonime și, înainte de toate, cât se poate de concrete. Granița pe care puterea ține s-o traseze nu desparte, prin urmare, *legalul* de *ilegal,* ci *ilegalismele permise* - ale celor care exercită puterea - de *ilegalismele nepermise,* ce se cer reprimate - ale celor asupra cărora, astfel, puterea se exercită. „Invenția" lui Foucault nu este deci întâmplătoare și, cu atât mai puțin, arbitrară.

VIII Jacques Thouret (1746-1794). Om politic francez, deputat, raportor al comitetului de redactare a noii Constituții revoluționare. In calitate de președinte al Adunării Constituante, a primit jurământul regelui Ludovic XVI. A sfârșit prin a fi ghilotinat ca dantonist.

IX Jacques Pierre Brissot sau Brissot de Warville (1754-1793). Om politic francez. A cunoscut, ca deținut, Bastilia, fiind condamnat pentru scrierea unui pamflet la adresa reginei. Fondator al „Societății Prietenilor Negrilor", a călătorit în America pentru a studia posibilitățile de a-i elibera pe aceștia din sclavie. Ca deputat, a proclamat egalitatea în drepturi a oamenilor de culoare. A căutat să determine declanșarea unui război generalizat, văzând în acesta singurul mijloc de garantare a cuceririlor Revoluției, o adevărată „cruciadă a libertății universale": „Nu vom putea fi liniștiți decât atunci când întreaga Europă va fi în flăcări." Șef girondin, pus sub acuzație, reușește să fugă, dar este, până la urmă, prins și ghilotinat.

X Rene Nicolas Charles Augustin de Maupeou (1714-1792). Cancelar al Franței și președinte al Parlamentului din Paris. Foarte competent și energic, va lua partea lui Ludovic XV împotriva parlamentarilor, încercând să instaureze un despotism luminat și modernizator și neezitind să-i exileze pe parlamentarii recalcitranți. In 1771, inițiază o profundă reformă juridică, creează un nou Parlament, criticat, la început, de toată lumea, dar care sfârșește prin a se impune, compus numai din judecători revocabili, care nu-și mai pot cumpăra funcțiile și care împart dreptatea în mod gratuit. Opera lui va fi însă distrusă de Ludovic XVI, care va reface vechile parlamente, readucând la putere nobilimea.

XI Jacob Nicolas Moreau (1717-1794). Scriitor francez, cu concepții deschise către economie și demografie. A fost consilier juridic al lui Maupeou și a creat o colecție de arhive a regatului.

XII Louis Mandrin (1724-1755). Celebru bandit francez. Negustor ruinat, devine șeful unui grup de aproximativ 200 de contrabandiști care se îndeletniceau, pe la 1750, cu introducerea în Franța a unor mărfuri (tutun, mătăsuri etc.) supuse restricțiilor vamale, pe care, apoi, le vindeau pe piețe în cursul unor raiduri armate în provincie. Bine primit de oameni, care se bat, literalmente, pe produsele lui ieftine, devine dușmanul numărul unu al membrilor Fermelor Generale, care vor tocmi mercenari pentru a-1 captura. Prins, va fi condamnat la moarte și executat.

XIII Jean-Baptiste Colbert (1619-1683). Om de stat francez. I-a succedat, ca ministru de stat, lui Fouquet, la dizgrațierea căruia va fi participat activ. Va cumula funcții dintre cele mai înalte în regat și se va ocupa, practic, peste două decenii, de întreaga administrație a acestuia, cu excepția afacerilor externe și de război. Opera lui Colbert, intim legată de apogeul pe care îl atinge monarhia sub domnia lui Ludovic XIV, se înscrie în procesul de restaurare a autorității monarhice și a puterii regale. Colbert a restaurat finanțele, creând bugetul public, mărind veniturile, diminuând cheltuielile statului și ridicând impozitele indirecte. în plan legislativ, a înființat camera de justiție și a mărit competența intendenților regali, care au fost cei mai eficienți agenți ai centralizării monarhice. A realizat o anumită unitate legislativă, dat fiind că sub direcția lui au fost elaborate ordonanțele civilă și cea penală (1670), cu privire la ape și păduri, comerț și marină. El a reușit astfel să pună ordine în haosul judiciar și administrativ moștenit. Din punct de vedere economic, voința lui Colbert a fost aceea de a îmbogăți țara pentru a face poporul capabil să finanțeze „gloria monarhului". Creând manufacturile regale, ce beneficiau de privilegii, el a urmărit o ridicare a calității produselor de lux și, astfel, o expansiune economică a regatului. De altfel, colbertismul a fost definit ca un mercantilism, care concepea comerțul ca pe un „război al banilor". Din cauze multiple și complexe, mutația capitalistă pe care Colbert o vizase nu a putut fi realizată. Era, probabil, mult prea devreme.

XIV „Monstrul uman. Noțiune veche, ce are drept cadru de referință legea. Noțiune juridică deci, dar în sens larg, dat fiind că este vorba nu numai de legile societății, ci și de legile naturii; câmpul de apariție al monstrului este un domeniu juridico-medical. Această dublă infracțiune a fost reprezentată, pe rând, de întruchipările ființei jumătate-om, jumătate-fiară (valorizate mai ales în Evul Mediu), de individualitățile duble (valorizate mai ales în perioada Renașterii) și de hermafrodiți (care au pus atâtea probleme secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea); ceea ce face din monstrul uman un monstru este nu numai excepția pe care el o reprezintă față de forma speciei, ci mai ales tulburarea pe care el o provoacă în sânul regulilor juridice (fie că este vorba de legile căsătoriei, de canoanele botezului sau de regulile de succesiune). Monstrul uman combină interzisul cu imposibilul" (Michel Foucault, *Resume des cours, 1970-1982,* col. „Conferences, essais et lecons du College de France", Paris, Julliard, 1989, pp. 73-74, cap. „Les anormaux"). Vezi și M. Foucault, *Anormalii. Cursuri*

ținute la College de France. 1974-1975, traducere de Dan Radu Stănescu, postfață de Bogdan Ghiu, București, Editura Univers, 2001.
XV Cari von Linne (1707-1778). Naturalist suedez, rămas celebru în special ca autor al unei clasificări a plantelor și al alteia a regnului animal.
XVI La 24 noiembrie 1793, Convenția Națională a instituit calendarul republican, conform căruia anul trebuia să înceapă la echinocțiul de toamnă (22 septembrie) și să se compună din 12 luni a câte 30 de zile fiecare, plus 5 sau 6 zile complementare, care trebuiau să fie consacrate celebrării sărbătorilor republicane. *Floreal* era a opta lună din acest calendar, și începea pe 20 sau 21 aprilie.
XVII Michel Foucault a consacrat studierii „marii, nesfârșitei și confuzei familii a «anomaliilor», al cărei spectru va bântui sfârșitul secolului al XlX-lea, întregul an școlar 1974-1975, ca profesor la College de France. Concluzia la care a ajuns este următoarea: „Individul «anormal» de care, începând cu sfârșitul secolului al XlX-lea, atâtea instituții, discursuri și domenii de cunoaștere *(savoirs)* se îngrijesc, derivă [...] din excepția juridico-naturală pe care o constituie monstrul, din puzderia de incorigibili prinși în aparatele de îndreptare și din secretul universal al sexualității infantile [...] Dar specificitatea acestor cadre de referință nu trebuie să ne facă să trecem cu vederea trei fenomene esențiale care o anulează sau, cel puțin, o modifică: elaborarea unei teorii generale a «degenerescentei» care, pornind de la cartea lui Morel (1857), va servi, timp de o jumătate de secol, drept cadru teoretic, dar și ca justificare, socială și morală, pentru toate tehnicile de identificare, de clasificare și de intervenție asupra anormalilor; amenajarea unei rețele instituționale deosebit de complexe care, la granița dintre medicină și justiție, servește deopotrivă drept structură de «îngrijire» a anormalilor și drept instrument de «apărare» a societății; și, în sfârșit, mișcarea prin care elementul cel mai recent din punct de vedere istoric (problema sexualității infantile) le va «înghiți» pe primele două pentru a deveni, în secolul al XX-lea, principiul explicativ cel mai fecund al tuturor anomaliilor" (Michel Foucault, *ibid.,* pp. 79-80). V. și *Anomalii,* ed. cit.

Capitolul II
BLÂNDEȚEA PEDEPSELOR

Arta de a pedepsi trebuie, prin urmare, să se bazeze pe o tehnologie a reprezentării. întreprinderea nu poate izbuti decât dacă se înscrie într-o mecanică naturală. „Asemeni gravitației corpurilor, o forță tainică ne împinge mereu spre propria noastră stare de bine. Acest impuls nu e afectat decât de piedicile pe care legile i le așază în cale. Toate acțiunile omului sunt efectele acestei porniri lăuntrice." A găsi pentru o crimă pedeapsa potrivită înseamnă a găsi dezavantajul a cărui idee să facă definitiv neatractivă ideea comiterii acelei nelegiuiri. Artă a energiilor ce intră în conflict, artă a imaginilor ce se asociază, fabricare de legături stabile care sfidează timpul: trebuie constituite cupluri de reprezentări cu valori opuse, instaurate diferențe cantitative între forțele aflate în acțiune, stabilit un joc de semne-obstacol care să poată subordona mișcarea de forțe unui raport de putere. „Ideea supliciului trebuie să fie veșnic vie în inima omului slab și să țină sub control sentimentul care-1 împinge la crimă."[1] Aceste semne-obstacol sunt chemate să alcătuiască noul arsenal al pedepselor, așa precum semnele-răzbunare organizau vechile suplicii. Dar, ca să poată funcționa, ele trebuie să îndeplinească mai multe
condiții.

1. Să fie cât mai puțin arbitrare cu putință. Este adevărat că societatea este aceea care, în funcție de propriile ei interese, definește ceea ce trebuie considerat a fi crimă: crima nu este

1 Beccaria, *Des delits et des peines,* 1856, p. 119.

deci naturală. Dacă vrem însă ca pedeapsa să poată fi fără dificultate prezentă în minte, începând chiar din clipa apariției intenției de crimă, este nevoie ca, de la una la cealaltă, legătura să fie cât mai nemijlocită cu putință: o relație de asemănare, de analogie, de proximitate. Trebuie să asigurăm „pedepsei o conformitate cât mai mare cu natura delictului, astfel ca teama de pedeapsă să abată spiritul de la calea pe care îl angajase perspectiva unei crime aducătoare de avantaje"[1]. Pedeapsa ideală va fi transparentă la crima pe care o sancționează; în felul acesta, pentru cel care o contemplă, ea va fi fără greș semnul crimei pe care o pedepsește; iar, pentru cel care visează să comită o crimă, ideea fărădelegii va trezi de la sine semnul punitiv. Avantaj pentru stabilitatea legăturii, avantaj pentru calcularea proporțiilor dintre crimă și pedeapsă, ca și pentru citirea cantitativă a intereselor; avantaj, de asemenea, și datorită faptului că, îmbrăcând forma unei consecințe firești, pedeapsa nu mai apare ca efect

arbitrar al unei puteri omeneşti: „A deduce delictul din pedeapsă este cel mai bun mijloc de a proporţiona pedeapsa la crimă. Dacă acesta e un triumf al dreptăţii, este, deopotrivă, şi un triumf al libertăţii, căci, pedepsele nemaiţinând de voinţa legislatorului, ci de natura lucrurilor, nu vom mai vedea un om acţionând violent asupra altui om."[2] în pedeapsa analogică, puterea ce pedepseşte se ascunde.
Reformatorii au propus o întreagă panoplie de pedepse care, în acelaşi timp, să fie naturale prin instituire şi să preia în forma lor conţinutul crimei. De pildă, Vermeil: cei care abuzează de libertatea publică vor fi privaţi de a lor; le vor fi retrase drepturile civile acelora care au abuzat de binefacerile legii şi de privilegiile oferite de funcţiile publice; amenda va pedepsi delapidarea şi camătă; confiscarea va pedepsi furtul; umilirea
- delictele de uzurpare de titluri; moartea - asasinatul; rugul
- provocarea de incendii. în privinţa otrăvitorului, acestuia „călăul îi va pune dinainte o cupă al cărei conţinut i-1 va arunca în faţă, ca să-1 umple de oroarea crimei pe care a săvârşit-o confruntându-1 cu imaginea acesteia, şi-1 va răsturna apoi
1 *Ibid.*
2 J.-P. Marat, *Plan de legislation criminelle,* 1780, p. 33.

într-un cazan cu apă clocotită"[1]. Simplă himeră? Poate. însă principiul unei comunicări simbolice este foarte limpede exprimat şi de Le Peletier, când acesta prezintă, în 1791, noua legislaţie penală: „Trebuie să existe legături precise între natura delictului şi natura pedepsei"; cel care se va fi dovedit feroce prin crima pe care a săvârşit-o va avea de suferit dureri fizice; cel care va fi fost leneş va fi forţat la o muncă grea; cel care a fost mârşav va avea de îndurat o pedeapsă infamantă.[2]
în ciuda cruzimii ce aminteşte fără dubiu de supliciile din Vechiul Regim, un cu totul alt mecanism operează în aceste pedepse analogice. Nu mai este vorba de a se opune cu atrocitate atrocităţii într-un turnir al puterii; nu mai este vorba de simetria răzbunării, ci de transparenţa semnului la ceea ce el semnifică; în acest teatru al pedepselor, se urmăreşte stabilirea unei legături nemijlocit inteligibile pentru simţuri şi care să prilejuiască un calcul simplu. Un fel de estetică raţională a pedepselor. „Nu doar în artele frumoase trebuie urmată fidel natura; instituţiile politice, măcar cele care au un caracter de înţelepciune şi elemente de durată, se întemeiază pe natură."[3] Pedeapsa trebuie să decurgă din crimă; legea trebuie să pară a fi o necesitate a lucrurilor, iar puterea trebuie să acţioneze sub masca forţei blânde a naturii.
2. Acest joc de semne trebuie să depăşească mecanica forţelor: să micşoreze dorinţa ce face crima atrăgătoare, să mărească avantajul ce face pedeapsa de temut; să inverseze raportul intensităţilor, făcând ca reprezentarea pedepsei şi a dezavantajelor acesteia să fie mai vie decât reprezentarea crimei cu plăcerile pe care ea le procură. O întreagă mecanică deci a avantajului, a dinamicii lui, a modului în care oamenii şi-1 reprezintă şi a intensităţii acestei reprezentări. „Legiuitorul trebuie să fie un arhitect priceput, care să ştie în acelaşi timp să utilizeze toate forţele ce pot contribui la soliditatea
1 F.M. Vermeil, *Essai sur Ies reformes ă faire dans notre legislation criminelle,* 1781, pp. 68-145; Cf. şi Ch.E. Dufriche de Valaze, *Des lois penales,* 1784, p. 349.
2 Le Peletier de Saint-Fargeau, *Archives parlementaires,* voi. XXVI, pp. 321-322.
3 Beccaria, Des *delits et des peines,* 1856, p. 114.

construcţiei şi să le atenueze pe cele care i-ar putea provoca ruina."[1]
Mai multe mijloace. „Să se meargă drept la sursa răului."[2] Să fie distrus resortul ce pune în mişcare reprezentarea crimei. Să fie neutralizată forţa care a dat naştere acestei reprezentări, în spatele delictelor de vagabondaj stă lenea; aceasta trebuie combătută. „Nu vom ajunge la nici un rezultat închizându-i pe cerşetori în închisori sordide ce aduc mai mult a cloacă", va trebui să-i forţăm să muncească. „A-i pune la muncă e cel mai bun mijloc de a-i pedepsi."[3]

împotriva unei patimi nefaste, un obicei bun; împotriva unei forțe, altă forță, dar este vorba de forța sensibilității şi a pasiunii, nu de forța puterii politice, cu armele ei. „N-ar trebui oare să deducem toate pedepsele din acel principiu atât de simplu, perfect şi bine cunoscut de a le alege din tot ce poate fi mai deprimant pentru pasiunea ce a condus la comiterea crimei?"[4] Montarea împotriva ei înseşi a forței ce a condus spre delict. Să scindăm avantajul şi să ne folosim de el pentru a face pedeapsa de temut. Pedeapsa să-1 stârnească şi să-1 stimuleze pe om mai mult decât a putut greşeala să-1 încânte. Dacă orgoliul este cel care a dus la comiterea unei nelegiuiri, atunci să fie rănit, pedeapsa să-1 facă să se revolte. Eficacitatea pedepselor infamante constă în faptul că se sprijină pe vanitatea ce se află la rădăcina crimei. Fanaticii se mândresc şi cu convingerile lor, şi cu supliciile pe care le îndură pentru ele. Trebuie făcut, prin urmare, în aşa fel, încât încăpățânarea orgolioasă din care se hrăneşte fanatismul să se întoarcă împotriva acestuia: „Să-1 strivim sub ridicol şi ruşine; dacă umilim vanitatea orgolioasă a fanaticilor în fața unei mari mulțimi de spectatori, trebuie să ne aşteptăm la efecte benefice din partea acestei pedepse." Nu ar fi de nici un folos - chiar dimpotrivă - să le impunem fanaticilor dureri fizice.[5]

1 *Ibid.,* p. 135.
2 Mably, *De la legislation, (Euvres completes,* voi. IX, p. 246.
3 J.-P. Brissot, *Theorie des lois criminelles,* 1781, voi. I, p. 258.
4 P.L. de Lacretelle, „Reflexions sur la legislation penale", in *Discours sur Ies peines infamantes,* 1784, p. 361.
5 Beccaria, *Des delits et des peines,* p. 113.

Să stimulăm acel avantaj util şi cinstit a cărui slăbire în intensitate o dovedeşte producerea crimei. Sentimentul de respect față de proprietate - ca avere, dar şi ca onoare, libertate, viață - e ceea ce răufăcătorul a pierdut atunci când ajunge să fure, să calomnieze, să răpească sau să ucidă. Trebuie, prin urmare, să-1 facem să-1 învețe din nou. Şi vom începe prin a-1 face să-1 deprindă pentru el însuşi: îl vom face să simtă ce înseamnă să-ți pierzi libertatea de a dispune de propriile bunuri, de onoare, de timpul tău şi de trupul propriu, ca să o respecte la rândul său pe a celorlalți.[1] Pedeapsa ce instituie semne stabile şi uşor de descifrat trebuie să recompună şi economia avantajelor, şi dinamica patimilor.

3. Utilitate, prin urmare, a unei modulări temporale. Pedeapsa transformă, modifică, stabileşte semne, amenajează obstacole. Care ar fi utilitatea ei dacă ar trebui să fie definitivă? O pedeapsă fără sfârşit ar fi contradictorie: toate constrângerile pe care ea le impune condamnatului şi de care acesta, redevenit cinstit, nu ar putea nicicând să se bucure nu ar mai fi decât suplicii; iar efortul depus pentru aducerea criminalului pe calea cea bună nu ar mai fi decât o cauză şi o cheltuială pierdute pentru societate. Dacă există indivizi incorigibili, trebuie să avem curajul de a-i elimina... Dar, pentru toți ceilalți, pedepsele nu pot funcționa decât dacă au un sfârşit. Analiză acceptată de Constituantă: Codul din 1791 prevede moartea pentru trădători şi asasini; toate celelalte pedepse trebuie să aibă un sfârşit (maximum este de douăzeci de ani).

Dar, în primul rând, rolul duratei trebuie integrat în economia pedepsei. Supliciile, cu violența lor, riscau să aibă rezultatul următor: cu cât crima era mai gravă, cu atât mai scurtă era pedeapsa. Durata intervenea şi în vechiul sistem de pedepse: zile la stâlpul infamiei, ani de surghiun, ore de agonizare pe roată. Era însă o perioadă de încercare, nu de transformare concertată. Durata trebuie acum să permită acțiunea proprie a pedepsei: „O suită prelungită de privațiuni greu de îndurat ce scuteşte umanitatea de oroarea torturilor îl afectează mult mai profund pe vinovat decât o clipă trecătoare de durere... Ea reînvie fără încetare în ochii

1 CE. de Pastoret, Des *lois penales,* 1790, voi. I, p. 49.

poporului - martor amintirea legilor răzbunătoare şi îl face să simtă clipă de clipă o spaimă salutară."[1] Timpul ca operator al pedepsei.

Or, fragila mecanică a patimilor nu vrea ca ele să fie constrânse în acelaşi mod şi cu aceeaşi insistenţă pe măsură ce încep să se îndrepte; e de preferat ca pedeapsa să scadă în intensitate o dată cu efectele pe care le produce. Ea poate să fie fixă, în sensul că este determinată la fel pentru tofi prin lege; mecanismul ei intern însă trebuie să fie variabil. In proiectul pe care 1-a înfăţişat Constituantei, Le Peletier propunea pedepse cu intensitate descrescândă: un condamnat la pedeapsa cea mai grea nu va sta la carceră (lanţuri la picioare şi mâini, întuneric, izolare, pâine şi apă) decât într-o primă fază; va avea posibilitatea să muncească mai întâi două, apoi trei zile pe săptămână. După efectuarea a două treimi din pedeapsă, va putea trece la regimul de caznă (celulă cu lumină naturală, lanţuri în jurul taliei, muncă solitară cinci zile pe săptămână, în comun celelalte două zile; această muncă îi va fi plătită şi-i va permite să-şi amelioreze traiul zilnic). în sfârşit, când se va apropia de sfârşitul condamnării, va putea trece la regimul de închisoare: „Se va putea întâlni cu ceilalţi deţinuţi în fiecare zi pentru munca în comun. Dacă va dori, va putea să muncească de unul singur. Se va hrăni după cât va munci."[2]

4. Pentru condamnat, pedeapsa este o mecanică a semnelor, a avantajelor şi a duratei. Dar vinovatul nu este decât una dintre ţintele pedepsei. Aceasta îi priveşte în primul rând pe ceilalţi: pe toţi vinovaţii posibili. Semnele-obstacol, întipărite încetul cu încetul în reprezentarea condamnatului, trebuie, prin urmare, să circule cu viteză şi pe o arie cât mai mare; să fie acceptate şi redistribuite de toţi; să formeze discursul pe care fiecare îl ţine tuturor şi prin intermediul căruia toţi îşi

1 Le Peletier de Saint-Fargeau, *Archives parlementaires,* voi. XXVI. Autorii care renunţă la pedeapsa cu moartea prevăd câteva pedepse definitive: J.-P. Brissot, *Theorie des lois criminelles,* 1781, pp. 29-30; Ch.E. Dufriche de Valaze, *Des lois penales,* 1784, p. 344: închisoare pe viaţă pentru cei consideraţi a fi „iremediabil răi".

2 Le Peletier de Saint-Fargeau, *Archives parlementaires,* voi. XXVI pp. 329-330.

interzic reciproc crima - moneda de valoare ce ia locul, în mintea oamenilor, falsului profit al crimei. în acest scop, pedeapsa trebuie considerată nu doar firească, ci şi interesantă; fiecare trebuie să poată descifra în ea propriul său avantaj. Trebuie să se renunţe la pedepsele spectaculoase, dar inutile. Ca şi la pedepsele ascunse văzului; dimpotrivă, pedepsele să poată fi privite ca o recompensare pe care vinovatul o oferă fiecăruia dintre concetăţenii lui în schimbul crimei care i-a lezat pe toţi: pedepse „ce sunt iertate fără încetare sub privirile cetăţenilor" şi care fac „să reiasă limpede utilitatea publică a emoţiilor simţite în comun şi particular"[1]. Ideal ar fi ca vinovatul să fie privit ca un fel de proprietate rentabilă: un sclav în slujba tuturor. De ce ar suprima societatea o viaţă şi un corp care i-ar putea aparţine? Mult mai de folos ar fi să fie pus „să slujească statul printr-o robie mai lungă sau mai scurtă, după natura crimei"; Franţa are şi-aşa o mulţime de drumuri impracticabile, ce îngreunează comerţul; hoţii, care, la rândul lor, nu fac decât să împiedice libera circulaţie a mărfurilor, n-au decât să refacă drumurile. Ar fi mult mai elocvent decât moartea „exemplul unui om pe care-1 avem tot timpul sub ochi, căruia i s-a luat libertatea şi care este obligat să-şi petreacă tot restul vieţii reparând prejudiciul pe care 1-a provocat societăţii"[2].

In vechiul sistem, corpul condamnaţilor devenea proprietatea regelui, pe care acesta îşi punea pecetea şi asupra căruia lăsa să se abată efectele propriei puteri. Acum, corpul va fi mai degrabă un bun social, obiectul unei aproprieri colective şi folositoare. De aici, faptul că reformatorii au propus aproape de fiecare dată lucrările publice ca pe una dintre pedepsele cele mai nimerite din câte pot exista; de altfel, Caietele de doleanţe n-au făcut decât să meargă pe urmele lor: „Condamnaţii la o pedeapsă inferioară celei capitale să fie afectaţi la lucrările publice din cuprinsul ţării pe o durată proporţională crimei pe care au comis-o."[3] Lucrări publice voind să însemne două

1 Ch.E. Dufriche de Valaze, *Des lois penales,* 1784, p. 346.

2 A. Boucher d'Argis, *Observations sur Ies lois criminelles,* 1781, p. 139.

3 Cf. L. Masson, *La Revolution penale en 1791,* p. 139. împotriva muncii penale se obiecta totuşi că ar implica recursul la violenţă

lucruri: avantaj colectiv pentru pedeapsa condamnatului şi caracter vizibil, controlabil al pedepsei. Vinovatul plăteşte în felul acesta de două ori: prin munca pe care o depune şi prin semnele pe care le produce. în mijlocul societăţii, în pieţele publice sau pe marile drumuri, condamnatul reprezintă un focar de profituri şi semnificaţii. Este în modul cel mai vizibil de folos fiecărui cetăţean; dar, în acelaşi timp, insinuează în mintea tuturor semnul crimă-

pedeapsă: utilitate secundă, pur morală, dar mult mai reală.
5. De unde, o întreagă economie savantă a publicităţii. în cazul supliciului corporal, suportul exemplului îl constituia teroarea: frică fizică, spaimă colectivă, imagini ce trebuie să se întipărească în memoria spectatorilor, ca pecetea regală pe obrazul sau umărul condamnatului. Acum, suportul exemplului îl constituie lecţia, discursul, semnul descifrabil, punerea în scenă şi dispunerea sub formă de tablou a moralităţii publice. Ceremonia pedepsirii nu va mai fi susţinută de restaurarea terifiantă a suveranităţii, ci de reactivarea Codului, de consolidarea colectivă a corelaţiei dintre ideea crimei şi ideea pedepsei, în pedeapsă, se va manifesta nu atât prezenţa regelui, cât vor putea fi citite legile înseşi. Acestea asociaseră cutărei crime cutare pedeapsă. Imediat ce crima va fi fost comisă, fără pierdere de vreme, va veni pedeapsa care va transpune în act discursul legii şi va arăta cum Codul, care leagă între ele ideile, leagă şi realităţile. Joncţiunea nemijlocită existentă în text va trebui să existe şi în acte. „Gândiţi-vă la acele prime momente când vestea vreunei fapte atroce se răspândeşte în oraşele şi satele noastre; cetăţenii seamănă cu nişte oameni care ar vedea fulgerul căzând lângă ei; fiecare e pătruns de revoltă şi oroare... Iată clipa când trebuie pedepsită crima: nu o lăsaţi să scape; grăbiţi-vă să dovediţi vina şi s-o judecaţi. Ridicaţi eşafoade, ruguri, târâţi-1 pe vinovat în pieţele publice, chemaţi oamenii în gura mare; îi veţi auzi atunci aplaudând la pronunţarea judecăţilor voastre ca la declararea păcii şi a

(Le Peletier) sau că ar profana caracterul sacru al muncii (Duport). Rabaud Saint-Etienne a determinat adoptarea expresiei *travaux forces* „muncă sil- nică", ce se opune „muncii libere a oamenilor liberi", *Archives parlementaires,* voi. XXVI, pp. 710 şi urm.

libertăţii; îi veţi vedea alergând spre aceste înspăimântătoare spectacole ca spre triumful legilor."[1] Pedepsirea publică este ceremonia recodificării nemijlocite.
Legea se reface şi vine să se aşeze alături de nelegiuirea care o violase. în schimb, răufăcătorul e desprins de societate. O părăseşte. Dar nu prin acele sărbători ambigue în stilul Vechiului Regim, în cadrul cărora, în mod fatal, poporul era fie de partea crimei, fie a execuţiei, ci în cadrul unei ceremonii de doliu. Societatea care şi-a regăsit legile 1-a pierdut, în schimb, pe acela dintre cetăţenii ei care le violase. Pedepsirea publică trebuie să manifeste o dublă jale: aceea că legile au putut fi ignorate şi aceea că ne vedem obligaţi să ne despărţim de un cetăţean. „Asociaţi supliciului pompa cea mai lugubră şi mai emoţionantă; ziua teribilă a execuţiei să fie pentru patrie o zi de doliu; durerea generală să fie zugrăvită pretutindeni cu litere de o şchioapă... Magistratul, învăluit în negru, să anunţe poporului atentatul comis şi trista necesitate a unei răzbunări legale. Diferitele scene ale acestei tragedii să biciuiască toate simţurile şi să pună în mişcare toate sentimentele duioase şi cinstite."[2]
Doliu al cărui înţeles trebuie să fie limpede pentru toată lumea; fiecare element din ritualul lui trebuie să grăiască, să denunţe crima, să reamintească legea, să arate necesitatea pedepsei, să-i justifice gradul. Afişele, anunţurile, semnele, simbolurile trebuie să fie în număr cât mai mare, pentru ca fiecare să le poată învăţa semnificaţiile. Publicitatea pedepsei nu trebuie să propage un efect fizic de teroare; ea trebuie să deschidă o carte de lectură. Le Peletier propunea ca poporul, o dată pe lună, să-i poată vizita pe condamnaţi „în durerosul lor colţ: deasupra uşii celulei, se vor putea citi, scrise cu litere groase, numele condamnatului, crima şi sentinţa"[3]. Şi, în stilul naiv şi ţeapăn al ceremoniilor imperiale, Bexon va imagina, câţiva ani mai târziu, un întreg tablou de heraldică penală:

1 J.M. Servan, *Discours sur l'administration de lajustice criminelle,* 1767, pp. 35-36.
2 Dufau, „Discours â la Constituante", *Archives parlementaires,* voi. XXVI, p. 688.
3 *Ibid.,* pp. 329-330.

„Condamnatul la moarte va fi dus spre eşafod într-un vehicul împodobit sau vopsit în negru şi roşu; dacă a trădat, va purta o cămaşă roşie pe care va sta scris, pe piept şi pe spate, cuvântul «trădător»;

dacă e paricid, va avea capul acoperit cu un văl negru, iar pe cămaşă vor fi brodate pumnale sau instrumentele ucigaşe de care se va fi folosit; dacă a otrăvit, cămaşa sa, roşie, va fi ornată cu şerpi şi cu alte animale veninoase."[1] Această prealimpede lecţie, acest recodaj ritual trebuie repetate cât mai des cu putinţă; pedepsele să fie mai mult o şcoală decât o sărbătoare; o carte permanent deschisă mai curând decât o ceremonie. Durata, care face pedeapsa cu adevărat eficientă pentru vinovat, este folositoare şi pentru spectatori. Aceştia trebuie să aibă posibilitatea de a consulta clipă de clipă vocabularul imuabil al crimei şi pedepsei. O pedeapsă secretă este o pedeapsă pe jumătate irosită. Ar trebui ca în locurile de executare a pedepsei să poată fi aduşi copiii; şi-ar face acolo orele de educaţie cetăţenească. Iar oamenii deja formaţi ar reînvăţa periodic legile. Locurile de executare a pedepselor trebuie concepute ca o Grădină a Legilor pe care familiile ar vizita-o duminica. „Mi-ar plăcea ca, din când în când, după ce spiritele ar fi pregătite prin discursuri atente despre apărarea ordinii sociale, despre utilitatea pedepselor, să-i conducem pe tineri şi chiar pe oamenii maturi în ocne, la muncile silnice, ca să poată contempla soarta înfiorătoare a proscrişilor. Ar fi nişte pelerinaje mai de folos decât cele pe care le fac turcii la Mecca."[2] Iar Le Peletier considera că vizibilitatea pedepselor constituie unul dintre principiile de bază ale noului Cod Penal: „Din când în când, la intervale regulate de timp, prezenţa poporului trebuie să provoace ruşinea pe chipul vinovatului; iar prezenţa vinovatului în starea jalnică în care 1-a adus crima pe care a comis-o trebuie să dea naştere în sufletul poporului unei învăţături folositoare."[3] Mult înainte de a fi conceput ca obiect al ştiinţei, criminalul este imaginat ca material educativ. După vizita de caritate, ce avea scopul de

1 S. Bexon, *Code de surete publique,* 1807, partea **a** Ii-a, pp. 24-25. Era vorba de un proiect expus regelui Bavariei.

2 J.-P. Brissot, *Theorie des lois criminelles,* 1781.

3 *Archives parlementaires,* voi. XXVI, p. 322.

a împărtăşi suferinţa deţinuţilor - vizită pe care secolul al XVII-lea o inventase sau doar o reluase —, s-au avut în vedere aceste vizite ale copiilor aduşi să înveţe felul în care binefacerile legii condamnă crima: lecţie pe viu în muzeul ordinii sociale.

6. Aşadar, în societate tradiţionalul discurs despre crimă va putea fi inversat. Gravă preocupare pentru făuritorii de legi ai secolului al XVIII-lea: cum să înăbuşe gloria îndoielnică de care se bucurau criminalii? Cum să reducă la tăcere epopeea marilor răufăcători pe care îi cântă almanahurile, foile volante, istorioarele populare? Dacă recodificarea punitivă e bine făcută, dacă ceremonia de doliu se desfăşoară cum trebuie, crima nu va mai putea să apară decât ca o nenorocire, iar răufăcătorul ca un duşman pus să buchisească din nou alfabetul vieţii sociale, în locul laudelor care-i transformă pe criminali în eroi, în discursul oamenilor nu vor mai circula decât semnele-obsta-col care frânează pofta de crimă prin frica, bine calculată, de pedeapsă. Mecanica pozitivă va funcţiona din plin în limbajul de zi cu zi, iar acesta îi va reîmprospăta necontenit forţele cu ajutorul a noi şi noi istorisiri. Discursul va deveni vehiculul legii: principiu constant al recodificării universale. Barzii populari se vor alătura în sfârşit acelora care se autointitulează „misionarii raţiunii eterne"; vor deveni moralişti. „Saturat cu aceste imagini teribile şi cu aceste idei salutare, fiecare cetăţean le va propaga la el în familie, prin lungi istorisiri, făcute cu atât mai multă căldură cu cât vor fi mai avid ascultate; copiii săi, stând roată, îşi vor deschide frageda lor memorie ca să primească, în linii inalterabile, ideea crimei şi a pedepsei, iubirea de legi şi de patrie, respectul şi încrederea în magistratură. Locuitorii satelor, martori şi ei ai acestor exemple, le vor semăna în jurul bordeielor, gustul cinstei va prinde rădăcini în aceste suflete necioplite, în vreme ce răufăcătorul, consternat de publica bucurie şi înspăimântat la vederea atâtor duşmani, va renunţa poate la proiecte a căror urmare este atât de promptă şi de funestă."[1]

1 J. M. Servan, *Discours sur l'administration de lajustice criminelle,* 1767, p. 37.

Iată, prin urmare, cum trebuie să ne imaginăm cetatea punitivă. La răscruci, în grădinile publice, pe marginea drumurilor în reparaţie sau a podurilor în construcţie, în ateliere deschise tuturor, în adâncul minelor ce se pot vizita - mii de mici teatre punitive. Pentru fiece crimă, o lege; pentru fiecare criminal, o pedeapsă. Pedeapsă vizibilă, pedeapsă locvace care spune totul, explică, se justifică, convinge: inscripţii, bonete, afişe, pancarte, simboluri, texte citite sau tipărite -toate reproduc neobosit Codul. Decoruri, fundaluri, efecte optice, „trompe l'oeil"-

uri îngroaşă nu de puţine ori scena, făcând-o să pară mai redutabilă decât este în realitate, dar şi mai explicită. Din locul în care e aşezat, publicul are impresia unor cruzimi care, de fapt, nu au loc. Dar esenţial este ca toate aceste asprimi reale sau amplificate să constituie, în conformitate cu o economie strictă, o lecţie: fiecare pedeapsă să fie un apolog. Şi ca, în contrast cu pildele nemijlocite de cinste, în orice clipă să poată fi întâlnite, sub forma unei scene vii, ravagiile viciului. împrejurul fiecăreia dintre aceste „reprezentaţii" moralizante, şcolarii se vor înghesui laolaltă cu profesorii lor, iar adulţii vor repeta lecţia pe care vor trebui să o ţină copiilor lor. Nu marele ritual terifiant al supliciilor, ci, de-a lungul zilelor şi al străzilor, acest teatru sobru, cu puzderia lui de scene edificatoare. Iar memoria populară va reproduce în şuşotelile ei discursul auster al legii. Dar poate că, deasupra miilor de spectacole şi istorisiri, ar trebui să aşezăm semnul major al pedepsei pentru cea mai teribilă dintre crime: cheia de boltă a edificiului penal. Vermeil, în orice caz, imaginase scena pedepsei absolute care trebuia să domine toate teatrele pedepsei zilnice: unicul caz în care trebuia căutat infinitul punitiv, într-un fel, echivalentul, în noua penalitate, a ceea ce fusese regicidul în cea veche. Vinovatului îi sunt scoşi ochii; într-o piaţă publică e închis într-o cuşcă de fier suspendată în aer; e cu desăvârşire gol; cu o centură de fier în jurul mijlocului, e legat de zăbrele; până la capătul zilelor e hrănit numai cu pâine şi apă. „Este în felul acesta expus la toate intemperiile, când acoperit de zăpadă, când calcinat de un soare nemilos. Graţie acestui supliciu energic, care este mai curând prelungirea unei morţi dureroase decât a unei vieţi chinuite, îl vom putea cu adevărat recunoaşte pe sceleratul pe care întreaga natură îl

respinge, condamnat să nu mai vadă cerul pe care 1-a ofensat şi să nu mai locuiască pe pământul pe care 1-a murdărit."[1] Deasupra cetăţii punitive, păianjenul acesta de fier; iar cel pe care trebuie să-1 crucifice astfel noua lege este paricidul.

Un întreg arsenal de pedepse pitoreşti. „Feriţi-vă să acordaţi pedepse identice", spunea Mably. Este respinsă ideea unei pedepse uniforme, modulată numai după gravitatea greşelii. Mai precis: utilizarea închisorii ca formă generală de pedeapsă nu figurează nici măcar o dată în aceste proiecte ale unor pedepse specifice, vizibile şi grăitoare. întemniţarea este, fireşte, prevăzută, dar ca o pedeapsă printre altele; ea este pedeapsa specifică cuvenită anumitor delicte, cele care atentează la libertatea indivizilor (precum răpirea) sau cele care decurg din abuzul de libertate (dezordinile, violenţa). închisoarea mai este prevăzută şi ca o condiţie pentru executarea altor pedepse (munca silnică, de exemplu). Dar ea este departe de a acoperi întregul câmp al penalităţii, având ca unic principiu de variabilitate durata. Mai mult, ideea unei detenţii penale este explicit criticată de mulţi reformatori. Pentru că e incapabilă să răspundă specificităţii crimelor. Pentru că nu are efect asupra publicului. Pentru că e inutilă şi chiar dăunătoare pentru societate: costă mult, întreţine lenea condamnaţilor, le sporeşte viciile.[2] Pentru că ispăşirea unei astfel de pedepse este dificil de controlat şi există riscul de a-i expune pe condamnaţi arbitrariului gardienilor. Pentru că îndeletnicirea de a-1 priva pe om de libertate şi de a-1 supraveghea în puşcărie este un act de tiranie. „Susţineţi că există printre voi monştri; iar pe aceşti oameni odioşi - dacă ar exista cu adevărat - legiuitorul ar trebui, poate, să-i trateze ca pe nişte asasini."[3] La urma urmei, închisoarea este incompatibilă cu

1 F.M. Vermeil, *Essai sur Ies reformes ă faire dans notre legislation criminelle,* 1781, pp. 148-149.

2 Cf. *Archives parlementaires,* voi. XXVI, p. 712.

3 G. de Mably, „De la legislation", *(Euvres completes,* 1789, voi. IX, p. 338.

toată această tehnică a pedepsei-efect, a pedepsei-reprezentare, a pedepsei-funcţie generală, a pedepsei-semn şi discurs. închisoarea e bezna, violenţa şi suspiciunea. „Este un loc întunecat, unde privirea cetăţeanului nu poate număra victimele, unde, prin urmare, mulţimea lor este pierdută pentru utilitatea pildei... In timp ce, dacă, fără a spori crimele, am putea spori exemplul pedepselor, am ajunge în sfârşit să le facem mai puţin necesare; de altfel, bezna închisorilor devine un motiv de neîncredere

pentru cetățeni; aceştia ajung repede să bănuiască faptul că acolo se comit mari samavolnicii... Ceva, cu siguranță, nu merge cum ar trebui atunci când legea, care este făcută pentru binele mulțimii, în loc sâ suscite recunoştința acesteia, nu face decât să-i hrănească fără încetare murmurele."[1]

Faptul că închisoarea ar putea, ca astăzi, să acopere, între pedeapsa cu moartea şi pedepsele uşoare, întregul spațiu median al punițiunii este o idee care nu le putea veni reformatorilor imediat.

Or, tocmai aici e problema: în foarte scurtă vreme, detenția a devenit forma esențială de pedeapsă. în Codul Penal din 1810, între moarte şi amenzi, ea ocupă deja, într-un anumit număr de forme, aproape întregul câmp al pedepselor posibile. „Ce este sistemul penal adoptat prin legea cea nouă? Este în-carcerarea sub toate formele ei. Comparați, într-adevăr, cele patru pedepse principale care au mai rămas în Codul Penal. Munca silnică reprezintă o formă de încarcerare. Ocna este o închisoare în aer liber. Detenția, recluziunea şi închisoarea corecțională nu sunt, într-o oarecare măsură, decât numele diferite ale uneia şi aceleiaşi pedepse."[2] Iar această întemnițare dorită de lege Imperiul s-a decis să o traducă în practică, conform unei întregi ierarhii penale, administrative, geografice: la nivelul cel mai de jos, asociate fiecărei judecătorii de pace, închisori ale poliției municipale; în fiecare arondisment, case de arest; în fiecare departament, o casă de corecție; la vârf, mai multe închisori centrale pentru condamnații pentru crime sau pentru condamnații corecțional cu pedepse mai mari de un an;

1 Ch. E. Dufriche de Valaze, *Des lois penales,* 1784, pp. 344-345.

2 C.F.M. de Remusat, *Archives parlementaires,* voi. LXXII, 1 decembrie 1831, p. 185.

în sfârşit, în câteva porturi, temnițele. Este proiectat un mare edificiu carceral ale cărui diferite nivele trebuie să corespundă cu exactitatea etajelor centralizării administrative. Eşafodului, pe care corpul supliciatului era expus în fața forței ritual manifestate a suveranului, teatrului punitiv, unde pedeapsa a fost în permanență reprezentată dinaintea corpului social, le-au luat locul o imensă arhitectură închisă, complexă şi ierarhizată care se integrează în chiar corpul aparatului de stat. O cu totul altă materialitate, o cu totul altă fizică a puterii, o cu totul altă modalitate de a învesti corpul oamenilor. începând cu Restaurația şi sub Monarhia, din iulie, vor exista în închisorile franceze, cu foarte mici diferențe, între 40 000 şi 43 000 de deținuți (aproximativ un puşcăriaş la 600 de locuitori). Zidul cel înalt, nu acela care înconjura şi apăra, nici acela ce manifesta, prin prestigiu, puterea şi bogăția, ci zidul închis cu grijă, de netrecut din nici o parte şi care adăposteşte travaliul devenit misterios al pedepsei va constitui, în imediata apropiere şi uneori chiar în mijlocul oraşelor secolului al XlX-lea, întruchiparea monotonă, deopotrivă materială şi simbolică, a puterii punitive. Deja sub Consulat, ministrul de Interne fusese însărcinat să cerceteze situația diferitelor închisori ce funcționau deja sau a locurilor care ar fi putut fi folosite în acest scop în diferite oraşe. Câțiva ani mai târziu, au fost prevăzute credite pentru construirea, la nivelul puterii pe care trebuia să o reprezinte şi să o slujească, a acestor noi fortărețe ale ordinii civile. Imperiul le-a folosit, de fapt, pentru un alt război.[1] O economie mai puțin dispusă la cheltuieli, dar mai tenace a sfârşit prin a le construi una câte una în decursul secolului al XlX-lea.

Oricum, în mai puțin de douăzeci de ani, principiul, atât de limpede formulat în Constituantă, al pedepselor specifice, adaptate, eficiente, constituind, în fiecare caz, o lecție pentru toți s-a preschimbat în legea ce prevedea detenția pentru orice infracțiune mai importantă, dacă aceasta nu intra în catego-ria celor pentru care se acorda pedeapsa cu moartea. Locul acelui teatru punitiv visat în secolul al XVIII-lea, care ar fi

1 Cf. E. Decazes, „Rapport au roi sur Ies prisons", in *Le Moniteur,* 11 aprilie 1819.

trebuit să acționeze în principal asupra spiritului justițiabililor, a fost ocupat de imensul aparat uniform al închisorilor, a cărui rețea de edificii enorme se va extinde în toată Franța şi în întreaga Europă. Dar a încadra cronologic o prestidigitație într-un interval de douăzeci de ani este poate chiar prea mult. Se poate afirma că ea s-a petrecut aproape instantaneu. Este de ajuns să privim ceva mai îndeaproape proiectul de Cod Penal prezentat în Constituantă de Le Peletier. Principiul formulat la pornire este că trebuie să existe „raporturi exacte între natura

delictului şi natura pedepsei": dureri pentru cei care s-au dovedit feroce, muncă pentru cei leneşi, infamie pentru cei cu sufletul depravat. Or, pedepsele aflictive propuse efectiv sunt trei forme de detenție: carcera, în care pedeapsa cu întemnițarea este agravată de diferite măsuri (izolare, privare de lumină, restricții alimentare); „cazna", în care aceste măsuri-anexe sunt atenuate, şi, în sfârşit, închisoarea propriu-zisă, redusă la întemnițare pur şi simplu. Diversitatea atât de solemn promisă se reduce, până la urmă, la această penalitate uniformă şi cenuşie. Au existat de altfel, pe moment, unii deputați care şi-au manifestat surprinderea că, în locul stabilirii unui raport de natură între delicte şi pedepse, a fost urmat un cu totul alt plan: „Astfel încât, dacă mi-am trădat patria, voi fi închis; dacă mi-am ucis tatăl, voi fi închis; toate delictele imaginabile sunt pedepsite în modul cel mai uniform. Parcă aş vedea un medic care pentru toate bolile ar prescrie acelaşi medicament."[1]
Substituire promptă, care nu a constituit privilegiul Franței. O regăsim, identică, şi în alte țari. Când Ecaterina II[1], în anii imediat următori apariției tratatului *Des delits et des peines,* dispune redactarea unui proiect pentru un „nou cod de legi", lecția lui Beccaria despre specificitatea şi diversitatea pedepselor nu a fost dată uitării; este reluată aproape cuvânt cu cuvânt: „Atunci când legile penale deduc fiece pedeapsă din natura particulară a fiecărei crime în parte este o victorie a libertății civile. Arbitrariul dispare cu totul; pedeapsa nu mai depinde de capriciul legislatorului, ci de natura în sine a faptei;
1 Ch. Chabroud, *Archives parlementaires,* voi. XXVI, p. 618.
nu mai avem de-a face cu un om agresând un alt om, ci cu acțiunea proprie fiecărui individ în parte."[1] Câțiva ani mai târziu, tot principiile lui Beccaria sunt cele care servesc drept fundament noului cod toscan şi celui pe care Iosif II[11] îl dă Austriei; cu toate acestea, cele două legislații fac din întemnițare - modulată ca durată şi agravată în anumite cazuri prin însemnarea cu fierul roşu şi lanțuri - o pedeapsă aproape uniformă: treizeci de ani de detenție pentru atentat împotriva suveranului, pentru falsificare de bani şi asasinat combinat cu furt; între cincisprezece şi treizeci de ani pentru omucidere voluntară sau tâlhărie în care să se fi folosit arme; între o lună şi cinci ani pentru furt etc.[2]
Această colonizare a penalității de către închisoare este însă surprinzătoare mai ales pentru că închisoarea nu era, cum ne-am putea închipui, o pedeapsă deja solid instalată în sistemul penal, imediat sub pedeapsa cu moartea, şi care într-un mod cu totul firesc ar fi ocupat locul rămas gol prin dispariția supliciilor, în realitate - şi, în această privință, multe țări se aflau în situația Franței -, închisoarea nu ocupa decât o poziție restrânsă şi marginală în sistemul pedepselor. Textele stau mărturie. Ordonanța din 1670 nu citează detenția în rândul pedepselor aflictive. Fireşte, detenția pe viață sau temporară figurase ca pedeapsă în anumite cutume.[3] Dar se considera că a căzut în desuetudine laolaltă cu celelalte suplicii: „Existau pe vremuri pedepse care nu mai sunt azi practicate în Franța, precum aceea de a scrie pedeapsa pe fața sau pe fruntea unui condamnat, ca şi închisoarea pe viață, tot astfel precum un vinovat nu trebuie să fie condamnat cu aruncarea ca pradă la animale sălbatice sau cu munca în mină."[4] Faptic, este neîndoielnic că închisoarea supraviețuise în chip tenace, ca sancțiune pentru greşelile lipsite de gravitate, şi asta în consonanță cu cutumele şi obiceiurile locale. In acest sens,
1 Ecaterina II, *Instructions pour la commission chargee de dresser le projet du nouveau code des lois,* art. 67.
2 O parte a acestui Cod a fost tradusă în introducerea la P. Colquhoun, *Trăite sur lapolice de Londres,* trad. fr. 1807,1, p. 84.
3 Cf. de exemplu Coquille, *Coutume du Nivernais.*
4 G. du Rousseaud de la Combe, *Trăite des matieres criminelles,* 1741, p. 3.

Soulatges vorbea de „pedepsele uşoare" pe care Ordonanța din 1670 nici nu le menționase:

blamul, admonestarea, interdicţia de şedere, acordarea de satisfacţie persoanei ofensate şi închisoarea pe timp limitat. In anumite regiuni, în special în cele care îşi conservaseră mai bine particularismul juridic, pedeapsa cu închisoarea cunoştea încă o mare răspândire, dar lucrurile nu erau lipsite de unele dificultăţi, ca în Roussillon[111], anexat de curând.
însă dincolo de aceste neînţelegeri, juriştii ţin cu fermitate la principiul conform căruia „închisoarea nu este privită ca o pedeapsă în dreptul nostru civil"[1]. Rolul ei este de a pune sechestru pe persoană şi pe corp: *ad continendos homines, non adpuniendos* „pentru a-i reţine pe oameni, nu pentru a-i pedepsi", spune adagiul; privită din acest unghi, întemniţarea unui suspect are oarecum acelaşi rol cu aceea a unui datornic. Prin intermediul închisorii îl reţii pe cineva, nu îl pedepseşti.[2] Acesta e principiul general. Iar dacă închisoarea joacă foarte des rolul de pedeapsă, şi chiar în cazuri importante, o face în primul rând ca substitut: ţine loc de galere pentru aceia - femei, copii, invalizi - care nu pot face faţă acestora: „Condamnarea la întemniţare pe timp limitat sau pentru totdeauna într-o «casă de forţă» este echivalentă cu condamnarea la galere."[3] In această echivalare, putem observa conturându-se cu precizie o posibilă înlocuire. Dar pentru ca ea să se producă efectiv, a trebuit ca închisoarea să-şi modifice statutul juridic.
A mai trebuit să fie depăşit şi un al doilea obstacol, care, în cazul Franţei cel puţin, nu era deloc neglijabil. Căci, în

1 F. Serpillon, *Code criminel,* 1767, voi. III, p. 1095. Există totuşi la Serpillon ideea că rigoarea închisorii constituie un început de pedeapsă.
2 în acest sens trebuie înţelese numeroasele regulamente privitoare la închisori, care se referă la abuzurile temnicerilor, la siguranţa localurilor şi la imposibilitatea deţinuţilor de a comunica. De exemplu, decizia Parlamentului din Dijan, din 21 septembrie 1706. Cf. şi F. Serpillon, *Code criminel,* 1767, voi. III, pp. 601-647.
3 E ceea ce precizează declaraţia din 4 martie 1724 referitoare la recidivele de furt sau cea din 18 iulie 1724 despre vagabondaj. Un băiat care nu avea vârsta necesară pentru a putea fi trimis la galere rămânea într-o „casă de forţă" până în momentul în care putea fi trimis acolo, uneori pentru a-şi ispăşi întreaga pedeapsă. Cf. *Crime et criminalite en France sous l'Ancien Regime,* 1971, pp. 266 şi urm.

practică, închisoarea era aici cu atât mai descalificată cu cât era mai direct legată de arbitrariul regal şi de excesele puterii suverane. „Casele de forţă", azilurile generale, „ordinele regelui" sau ale locotenentului de poliţie, mandatele regale de încarcerare™ obţinute de către notabili sau familii constitui-seră o practică represivă de proporţii, juxtapusă justiţiei normale" şi foarte adesea opusă ei. Iar această întemniţare extrajuridică era respinsă atât de juriştii clasici, cât şi de reformatori, închisoarea ţine de monarh, spunea un tradiţionalist precum Serpillon, adăpostindu-se în spatele autorităţii preşedintelui Bouhier[v]: „Cu toate că, uneori, din raţiuni de stat, principii se decid să recurgă la această pedeapsă, justiţia obişnuită nu se foloseşte de astfel de condamnări."[1] Detenţia, întruchipare şi instrument privilegiat al despotismului, îi declamă pe reformatori: „Ce se poate spune despre acele închisori secrete, inventate de spiritul fatal al monarhismului, destinate în principal ori filosofilor, cărora natura le-a încredinţat flacăra ei şi care îndrăznesc să-şi lumineze veacul prin care trec, ori acelor suflete mândre şi independente care nu au laşitatea de a nu denunţa relele patriei lor? Ce se poate spune despre acele închisori ale căror funeste porţi sunt deschise numai pentru a îngropa în ele pe veci, în urma unor scrisori misterioase, nefericitele lor victime? Ce se poate spune chiar despre aceste scrisori, capodopere ale unei tiranii ingenioase, ce calcă în picioare privilegiul pe care îl deţine orice cetăţean, acela de a fi audiat înainte de a fi judecat, şi care sunt de mii de ori mai periculoase pentru oameni decât invenţia lui PhalarisV[1]?"[2]
Fireşte, aceste proteste, provenind din direcţii atât de diferite, se referă nu la întemniţare ca pedeapsă legală, ci la utilizarea „în afara legii" a detenţiei arbitrare şi nedeterminate. Nu este însă mai puţin adevărat că închisoarea era, în general, percepută ca marcată de abuzurile puterii. Şi multe din Caietele de doleanţe o resping ca incompatibilă cu o justiţie adevărată. Uneori, în numele principiilor juridice clasice: „închisorile fiind destinate, conform legii, nu să pedepsească,

1 F. Serpillon, *Code criminel,* 1767, voi. III, p. 1095.
2 J.P. Brissot, *Theorie des lois criminelles,* 1781, voi. I, p. 173.

ci să țină persoanele vinovaților la dispoziția justiției..."[1] Alteori, în numele efectelor închisorii care îi pedepsește deja pe cei care nu au fost condamnați încă, ce propagă și generalizează răul pe care ar trebui să-1 prevină și care încalcă principiul caracterului individual al pedepselor, sancționând familia condamnatului în întregime; se afirmă că „închisoarea nu este o pedeapsă. Oamenii se revoltă împotriva ideii îngrozitoare că nu constituie o pedeapsă faptul de a-1 priva pe un cetățean de bunul cel mai de preț, azvârlindu-1 în chip mârșav în spațiul crimei, smulgându-1 de lângă tot ce-i e mai drag, împingându-1 poate spre ruină și interzicându-i nu numai lui, ci și nefericitei sale familii, orice mijloc de subzistență"[2]. Și Caietele de doleanțe cer, în nenumărate rânduri, suprimarea acestor case de detenție: „Suntem de părere că aceste case de forță trebuie desființate..."[3] Și într-adevăr, decretul din 13 martie 1790 ordonă să fie eliberate „toate persoanele deținute în castele, așezăminte religioase, case de forță, aresturi ale poliției sau în orice alt fel de închisori în urma unor mandate regale de arestare sau ordine ale agenților puterii executive". Cum a putut detenția, legată în chip atât de vizibil de un ilegalism denunțat până și în cazul puterii monarhului, să devină, și încă într-un răstimp atât de scurt, una din formele cele mai răspândite ale pedepselor legale?
Explicația cea mai curentă o constituie formarea, în decursul epocii clasice, a câtorva mari modele de întemnițare punitivă. Prestigiul acestora, cu atât mai mare cu cât cele mai recente dintre ele proveneau din Anglia și mai ales din America, ar fi permis depășirea dublului obstacol format de regulile seculare ale dreptului și de funcționarea despotică a închisorii. Intr-un timp foarte scurt, se presupune că aceste modele ar fi înlăturat miracolele punitive imaginate de reformatori, impunând realitatea serioasă a detenției. Importanța
1 *Paris intra muros* (Nobilime), citat *in* A. Desjardin, *Les Cahiers de doleances et la justice criminelle,* p. 477.
2 Langres, „Trois Ordres", citat *ibid.,* p. 483.
3 Briey, „Tiers Etat", citat *ibid.,* p. 484. Cf. P. Goubert și M. Denis, *Les Francais ont la parole,* 1964, p. 203. Se pot găsi și în Caietele de doleanțe cereri pentru menținerea caselor de detenție pe care familiile le-ar putea utiliza.

acestor modele a fost, fără nici o îndoială, mare. Dar tocmai ele sunt cele care, înainte chiar de a furniza soluția, pun probleme: problema existenței și cea a răspândirii lor. Cum au putut ele lua naștere și, mai ales, cum au putut fi acceptate în chip atât de unanim? Căci e ușor de demonstrat că, dacă, în anumite privințe, aceste modele erau conforme cu principiile generale ale reformei penale, din multe alte puncte de vedere ele sunt cu totul eterogene, adeseori chiar incompatibile cu ele.
Cel mai vechi dintre aceste modele, acela considerat că le-a inspirat, mai de aproape sau mai de departe, pe toate celelalte, este Rasphuis din Amsterdam, inaugurat în 1596.[1] Era în principal destinat cerșetorilor și răufăcătorilor tineri. Modul său de funcționare se baza pe trei mari principii: durata pedepsei putea, cel puțin între anumite limite, să fie stabilită de însăși administrația închisorii, în funcție de purtarea prizonierului (această libertate de acțiune putea, de altfel, să fie prevăzută chiar în sentință: în 1597, un deținut a fost condamnat la doisprezece ani de închisoare, ce puteau fi reduși la numai opt, dacă respectivul urma să aibă un comportament satisfăcător). Munca era obligatorie și se desfășura în comun (de altfel, celula individuală nu era utilizată decât ca pedeapsă suplimentară; deținuții dormeau câte 2 sau 3 într-un pat, în celule ce adăposteau între 4 și 12 persoane); iar, în schimbul muncii depuse, deținuții primeau salariu. în sfârșit, deținuții erau integrați zi de zi într-un orar strict, un sistem de interdicții și de obligații, o supraveghere continuă, exortații, lecturi morale, un întreg joc de mijloace pentru a „atrage spre bine" și a
1 Cf. Thorsten Sellin, *Pioneering in Penology,* 1944, care oferă o analiză exhaustivă a Rasphuis-ului și a Spinhuis-ului din Amsterdam. Putem lăsa deoparte un alt „model" citat adeseori în secolul al XVIII-lea, acela

propus de Mabillon în *Reflexions sur lesprisons des ordres religieux,* reeditat în 1845. Se pare că acest text a fost redescoperit în secolul al XlX-lea, în momentul în care catolicii disputau protestanţilor locul pe care aceştia îl ocupaseră în cadrul mişcării filantropice şi al anumitor administraţii. Opusculul lui Mabillon, ce pare a fi rămas puţin cunoscut şi fără răsunet, ar demonstra că „prima concepţie a sistemului penitenciar american" este o „concepţie în întregime monastică şi franceză, orice s-ar fi spus pentru a-i da o origine genevezâ ori pennsylvaniană" (L. Faucher).

„îndepărta de la rău". Raspmiis din Amsterdam poate fi considerat ca un simbol important. Din punct de vedere istoric, el face trecerea de la teoria, specifică secolului al XVI-lea, a unei transformări pedagogice şi spirituale a individului prin exerciţiu continuu, la tehnicile penitenciare imaginate în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. El a pus la dispoziţia celor trei instituţii atunci create principiile de bază pe care fiecare dintre acestea le va dezvolta m câte o direcţie anume.
Casa de forţă din Gent/Gand[vn] s-a ocupat în special cu organizarea muncii penale în jurul unor imperative economice. Argumentul folosit îl constituia faptul că lipsa de activitate este principala cauză a majorităţii delictelor. O anchetă - una dintre primele de acest fel, fără îndoială - făcută în 1749 pe condamnaţii din raza jurisdicţiei Localităţii Aalst/Alost[vm] arăta că răufăcătorii nu erau „meşteşugari sau ţărani (cei care muncesc nu se gândesc decât la munca ce îi hrăneşte), ci leneşi dedaţi cerşetoriei"[1]. De aici, ideea unei case care să asigure, într-un fel, pedagogia universală a muncii pentru cei care i se dovedesc refractari. Patru avantaje: scad urmăririle penale costisitoare pentru stat (s-ar putea în felul acesta economisi peste 100 000 de livre în Flandra); statul nu mai este obligat să acorde reduceri de impozite pentru proprietarii de păduri ruinaţi de vagabonzi; sunt formaţi o mulţime de muncitori noi, ceea ce „ar contribui, prin concurenţă, la scăderea costului mâinii de lucru"; în sfârşit, oamenii cu adevărat sărmani pot beneficia, fără să o mai împartă cu nimeni, de necesara caritate.[2] Această

1 Vilan XIV, *Memoire sur Ies moyens de corriger Ies malfaiteurs,* 1773, p. 64; acest memoriu, legat de înfiinţarea închisorii corecţionale din Gent/Gand, a rămas inedit până în 1841. Numărul mare al pedepselor constând în interdicţia de şedere întărea şi mai mult legăturile dintre delict şi vagabondaj, în 1771, formaţiunile statale din Flandra constatau că „pedepsele constând în interdicţia de şedere pronunţate împotriva cerşetorilor rămân fără efect, ceea ce înseamnă că formaţiunile statale îşi trimit unele altora supuşii pe care fiecare îi consideră periculoşi în raza ei. De unde rezultă că un cerşetor izgonit în felul acesta dintr-un loc în altul va sfârşi prin a fi spânzurat, pe când, dacă ar fi obligat să se deprindă cu munca, nu ar apuca-o pe această cale" (L. Stoobant, in *Annales de la Societe d'histoire de Gând,* voi. III, 1898, p. 228). Cf. planşa nr. 15.
2 Vilan XIV, *Memoire...,* p. 68.

atât de utilă pedagogie va reface gustul muncii la subiectul inactiv, îl va reintroduce cu forţa într-un sistem al intereselor în care munca va fi mai avantajoasă decât inactivitatea, va forma în jurul lui o microsocietate, simplificată şi coercitivă, în care se va impune cu limpezime maximă: cine vrea să trăiască trebuie să muncească. Obligativitate a muncii, dar şi retribuire ce permite deţinutului să-şi îmbunătăţească nivelul de trai în detenţie şi după ieşire. „Omul care nu găseşte din ce să-şi asigure traiul zilnic trebuie în mod necesar să ajungă la dorinţa de a-şi procura cele necesare prin muncă; această posibilitate îi este oferită prin intermediul instituţiilor publice şi al disciplinei; el este întru câtva forţat să se apuce de muncă; urmează apoi atracţia oferită de câştig; îndreptat în moravuri, obişnuit să muncească, hrănit fără griji şi chiar cu unele profituri pe care le pune deoparte pentru când o să iasă", acest om a învăţat o meserie „care îi asigură subzistenţa fără riscuri"[1]. Reedificare a lui *homo oeconomicus* ce exclude folosirea pedepselor prea scurte - care ar face imposibilă deprinderea tehnicilor şi a gustului muncii - sau definitive - care ar face inutilă orice ucenicie. „Termenul de şase luni este prea scurt pentru a-i îndrepta pe criminali şi a-i obişnui cu gustul muncii"; în schimb, „termenul pe viaţă îi aruncă pradă deznădejdii; îi face indiferenţi la îndreptarea moravurilor şi la spiritul muncii; nu le stă gândul decât la proiecte de evadare şi de revoltă; şi din moment ce tot nu a fost luată decizia de a li se lua viaţa, de ce am căuta să le-o facem de neîndurat?"[2] Durata pedepsei nu are sens decât prin raportare la o ameliorare posibilă şi la o utilizare economică a criminalilor readuşi pe calea cea bună.
La principiul muncii, modelul englez mai adaugă, ca o condiţie esenţială a îndreptării, şi izolarea. Schema acesteia fusese stabilită în 1775 de către Hanway[IX], care o justifica mai întâi cu argumente negative: promiscuitatea din închisori oferă exemple rele şi, în mod nemijlocit, posibilităţi de evadare, iar în viitor, de şantaj ori complicitate. închisoarea ar semăna prea mult cu o manufactură dacă i-am

lăsa pe deținuți să muncească
1 *Ibid.,* p. 107.
2 *Ibid.,* pp. 102-103.

în comun. Motivele pozitive, apoi: izolarea constituie un „şoc teribil" pornind de la care, eliberat de influențele nefaste, condamnatul poate opera o întoarcere spre sine însuşi şi o redescoperire în adâncul propriei conştiințe a vocii binelui; munca solitară va deveni prin urmare un exercițiu atât de convertire, cât şi de învățare; va reforma nu doar jocul de interese propriu lui *homo oeconomicus,* ci şi imperativele subiectului moral. Celula, tehnică a monahismului creştin ce nu se mai păstra decât în țările catolice, devine în această societate protestantă instrumentul grație căruia se pot reconstitui atât *homo oeconomicus,* cât şi conştiința religioasă. între crimă şi reîntoarcerea la principiile dreptului şi ale virtuții, închisoarea va constitui un „spațiu între două lumi", un loc al transformărilor individuale ce vor restitui statului supuşii pe care acesta îi pierduse. Aparat de modificat indivizii pe care Hanway îl numeşte „reformatoriu"[1]. Iată principiile generale pe care Howard[X] şi Blackstone le vor pune în aplicare în 1779, când independența Statelor Unite va face imposibile deportările şi va fi pregătită o lege care să modifice sistemul de pedepse. încarcerarea, având dublul scop de a aduce sufletul şi comportamentul pe calea cea dreaptă, îşi face intrarea în sistemul legilor civile. Preambulul legii, redactat de Blackstone şi Howard, descrie întemnițarea individuală în tripla ei funcție: de pildă de temut, de instrument de convertire şi de condiție pentru învățarea unei meserii: supuşi „unei detenții în izolare, unei munci ordonate şi influenței instrucției religioase", unii criminali ar putea „nu doar să inspire teamă celor care ar încerca să-i imite, ci să se îndrepte şi pe ei înşişi şi să deprindă obişnuința de a munci"[2]. De unde, decizia de a construi două penitenciare, unul pentru bărbați, celălalt pentru femei, în care deținuții izolați unii de ceilalți ar fi puşi „la muncile cele mai umile şi mai potrivite cu ignoranța, nepăsarea şi încăpățânarea criminalilor": să meargă în interiorul unei roți ca să pună în mişcare o maşină, să fixeze un cabestan, să şlefuiască marmură, să bată cânepă, să geluiască lemn, să rupă
1 J. Hanway, *The Defects of Police,* 1775.
2 Preambul la „BiU"-ul din 1779, citat de Julius, *Legons sur lesprisons,* trad. fr. 1831, I, p. 299.

mărunt cârpe, să împletească plase şi saci. Până la urmă, nu a fost construit decât un singur penitenciar, cel din Gloucester, şi care nici nu respecta decât parțial schema inițială: izolarea totală pentru cei mai periculoşi dintre criminali; pentru ceilalți, muncă de zi în comun şi separare pe timpul nopții.
în sfârşit, modelul reprezentat de Philadelphia[XI] Desigur, cel mai renumit dintre toate, pentru că apărea ca legat de inovațiile politice ale sistemului american, dar şi pentru că nu a fost menit, precum celelalte, unui eşec imediat şi n-a fost abandonat; a fost neîncetat reluat şi transformat până la marile discuții iscate în anii 1830 în jurul reformei penitenciare, în multe privințe, închisoarea de pe Walnut Street, inaugurată în 1790, sub influența directă a mediilor quaker[xn], prelua modelul de la Gent/ Gând şi Gloucester.[1] Muncă obligatorie în ateliere, ocupare permanentă a deținuților, finanțare a închisorii prin această muncă, dar şi retribuire individuală a prizonierilor pentru a li se asigura reintegrarea morală şi materială în lumea strictă a economiei; condamnații sunt prin urmare „tot timpul folosiți la munci productive pentru a-i face să suporte cheltuielile închisorii, pentru a nu-i lăsa pradă inactivității şi pentru a le pregăti unele resurse în vederea momentului când captivitatea lor va trebui să se încheie"[2]. Activitatea e, aşadar, riguros controlată conform unui orar deosebit de strict, supravegheat clipă de clipă; fiecare moment al zilei e afectat unui anumit scop, prescrie un anumit tip de activitate şi îşi are propriile obligații şi interdicții: „Toți prizonierii se trezesc de cu noapte, astfel încât, după ce şi-au făcut paturile, s-au pieptănat, s-au spălat şi s-au îndeletnicit cu alte necesități, încep cu toții lucrul la răsăritul soarelui. Din clipa aceea, nici

unul nu se mai poate duce la dormitoare sau în alte locuri decât în ateliere şi la locurile ce le-au fost destinate pentru lucru... La căderea serii, bătaia unui clopot îi înştiinţează să-şi
1 Quakerii cunoşteau, fără îndoială, la fel de bine şi Rasphuis, şi Spinhuis din Amsterdam. Cf.T. Sellin, *Pioneering in Penology,* pp. 109-110. în orice caz, închisoarea de pe Walnut Street se plasa în continuarea Almhouse-ului deschis în 1767 şi a legislaţiei penale pe care quakerii voiseră să o impună în pofida administraţiei engleze.
2 G. de La Rochefoucauld-Liancourt, *Des prisons de Philadelphie,* 1796, p. 9.

părăsească lucrul... Li se acordă o jumătate de oră ca să-şi pregătească paturile, după care nu li se mai permite să vorbească cu voce tare sau să facă nici cel mai mic zgomot."[1] Ca şi la Gloucester, izolarea nu este totală; este rezervată numai anumitor condamnaţi care pe vremuri ar fi riscat pedeapsa cu moartea şi celor care, în interiorul închisorii, merită să fie pedepsiţi în mod special: „Acolo, lipsit de orice fel de ocupaţie, fără nimic care să-i poată distrage atenţia, în aşteptarea şi incertitudinea momentului când o să fie eliberat", deţinutul petrece „lungi ceasuri de nelinişte, prizonier al gândurilor ce le vin în minte tuturor celor vinovaţi"[2]. în sfârşit, ca şi la Gent/Gand, durata detenţiei poate varia în funcţie de comportamentul prizonierului: inspectorii închisorii, după consultarea dosarului, obţin din partea autorităţilor - fără dificultate până către 1820 - graţierea deţinuţilor care s-au comportat corespunzător. Walnut Street prezintă în plus o serie de trăsături care îi sunt specifice sau care, cel puţin, dezvoltă ceea ce exista doar virtual în celelalte modele. în primul rând, principiul non-publicităţii pedepsei. în cazul în care condamnarea şi ceea ce a motivat-o trebuie să fie aduse la cunoştinţa tuturor, în schimb executarea pedepsei trebuie să se desfăşoare în secret; publicul nu poate interveni nici în calitate de martor, nici de garant al pedepsei; certitudinea că, în dosul zidurilor, deţinutul îşi ispăşeşte pedeapsa trebuie să fie de ajuns pentru a constitui un exemplu: dispar spectacolele de stradă pe care legea din 1786 le ocazionase impunând anumitor condamnaţi să execute lucrări publice în oraşe sau pe drumuri.[3] Pedeapsa şi îndreptarea pe care aceasta trebuie să o opereze sunt procese care au loc între prizonier şi cei care-1 supraveghează. Sunt
1 J. Turnbull, *Visite ă la pHson de Philadelphie,* trad. fr. 1797, pp. 15-16.
2 Caleb Lownes, *in* N. K. Teeters, *The Cradle of Penitentiary,* 1955, p. 49.
3 Despre dezordinile provocate de această lege, cf. B. Rush, *An Inquiry into the Efects of Public Punishments,* 1787, pp. 5-9, şi Robert Vaux, *Notices,* p. 45. Trebuie reţinut că în raportul lui J.-L. Siegel, care inspirase Rasphuis-ul din Amsterdam, se prevedea ca pedepsele să nu fie pronunţate în public, prizonierii să fie duşi noaptea la casa de corecţie,
procese ce impun o transformare integrală a individului - a corpului şi a deprinderilor lui - prin munca zilnică la care acesta e constrâns, a spiritului şi voinţei — prin îngrijirile spirituale cărora le face obiectul:
„Sunt puse la dispoziţie Biblii şi alte cărţi de religie practică; clerul de diferite confesiuni existent în oraş şi prin împrejurimi asigură serviciul divin o dată pe săptămână şi oricare altă persoană care se îndeletniceşte cu edificarea morală poate oricând să aibă acces la prizonier."[1] însă chiar administraţia are ca misiune operarea acestei transformări. Singurătatea şi întoarcerea spre sine nu sunt suficiente; nu mai mult ca discursurile pur religioase. O lucrare asupra sufletului deţinutului trebuie să aibă loc cât mai des cu putinţă. închisoarea, ca aparat administrativ, va fi în acelaşi timp şi o maşină de transformat spiritul. Când deţinutul păşeşte pragul închisorii, îi este citit regulamentul. „în acelaşi timp, inspectorii caută să conştientizeze în el obligaţiile morale ce îi incumbă; îi zugrăvesc infracţiunea pe care a săvârşit-o din punctul lor de vedere, răul care a rezultat în mod necesar pentru societatea care îl proteja şi nevoia de a compensa răul comis prin exemplul şi îndreptarea lui. îl determină să promită că-şi va face datoria cu tragere de inimă, că se va purta cum trebuie, promiţându-i sau făcându-1 să spere că, dacă se va comporta cum se cuvine, va putea să fie eliberat înainte de expirarea termenului

stabilit de sentinţă... Din când în când, inspectorii au datoria să stea pe rând de vorbă cu criminalii, despre obligaţiile lor ca oameni şi ca membri ai societăţii."[2]
Dar, fireşte, cel mai important este faptul că această supraveghere şi această transformare a comportamentului sunt însoţite - condiţie şi consecinţă, deopotrivă - de constituirea unei cunoaşteri a indivizilor. O dată cu condamnatul, administraţia de la Walnut Street primeşte un raport privitor la crima

1

gardienii să se angajeze sub jurământ că nu vor dezvălui identitatea acestora şi nici un fel de vizită să nu fie permisă (T. Sellin, *Pioneering in Penology,* pp. 27-28).
1 Primul raport al inspectorilor de la Walnut Street, citat de Teeters
pp. 53-54.
2 J. Tumbull, *Visite ă la prison de Philadelphie,* trad. fr. 1797,
p. 27.

acestuia, la împrejurările comiterii infracţiunii, un rezumat al interogatoriului, observaţii privitoare la modul în care respectivul s-a comportat înainte şi după pronunţarea sentinţei. Tot atâtea elemente indispensabile pentru „a determina care vor fi măsurile necesare pentru a-1 dezvăţa de vechile apucături"[1]. Pe tot timpul detenţiei, el va fi ţinut sub observaţie; se va nota zilnic cum se comportă, iar inspectorii - doisprezece notabili ai oraşului desemnaţi în 1795, care, doi câte doi, vizitează săptămânal închisoarea - trebuie să se informeze asupra a tot ceea ce se petrece înăuntrul ei, să ia cunoştinţă de purtarea fiecărui condamnat în parte şi să-i desemneze pe cei pentru care va fi solicitată graţierea. Cunoaşterea indivizilor, permanent adusă la zi, permite repartizarea acestora în interiorul închisorii mai puţin în funcţie de crimele pe care le-au comis, de aptitudinile de care fac dovadă. închisoarea devine un fel de observator permanent care permite clasificarea varietăţilor de defecte sau de slăbiciuni. Cu începere din 1797, deţinuţii erau împărţiţi în patru clase: prima pentru cei care au fost în mod explicit condamnaţi la izolare absolută sau care în închisoare au încălcat grav regulile; o a doua pentru cei care sunt „bine cunoscuţi ca vechi delincvenţi... sau ale căror moralitate coruptă, caracter periculos, înclinaţii anormale ori comportament turbulent" s-au manifestat în perioada de când sunt închişi; o a treia pentru cei „la care caracterul şi împrejurările de dinainte şi de după condamnare dovedesc că nu sunt delincvenţi prin obişnuinţă". Există, în sfârşit, o secţiune specială, o clasă de detenţie destinată acelora cărora nu li se cunoaşte încă felul de a fi sau care, dacă sunt ceva mai bine cunoscuţi, nu trebuie să facă parte din categoria precedentă.[2] Ia naştere, în felul acesta, o cunoaştere individualizantă ce-şi stabileşte ca domeniu de referinţă nu atât crima comisă (cel

1 B. Rush, care a fost unul dintre inspectori, notează următoarele după o vizită efectuată la Walnut Street: „Măsuri de îngrijire morală: predică, lectura unor cărţi potrivite, curăţenie a îmbrăcăminţii şi încăperilor, băi; nu se ridică vocea, vin puţin, tutun cât mai puţin posibil, cât mai puţină conversaţie cu caracter obscen sau profan. Muncă neîntreruptă; se ocupă de grădină; este frumoasă: 1 200 de verze." *In* N. K. Teeters, *The Cradle of Penitentiary,* 1935, p. 50.
2 „Minutes of the Board, 16 iunie 1797", *in* N. K. Teeters, *loc. cit.,* p. 59.

puţin nu luată ca un act izolat), cât periculozitatea virtuală de care face dovadă un individ şi care se manifestă în modul de comportare observat zilnic. Din acest punct de vedere, închisoarea funcţionează ca un instrumentar de cunoaştere.

între acest aparat punitiv propus de modelele flamand, englez şi american, între aceste „reformatorii" şi puzderia de pedepse închipuite de reformatori pot fi stabilite punctele de convergență şi diferențele.

Puncte de convergență. în primul rând, inversarea temporală a pedepsirii. Şi „reformatoriile" îşi propun ca funcție să evite repetarea unei crime şi nu să şteargă urmele acesteia. Sunt nişte dispozitive orientate spre viitor, amenajate pentru a bloca repetarea actului criminal. „Obiectul pedepsei nu îl constituie ispăşirea crimei, pe care numai Ființa supremă o poate decide; ci prevenirea delictelor de acelaşi fel."[1] Iar în Pennsylvania, Buxton afirma că principiile lui Montesquieu şi Beccaria trebuia să dobândească acum „forță de axiome", „prevenirea crimelor fiind unicul scop al pedepsei"[2]. O pedeapsă nu este prin urmare aplicată pentru a şterge o crimă, ci pentru a transforma un vinovat (actual sau virtual); pedeapsa trebuie să conțină şi o anumită tehnică de corecție. Şi, în acest punct, Rush este foarte apropiat de juriştii reformatori - mai puțin, poate, metafora pe care o întrebuințează - atunci când afirmă: s-au inventat maşini care uşurează munca; cu atât mai mult ar trebui lăudat cel care ar găsi „metodele cele mai rapide şi mai eficiente de a readuce la cinste şi fericire partea cea mai vicioasă a omenirii şi de a extirpa o parte din viciul ce există"[3]. în sfârşit, modelele anglo-saxone, ca şi proiectele

1 W. Blackstone, *Commentaire sur le Code criminel d'Angleterre,* trad. fr. 1776, p. 19.

2 W. Bradford, *An Inquiry how far the Punishment of Death is Necessary in Pennsylvania,* 1793, p. 3.

3 B. Rush, *An Inquiry into the Effects of Public Punishments,* 1787, p. 14. Această idee, a unui aparat de transformat, poate fi întâlnită deja la Hanway, în proiectul său de „reformatoriu": „Ideea de azil şi ideea

legiuitorilor şi ale teoreticienilor recurg la procedee de singularizare a pedepsei: prin durata, natura, intensitatea şi felul în care e aplicată, pedeapsa trebuie să fie adaptată la caracterul individual şi la ce reprezintă acesta ca pericol pentru ceilalți. Sistemul pedepselor trebuie deschis variabilelor individuale, în schema lor generală, modelele mai mult sau mai puțin derivate din. Rasphuis din Amsterdam nu se aflau în contradicție cu ceea ce propuneau reformatorii. S-ar putea chiar crede, la o primă privire, că nu erau decât dezvoltarea — sau schițarea - acestora la nivel de instituții concrete.

Şi totuşi, disparitatea sare în ochi de cum se pune problema definirii acestei corecții individualizante. Diferența apare în procedura de accedere la individ, în modul prin care puterea punitivă îl poate influența, în instrumentele de care se foloseşte pentru a opera această transformare; în tehnologia pedepsirii, nu în fundamentul ei teoretic; în raportul pe care-1 stabileşte cu corpul şi cu sufletul, şi nu în felul de a se încadra în interiorul sistemului dreptului.

Să luăm metoda preconizată de reformatori. Punctul care constituie obiectul pedepsei, prin care-1 influențează pe individ? Reprezentările: reprezentarea intereselor, reprezentarea avantajelor, a dezavantajelor, a satisfacției şi insatisfacției proprii; şi dacă pedepsei i se întâmplă să pună stăpânire pe trup, să-i aplice tehnici cu nimic inferioare supliciilor, faptul acesta se petrece numai în măsura în care corpul este - pentru condamnat şi pentru spectatori - un obiect al reprezentării. Instrumentul cu care se acționează asupra reprezentărilor? Alte reprezentări sau, mai precis, cupluri de idei (crimă -pedeapsă, avantaj imaginat al crimei - dezavantaj perceput al pedepselor); aceste împerecheri nu pot funcționa decât în regim de publicitate: scene punitive care le dovedesc sau le consolidează în ochii tuturor, discursuri care le fac să circule, revalorizând clipă de clipă jocul semnelor. Rolul criminalului în derularea pedepsei este acela de a reintroduce, de față cu codul şi cu crimele, prezența reală a semnificatului, adică a acelei

de răufăcător sunt incompatibile; dar să încercăm să facem din închisoare un reformatoriu autentic şi eficace, în loc să mai fie, ca atâtea altele, o şcoală a viciului" *(Defects of Police,* p. 52).

pedepse care, conform codului, trebuie să fie automat asociată unei anumite infracţiuni. Producând din abundenţă şi în chip manifest acest semnificat, reactivând în felul acesta sistemul semnificant al codului, făcând să funcţioneze ideea de crimă ca un semn punitiv - iată cum se achită răufăcătorul de datoria sa către societate, îndreptarea individuală trebuie deci să asigure procesul de recalificare a individului ca subiect de drept, prin întărirea sistemelor de semne şi a reprezentărilor pe care acestea le pun în circulaţie.

Aparatul penalităţii corective acţionează într-un cu totul alt mod. Punctul de aplicare al pedepsei nu-1 constituie reprezentarea, ci corpul, timpul, gesturile şi activităţile de zi cu zi; şi sufletul, dar numai în măsura în care acesta e sediu al obişnuinţelor. Corpul şi sufletul, ca principii ale comportamentului, formează elementul propus acum intervenţiei punitive. Mai curând decât o artă a reprezentărilor, aceasta trebuie să se întemeieze pe o manipulare calculată a individului: „Orice crimă îşi are vindecarea în influenţarea fizică şi morală"; pentru determinarea pedepselor, trebuie deci „să cunoaştem principiul senzaţiilor şi al simpatiilor ce se produc în sistemul nervos"[1], în ce priveşte instrumentele folosite, nu mai sunt jocuri ale reprezentării cele pe care le consolidezi şi le propagi; ci forme de coerciţie, scheme de constrângere aplicate şi repetate. Exerciţii, nu semne: orare, programe, mişcări obligatorii, activităţi regulate, reflecţie solitară, muncă în comun, tăcere, atenţie, ascultare, obiceiuri sănătoase. Şi, până la urmă, ceea ce se încearcă să se reconstituie prin această tehnică de corecţie nu este atât subiectul de drept, care se află prins în jocul de interese fundamentale ale pactului social; ci subiectul ascultător, individul supus unor obişnuinţe, reguli, ordine, unei autorităţi ce se exercită fără întrerupere în jurul şi asupra lui, şi pe care trebuie să-1 lase să funcţioneze în mod automat în el. Două feluri, prin urmare, total diferite de a reacţiona la infracţiune: reconstituirea subiectului juridic al

1 B. Rush, *An Inquity into the Effects of Public Punishments,* 1787, p. 13.

pactului social sau formarea unui subiect supus, pliat pe forma deopotrivă generală şi detaliată a unei puteri oarecare.

Toate acestea nu ar da, poate, decât o diferenţă cu totul speculativă - în ambele cazuri nefiind, la urma urmei, vorba decât de formarea unor indivizi supuşi —, dacă penalitatea „coercitivă" n-ar antrena cu ea câteva consecinţe capitale. Dresarea conduitei prin ocuparea deplină a timpului, dobândirea de deprinderi, constrângerile asupra corpului implica un raport cu totul aparte între cel pedepsit şi cel care pedepseşte. Raport ce nu face doar inutilă dimensiunea de spectacol: o exclude.[1] Agentul pedepsirii trebuie să exercite o putere totală pe care nici un terţ nu poate veni să o perturbe; individul de corijat trebuie să fie total învăluit în puterea ce se exercită asupra lui. Imperativ al secretului. Şi, prin urmare, autonomie fie doar şi relativă a acestei tehnici de pedepsire: ea va trebui să-şi aibă propriul mecanism, propriile reguli, propriile tehnici, propriul mod de cunoaştere; va trebui să-şi fixeze propriile norme şi să decidă ea însăşi în privinţa propriilor rezultate: discontinuitate sau, oricum, specificitate faţă de puterea judiciară care declară vinovăţia şi fixează limitele generale ale pedepsei. Or, aceste doua consecinţe - secret şi autonomie în exercitarea puterii punitive - sunt exagerate pentru o teorie şi o politică a penalităţii ce-şi propunea două obiective: să-i facă pe toţi cetăţenii să ia parte la pedepsirea inamicului social; să determine ca exercitarea puterii punitive să fie întru totul adecvată şi transparentă legilor ce-o delimitează în mod public. Nişte pedepse secrete şi necodificate legislativ, o putere punitivă ce se exercită în umbră după criterii şi cu instrumente care scapă oricărui control - toată strategia reformei riscă să fie, în felul acesta, compromisă. După pronunţarea sentinţei, se constituie o autoritate ce duce cu gândul la cea exercitată de vechiul sistem. Puterea care aplică pedepsele ameninţă să fie tot atât de despotică şi arbitrară ca puterea care le hotăra odinioară. In ansamblu, divergenţa este următoarea: cetate punitivă sau instituţie coercitivă? De o parte, funcţionarea puterii

1 Cf. criticile lui Rush la adresa spectacolelor punitive, în special a acelora pe care le imaginase Dufriche de

Valaze, *An Inquiry into the Effects of Public Punishments,* 1787, pp. 5-9.

penale repartizată în întregul spațiu social; prezentă pretutindeni ca scenă, spectacol, semn, discurs; lizibilă ca o carte deschisă; operând printr-o recodificare permanentă a spiritului cetățenilor; asigurând reprimarea crimei prin obstacolele puse în calea ideii de crimă; acționând în mod invizibil şi inutil asupra „fibrelor cele moi ale creierului", cum spunea Servan. O putere punitivă care circulă prin toată rețeaua socială e activă în fiecare dintre punctele rețelei şi sfârşeşte prin a nu mai fi percepută ca putere a unora asupra altora, ci ca reacție nemijlocită a tuturor față de fiecare în parte. De cealaltă parte, o funcționare compactă a puterii punitive: o preocupare meticuloasă pentru corpul şi timpul celui vinovat, o încadrare a gesturilor şi a modului de a se comporta ale acestuia de către un sistem de autoritate şi cunoaştere; o ortopedie concertată, aplicată vinovaților cu scopul de a-i îndrepta individual; o gestionare autonomă a acestei puteri, care se izolează atât de corpul social, cât şi de puterea judiciară propriu-zisă. Ceea ce se inaugurează prin apariția închisorii este instituționalizarea puterii de a pedepsi sau, mai exact: va fi oare mai sigură puterea de a pedepsi (având obiectivul strategic pe care şi 1-a fixat la sfârşitul secolului al XVIII-lea: reducerea ilegalismelor populare) ascunzându-se într-o funcție socială generală, în „cetatea punitivă", sau învestindu-se într-o instituție coercitivă, în spațiul închis al „reformatoriului"?
Oricum, se poate spune că, la sfârşitul secolului al XVIII-lea, ne aflăm în prezența a trei modalități de a organiza puterea punitivă. Prima este cea aflată încă în exercițiu şi care se sprijinea pe vechiul drept monarhic. Celelalte se referă, ambele, la o concepție preventivă, utilitară, corectivă a unui drept de a pedepsi ce aparține întregii societăți; dar ele diferă foarte mult una de cealaltă la nivelul dispozitivelor pe care le propun. Schematizând masiv, se poate spune că, în dreptul monarhic, pedepsirea este un ceremonial de suveranitate; care utilizează stigmatele rituale ale răzbunării, pe care le aplică asupra corpului condamnatului; pedeapsa desfăşoară sub privirile spectatorilor un efect de teroare cu atât mai intens cu cât mai bruscă, mai arbitrară şi aflată permanent deasupra propriilor legi este prezența fizică a suveranului şi a puterii lui. în proiectul juriştilor reformatori, pedeapsa este o procedură de

recalificare a indivizilor ca subiecți de drept; ea utilizează nu stigmate, ci semne, ansambluri codificate de reprezentări cărora scena pedepsei trebuie să le asigure circulația cea mai rapidă şi acceptarea cea mai universală cu putință. în sfârşit, în proiectul de instituție carcerală care se elaborează, pedeapsa este o tehnică de constrângere a indivizilor; ea aplică procedee de dresare a corpului - nu semne -, cu urmele pe care acestea le lasă, sub forma deprinderilor, în comportament; ceea ce presupune organizarea unei puteri specifice de gestionare a pedepsei. Suveranul cu forța sa, corpul social, aparatul administrativ. Stigmatul, semnul, urma. Ceremonia, reprezentarea, exercițiul. Inamicul nimicit, subiectul de drept în curs de recalificare, individul supus unei constrângeri nemijlocite. Corpul torturat, mintea căreia îi sunt manipulate reprezentările, corpul dresat: iată trei serii de elemente ce caracterizează cele trei dispozitive care s-au înfruntat în ultima jumătate a secolului al XVIII-lea. Ele nu pot fi nici reduse la teorii ale dreptului (deşi le verifică), nici identificate cu aparate de stat sau instituții (deşi acestea se bazează pe ele), nici derivate din opțiuni morale (deşi îşi găsesc justificarea în ele). Sunt modalități de exercitare a puterii de a pedepsi. Trei tehnologii de putere.
Problema este, în acest caz, următoarea: cum se face că a treia a fost cea care s-a impus până la urmă? Cum s-a substituit modelul coercitiv, corporal, solitar, secret al puterii punitive modelului reprezentativ, scenic, semnificant, public, colectiv? De ce exercițiul fizic al pedepsirii (care nu este totuna cu supliciul) a luat, împreună cu închisoarea care îi e suportul instituțional, locul jocului social al semnelor de pedeapsă şi al sărbătorii locvace care le făcea

să circule?

Note

I Ecaterina II cea Mare, împărătească a Rusiei (1762-1796). Autocrată convinsă, protectoare a numeroşi filosofi şi artişti francezi.
II Iosif II, împărat al Austriei (1765-1790). Despot luminat.
III Veche provincie a Franţei, aparţinând, din secolul al XH-lea, Spaniei, reintegrată în regatul Franţei abia în 1659. Având capitala la Perpignan, ea se întinde de-a lungul Pirineilor Orientali.

[redacted]

IV în original: *lettres de cachet.* Scrisori închise, iscălite de rege (de fapt, de cele mai multe ori, de mâna unui secretar al acestuia, atât de mare era, zilnic, numărul lor) şi pecetluite cu sigiliul regal, care conţineau ordinul regelui de a întemniţa, interna sau exila o persoană. *Les lettres de grand cachet* erau solicitate de intendenţii regali; cele numite *de petit cachet* erau puse la dispoziţia familiilor pentru ca acestea să poată soluţiona, în ceea ce-i privea pe anumiţi membri ai lor, cazuri pe care le socoteau scandaloase. Procedura era de a adresa o cerere regelui, care ordona unui intendent efectuarea unei anchete. Simbol al absolutismului monarhic, care nu făcea însă decât să se sprijine, dându-le curs, pe cereri, reclamaţii şi delaţiuni rămase secrete şi venite de jos, din rândurile populaţiei, aceste mandate regale de întemniţare au cunoscut, în secolul al XVIII-lea, o extraordinară înflorire şi au provocat nenumărate proteste. Marchizul de Sade a fost unul dintre „beneficiarii" celebri ai acestei proceduri arbitrare, pe care Adunarea Constituantă a abolit-a în 1790. „Scrisoarea regală de întemniţare urcă de jos în sus (sub formă de cerere) înainte de a coborî treptele aparatului de putere sub forma unui ordin purtând sigiliul regal. Ea este instrumentul unui control local şi, ca să mă exprim astfel, capilar" (Michel Foucault, *Resume des cours, 1970-1982,* Julliard, Paris, 1989, p. 42. A se vedea, de asemenea, culegerea *Le desor-dre des familles. Lettres de cachet des Archives de la Bastille. Presente par Arlette Farge et Michel Foucault,* Collection „Archives", Gallimard-Julliard, Paris, 1982.
V Jean Bouhier (1673-1746). Magistrat şi erudit francez, preşedinte al Parlamentului din Dijon. A ţinut un salon şi a avut o bibliotecă în care, din ordinul regelui, trebuia depus un exemplar din toate lucrările ce vedeau lumina tiparului în Franţa.
VI Tiran al cetăţii Agrigentum (aprox. 570-554 î.Cr.), despre care se povesteşte că-şi ardea victimele într-un taur de aramă.
VII Gent/Gand: port belgian, în Flandra Orientală, vechi şi important centru manufacturier şi artistic.
VIII Aalst/Alost: oraş belgian în Flandra Orientală.
IX Jonas Hanway (1712-1786). Filantrop englez. A călătorit mult în Rusia şi Persia, după care, la 38 de ani, s-a retras din afaceri şi a început să se intereseze de problemele sociale. împreună cu Sir John Fielding întemeiază Marine Society, ce urmărea atragerea de recruţi pentru marină. A ajutat la înfiinţarea spitalului Magdalen şi la reformarea spitalului Foundlin.
X John Howard (1726-1790). Filantrop englez. Şi-a consacrat întreaga viaţă ameliorării sistemului penitenciar. Este autorul mai multor lucrări, dintre care se cer amintite *The State ofthe Prisons in England and Wales* şi *Historical Remarks and Anecdotes on the Castle of the Bastille.*
XI Sistemul penitenciar pennsylvanian prevede izolarea celulară completă a deţinuţilor, atât pe timpul zilei, cât şi pe timpul nopţii. Susţinut, încă din 1790, de Franklin, acest sistem a fost experimentat pentru prima oară la Philadelphia (capitala statului Pennsylvania), în 1826, şi a fost introdus în Franţa începând din 1875, o dată cu construirea sau reconstruirea unor mari stabilimente penitenciare precum închisorile Sânte (1867), cu 1 400 de celule, Fresnes (1899), cu 2 500 de celule, Petite-

Roquette (destinată femeilor). Istoricii nu privesc ca pe o întâmplare faptul că reformele penitenciare au venit din Statele Unite ale Americii, şi în special din Pennsylvania. în 1681, William Penn a primit teritoriul viitorului stat american, care urma să-i poarte numele, în proprietate de la Coroana britanică şi a făcut din el un refugiu împotriva intoleranţei religioase europene, instaurând un regim democratic care a atras mulţi coloni de cele mai diferite origini: germani, olandezi, englezi (quakeri), scoţieni, irlandezi, francezi (hughenoţi). Astfel că, în scurt timp, Philadelphia, capitala acestei colonii, a devenit un important şi prosper centru economic, comercial şi cultural care a participat activ la mişcarea insurecţională, adăpostind primele congrese (1774, 1775), Declaraţia de Independenţă fiind semnată aici, pe 4 iulie 1776. S-a impus ca un oraş antisclavagist, puritan şi conservator.
XII Quakerii sunt membrii unui grup religios de tradiţie protestantă numit „Societatea Prietenilor". Termenul sub care s-au făcut cunoscuţi este o poreclă provenită de la întemeietorul grupului, George Fox, care îl implorase pe judecătorul Bennet „să-1 onoreze pe Dumnezeu şi să se cutremure (în engleză: *to quake)* dinaintea Cuvântului divin". Fox a început să-şi predice doctrina în 1647, legiuitorul grupului fiind Robert Penn, iar unicul lui teolog, Robert Barclay. Născută dintr-o revoltă îndreptată împotriva abuzurilor de ritualism, dogmatism şi conformism ale Bisericii anglicane, mişcarea quakerilor profesează autoritatea supremă a luminii interioare a Sfântului Duh,

negarea sfintelor taine, abolirea serviciului divin strict în favoarea sacerdoţiului universal, extins şi la femei. Adversari ai teoriei corupţiei incurabile a omului în urma păcatului originar, quakerii contestă ideile lui Calvin cu privire la predestinarea absolută, har şi justificarea exclusiv prin credinţă. Puritatea lor morală remarcabilă, solidaritatea, distanţa totală faţă de puterea politică şi pacifismul absolut i-au făcut în scurtă vreme incomozi şi indezirabili, ceea ce a dus la nenumărate persecuţii în Anglia şi America. William Penn a obţinut din partea Coroanei britanice concesionarea unui vast teritoriu în nord-estul Americii (actuala Pennsylvania), unde a instalat o democraţie religioasă, utopie care nu a durat multă vreme. Quakerii s-au făcut remarcaţi prin opere filantropice ieşite din comun. Astfel, în secolul al XlX-lea, ei au participat activ la luptele pentru abolirea sclaviei, au fost neobosiţi în teritoriile devastate de primul război mondial, în 1945 s-au instalat între ruinele Berlinului, pentru ca, în deceniul şapte al secolului XX, să-şi manifeste solidaritatea cu Vietnamul. De-a lungul întregii lor istorii, quakerii au făcut dovada unui acut simţ al urgenţei în caz de catastrofă. Această mişcare aparţinând aripii mistice a protestantismului s-a aflat aproape tot timpul, pe plan social, în avangarda progresului, mai ales în ce priveşte pedagogia.

Partea a treia DISCIPLINA

_ Capitolul I CORPURILE DOCILE

, *it* J

Iată înfăţişarea ideală a soldatului, aşa cum mai continua ea să fie zugrăvită la începutul secolului al XVII-lea. Soldatul este, înainte de toate, cineva care poate fi recunoscut de la distanţă; poartă semne: semnele naturale ale energiei şi curajului, ca şi însemnele mândriei; corpul este blazonul forţei şi al vitejiei lui; şi dacă este adevărat că trebuie să deprindă meseria armelor încetul cu încetul - în principal luptând -, manevrele (ca mersul) ori ţinuta (ca poziţia capului) ţin în bună măsură de o retorică somatică a onoarei: „Semnele după care pot fi recunoscuţi cei mai apţi pentru această meserie sunt indivizii ageri şi vioi, cu capul drept, cu pieptul scos înainte, umerii laţi, braţele lungi, degetele puternice, fără burtă, pulpele groase, gambele zvelte şi picioarele osoase, dat fiind că un om de asemenea talie nu are cum să nu fie iute şi puternic"; ajuns lăncier, soldatul „va trebui să meargă cu pas cadenţat pentru a avea cât mai multă graţie şi gravitate cu putinţă, căci Lancea este o armă demnă de respect şi care merită să fie purtată cu o atitudine gravă şi temerară"[1]. A doua jumătate a secolului al XVIII-lea: soldatul a devenit ceva ce se fabrică; dintr-o plămadă informă, dintr-un corp inapt a fost obţinută maşina de care este nevoie; ţinuta devine din ce în ce mai lucrată; treptat, o constrângere calculată parcurge fiecare parte a corpului, o ia în stăpânire, supune ansamblul, îl face permanent disponibil şi se prelungeşte, pe nesimţite, în automatismul

şi 7.

1 L. de Montgommery, *La Mitice frangaise,* ediţia din 1636, pp. 6

deprinderilor; pe scurt, „ţăranul a fost izgonit" şi i s-a dat „chipul soldatului"[1]. Recruţii sunt învăţaţi „să ţină capul sus şi drept; să stea drepţi fără să îndoaie spinarea, să împingă abdomenul în faţă, să-şi bombeze pieptul şi să-şi îndrepte spatele; şi, ca să se obişnuiască, li se va da această poziţie lipin-du-i de un zid, astfel încât călcâiele, pulpele gambelor, umerii şi mijlocul să fie lipite de zid, ca şi dosul mâinilor, răsucind braţele spre în afară, fără să le îndepărteze de corp... tot la fel vor fi învăţaţi să nu se uite niciodată în jos, ci să-i privească drept în faţă pe cei prin faţa cărora trec... să rămână nemişcaţi în aşteptarea ordinului, fără să-şi mişte capul, mâinile sau picioarele... în sfârşit, să calce cu pas hotărât, cu genunchii întinşi, cu vârfurile întoarse în jos şi înspre afară"[2].

în decursul epocii clasice, a avut loc o adevărată descoperire a corpului ca obiect şi scop al puterii. Pot fi cu mare uşurinţă găsite indicii ale marii atenţii acordate atunci corpului - corpului manipulat, modelat, dresat, corp ce se supune, răspunde, care capătă abilitate sau a cărui forţă creşte. Marea carte despre Omul-maşină a fost scrisă simultan în două registre: cel anatomo-metafizic, ale cărui prime pagini fuseseră redactate de Descartes şi pe care medicii şi filosofii l-au dus mai departe; şi registrul tehnico-politic, alcătuit dintr-un întreg corpus de regulamente militare, şcolare, aplicate în aziluri, ca şi din procedee empirice şi bine gândite, în scopul controlării sau îndreptării operaţiunilor executate de corp. Două registre foarte

diferite, dat fiind că într-unui era vorba de supunere şi folosire, iar în celălalt de funcţionare şi explicare: corp util şi corp inteligibil. Totuşi, între unul şi celălalt, puncte de contact. *Omul-maşină al* lui La Mettrie[1] este în acelaşi timp o reducţie materialistă a sufletului şi o teorie generală a dresajului, în centrul cărora se găseşte noţiunea de „docilitate" ce reuneşte corpul analizabil şi corpul manipulabil. Docil este corpul care poate fi supus, utilizat, transformat şi perfecţionat. Celebrele automate nu erau, în ce le priveşte, doar o modalitate de a ilustra organismul; erau şi nişte marionete politice, modele de

1 Ordonanţa din 20 martie 1764.

2 *Ibid.*

putere la scară redusă: obsesie a lui Frederic[11], rege meticulos al mecanismelor miniaturale, al regimentelor bine dresate şi al lungilor exerciţii.

Ce aduc, prin urmare, atât de nou schemele de docilitate faţă de care secolul al XVIII-lea a manifestat atâta interes? Nu se întâmplă, fireşte, pentru prima oară ca tocmai corpul să facă obiectul unor investiţii atât de imperioase şi de presante; în orice tip le societate, corpul este prins înăuntrul unor puteri foarte stricte, care îl supun la constrângeri, interdicţii şi obligaţii. Cu toate acestea, mai multe lucruri sunt noi în cazul acestor tehnici, în primul rând, scara la care se efectuează controlul: nu mai este vorba de tratarea corpului în masă, în bloc, ca şi cum ar fi vorba de o unitate indisociabilă, ci de a-1 lucra cu de-amănuntul; de a exercita asupra lui o constrângere subtilă, de a asigura puncte de contact chiar la nivelul mecanicii - mişcări, gesturi, atitudini, rapiditate: putere infinitezimală desfăşurată asupra corpului activ. în al doilea rând, obiectul controlului: nu mai sunt avute în vedere elementele semnificative ale conduitei sau limbajul corpului, ci economia, eficienţa mişcărilor, organizarea lor internă; constrângerea are acum în vedere mai curând forţele decât semnele; singura ceremonie cu adevărat importantă este aceea a exerciţiului. în sfârşit, modalitatea de control, care presupune o coerciţie neîntreruptă, constantă, preocupată mai curând de procesele activităţii decât de rezultatul acesteia, şi care acţionează conform unei codificări ce cartografiază cât mai amănunţit timpul, spaţiul, mişcările. Metodele acestea care permit supravegherea minuţioasă a operaţiunilor executate de corp, care asigură aservirea constantă a forţelor acestuia şi le impun un raport de docilitate-utilitate, constituie ceea ce putem numi „tipuri de disciplină". Multe dintre procedeele disciplinare existau încă de multă vreme — în mănăstiri, oştire, ca şi în ateliere. Insă abia în decursul secolelor al XVII-lea şi al XVIII-lea au devenit formele de disciplină formule generale de dominaţie. Ele diferă de sclavie, dat fiind că nu se mai întemeiază pe un raport de posesie asupra corpurilor; putem vorbi chiar de eleganţa disciplinei de a renunţa la un astfel de raport costisitor şi violent, reuşind să obţină efecte de utilitate cel puţin la fel de mari. Diferite, în acelaşi timp, şi de sistemul domestic al servitutii,

care este un raport de dominaţie constant, global, masiv, neanalitic, nelimitat şi stabilit sub forma voinţei unice a stăpânului, a „poftei" acestuia. Diferite de vasalitate, care este un raport de supunere ultracodificat, dar la distanţa şi care priveşte nu atât operaţiunile executate de corp, cât produsele muncii şi semnele rituale de supunere. Diferite, în sfârşit, şi de ascetismul şi formele de „disciplină" de tip monastic, ce au mai mult funcţia de a asigura renunţarea decât sporirea utilităţii şi care, chiar dacă implică ascultarea de un altul, au ca principal scop creşterea controlului fiecăruia asupra propriului trup. Momentul istoric al apariţiei formelor de disciplină este momentul în care ia naştere o artă a corpului omenesc ce nu urmăreşte numai perfecţionarea deprinderilor, nici doar accentuarea aservirii acestuia, ci formarea unui raport care, prin intermediul aceluiaşi mecanism, să-1 facă să fie cu atât mai ascultător cu cât este mai util, şi invers. Se constituie aşadar o politică a constrângerilor ca travaliu asupra corpului, o manipulare calculată a elementelor, gesturilor şi comportamentelor acestuia. Corpul uman

este introdus într-o maşinărie de putere care-1 examinează, îl dezarticulează şi-1 recompune. O „anatomie politică", ce este totodată şi o „mecanică a puterii", este pe punctul de a se naşte, ea defineşte modul în care se poate pune stăpânire pe corpul altora, nu doar pentru a-1 face să execute ceea ce dorim noi, ci pentru ca el să opereze cu tehnicile şi conform rapidității şi eficienței dinainte stabilite. Disciplina fabrică în felul acesta corpuri supuse şi exersate, corpuri „docile". Disciplina sporeşte forțele corpului (în termeni economici de utilitate) şi diminuează aceleaşi forțe (în termeni politici de aservire). Pe scurt: disociază puterea de corp; face, pe de o parte, din putere o „aptitudine", o „capacitate" pe care caută să o dezvolte; şi inversează, pe de altă parte, energia, forța care ar putea rezulta din aceasta, transformând-o într-un raport de supunere strictă. Dacă exploatarea economică separă forța de produsul muncii, despre constrângerea disciplinară se poate spune că stabileşte la nivelul corpului relația coercitivă dintre o aptitudine majorată şi o dominare intensificată.

„Inventarea" acestei noi anatomii politice nu trebuie privită ca o descoperire ivită pe neaşteptate. Ci ca o puzderie de

procese adesea minore, de origini diferite, risipite ca localizare, care se amestecă, se repetă, se imită şi se sprijină unele pe altele, se deosebesc după domeniile de aplicare, devin convergente, schițând încetul cu încetul epura unei metode generale. Pot fi întâlnite foarte de timpuriu operând în colegii; ceva mai târziu, în şcolile elementare; s-au infiltrat în mod progresiv în spațiul azilelor; şi, în câteva zeci de ani, au restructurat organizarea militară. Uneori, au migrat cu mare viteză dintr-un loc într-altul (între armată şi şcolile cu caracter tehnic, colegii şi licee), alteori lent şi în chip ceva mai discret (militarizarea insidioasă a marilor ateliere). De fiecare sau aproape de fiecare dată însă ele s-au impus, răspunzând la necesități de conjunctură: aici o inovație industrială, dincolo recrudescența anumitor boli endemice, în altă parte inventarea puştii ori victoriile militare ale Prusiei. Ceea ce nu le-a împiedicat să se înscrie în ansamblul unor transformări generale şi de esență pe care va trebui să încercăm să le surprindem.

Nu ne propunem să trasăm aici istoria diferitelor instituții disciplinare în ce poate avea fiecare mai specific. Ci doar să identificăm, dintr-o serie de exemple, acele tehnici de bază care, de la o instituție la alta, s-au generalizat cel mai repede. Tehnici întotdeauna minuțioase, infime adesea, dar care au importanța lor: dat fiind că definesc un anumit mod de învestire politică detaliată a corpului, o nouă „microfizică" a puterii; şi având în vedere că nu au încetat, din secolul al XVII-lea şi până azi, să cucerească domenii din ce în ce mai vaste, ca şi cum ar tinde să acopere întregul câmp social. Mici şiretlicuri cu o mare putere de propagare, sistematizări abile, aparent nevinovate, însă profund suspicioase, dispozitive ascultând de economii interne de nemărturisit sau vizând constrângeri lipsite de glorie - acestea sunt totuşi cele care au determinat mutația suferită de regimul punitiv în zorii epocii contemporane. Descrierea lor va implica insistența plictisitoare asupra detaliilor şi atenția mărită acordată amănuntelor: căutarea, în spatele unor figuri dintre cele mai lipsite de importanță, nu a unui sens, ci a unei precauții; reînscrierea lor nu doar în coeziunea unui mod de funcționare, ci şi în coerența unei tactici. Viclenii nu atât ale marii rațiuni, ce nu-şi încetează lucrul nici în somn şi dă fără încetare sens nesemnificativului, cât ale

atentei „rele-voințe", ce nu lasă nimic deoparte. Disciplina este o anatomie politică a detaliului.

Pentru a-i pune în gardă pe cei nerăbdători, să ne amintim cele spuse de Mareşalul de Saxa[111]: „Cu toate că cei care se ocupă de amănunte trec drept nişte inşi limitați, mi se pare totuşi că această parte e esențială, pentru că e temelia şi pentru că este cu neputință să înalți vreun

edificiu sau să pui bazele vreunei metode fără sa-i cunoşti principiile. Nu este de ajuns să-ţi placă arhitectura. Trebuie să ştii şi cum se taie piatra."[1] Ar fi de scris o întreagă istorie a acestei „tăieri a pietrelor" - istorie a raţionalizării utilitare a detaliului prin contabilitate morală şi control politic. Nu epoca clasică a inaugurat-o; ea a accelerat-o, i-a modificat scara, a dotat-o cu instrumente de precizie şi poate i-a găsit ecouri în calculul infinitezimal sau în zugrăvirea celor mai subtile caractere ale fiinţelor naturale. Oricum, „detaliul" reprezenta încă de multă vreme o categorie a teologiei şi a ascetismului: fiecare amănunt este important, dat fiind că, în ochii lui Dumnezeu, nici o imensitate nu este mai mult decât un amănunt, dar că nimic din tot ce există nu este îndeajuns de mic ca să nu fi fost voit de una din voinţele sale singulare. în această mare tradiţie a eminenţei detaliului îşi va afla cu uşurinţă locul toată scrupulozi-tatea educaţiei creştine, a pedagogiei şcolare sau militare şi, la urma urmei, a tuturor formelor de dresaj. Pentru omul disciplinat, ca şi pentru cel credincios, nici un amănunt nu este indiferent, dar nu atât prin sensul pe care acestea l-ar ascunde, cât prin suprafaţa de contact pe care ele o constituie pentru puterea care vrea să le ia în stăpânire. Pe deplin grăitor, marele imn închinat „lucrurilor mărunte" şi eternei lor importanţe de către Jean-Baptiste de La Salle[IV], în al său *Trăite sur Ies obli-gations des freres des Ecoles chretiennes,* în care o adevărată mistică a cotidianului se întâlneşte cu disciplina minusculului. „Cât e de periculos să nu dăm atenţie lucrurilor mărunte! Este un gând cât se poate de mângâietor pentru un suflet ca al meu, prea puţin înclinat spre fapte mari, să-mi dau seama că preocuparea pentru lucrurile mărunte poate, printr-o

1 Mareşalul de Saxa, *Mes reveries,* voi. I, „Avant-propos", p. 5.

evoluţie nevăzută, să-1 înalţe pe om până la sfinţenia cea mai desăvârşită: pentru că lucrurile mici sunt cele ce poruncesc celor mari... Lucruri mărunte, se va spune, vai, Doamne, oare ce lucru mare putem face noi, creaturi slabe şi muritoare ce suntem, pentru tine? Lucruri mărunte! Dar, dacă cele mari ne-ar sta dinainte, le-am putea noi oare împlini? Nu le-am socoti oare dincolo de puterile noastre? Lucruri mărunte! Dar dacă sunt pe placul lui Dumnezeu, şi le acceptă ca pe nişte lucruri mari? Lucruri mici! Le-am încercat? Le numim astfel din experienţă? Lucruri mărunte! Ne facem vinovaţi dacă, privindu-le în felul acesta, nu le vom da importanţă? Lucruri mărunte! Şi totuşi, ele au dat naştere, în timp, marilor sfinţi. Da, lucruri mărunte! Dar mari cauze, mari sentimente, mare fervoare, mare ardoare şi, prin urmare, mari merite, mari comori, mari recompense."[1] Minuţia regulamentelor, privirea scrupuloasă a inspecţiilor, punerea sub control a celor mai neînsemnate zone ale vieţii şi corpului vor oferi în scurtă vreme, în cadrul şcolii, al cazărmii, al spitalului şi al atelierului un conţinut laicizat, o raţionalitate economică şi tehnică acestui calcul mistic al infimului şi al infinitului. Iar o Istorie a Detaliului în secolul al XVIII-lea, aşezată sub semnul lui Jean-Baptiste de La Salle, cu tangenţe leibniziene şi buffoniene, trecând prin Frederic II, străbătând pedagogia, medicina, tactica militară şi economia, trebuia să ajungă până la omul care visase, la sfârşitul secolului, să devină un nou Newton, dar nu al imensităţii cereşti ori al maselor planetare, ci al „micilor corpuri", al micilor mişcări, al micilor acţiuni; la omul care i-a răspuns lui Monge[V] („Nu exista decât o singură lume de descoperit"): „Ce mi-a fost dat să aud? Dar lumea amănuntelor, cine s-a gândit vreodată la această lume cu totul aparte? Eu am crezut în ea încă de la vârsta de cincisprezece ani. M-am ocupat atunci de ea, şi amintirea ei trăieşte în mine ca o idee fixă ce nu mă părăseşte nici o clipă... Această altă lume este cea mai importantă dintre toate cele de a căror descoperire eram mândru: când mă gândesc la ea, mi se strânge

1 J.-B. de La Salle, *Trăite sur Ies obligations des freres des Ecoles chretiennes,* ediţia din 1783, pp. 238-239.

sufletul."[1] Nu el a fost cel care a descoperit-o; dar se ştie că a făcut totul ca s-o organizeze; şi că a dorit să se înconjoare cu un dispozitiv de putere care să-i permită observarea până şi a celui mai mărunt

eveniment de pe cuprinsul statului pe care-1 guverna; voia, prin riguroasa disciplină pe care o impusese, „să cuprindă ansamblul acestei vaste maşini, fără ca nici cel mai mic detaliu să nu-i poată scăpa"[2].

O observare minuţioasă a detaliului şi, în acelaşi timp, o includere în calculul politic a acestor lucruri mărunte, în vederea supravegherii şi a utilizării oamenilor, câştigă treptat teren, de-a lungul epocii clasice, aducând cu sine un întreg arsenal de tactici, un întreg corpus de procedee şi de cunoştinţe, descrieri, reţete şi date. Din toate aceste amănunte s-a născut, fără îndoială, omul umanismului modern.[3]

Arta repartizărilor

Disciplina se ocupă înainte de toate de repartizarea indivizilor în spaţiu. în acest scop, ea recurge la mai multe tehnici.

1. Disciplina impune uneori *delimitarea,* specificarea unui loc separat de toate celelalte şi închis asupra lui însuşi. Loc protejat al monotoniei disciplinare. A existat marea „închidere" a vagabonzilor şi ticăloşilor; au mai existat însă şi altele, mai discrete, dar şi insidioase şi eficiente. Colegiile[VI]: încetul cu încetul, modelul mănăstirii se impune; internatul apare ca regimul de educare dacă nu cel mai frecvent, cu siguranţă cel mai perfecţionat; devine obligatoriu la Louis-le-Grand, când, după plecarea iezuiţilor^[1], acesta e transformat într-un colegiu-model.[4] Cazărmile: armata, această masă dezordonată, trebuie

1 E. Geoffroy Saint-Hilaire atribuie această declaraţie lui Bonaparte, în Introducerea la *Notions synthetiques et historiques de philosophie naturelle.*

2 J. -B. Treilhard, *Motifs du code d'instruction criminelle,* 1808, p. 14.

3 Mă voi opri la exemple din cadrul instituţiilor militare, medicale, şcolare şi industriale. Alte exemple ar mai fi putut fi extrase din sfere precum colonizarea, sclavajul, îngrijirile din primii ani de copilărie.

4 Cf. Ph. Aries, *L'Enfant et la familie,* 1960, pp. 308-313 şi G. Snyders, *La Pedagogie en France aux XVII" et XVIII' siecles,* 1965, pp. 35-41.

fixată; trebuie împiedicate jafurile şi violenţele; trebuie potoliţi oamenii locului, care nu privesc cu ochi buni trupele ce se mişcau din loc în loc; trebuie evitate conflictele cu autorităţile civile; oprite dezertările; controlate cheltuielile. Ordonanţa din 1719 prevede construirea mai multor sute de cazărmi, după modelul celor deja amenajate în sud; izolarea va fi strictă: „întregul ansamblu va fi împrejmuit şi închis cu un zid înalt de zece picioare, ce va înconjura pavilioanele la treizeci de picioare distanţă" - şi aceasta pentru a menţine trupele „în ordine şi disciplină şi pentru ca ofiţerul să poată răspunde"[1], în 1745, existau cazărmi în aproximativ 320 de oraşe; iar în 1775, capacitatea totală a acestora era estimată la circa 200 000 de oameni.[2] Pe lângă atelierele risipite pretutindeni, se dezvoltă şi mari spaţii manufacturiere™[1], în acelaşi timp omogene şi bine delimitate: mai întâi, manufacturile reunite, apoi, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, uzinele (forjele de la Chaussade ocupă întreaga peninsulă Medine, între Nievre şi Loire; ca să instaleze, în 1777, uzina de la Indret, Wilkinson amenajează, cu diguri şi rambleuri, o insulă de pe Loire; Toufait construieşte Le Creusot, în valea Charbonniere, căreia a trebuit să-i schimbe înfăţişarea, şi a instalat în perimetrul uzinei chiar şi locuinţe muncitoreşti); este o modificare de scară şi, în acelaşi timp, un nou tip de control. Uzina se înrudeşte în chip explicit cu mănăstirea, cu fortăreaţa, cu un oraş închis; paznicul „nu va deschide porţile decât la întoarcerea muncitorilor şi numai după ce va bate clopotul care anunţă reluarea lucrului"; un sfert de oră mai târziu, nimeni nu va mai avea dreptul să intre; la sfârşitul zilei, şefii de atelier au datoria să predea gărzii manufacturii cheile, şi aceasta va redeschide porţile[3]. Pe măsură ce forţele de producţie sunt tot mai mult concentrate, se pune problema extragerii unui maximum de avantaje şi a neutralizării inconvenientelor ce

1 *L'ordonnance militaire,* voi. XLI, 25 septembrie 1719. Cf. planşele nr. 5 şi 6.

2 Daisy, *Le Royaume de France,* 1745, pp. 201-209; Memoriu anonim din 1775 (Depozitul de război, 3689 f. 156). A. Navereau, *Le Logement et Ies ustensiles des gens de guerre de 1439* o *1789,* 1924, pp. 132-135.

3 *Projet de reglement pour l'acierie d'Amboise,* Arhivele naţionale, f. 12 1301.

rezultă din acest fapt (furturi, întreruperi ale lucrului, tulburări şi „comploturi"); în paralel cu problema protejării materialelor şi a utilajelor, se pune şi aceea a controlării forţelor de

muncă: „Ordinea şi liniştea ce trebuie păstrate impun ca toţi muncitorii să fie strânşi sub acelaşi acoperiş, astfel ca acela dintre asociaţi însărcinat cu conducerea manufacturii să poată preveni şi îndrepta abuzurile ce ar putea să apară în rândurile muncitorilor şi să le înăbuşe din faşă."[1]

2. Insă principiul „delimitării" nu este nici constant, nici indispensabil şi nici suficient în dispozitivele disciplinare. Acestea prelucrează spaţiul într-un mod mult mai suplu şi cu mai multă migală. Şi, în primul rând, conform principiului localizării elementelor sau al *cadrilajului.* Fiecare individ la locul său; şi, în fiecare amplasament, un individ. Trebuie evitate repartizările pe grupuri; trebuie desfăcute implantările colective; trebuie analizate pluralităţile confuze, masive ori mobile. Spaţiul disciplinar tinde să se împartă în tot atâtea parcele câte corpuri sau elemente de repartizat există. Trebuie anulate efectele repartizărilor neclare, dispariţia necontrolată a indivizilor, circulaţia lor difuză, îngrămădirea lor inutilizabilă şi periculoasă; tactică antidezertare, antivagabondaj, antia-glomerare. Se pune problema stabilirii prezenţelor şi a absenţelor, aceea de a şti unde şi cum pot fi găsiţi indivizii, de a instaura comunicaţii utile şi de a le întrerupe pe celelalte, de a putea supraveghea clipă de clipă purtarea fiecărui individ în parte, de a-1 putea evalua, sancţiona, a-i măsura calităţile şi meritele. Procedură deci pentru a cunoaşte, a stăpâni şi a utiliza. Disciplina organizează un spaţiu analitic.

Şi în acest caz, ea trimite la un vechi procedeu arhitectural şi religios: chilia de mănăstire. Deşi compartimentele pe care ea le fixează devin întru totul ideale, spaţiul formelor de disciplină continuă, de fapt, să rămână un spaţiu celular. Solitudinea necesară a corpului şi a sufletului postula un anumit ascetism: trebuie ca măcar din când în când ele să înfrunte ispitele şi poate chiar severitatea lui Dumnezeu. „Somnul este

1 Memoriu către rege, referitor la fabrica de pânză de corăbii din Angers, *in* V. Dauphin, *Recherches sur l'industrie textile en Anjou,* 1913, p. 199.

imaginea morţii, dormitorul este imaginea mormântului... chiar dacă dormitoarele sunt comune, paturile sunt totuşi în aşa fel rânduite şi se izolează cu atâta precizie cu ajutorul perdelelor, încât fetele pot să se trezească şi să se culce fără să se vadă între ele."[1] Dar aceasta nu este decât o formă încă foarte frustă.

3. Regula *amplasărilor funcţionale* va codifica, încetul cu încetul, în instituţiile disciplinare, un spaţiu pe care, de obicei, arhitectura îl lasă disponibil şi la îndemâna unor utilizări dintre cele mai diverse. Sunt definite locuri determinate care să răspundă nu numai necesităţii de a supraveghea, de a întrerupe comunicaţiile periculoase, ci şi aceleia de a crea un spaţiu util. Procesul este limpede observabil în spitale, şi mai ales în spitalele militare şi maritime. In Franţa, se pare că Rochefort[IX] a servit drept experiment şi model. Un port, şi cu atât mai mult un port militar, este, cu circuitele sale de mărfuri, de oameni înrolaţi de bunăvoie sau cu forţa, de marinari care se îmbarcă şi debarcă, de boli şi epidemii, un loc al dezertărilor, al contra-bandei, al contaminării: răscruce de amestecuri periculoase, intersecţie de trasee interzise. Spitalul maritim trebuie, aşadar, să ofere îngrijiri, dar tocmai de aceea el trebuie să fie un fil-tru, un dispozitiv care identifică şi cartografiază; el trebuie să asigure un control asupra acestei imense mobilităţi şi agitaţii, descompunând confuzia ilegalităţii şi a răului. Supravegherea medicală a bolilor şi a contaminărilor merge mână în mână cu o serie întreagă de alte controale: militar pentru dezertori, fiscal pentru mărfuri, administrativ pentru medicamente, raţii, dispariţii, vindecări, decese, simulări. De aici, necesitatea de a împărţi şi delimita spaţiul cu multă rigurozitate. Primele măsuri adoptate la Rochefort aveau în vedere mai mult lucrurile decât oamenii, mărfurile de valoare mai curând decât bolnavii. Organizarea supravegherii fiscale şi economice precedă tehnicile de ţinere sub observaţie medicală: localizarea medicamentelor în lăzi închise, registru cu utilizarea lor; ceva mai târziu, este pus la punct un sistem de verificare a

1 *Reglement pour la communaute des filles du Bon Pasteur, in* Dela-mare, *Trăite de Police,* cartea III, titlul V, p. 507. Cf. şi planşa nr. 9.

numărului real de bolnavi, a identităţii acestora, a unităţilor de care aparţin; sunt apoi reglementate plecările şi sosirile, bolnavii sunt obligaţi să rămână la ei în saloane; la fiecare pat, este afişat numele celui care-1 ocupă; fiecare individ care primeşte îngrijiri este înscris într-un registru pe care medicul este obligat să-1 consulte în timpul vizitei; mai târziu, vor urma izolarea contagioşilor, paturile separate. Puţin câte puţin, un spaţiu administrativ şi politic se organizează ca spaţiu terapeutic; acesta tinde să individualizeze corpurile, bolile, simptomele, vieţile şi morţile; constituie un tablou real al singularităţilor juxtapuse şi atent diferenţiate. Disciplina dă naştere unui spaţiu util din punct de vedere medical.

în uzinele care-şi fac apariţia la sfârşitul secolului al XVIII-lea, principiul „cadrilajului" individualizant se complică. Se pune atât problema distribuirii indivizilor într-un spaţiu în care aceştia să poată fi izolaţi şi reperaţi, cât şi aceea de a articula această repartizare la un aparat de producţie cu propriile lui exigenţe. In operaţia de împărţire a „posturilor", trebuie combinate repartizarea corpurilor, amenajarea spaţială a aparatului de producţie şi diversele forme de activitate. De acest principiu ascultă manufactura lui Oberkampf de la Jouy. Ea se compune dintr-o serie de ateliere individualizate pe fiecare mare tip de operaţii în parte: pentru imprimeri, pregătitorii planşelor pentru culoare, colorişti, retuşori, gravori, vopsitori. Clădirea cea mai mare, construită în 1791 de Toussaint Barre, are o sută zece metri în lungime şi trei etaje. Parterul este afectat aproape în întregime imprimării în bloc; conţine 132 de mese dispuse pe două rânduri de-a lungul sălii prevăzute cu 88 de ferestre; fiecare imprimer lucrează la o masă, cu „trăgătorul" său, însărcinat să prepare şi să întindă culorile. In total, 264 de persoane. La un capăt al fiecărei mese, un soi de rastel pe care muncitorul întinde, la uscat, pânza pe care tocmai a imprimat-o.[1] Parcurgându-se culoarul central al atelierului, se poate asigura o supraveghere în acelaşi timp generală şi individuală: pot fi constatate prezenţa, sârguinţa

1 Regulamentul fabricii din Saint-Maur, B.N. Ms. col. Delamare, *Manufactures* III.

muncitorului, calitatea muncii acestuia; muncitorii pot fi comparaţi între ei, pot fi clasificaţi după îndemânare şi după viteza de lucru; pot fi urmărite stadiile succesive ale procesului de fabricaţie. Toate aceste înserieri formează o grilă permanentă: confuziile se clarifică[1]: ceea ce vrea să însemne că producţia se divide şi că procesul muncii se articulează, pe de o parte, conform fazelor, stadiilor sau operaţiilor lui elementare, iar, pe de altă parte, după indivizii care-1 efectuează, după corpurile singulare care i se dedică: fiecare variabilă a acestei forţe - energia, promptitudinea, îndemânarea, constanţa - poate fi observată, deci caracterizată, evaluată, contabilizată şi raportată la fiecare agent al ei în parte. Astfel scoasă în evidenţă în chip perfect lizibil la toată seria de corpuri singulare, forţa de muncă poate fi analizată în unităţi individuale. Sub diviziunea procesului de producţie - şi în acelaşi timp cu ea - găsim la originea marii industrii descompunerea individualizantă a forţei de muncă; compartimentările spaţiului disciplinar le-au asigurat, adesea, şi pe una, şi pe cealaltă.

4. în cadrul disciplinei, elementele sunt interşanjabile, dat fiind că fiecare se defineşte prin locul pe care-1 ocupă într-o serie şi prin distanţa care-1 separă de celelalte elemente. Unitatea minimală nu este, prin urmare, nici teritoriul (unitate de dominaţie), nici locul (unitate de reşedinţă), ci poziţia: cea ocupată de un individ într-o clasare, punctul în care se intersectează un rând şi o coloană, intervalul din cadrul unei serii de intervale ce pot fi parcurse unele după altele. Disciplina - artă a rangului şi tehnică de transformare a configuraţiilor. Ea individualizează corpurile printr-o localizare ce nu le fixează, ci le repartizează şi le face să circule într-o reţea de relaţii.

Să luăm exemplul „clasei". în colegiile iezuiţilor, mai putea fi încă întâlnită o organizare

deopotrivă binară şi în masă; clasele, care puteau număra până la două sau trei sute de elevi, erau împărţite în grupe de câte zece; fiecare din aceste grupe,

1 Cf. cele spuse de La Metherie vizitând Le Creusot: „Clădirile pentru un atât de frumos stabiliment şi o atât de mare cantitate de lucrări diferite ar trebui să aibă o suprafaţă suficientă ca să nu se producă nici un fel de încurcături între muncitori în timpul lucrului" *(Journal de physique,* voi. XXX, 1787, p. 66).

cu decurionul ei, era plasată într-o tabără, cea romană sau cea cartagineză; fiecăreia dintre aceste decurii îi corespundea o decurie adversă. Forma generală era cea a războiului şi a rivalităţii; munca, învăţarea, clasificarea se desfăşurau sub forma întrecerii, prin înfruntarea dintre două armate; prestaţia fiecărui elev în parte se înscria în acest duel general; de ea depindeau victoria sau înfrângerea uneia dintre tabere; iar elevilor le era atribuit un loc ce corespundea funcţiei fiecăruia şi valorii sale de luptător în grupa unitară pe care o alcătuia decuria lui.[1] Se poate, de altfel, observa că toată această comedie romană permitea adoptarea, în cadrul exerciţiilor binare de rivalitate, a unei dispuneri spaţiale pe modelul legiunii[x], cu poziţie, ierarhie şi supraveghere piramidale. Nu trebuie să uităm faptul că, în general, modelul roman a jucat, în Epoca Luminilor, un dublu rol; prin caracterul lui republican, el reprezenta însăşi instituţia libertăţii; prin aspectul militar, reprezenta schema ideală a disciplinei. Roma secolului al XVIII-lea şi a Revoluţiei este Roma Senatului, dar şi Roma legiunilor; Roma Forumului, dar şi a taberelor de luptă. Până la Imperiu, referinţa romană a vehiculat, într-un mod ambiguu, idealul juridic al cetăţeniei şi tehnica procedeelor disciplinare, în orice caz, elementul strict disciplinar din fabula antică pe care o jucau în permanenţă colegiile iezuiţilor a prevalat asupra elementului de competiţie şi de război mimat. Puţin câte puţin - dar mai ales după 1762 -, spaţiul şcolar îşi pierde caracterul diferenţiat; clasa devine omogenă, nu mai este compusă decât din elemente individuale aşezate unele lângă altele sub privirea profesorului. în secolul al XVIII-lea, „poziţia" este cea care începe să definească marea formă de repartizare a indivizilor în ordinea şcolară: şirurile de copii în clasă, pe culoare, în curţi; poziţie atribuită fiecăruia pentru fiecare temă şi probă în parte; poziţie pe care fiecare o obţine de la o săptămână la alta, de la o lună la alta, de la un an la altul; alinierea claselor de vârstă unele după altele; succesiunea

1 Cf. C. de Rochemonteix, *Un college au XVII' siecle,* 1889, voi. III, pp. 51 şi urm.

materiilor predate, a problemelor tratate într-o ordine crescândă de dificultate. Şi, în tot acest ansamblu de alinieri obligatorii, fiecare elev, după vârstă, performanţe, purtare, ocupă când o poziţie, când alta; se deplasează fără încetare în interiorul acestor serii de compartimente - unele ideale, marcând o ierarhie a cunoştinţelor sau a capacităţilor, celelalte trebuind să traducă material, în spaţiul clasei sau al colegiului, această repartizare a valorilor şi a meritelor. Mişcare continuă, în care indivizii se substituie unii altora, într-un spaţiu ritmat de intervale aliniate. Organizarea unui spaţiu serial a constituit una dintre marile mutaţii tehnice ale învăţământului elementar. El a permis depăşirea sistemului tradiţional (un elev lucrând câteva minute cu profesorul, în timp ce grupul dezordonat al celor care aşteaptă rămâne lipsit de ocupaţie şi de supraveghere). Atribuind locuri individuale, acest tip de spaţiu a făcut posibile controlarea fiecăruia în parte şi lucrul simultan al tuturor. A pus la punct o nouă economie a timpului de învăţare. A determinat funcţionarea spaţiului şcolar ca o maşină de învăţat, dar şi de supravegheat, de ierarhizat, de recompensat. J.-B. de La Salle visa la o clasă a cărei repartizare spaţială să poată asigura simultan o serie întreagă de diferenţieri: după cât sunt de avansaţi elevii, după valoarea fiecăruia, după caracterul mai mult sau mai puţin bun, după sârguinţa mai mare sau mai mică, după curăţenie şi după averea părinţilor. Atunci, sala de clasă ar fi format un mare şi unic tablou[XI], cu intrări multiple, sub privirea atent „clasificatoare" a profesorului: „în toate clasele, vor exista locuri repartizate tuturor elevilor la fiecare lecţie în parte, astfel încât toţi cei care participă la aceeaşi lecţie să fie aşezaţi într-unui

şi mereu acelaşi loc. Şcolarii de la lecţiile cele mai avansate vor fi aşezaţi în băncile aflate cel mai aproape de pereţi, după care vor urma ceilalţi, în ordinea lecţiilor, către centrul clasei... Fiecare elev va avea locul său obişnuit şi nimeni nu-1 va părăsi sau schimba decât la cererea sau cu acordul inspectorului peste şcoli." Va trebui să se procedeze în aşa fel încât „cei care, din neglijenţa părinţilor, au vermină să fie despărţiţi de cei care sunt curaţi şi nu au aşa ceva; ca un şcolar superficial şi neatent

să fie aşezat între doi care sunt cuminţi şi serioşi, un elev libertin fie singur, fie între doi cu frica lui Dumnezeu"[1].

Organizând „celulele", „locurile" şi „poziţiile", formele de disciplină fabrică spaţii complexe: deopotrivă arhitecturale, funcţionale şi ierarhice. Spaţii ce asigură fixarea şi permit circulaţia; decupează segmente individuale şi stabilesc legături operatorii; marchează locuri şi indică valori; garantează supunerea indivizilor, dar şi o mai bună economie a timpului şi a gesturilor. Sunt spaţii mixte: reale, dat fiind că determină dispunerea clădirilor, a sălilor, a mobilierului, dar şi ideale, întrucât asupra acestor amenajări sunt proiectate caracterizări, evaluări, ierarhii.

Prima dintre marile operaţii ale disciplinei este prin urmare constituirea de „tablouri vii" ce transformă aglomerările dezordonate, inutile sau periculoase în mulţimi ordonate. Constituirea de „tablouri" a fost una dintre marile probleme ale tehnologiei ştiinţifice, politice şi economice ale secolului al XVIII-lea: amenajarea grădinilor de plante şi de animale şi realizarea, în acelaşi timp, de clasificări raţionale ale fiinţelor vii; observarea, controlarea şi regularizarea circulaţiei de mărfuri şi monedă şi, totodată, alcătuirea unui tablou economic care să poată funcţiona ca sursă de îmbogăţire; inspectarea oamenilor, constatarea prezenţei sau absenţei - şi punerea la punct a unui registru general şi permanent al forţelor armate; repartizarea bolnavilor, separarea unora de alţii, distribuirea cu grijă a spaţiului spitalicesc şi stabilirea şi clasificarea sistematică a bolilor: tot atâtea operaţii strâns înrudite, în care cei doi constituenţi - repartizarea şi analiza, controlul şi inteligibilitatea - acţionează solidar. Tabloul este,

1 J.-B. de La Salle, *Conduite des Ecoles chretiennes,* B.N. Ms. 11759, pp. 248-249. Ceva mai înainte, Batencour propusese o clasă compusă din trei părţi: „Cea mai onorabilă pentru cei care învaţă latina... Este de dorit să existe suficient de multe locuri la masă, ca să aibă loc toţi cei care scriu şi să fie evitate dezordinile pe care le provoacă de obicei leneşii." în alta, cei care învaţă să citească: o bancă pentru cei bogaţi, o alta pentru cei săraci „pentru ca păduchii să nu se ia". Cea de-a treia amplasare, pentru nou-veniţi: „Când va fi recunoscută capacitatea, li se va repartiza un loc." (M.I.D.B., *Instruction methodique pour l'ecole paroissiale,* 1669, pp. 56-57) Cf. planşele nr. 10 şi 11.

în secolul al XVIII-lea, deopotrivă o tehnică de putere şi o procedură de cunoaştere. Problema care se pune este aceea a organizării multiplului, a dotării cu un instrument cu ajutorul căruia multiplul să poată fi parcurs şi luat în stăpânire; este problema impunerii unei „ordini". Ca şi conducătorul de oşti de care vorbea Guibert[xn], naturalistul, medicul, economistul sunt „orbiţi de imensitate, zăpăciţi de multitudine... combinaţiile fără număr ce rezultă din multiplicitatea de obiecte, nenumăratele direcţii ale atenţiei strânse la un loc alcătuiesc o povară ce le întrece forţele. Pe măsură ce se perfecţionează şi se apropie tot mai mult de adevăratele principii, ştiinţa modernă a războiului ar putea deveni mai simplă şi mai puţin greoaie"; armatele, conduse după „tactici simple, analogice, capabile să execute toate mişcările... ar fi mai uşor de deplasat şi de condus"[1]. Tactică, ordonare spaţială a oamenilor; taxino-mie, spaţiu disciplinar al fiinţelor naturale; tablou economic, mişcare reglată a averilor.

Tabloul nu are însă aceeaşi funcţie în toate aceste registre diferite. în ordine economică, el permite măsurarea cantităţilor şi analizarea mişcărilor. Sub formă de taxinomie, are ca funcţie caracterizarea (şi, prin urmare, reducerea singularităţilor individuale) şi constituirea de clase (deci excluderea considerentelor de număr). însă, sub forma repartizării disciplinare,

dispunerea în tablou are, din contră, funcția de a trata mulțimea ca atare, de a o repartiza şi de a extrage din ea un beneficiu cât mai mare cu putință. în timp ce taxinomia naturală se situează pe axa ce duce de la caracteristic la categorial, tactica disciplinară se situează pe axa care leagă singularul de multiplu. Ea permite atât caracterizarea individului ca individ, cât şi ordonarea unei mulțimi date. Ea constituie condiția de bază pentru controlul şi utilizarea unui ansamblu de elemente distincte: temelia unei microfizici a unei puteri pe care am putea-o numi „celulară".

1J A. de Guibert, *Essai general de tactique,* 1772, I, Discurs preliminar, p. XXXVI.

Controlul activității

1. *Programul zilnic de activitate* este o veche moştenire. Comunitățile monastice i-au sugerat, fără îndoială, modelul strict. Acesta s-a răspândit repede. Cele trei mari procedee ale programului de activitate - stabilirea unui ritm, constrângerea la ocupații determinate, reglarea ciclurilor de repetiție - şi-au făcut foarte devreme apariția în colegii, ateliere, spitale. Noilor discipline nu le-a fost deloc greu să se instaleze înăuntrul vechilor scheme; instituțiile de educație şi stabilimentele de asistență duceau mai departe viața şi ordinea din mănăstirile cărora adeseori le erau anexate. Rigoarea timpului industrial a păstrat vreme îndelungată un aspect religios; în secolul al XVII-lea, regulamentele interioare ale marilor manufacturi precizau exercițiile care trebuia să ritmeze munca: „Toate persoanele..., dimineața, înainte de începerea lucrului, se vor spăla mai întâi pe mâini, îşi vor închina munca lui Dumnezeu, vor face semnul crucii şi se vor apuca de lucru"[1]; chiar şi în secolul al XlX-lea, când se va dori folosirea în industrie a unor populații rurale, pentru a le obişnui cu munca în ateliere, se întâmplă să se recurgă la congregații; muncitorii sunt încadrați în „uzine-mânăstiri". Marea disciplină militară s-a constituit, în armatele protestante ale lui Mauriciu de Orania[xm] şi Gustav AdolP'v, prin intermediul ritmicității unui timp punctat de exercițiile pioase; viața în armată trebuie să atingă, spunea, mult mai târziu, Boussanelle, tocmai unele „din perfecțiunile mănăstirii"[2]. Vreme de secole, ordinele religioase au fost adevărații profesori de disciplină: specialiste în ce priveşte timpul, mari tehniciene ale ritmului şi activităților încadrabile în reguli precise. Dar tipurile de disciplină transformă procedeele de ordonare temporală pe care le moştenesc. Perfecțio-nându-le, în primul rând. Timpul începe să fie măsurat în sferturi de oră, în minute, în secunde. In armată, în primul rând: Guibert efectuează sistematic cronometrajele de tir a

1 Articolul 1 din regulamentul interior al fabricii de la Saint-Maur.

2 L. de Boussanelle, *Le Bon Militaire,* 1770, p. 2. în privința caracterului religios al disciplinei în armata suedeză, cf. *The Swedish Discipline,* Londres, 1632.

căror idee o avusese Vauban[3]^. în şcolile elementare, împărțirea timpului devine din ce în ce mai amănunțită; activitățile sunt delimitate cât mai exact, prin comenzi ce trebuie îndeplinite pe loc: „La sfârşitul orei, un şcolar va suna din clopoțel şi, la primul sunet al acestuia, toți şcolarii vor îngenunchea, cu mâinile încrucişate şi cu ochii aplecați. La sfârşitul rugăciunii, profesorul va suna iar din clopoțel, prima dată pentru ca elevii să se ridice, o a doua oară pentru ca aceştia să se închine în fața lui Hristos şi o a treia oară ca să se aşeze în bănci."[1] La începutul secolului al XlX-lea, vor fi propuse pentru şcoala mutualistă orare precum urmează: 8,45 - intrarea monitorului, 8,52 - monitorul face apelul, 8,56 - intrarea copiilor şi rugăciunea, 9,00 - aşezarea în bănci, 9,04 - primul exercițiu pe tăbliță, 9,08 - încheierea dictării, 9,12 - cel de-al doilea exercițiu pe tăbliță etc.[2] înmulțirea progresivă a personalului salariat atrage, la rândul ei, nevoia unei împărțiri stricte a timpului: „Dacă se întâmplă ca muncitorii să vină la lucru cu o întârziere mai mare de un sfert de oră după ce clopotul va fi bătut..."[3]; „acela dintre lucrători care va fi solicitat în timpul lucrului şi va întârzia mai mult de cinci minute..."; „cel care nu se va prezenta la lucru la ora exactă...[4] Dar, în acelaşi timp, se caută să se garanteze şi calitatea timpului folosit: control neîntrerupt, urmărire îndeaproape din partea supraveghetorilor, îndepărtare a tot ce poate tulbura sau distrage; timpul trebuie organizat ca să fie pe de-a-ntregul util: „Sunt cu desăvârşire interzise în timpul lucrului distrarea lucrătorilor prin gesturi sau în alt fel, jucărea oricărui fel de joc, mâncatul, dormitul, istorisirea de întâmplări sau glume"[5]; şi nici chiar

1 J.-B. de La Salle, *Conduite des Ecoles chretiennes,* B.N. Ms. 11759,
pp. 27-28.

2 Bally, citat de R.R. Tronchot, *L'Enseignement mutuel en France,* teză

dactilografiată, I, p. 221.
3 *Projet de reglement pour la fabrique d'Amboise,* art. 2, Arhivele Naționale, F 121301. Se precizează că prevederea este valabilă şi pentru cei care muncesc cu bucata.
4 Regulament provizoriu pentru fabrica dlui S. Oppenheim, 1809, art. 7-8, *in* Hayem, *Memoires et documents pour revenir ă l'histoire du commerce.*
5 Regulamentul pentru fabrica dlui S. Oppenheim, art. 16.

în timpul pauzelor de masă „nu va fi voie să se spună nici un fel de povestiri, de întâmplări sau să se discute lucruri ce îi abat pe muncitori de la munca lor"; „este cu desăvârşire interzis oricărui muncitor să introducă sub orice fel de pretext vin în incinta manufacturii şi să bea în ateliere"[1].

Timpul măsurat şi plătit trebuie să fie un timp fără incorectitudini sau carențe, un timp de bună calitate, în tot cursul căruia corpul trebuie să rămână totalmente absorbit de activitatea pe care o are de executat. Precizia şi abnegația sunt, împreună cu caracterul ordonat, virtuțile de căpătâi ale timpului disciplinar. Dar nici acestea nu constituie o noutate absolută. Alte procedee sunt cu adevărat caracteristice formelor de disciplină.

2. *Elaborarea temporală a actului.* Să luăm două modalități de a controla înaintarea unei trupe. începutul secolului al XVII-lea: „Soldații care înaintează în şir sau în formație de luptă trebuie obişnuiți să meargă în cadența tobei. Pentru aceasta, ei trebuie să înceapă cu piciorul drept, astfel încât toată trupa să ridice acelaşi picior în acelaşi timp."[2] Jumătatea secolului al XVIII-lea - patru feluri de paşi: „Lungimea pasului mic va fi de un picior, cea a pasului normal, a pasului dublu şi a pasului de marş de două picioare, măsurate de la un călcâi la celălalt; în ce priveşte durata, pasul mic şi pasul normal vor ține o secundă, timp în care se vor face doi paşi dubli; durata pasului de marş va fi ceva mai mare de o secundă. Pasul pentru întoarcere va fi efectuat în acelaşi interval de o secundă; va fi executat la peste 18 degete de la un călcâi la celălalt... Pasul normal va fi efectuat înainte, ținându-se capul sus şi corpul drept, păstrându-se echilibrul în mod succesiv pe un singur picior şi ducându-1 pe celălalt înainte, cu glezna întinsă, vârful piciorului orientat puțin în afară şi în jos, astfel încât să măture fără exagerare terenul pe care va trebui să se meargă şi punând piciorul pe pământ, astfel ca toate părțile să-1 atingă în acelaşi timp fără să izbească."[3] în intervalul

1 *Projet de reglement pour la fabrique d'Amboise,* art. 4.
2 L. de Montgommery, *La Milice francaise,* ed. din 1636, p. 86.
3 *Ordonnance du 1" janvier 1766, pour regler l'exercice de l'infanterie.*

1

dintre aceste două prescripții, au fost introduse în joc un nou mănunchi de constrângeri, un alt grad de precizie în descompunerea gesturilor şi a mişcărilor, un alt mod de a adapta corpul la cerințe de timp.

Ceea ce se defineşte prin ordonanța din 1766 nu este un orar-cadru general pentru o activitate; este mai mult decât un ritm colectiv şi obligatoriu, impus din exterior; este un „program"; el asigură însăşi elaborarea actului ca atare; îi controlează din interior desfăşurarea şi fazele. Se trece astfel de la o formă de comandă care măsura ori ritma gesturile la o tramă care le constrânge şi le susține de-a lungul întregii lor succesiuni. Este definită astfel un fel de schemă anatomo-crono-logică a comportamentului. Actul este descompus în elemente; este determinată poziția corpului, a membrelor, a articulațiilor; fiecărei mişcări în parte îi este atribuită o direcție, o amplitudine, o durată anume; ordinea lor de succesiune este dinainte fixată. Timpul pătrunde în corp şi, o dată cu timpul, toate tipurile de control minuțios ale puterii.

3. De unde, *corelarea corpului cu gestul.* Controlul disciplinar nu constă doar în a-i învăţa pe alţii sau în a le impune o anumită serie de gesturi determinate; el presupune găsirea relaţiei optime dintre un anumit gest şi poziţia globală a corpului, care constituie condiţia eficacităţii şi a rapidităţii gestului respectiv. într-o bună întrebuinţare a corpului, care permite o bună întrebuinţare a timpului, nimic nu trebuie să rămână inactiv sau inutil: totul trebuie solicitat să formeze suportul actului cerut. Un corp bine disciplinat formează contextul operaţional al celui mai mărunt dintre gesturi. O scriere corectă presupune, de pildă, o gimnastică - o întreagă rutină, al cărei cod riguros priveşte corpul în ansamblu, de la vârful piciorului până la vârful degetului arătător. Trebuie „ţinut corpul drept, puţin răsucit, degajat spre stânga şi uşor aplecat înainte, astfel încât, punând cotul pe masă, bărbia să poată fi sprijinită în pumn, chiar dacă orientarea privirii nu permite acest lucru; piciorul stâng trebuie să stea, sub masă, puţin mai în faţă decât dreptul. Trebuie păstrată o distanţă de două degete între corp şi marginea mesei; căci nu doar scrisul va fi mai rapid, dar nici nu există ceva mai dăunător sănătăţii decât obiceiul de a propti stomacul în masă; partea braţului stâng

dintre cot şi mână trebuie să stea pe masă. Braţul drept trebuie să fie îndepărtat de corp la aproximativ trei degete şi să depăşească cu aproximativ cinci degete marginea mesei, pe care trebuie să se sprijine fără să apese. Profesorul îi va învăţa pe şcolari poziţia pe care aceştia trebuie să o aibă în timpul scrisului şi o va îndrepta fie prin semne, fie în alt fel ori de câte ori aceştia nu o vor respecta."[1] Un corp disciplinat este suportul unui gest eficient.

4. *Articularea corp-obiect.* Disciplina defineşte fiecare dintre raporturile pe care corpul trebuie să le întreţină cu obiectul pe care-1 mânuieşte. între unul şi celălalt, ea schiţează o angrenare atentă. „Duceţi arma înainte. în trei timpi. Se va ridica puşca cu mâna dreaptă, apropiind-o de corp pentru a o ţine perpendicular pe genunchiul drept, cu capătul ţevii la înălţimea ochilor, apucând-o prin lovire cu mâna stângă, braţul întins fiind lipit de trup la înălţimea centurii. în cel de-al doilea timp, puşca va fi readusă cu mâna stângă prin partea din faţă, cu ţeava în partea dinăuntru între ochi, mâna dreaptă o va apuca puternic, cu braţul întins, cu apărătoarea de trăgaci sprijinită pe primul deget, cu mâna stângă la înălţimea crestei, cu degetul mare întins de-a lungul ţevii pe mulură. în al treilea timp, se va lua mâna stângă de pe puşcă, pentru a fi lăsată să cadă de-a lungul coapsei, ridicându-se apoi cu mâna dreaptă, cu platina spre exterior în dreptul pieptului, cu braţul drept întins pe jumătate, cotul lipit de trup, degetul mare întins de-a lungul platinei, sprijinit pe primul şurub, cocoşul sprijinit pe primul deget şi ţeava bine potrivită."[2] Avem aici de-a face cu un exemplu perfect a ceea ce am putea numi codificarea instrumentală a corpului. Aceasta constă în descompunerea gestului global în două serii paralele: seria elementelor corpului care trebuie puse în joc (mâna dreaptă, mâna stângă, diferitele degete ale mâinii, genunchiul, ochiul, cotul etc.) şi seria elementelor din care se compune obiectul de mânuit (ţeava, creastă, cocoş, şurub etc); după care urmează punerea în corelaţie a unora cu celelalte printr-o serie de gesturi simple (sprijinire, îndoire); în sfârşit,

1 J.-B. de La Salle, *Conduite des ecoles chretiennes,* ed. din 1828, pp. 63-64. Cf. planşa nr. 10.

2 *Ordonnance du l[er] janvier 1766,* titlul XI, art. 2.

fixarea succesiunii obligatorii în care fiecare dintre aceste corelaţii ocupă un loc determinat. Această sintaxă obligatorie este ceea ce teoreticienii militari din secolul al XVIII-lea numeau o „manevră"[XVI]. Procedeul tradiţional cedează locul unei prescrieri explicite şi restrictive. Puterea se strecoară pe toată suprafaţa de contact dintre corp şi obiectul pe care acesta îl manipulează, sudându-le pe unul de celălalt. Se ajunge astfel la constituirea unui complex corp-armă, corp-instrument, corp-maşină. Ne aflăm la mare distanţă de vechile forme de constrângere ce nu solicitau din partea corpului decât semne sau produse, forme de expresie sau rezultatul unei munci. Reglementarea impusă de putere este totodată şi legea de edificare a operaţiunii. Şi astfel îşi face apariţia această caracteristică a puterii disciplinare: aceasta îndeplineşte nu atât o funcţie de prelevare, cât una de sintetizare, nu atât de extor-care a produsului, cât de legare coercitivă de aparatul de producţie.

5. *Utilizarea exhaustivă.* Principiul care era subiacent orarului în forma lui tradiţională era, în esenţă, unul negativ; principiu al nonpasivităţii: este interzis să pierzi timpul calculat de Dumnezeu şi plătit de

oameni; orarul trebuia să preîntâmpine pericolul risipei de timp - culpă morală şi lipsă de onestitate economică. în ce o priveşte, disciplina pune la punct o economie pozitivă; ea stabileşte principiul unei exploatări teoretic progresive a timpului: epuizare a acestuia mai curând decât folosire; urmăreşte să extragă, din elementul timp, tot mai multe clipe disponibile şi, din fiece clipă în parte, mereu mai multe forţe utile. Ceea ce înseamnă că trebuie căutată intensificarea folosirii chiar şi a celei mai neînsemnate clipe, ca şi cum timpul, tocmai prin fracţionare, ar deveni inepuizabil; sau ca şi cum, măcar, printr-o organizare din ce în ce mai detaliată, s-ar putea tinde spre un punct ideal unde un maximum de viteză ar atinge un maximum de eficacitate. Tocmai aceasta era tehnica utilizată în celebrele regulamente ale infanteriei prusace pe care toată Europa le-a imitat după victoriile înregistrate de Frederic II[1]: cu cât se descompune mai

1 Succesul trupelor prusace poate fi atribuit doar „disciplinei şi antrenării lor excelente; nu este prin urmare un lucru indiferent alegerea exerciţiului; la acest succes s-a muncit în Prusia, fără preget, timp

mult timpul, cu cât îi sunt înmulţite subdiviziunile, cu cât este mai desfăcut în elementele componente oferite privirii care le controlează, cu atât devine mai facilă accelerarea unei operaţiuni sau măcar reglarea ei conform unei viteze optime; de aici, reglementarea strictă a timpului de acţiune, atât de importantă în armată şi care trebuia să devină la fel de importantă pentru toată tehnologia activităţii umane: şase timpi prevedea regulamentul prusac din 1743 pentru a duce arma la picior, patru timpi pentru prezentare, treisprezece pentru a o aşeza invers pe umăr etc. Prin alte mijloace, şcoala mutualistă a fost şi ea structurată ca un aparat menit să intensifice utilizarea timpului; organizarea ei permitea reconvertirea caracterului linear şi succesiv al predării lecţiilor de către profesor: ea regla contrapunctul unor operaţiuni efectuate simultan de diferitele grupe de elevi sub conducerea monitorilor şi a adjuncţilor, astfel încât fiecare clipă în parte să fie ocupată cu activităţi multiple, dar coordonate; şi, pe de altă parte, ritmul impus prin semnale, fluiere, comenzi îi obliga pe toţi elevii să respecte norme temporale ce trebuia să accelereze procesul de învăţare şi, în acelaşi timp, să inculce rapiditatea ca pe o virtute[1]; „unicul scop al acestor comenzi este acela de a-i obişnui pe copii să execute repede şi bine operaţii identice, de a diminua pe cât posibil, prin viteză, pierderea de timp pe care o provoacă trecerea de la o operaţie la alta"[2].

Or, datorită acestei tehnici de constrângere, un nou obiect este pe cale de a se constitui; încetul cu încetul, el va lua locul corpului mecanic - al corpului compus din solide şi dotat cu

de patruzeci de ani" (Mareşalul de Saxa, Scrisoare către contele d'Argenson, 25 februarie 1750, Arsenal, Ms. 2701, şi *Mes reveries,* voi. II, p. 249). Cf. planşele *ta.* 3 şi 4.

1 Exerciţiu de scriere: „...9: mâinile pe genunchi. Această comandă e transmisă printr-un sunet de clopoţel; 10: mâinile pe masă, capul sus; 11: ştergeţi tăbliţele: toţi elevii şterg tăbliţele cu un pic de salivă sau, mai bine, cu o bucată de cârpă; 12: arătaţi tăbliţele; 13: monitori, controlaţi. Aceştia vor trece în revistă tăbliţele adjuncţilor şi apoi pe acelea ale elevilor din banca lor. Adjuncţii le trec în revistă pe cele ale copiilor din banca lor şi apoi rămân cu toţii la locurile lor."

2 Samuel Bernard, Raport din 30 octombrie 1816, ţinut la Societatea de învăţământ mutualist.

mişcări, a cărui imagine îi obsedase vreme îndelungată pe visătorii perfecţiunii disciplinare. Acest nou obiect este corpul natural, purtător de forţe şi sediu al unei durate: corpul capabil de operaţii precise, care au o ordine, o durată, condiţii interne, elemente componente. Devenind ţinta unor noi mecanisme de putere, corpul se oferă unor noi forme de cunoaştere. Corp al exerciţiului mai mult decât al fizicii speculative; corp manipulat de autorităţi mai curând decât de spirite animale; corp al dresajului util, şi nu al mecanicii raţionale, dar care, tocmai de aceea, va da la iveală o serie de exigenţe naturale şi de rigori funcţionale. Acesta e corpul pe care îl descoperă Guibert în critica sa la adresa manevrelor prea artificiale. Prin intermediul exerciţiului la care este silit, corpul îşi arată corelaţiile esenţiale şi respinge în mod spontan ceea ce îi este incompatibil: „Intraţi în majoritatea şcolilor noastre de instrucţie şi-i veţi vedea pe toţi acei nefericiţi soldaţi în poziţii silite şi nefireşti, cu toţi muşchii încordaţi şi circulaţia sângelui întreruptă... Să luăm aminte la intenţia naturii şi la constituţia corpului omenesc, şi vom afla poziţia şi capacitatea indicate clar ce se cer a fi impuse soldatului. Capul trebuie să stea drept şi liber deasupra umerilor, perpendicular în mijlocul lor. Nu trebuie răsucit nici la dreapta, nici la stânga, pentru că, având în vedere corespondenţa dintre vertebrele gâtului şi omoplatul de care acestea sunt prinse, nici una dintre ele nu poate acţiona circular fără să antreneze după sine una din părţile umărului

şi, prin urmare, corpul nemaifiind plasat în unghi drept, soldatul nu mai poate merge drept înainte şi nici sluji drept reper de aliniere... Osul şoldului, pe care Regulamentul îl semnalează ca punctul pe care trebuie să se sprijine patul armei, nefiind plasat la fel la toţi oamenii, puşca trebuie ţinută de unii mai la dreapta, de alţii mai la stânga. Din aceleaşi raţiuni de inegalitate de structură, apărătoarea trăgaciului se întâmplă să stea mai mult sau mai puţin lipită de corp, după cum un om are partea din afară a umărului mai mult sau mai puţin acoperită cu carne etc."[1]

Am văzut modul în care procedurile de repartizare disciplinară îşi aveau locul printre tehnicile, contemporane lor, de

1 J.A. de Guibert, *Essai general de tactique,* 1772, I, pp. 21-22.

clasificare şi întocmire de tablouri; dar, totodată, şi felul în care ele au introdus problema specifică a indivizilor şi a mulţimii, în mod identic, controalele disciplinare ale activităţii se înscriu alături de toate cercetările, teoretice sau practice, privitoare la maşinăria naturală a corpurilor; numai că ele încep să dea la iveală procese specifice ale acestora; treptat, comportamentul şi exigenţele lui organice vor lua locul simplei fizici a mişcării. Corpul, forţat să fie ascultător până în actele lui cele mai mărunte, opune rezistenţă şi arată care sunt condiţiile de funcţionare proprii unui organism. Puterea disciplinară are drept corespondent o individualitate nu doar analitică şi „celulară", ci şi naturală şi „organică".

Organizarea genezelor individuale

în 1667, edictul care punea bazele manufacturii familiei Gobelins[xvn] prevedea şi organizarea unei şcoli. Şaizeci de copii bursieri urmau să fie selecţionaţi de către intendentul-şef al clădirilor regale, încredinţaţi o vreme unui profesor ce trebuia să le asigure „educaţia şi instrucţia", apoi plasaţi ca ucenici la diferiţi maeştri tapiseri din manufactură (aceştia urmând să primească în schimb o compensaţie ce se scădea din bursa elevilor); după şase ani de ucenicie, patru ani de serviciu şi o probă de calificare, ei aveau dreptul „să deschidă şi să ţină prăvălie" în orice oraş de pe cuprinsul regatului. Regăsim în cazul de faţă caracteristicile uceniciei corporative: raport de dependenţă deopotrivă individual şi total faţă de maestru: durată statutară a formării, ce se încheie cu o probă de calificare, dar nu se structurează conform unui program precis; schimb global între maestru, care trebuie să ofere tot ce ştie, şi ucenic, care este obligat să-1 slujească şi să-1 ajute pe maestru, şi uneori chiar să-1 plătească. Forma serviciului domestic se îmbină cu transferul de cunoştinţe.[1] în 1737, un edict organizează o şcoală

1 Această îmbinare reiese limpede din anumite clauze ale contractului de ucenicie: maestrul este obligat să ofere elevului - în schimbul banilor şi muncii acestuia - tot ce ştie, fără a păstra pentru sine nici cel mai mic secret; în caz contrar, maestrul este pasibil de amendă. Cf., de exemplu, F. Grosrenaud, *La Corporation ouvriere ă Besanţon,* 1907, p. 62.

de desen pentru ucenicii de la manufactura Gobelins; aceasta nu are scopul de a înlocui formarea sub îndrumarea maeştrilor, ci de a o completa. Or, ea implică o cu totul altă organizare a timpului. Elevii se strâng la şcoală două ore pe zi, mai puţin duminicile şi sărbătorile. Se face prezenţa după o listă afişată pe perete; absenţii sunt trecuţi într-un registru.

Şcoala este împărţită în trei clase. Prima, pentru cei care nu au nici o noţiune de desen; aceştia sunt puşi să copieze după modele, mai mult sau mai puţin dificile, conform aptitudinilor fiecăruia. A doua, „pentru cei care cunosc deja principiile de bază" sau care au absolvit prima clasă; ei trebuie să reproducă tablouri „după privire şi fără să copieze", neacordând atenţie decât desenului. în clasa a treia, elevii învaţă culorile, execută pasteluri, se iniţiază în teoria şi practica vopsitoriei. în mod regulat, elevii au de executat teme individuale; fiecare astfel de exerciţiu, iscălit de autor şi datat, este predat profesorului; cele mai bune sunt recompensate; strânse la sfârşitul anului şi comparate, ele permit stabilirea progreselor, a valorii la acea dată şi a locului cuvenit fiecărui elev în parte; sunt astfel selecţionaţi cei care merită să promoveze în clasa superioară. Un registru general, ţinut de profesori şi de adjuncţii acestora, trebuie să înregistreze zi de zi purtarea elevilor şi tot ce se petrece în şcoală; el este pus periodic la dispoziţia unui inspector.[1]

Şcoala din cadrul manufacturii Gobelins nu este decât ilustrarea unui fenomen important: dezvoltarea, în cursul epocii clasice, a unei noi tehnici de administrare a timpului existenţelor individuale; de coordonare a raporturilor dintre timp, corpuri şi forţe; de asigurare a cumulului duratei; şi de transformare în profit sau utilitate sporită a mişcării timpului ce trece. Cum poate fi capitalizat timpul

indivizilor, cum poate fi el cumulat în fiecare dintre ei, în corpurile, forțele sau capacitățile lor, şi încă într-un mod care să permită întrebuințarea şi controlul? Cum pot fi organizate durate profitabile? Formele de disciplină, care analizează spațiul, care descompun şi recompun activitățile, trebuie înțelese şi ca

1 Cf. E. Gerspach, *La Manufacture des Gobelins,* 1892.

aparate pentru adiționarea şi capitalizarea de timp. Prin intermediul a patru procedee, pe care organizarea militară le scoate cât se poate de limpede în evidență.

1° împărțind durata în segmente succesive sau paralele, fiecare dintre acestea trebuind să ajungă la un termen dinainte stabilit. De exemplu, separând timpul de formare şi perioada de practică; neamestecând instrucția recruților cu exercițiile veteranilor; deschizând şcoli militare distincte pentru efectuarea serviciului militar (crearea Şcolii Militare din Paris™[11], în 1764, şi crearea, în 1776, a douăsprezece asemenea şcoli în provincie); recrutând pe soldații profesionişti de la vârste cât mai fragede, luând copii, „trecându-i în grija patriei, crescân-du-i în şcoli particulare"[1]; învățându-i succesiv ținuta, apoi mersul, după aceea mânuirea armelor, apoi tragerea la țintă şi netrecand la o altă activitate decât dacă precedenta a fost complet asimilată: „Una dintre principalele erori este aceea de a-i arăta soldatului tot exercițiul dintr-o dată"[2]; într-un cuvânt, descompunând timpul în intervale, separate şi adaptate.

2° Organizând aceste intervale temporale conform unei scheme analitice — succesiuni de elemente cât mai simple cu putință, care se combină după o complexitate crescândă. Ceea ce înseamnă că instrucția renunță la principiul repetării analogice. In secolul al XVI-lea, exercițiul militar consta îndeosebi în mimarea, integrală sau pe părți, a luptei şi în determinarea unei creşteri globale a priceperii ori forței soldatului[3]; în secolul al XVIII-lea, predarea „manualului" urmează principiul „elementarului", abandonându-1 pe cel al „exemplarului": gesturi simple - poziția degetelor, flexiunea piciorului, mişcarea brațelor —, care sunt componente de bază

1 Era proiectul lui J. Servan, *Le Soldat citoyen,* 1780, p. 456.

2 Regulament din. 1743 pentru infanteria prusacă, Arsenal, ms. 4076.

3 F. de la Noue recomanda înființarea de academii militare la sfârşitul secolului al XVI-lea, în cadrul cărora să se învețe „mânuirea cailor, alergarea cu pumnalul în vestă şi uneori înarmat, trasul cu armele, executarea de acrobații, sărituri; dacă s-ar adăuga înotul şi luptele, nu ar fi decât cu atât mai bine, căci toate acestea fac persoana mai robustă şi mai îndemânatică" *(Discours politiques et militaires,* ed. **1614,** pp. 181-182).

ale conduitelor utile şi, în plus, asigură şi un dresaj general al forței, al îndemânării şi al docilității.

3° Finalizând aceste segmente temporale, fixându-le un termen final marcat printr-o probă, care are tripla funcție de a indica dacă subiectul a atins nivelul statutar, de a garanta conformitatea uceniciei lui cu a celorlalți şi de a diferenția capacitățile fiecărui individ în parte. Când sergenții, caporalii etc. „însărcinați cu instruirea recruților vor considera că l-au adus pe vreunul până la stadiul de a intra în prima clasă, îl vor aduce mai întâi înaintea Ofițerilor din compania lor, care-1 vor examina cu atenție; dacă aceştia nu-1 găsesc îndeajuns de exersat, vor refuza să-1 admită; dacă, dimpotrivă, omul prezentat le pare capabil de a fi primit, numiții ofițeri îl vor recomanda ei înşişi comandantului de regiment, care va constata dacă aşa stau lucrurile şi-1 va supune examinării ofițerilor superiori. Cele mai neînsemnate greşeli vor fi suficiente pentru a-1 respinge şi nimeni nu va putea să promoveze din a doua clasă în prima fără să fi trecut prin acest examen"[1].

4° Organizând serii de serii; prescriind fiecăruia - după nivel, vechime, grad - exercițiile potrivite; exercițiile comune au un rol diferențiator, fiecărui individ în parte fiindu-i destinate exerciții specifice. La încheierea fiecărei serii, încep alte serii, care formează o încrengătură şi se subîmpart la rândul lor. Astfel încât fiecare individ este prins într-o serie temporală care-i defineşte cu precizie nivelul sau poziția pe care o ocupă. Polifonie disciplinară a exercițiilor: „Soldații din clasa a doua vor exersa toate diminețile sub comanda sergenților, caporalilor, anspesazilor[5ax], soldaților din prima clasă... Soldații din prima clasă vor exersa în fiecare duminică sub comanda comandantului de escadră; caporalii şi anspesazii vor exersa în fiecare după-amiază de marți sub comanda sergenților din companiile lor, iar aceştia în după-amiezile zilelor de 2, 12 şi 22 ale fiecărei luni sub comanda ofițerilor superiori."[2]

Tocmai acest timp disciplinar este cel care se va impune puțin câte puțin şi în practica pedagogică -

specializând timpul de formare şi separându-1 de timpul adult, de timpul meseriei
1 *Instruction par* ***l'exercice de l'infanterie,*** **14 mai 1754.**
2 *Ibid.*

deprinse; amenajând diferite stadii separate unele de altele prin probe gradate; determinând programe ce trebuie să se desfăşoare fiecare pe durata unei faze anume şi care cuprind exerciții de dificultate crescândă; calificând indivizii după felul în care au parcurs aceste serii. în locul timpului „inițiatic" al formării tradiționale (timp global, controlat numai de maestru, confirmat printr-o probă unică), timpul disciplinar a impus seriile lui multiple şi progresive. Se ajunge astfel la constituirea unei întregi pedagogii analitice extrem de atente la detalii (căci descompune materia de predat până la elementele cele mai simple, ierarhizează pe stadii stricte fiecare fază a evoluției) şi foarte precoce în istoria sa (dat fiind că anticipează din plin analizele genetice ale Ideologilor, cărora le slujeşte drept model tehnic). La începutul secolului al XVIII-lea, Demia voia ca învățarea cititului să fie împărțită pe şapte niveluri: primul pentru cei care învață literele, al doilea pentru cei care învață să le pronunțe-, al treilea pentru cei care învață să lege silabele pentru a forma cuvinte, al patrulea pentru cei care citesc latineşte pe propoziții sau de la un semn de punctuație la altul, al cincilea pentru cei care încep să citească în franceză, al şaselea pentru cei mai pricepuți la_ lectură, al şaptelea pentru cei care citesc după manuscrise. Insă, în cazul în care elevii ar fi prea numeroşi, ar mai trebui introduse şi unele subdiviziuni; prima clasă ar trebui să cuprindă patru grupe: una pentru cei care învață „literele simple"; alta pentru cei care învață literele în combinații; o a treia pentru cei care învață literele abreviate (â, e...); o ultimă grupă pentru cei care învață literele duble (ff, ss, tt, st). Clasa a doua urmează să fie la rândul ei împărțită în trei grupe: a celor care „pronunță fiecare literă cu glas tare înainte de a pronunța silaba D.O., DO"; a celor „care buchisesc silabele cele mai dificile, cum ar fi *bani, brand, spinx"* etc.[1] Fiecare palier al combinațiilor de elemente trebuie să se înscrie într-o mare serie temporală, care reprezintă o evoluție naturală a minții şi, deopotrivă, un cod pentru procedurile educaționale.
1 Demia, *Reglement pour Ies ecoles de la viile de Lyon,* 1716, pp. 19-20.

Dispunerea în „serie" a activităților succesive permite învestirea duratei de către putere: posibilitate a unui control detaliat şi a unei intervenții punctuale (de diferențiere, corijare, pedepsire, eliminare) în fiecare moment al timpului; posibilitate de a caracteriza, deci de a utiliza indivizii conform nivelului la care aceştia au ajuns în cadrul seriilor pe care le au de parcurs; posibilitate de a cumula timpul şi activitatea, de a le regăsi, totalizate şi utilizabile într-un rezultat ultim, ce reprezintă capacitatea finală a unui individ. Dispersarea temporală este concentrată pentru a fi transformată în profit şi a se menține dominația asupra unei durate ce scapă. Puterea se articulează direct pe timp; îi asigură controlul şi-i garantează utilizarea. Procedeele disciplinare dau naştere unui timp linear ale cărui momente se integrează unele în altele şi sunt orientate către un punct terminal stabil. Altfel spus, unui timp „evolutiv". Or, să ne aducem aminte că, în acelaşi moment istoric, tehnicile administrative şi economice de control determinau apariția unui timp social de tip serial, orientat şi cumulativ: descoperire a unei evoluții în termeni de „progres". In ce le priveşte, tehnicile disciplinare duc la apariția de serii individuale: descoperire a unei evoluții în termeni de „geneză". Progresul societăților şi formarea indivizilor - aceste două mari „descoperiri" ale secolului al XVIII-lea se află, poate, în corespondență cu noile tehnici de putere şi, mai precis, cu o nouă modalitate de a gestiona timpul şi de a-1 face util, prin segmentare, serializare, sintetizare şi totalizare. O macro- şi o microfizică a puterii au permis, fireşte, nu inventarea istoriei (de multă vreme nu mai avea aceasta nevoie să fie inventată), ci integrarea unei dimensiuni temporale unitare, continue şi cumulative în exercitarea controalelor şi în practica dominației. Istoricitatea „evolutivă", aşa cum s-a constituit ea atunci — şi în chip atât de solid, încât reprezintă şi azi, pentru mulți, o

evidență - este legată de un mod particular de funcționare a puterii. Tot aşa precum, desigur, „istoria-rememorare" a cronicilor, genealogiilor, faptelor de vitejie, domniilor şi documentelor fusese, vreme îndelungată, legată, la rândul ei, de o altă modalitate de putere. O dată cu apariția noilor tehnici

de aservire, „dinamica" evoluțiilor continue tinde să înlocuiască „dinastica" evenimentelor solemne.

în orice caz, micul continuum temporal al individualității-geneză pare, într-adevăr, să constituie, laolaltă cu individua-litatea-celulă sau individuaitatea-organism, un efect şi un obiect al disciplinei. Iar în centrul acestei serializări a timpului se află o procedură care este, pentru ea, echivalentul a ceea ce era înscrierea în „tablou" pentru repartizarea indivizilor şi pentru compartimentarea celulară; sau a ceea ce era „manevra" pentru economia activităților şi controlul organic. Este vorba de „exercițiu". Exercițiul este acea tehnică cu ajutorul căreia corpurilor li se impun sarcini deopotrivă repetitive şi diferite, dar întotdeauna gradate. Orientând comportamentul spre un stadiu terminal, exercițiul face posibilă o permanentă caracterizare a individului, fie prin raportare la acest punct final, fie prin raportare la ceilalți indivizi, fie prin raportare la un anumit tip de parcurs. în felul acesta, exercițiul asigură, sub forma continuității şi a constrângerii, o creştere, o ținere sub observație, o evaluare. înainte de a îmbrăca această formă strict disciplinară, exercițiul a parcurs o lungă istorie: el poate fi regăsit în practicile militare, religioase, universitare — fie ca un ritual de inițiere, fie ca o ceremonie pregătitoare, ca o repetiție teatrală sau ca o probă. Organizarea lui lineară, continuu progresivă, derularea lui genetică în timp au fost — cel puțin în armată şi în şcoală - introduse târziu. Şi, fără nici o îndoială, pe filieră religioasă. Oricum, ideea unei „programe" şcolare care să-1 însoțească pe copil până la încheierea instruirii lui şi care să implice, de la un an la altul, de la o lună la alta, exerciții de complexitate crescândă a apărut, se pare, mai întâi în interiorul unui grup religios: Frații Vieții în Comun?[505] . Puternic influențați de Van Ruysbroek™ şi de mistica renană, membrii acestui grup au transpus o parte din tehnicile spirituale în domeniul educației — şi nu doar în educația clericilor, ci şi în aceea a magistraților şi a negustorilor: tema unei perfecțiuni spre care conduce magistrul pilduitor devine, la ei,

1 Cf. Codina Meir, *Aux sources de la pedagogie des Jesuites,* 1968, pp. 160 şi urm.

tema unei perfecționări autoritare a elevilor de către profesor, exercițiile din ce în ce mai severe pe care şi le propune viața ascetică se transformă în sarcini de complexitate crescândă, ce marchează dobândirea progresivă a cunoştințelor şi a bunei purtări; efortul întregii comunități înspre mântuire se transformă în competiția colectivă şi permanentă a indivizilor care se clasifică unii în comparație cu alții. Este posibil ca tocmai unele tehnici de viață şi mântuire comunitare să fi constituit primul nucleu al metodelor destinate să producă aptitudini definite individual, însă utile colectiv.[1] Sub forma lui mistică sau ascetică, exercițiul era o modalitate de a pune timpul petrecut în această viață în slujba dobândirii mântuirii. Puțin câte puțin, în istoria Occidentului, exercițiul îşi va inversa sensul, păstrându-şi însă o parte din caracteristici: astfel, el începe să servească la economisirea timpului vieții, la cumularea acestuia într-o formă utilă şi la exercitarea puterii asupra oamenilor prin intermediul timpului astfel structurat. Exercițiul, devenit element al unei tehnologii politice a corpului şi a duratei, nu mai culminează într-o lume de dincolo, ci tinde spre o aservire ce nu a încetat să se accentueze.

1 Prin intermediul şcolilor din Liege, Devenport, Zwolle, Wesel; şi grație şi lui Joannes Sturmius/Sturm şi memoriului său din 1538 pentru organizarea unui gimnaziu la Strassburg/Strasbourg. Cf. *Bulletin de la socie'te d'histoire du protestantisme,* voi. XXV, pp. 499-505.

De notat că raporturile dintre armată, organizarea religioasă şi pedagogie sunt deosebit de complexe. „Decuria", unitate a armatei romane, poate fi regăsită în mănăstirile benedictine, ca unitate de muncă şi, fără îndoială, de supraveghere. Fraţii Vieţii în Comun au împrumutat-o de la aceştia şi au transpus-o în organizarea lor pedagogică, elevii fiind grupaţi câte zece. Iezuiţii au preluat această unitate în scenografia colegiilor lor, în care au reintrodus un model militar. Dar şi decuria a fost, la rândul ei, dizolvată în beneficiul unei scheme încă şi mai militarizate, pe ranguri, coloane, linii.

Compunerea forţelor

„Să începem prin a spulbera vechea prejudecată conform căreia se credea că forţa unei trupe poate fi mărită sporindu-i adâncimea. Toate legile fizice despre mişcare se transformă în simple himere când se doreşte adaptarea lor la domeniul tacticii."[1] Cu începere din secolul al XVII-lea, problema tehnică a infanteriei a fost să se elibereze de sub tutela modelului fizic al masei. înarmată cu suliţe şi muschete - greoaie, imprecise, incapabile să ţintească şi să nimerească —, o trupă era folosită fie ca un proiectil, fie ca un zid ori o fortăreaţă: „temuta infanterie a armatei spaniole"; dispunerea soldaţilor înăuntrul acestei mase se efectua mai ales în funcţie de vechime şi de vitejie; în centru, pentru a da greutate, volum şi densitate corpului de armată - novicii; în faţa lor, la colţuri şi pe flancuri - soldaţii cei mai curajoşi sau recunoscuţi pentru priceperea lor. în decursul epocii clasice, s-a trecut la un întreg joc de articulaţii fine. Unitatea - regiment, batalion, subdivizie *(section),* mai târziu „divizie"[2] - devine un fel de maşină cu multe piese ce se deplasează unele în raport cu altele pentru a ajunge la o configuraţie şi a obţine un rezultat bine definit. Motivele unei astfel de mutaţii? Unele sunt economice: fiecare individ în parte trebuie făcut util, iar formarea, întreţinerea, dotarea trupelor trebuie să devină rentabile; fiecărui soldat în parte - unitate preţioasă - trebuie să i se confere un maximum de eficacitate. Dar aceste motive economice nu au putut deveni hotărâtoare decât în urma unei transformări tehnice: inventarea puştii[3]; mai precisă şi mai rapidă decât muscheta, aceasta punea în valoare priceperea soldatului; mult mai capabilă să atingă o ţintă precisă, ea permitea exploatarea puterii de foc la nivel individual; şi, invers, făcea din fiecare soldat o ţintă posibilă,

1 J.A. deGuibert, *Essai general de tactique,* 1772, voi. I, p. 18. La drept vorbind, această foarte veche problemă redevine actuală în secolul al XVIII-lea din motivele economice şi tehnice despre care vom avea ocazia să vorbim; iar respectiva „prejudecată" fusese foarte des luată în discuţie chiar şi în afară de Guibert însuşi (în jurul lui Folard, Pireh, Mesnil-Durand).

2 In sensul în care acest termen a fost folosit cu începere din 1759.

3 Evenimentul care a dus la generalizarea puştii îl putem data cu aproximaţie ca fiind bătălia de la Steinkerque (1699).

necesitând, în felul acesta, o mobilitate mai mare; această invenţie ducea deci la dispariţia unei tehnici a maselor în favoarea unei arte ce repartiza unităţile şi oamenii de-a lungul unor linii relativ suple şi mobile. De aici, nevoia de a elabora o întreagă practică atent calculată a amplasamentelor individuale şi colective, a deplasărilor de grupe sau elemente izolate, a schimbărilor de poziţie, a trecerilor dintr-un dispozitiv în altul; într-un cuvânt, necesitatea de a inventa o maşinărie al cărei principiu să nu îl mai constituie masa mobilă sau imobilă, ci o geometrie de segmente divizibile, având ca element de bază soldatul în mişcare cu puşca lui[1]; şi, fireşte, dincolo de soldatul ca atare, gesturile minimale, timpii acţiunilor elementare, fragmentele de spaţiu ocupate sau parcurse.

Aceleaşi probleme se pun şi atunci când este vorba de constituirea unei forţe productive al cărei rezultat trebuie să fie superior sumei forţelor elementare ce o compun: „Ziua de lucru combinată produce cantităţi mai mari de valori de întrebuinţare [...] prin mărirea forţei mecanice a muncii sau prin lărgirea sferei ei de acţiune în spaţiu, sau prin restrângerea în spaţiu a câmpului de producţie în raport cu scara producţiei, sau prin mobilizarea în momentul critic de multă muncă într-un timp scurt [...] forţa productivă specifică a zilei de lucru combinate este forţa productivă socială a muncii sau forţa productivă a muncii sociale. Ea constituie un rezultat al cooperării înseşi."[2]

1 în legătură cu această importanţă a geometriei, a se vedea J. de Beausobre: „Ştiinţa războiului este înainte de toate geometrică... Dispunerea unui batalion şi a unui escadron pe lungimea unui front şi pe o anumită adâncime nu este decât rezultatul unei geometrii profunde şi încă necunoscute" *(Commentaire sur Ies defenses des places,* 1757, voi. II, p. 307).

2 K. Marx, *Capitalul,* cartea I, secţiunea a 4-a, cap. XIII (Marx-Engels, *Opere,* voi. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 340). Marx revine de mai multe ori asupra analogiei dintre problemele diviziunii muncii şi

cele ale tacticii militare. De exemplu: „Aşa cum forţa de atac a unui escadron de cavalerie sau forţa de rezistenţă a unui regiment de infanterie se deosebeşte esenţial de suma forţelor de atac şi de rezistenţă pe care le desfăşoară fiecare cavalerist şi fiecare infanterist în parte, tot aşa şi suma forţelor mecanice ale muncitorilor izolaţi se deosebeşte de potenţialul social al forţelor care se desfăşoară atunci când un număr mare de braţe colaborează simultan la aceeaşi operaţie unică [...]" *(ibid.,* pp. 336-337).

Astfel îşi face apariţia o nouă exigenţă, căreia disciplina este chemată să-i răspundă: construirea unei maşini al cărui rezultat să fie maximalizat prin articularea concertată a pieselor elementare din care ea se compune. Disciplina nu mai este doar o artă de a repartiza corpurile, de a extrage din acestea timp şi de a cumula acest timp, ea trebuie să compună forţele în vederea obţinerii unui aparat eficace. Această exigenţă se traduce în mai multe feluri.

1. Corpul individual devine un element ce poate fi aşezat, mişcat, pus în relaţie cu alte elemente. Nu curajul sau forţa constituie, de acum înainte, principalele variabile care-1 definesc, ci locul pe care el îl ocupă, intervalul pe care-1 acoperă, regularitatea, ordinea optimă în care el îşi efectuează deplasările. Omul de trupă este mai presus de orice un fragment de spaţiu mobil, înainte chiar de a fi curaj sau onoare. Portretul soldatului în viziunea lui Guibert: „Când este înarmat, el ocupă cel mult două picioare în diametru, considerându-1 adică de la o extremitate la alta, şi aproximativ un picior în profunzime, măsurat de la piept la umeri, la care trebuie să se adauge un picior de interval real între el şi cel care se află în urma lui; ceea ce face două picioare pe toate direcţiile de fiecare soldat în parte şi demonstrează că o trupă de infanterie în luptă ocupă, fie pe lungimea frontului, fie în adâncime, tot atâţia paşi câte rânduri o compun."[1] Reducţie funcţională a corpului. Dar şi integrare a acestui corp-segment într-un ansamblu la care el se articulează. Soldatul, al cărui corp a fost dresat să funcţioneze piesă cu piesă pentru operaţiuni determinate, trebuie să devină, la rândul lui, un element într-un mecanism de alt nivel. Soldaţii vor fi instruiţi mai întâi „unul câte unul, apoi doi câte doi, apoi în număr tot mai mare... In ce priveşte mânuirea armelor, atunci când soldaţii vor fi fost instruiţi separat, ei vor trebui puşi să execute doi câte doi şi să-şi schimbe alternativ locurile pentru ca acela care se găseşte în stânga să se înveţe şi cu locul din dreapta"[2]. Corpul se constituie astfel ca piesă a unei maşini multisegmentare.

1 J.A. de Guibert, *Essai general de tactique,* 1772, voi. I, p. 27.
2 Ordonanţă privitoare la exerciţiul de infanterie, 6 mai 1755.

2. Tot piese într-un mecanism sunt şi diferitele serii cronologice pe care disciplina trebuie să le combine spre a forma un timp compus. Timpul unora trebuie să se potrivească la timpul celorlalţi, în aşa fel încât o cantitate cât mai mare de forţe să poată fi extrasă din fiecare şi combinată într-un rezultat optim. Servan visa în acest sens la un aparat militar care ar acoperi întregul teritoriu naţional şi în care fiecare ar urma să fie fără încetare - dar şi în mod diferenţiat - ocupat conform segmentului evolutiv şi secvenţei genetice în care se află. Viaţa militară ar începe la o vârstă cât mai fragedă, când li s-ar preda copiilor, în „case militare", meseria armelor; ea s-ar încheia în aceleaşi case, unde veteranii, până în ultima lor zi de viaţă, i-ar instrui pe copii, i-ar pune pe recruţi la manevre, ar comanda exerciţiile soldaţilor, i-ar supraveghea atunci când aceştia ar avea de executat lucrări de interes obştesc şi, în sfârşit, ar veghea la menţinerea ordinii în interiorul ţării atunci când trupele ar lupta la hotare. Nu există nici un moment al vieţii din care să nu se poată extrage forţe utile, cu condiţia de a şti să diferenţiezi aceste momente şi să le combini cu alte momente. In mod asemănător, în marile ateliere se apelează la copii şi bătrâni; datorită faptului că aceştia posedă unele capacităţi elementare pentru care nu este nevoie să fie întrebuinţaţi muncitori care au cu totul alte aptitudini; în plus, ei constituie o mână de lucru ieftină; şi, în sfârşit, dacă muncesc, se pot

întreține singuri: „Toți oamenii harnici, spunea un perceptor despre o întreprindere din Angers, pot găsi în această manufactură, de la vârsta de zece ani şi până la bătrânețe, resurse împotriva inactivității şi a mizeriei ce decurge din ea."[1] Dar această potrivire a cronologiilor diferite va ajunge la o subtilitate maximă în învățământul primar, începând cu secolul al XVII-lea şi până la introducerea, la începutul celui de-al XlX-lea, a metodei lui Lancaster, ceasornicăria complexă a şcolii mutualiste se va făuri rotiță după rotiță: la început, elevilor mai mari li s-au încredințat misiuni de simplă supraveghere, apoi de control al muncii, apoi de

1 Harvouin, Raport asupra circumscripției intendentului din Tours, *in* P. Marchegay, *Archives d'Anjou,* voi. II, 1850, p. 360.

predare; până ce s-a ajuns ca întregul timp al tuturor elevilor să fie ocupat fie cu predarea, fie cu învățatul. Şcoala devine un aparat de învățat în care fiecare elev, fiecare nivel şi fiecare moment, dacă sunt combinați cum trebuie, sunt în permanență întrebuințați în procesul general de învățământ. Unul dintre marii partizani ai şcolii mutualiste dă măsura acestui progres: „într-o şcoală cu 360 de copii, profesorul care, în timpul unei şedințe de trei ore, ar fi vrut să se ocupe pe rând de fiecare copil în parte nu i-ar fi putut acorda decât o jumătate de minut. Grație noii metode, toți cei 360 de copii scriu, citesc sau socotesc câte două ore şi jumătate fiecare."[1]

3. Această combinare atent cântărită a forțelor necesită un sistem foarte precis de comandă. întreaga activitate a individului disciplinat trebuie ritmată şi susținută prin ordine a căror eficiență se bazează pe concizie şi claritate; ordinul nu trebuie explicat şi nici măcar formulat; trebuie şi e suficient să declanşeze comportamentul dorit. Raportul dintre profesorul de disciplină şi cel care-i dă ascultare este unul de semnalizare: acesta nu trebuie să înțeleagă ordinul, ci să perceapă semnalul şi să reacționeze la el pe loc, conform unui cod mai mult sau mai puțin artificial dinainte stabilit. Plasarea corpurilor într-o mică lume de semnale cărora le corespunde un răspuns obligatoriu şi numai unul: tehnică de dresaj ce „exclude în chip despotic orice fel de reprezentare, ca şi cel mai mic murmur"; soldatul disciplinat „începe să se supună oricărei comenzi; supunerea lui este promptă şi oarbă; aerul de nesupunere, cea mai mică ezitare ar constitui o greşeală gravă"[2]. Formarea şcolarilor trebuie făcută la fel; cât mai puține vorbe, fără explicații, la limită o tăcere totală care să nu fie întreruptă decât de semnale - clopoțel, bătăi din palme, gesturi, simpla privire a profesorului ori micul aparat din lemn de care se foloseau Frații din Şcolile creştine™[1]; era numit în chip generic „Semnalul" şi trebuia să manifeste, prin concizia lui maşinală, deopotrivă tehnica poruncii şi morala supunerii. „Cel dintâi şi principalul folos al semnalului este să atragă în acelaşi timp

1 Samuel^ Bernard, Raport din 30 octombrie 1816, ținut în fața Societății de învățământ mutualist.

2 L. de Boussanelle, *Le Bon Militaire,* 1770, p. 2.

toate privirile şcolarilor asupra profesorului şi să-i facă atenți la ce vrea acesta să le aducă la cunoştință. Astfel, ori de câte ori acesta va dori să atragă atenția copiilor şi să întrerupă vreun exercițiu, va suna o singură dată. Un bun şcolar, de fiecare dată când va auzi sunetul semnalului va considera că aude însăşi vocea profesorului sau de-a dreptul glasul lui Dumnezeu chemându-1 pe nume. Va simți atunci ce a simțit tânărul Samuel şi-şi va spune, ca şi acesta, în adâncul sufletului: «Doamne, iată-mă!»" Elevul va trebui să învețe codul semnalelor şi să răspundă în mod automat la fiecare dintre ele. „Rugăciunea încheindu-se, profesorul va suna o dată şi, uitân-du-se la copilul pe care vrea să-1 pună să citească, îi va face semn să înceapă. Pentru a-1 opri pe cel care citeşte, va produce un sunet cu semnalul... Pentru a-i face semn celui care citeşte să repete, atunci când acesta pronunță greşit o literă, o silabă sau un cuvânt, va produce două sunete, succesiv şi fără pauză. Dacă, după reluarea textului, el nu repetă exact cuvântul pe care 1-a pronunțat greşit pentru că a apucat să citească mai multe cuvinte după acesta, profesorul va produce trei sunete succesive şi fără pauze

pentru a-i face semn să revină cu mai multe cuvinte în urmă, până ce şcolarul va ajunge la silaba sau cuvântul pe care le-a citit greşit."[1] Şcoala mutualistă va duce şi mai departe acest control al comportamentelor prin sistemul semnalelor la care trebuie să se reacţioneze instantaneu. Până şi ordinele verbale trebuie să funcţioneze ca elemente de semnalizare: „Aşezaţi-vă în bancă. La cuvintele *aşezaţi-vă,* copiii pun cu zgomot mâna dreaptă pe pupitru şi în acelaşi timp introduc piciorul în bancă; la cuvintele *în bancă,* ci introduc în bancă şi celălalt picior şi se aşază în faţa tăbliţelor... *Luaţi tăbliţele:* la cuvântul *luaţi,* duc mâna dreaptă la sfoara ce serveşte la atârnarea tăbliţei de cuiul ce se află în faţa lor şi, cu mâna stângă, apucă tăbliţa de mijloc; la cuvântul *tăbliţele,* ei o desprind şi o aşază pe pupitru."[2]

1 J.-B. de La Salle, *Conduite des Ecoles chretiennes,* 1828, pp. 137-138. Cf. şi Ch. Deraia, *Reglement pour Ies ecoles de la viile de Lyon,*
1716, p. 21.

2 *Journal pour l'instruction elementaire,* aprilie 1816. Cf. R.R. Tronchot, *L'Enseignement mutuel en France,* teză dactilografiată, I, care a calculat că elevii trebuia să primească peste 200 de ordine pe zi (fără
^

Rezumând, putem spune că disciplina fabrică, pornind de la corpurile pe care le controlează, patru tipuri de individualitate sau, mai curând, un tip de individualitate dotat cu patru caracteristici: este vorba de o individualitate celulară (graţie jocului repartizării spaţiale), organică (datorită codificării activităţilor), genetică (prin cumularea timpului), combinatorie (prin compunerea forţelor). Pentru a obţine acest tip de individualitate, disciplina se foloseşte de patru mari tehnici: construieşte tablouri; prescrie manevre; impune exerciţii; şi, în sfârşit, pentru a garanta combinarea forţelor, organizează „tactici". Tactica - arta de a construi (cu corpuri localizate, activităţi codificate şi aptitudini însuşite) aparate în care produsul diferitelor forţe să fie majorat prin combinarea calculată a acestora - constituie, fără îndoială, forma cea mai înaltă a practicii disciplinare. în această ştiinţă, teoreticienii secolului al XVIII-lea vedeau fundamentul întregii practici militare, începând cu controlarea şi supunerea la exerciţii a corpurilor individuale şi terminând cu utilizarea forţelor specifice multi-plicităţilor cele mai complexe. Arhitectură, anatomie, mecanică, economie a corpului disciplinar: „în ochii majorităţii militarilor, tactica nu este decât o ramură a vastei ştiinţe a războiului; în ochii mei, ea este baza acestei ştiinţe; este această ştiinţă însăşi, dat fiind că ne învaţă cum să constituim trupele, cum să le punem în ordine, să le deplasăm, să le determinăm să lupte; dat fiind că numai ea poate compensa numărul şi mânui multitudinea; ea va cuprinde, în sfârşit, cunoaşterea oamenilor, a armelor, a tensiunilor, a circumstanţelor, căci toate aceste cunoştinţe strânse la un loc trebuie să determine aceste mişcări."[1] Sau: „Termenul acesta ştacticăţ... oferă o imagine privitoare la poziţia oamenilor ce compun o anume trupă, respectiv la diferitele trupe care alcătuiesc o armată, despre mişcările şi acţiunile lor, despre raporturile dintre ele."[2]

a pune la socoteală ordinele excepţionale); numai în cursul dimineţii, recepţionau 26 de comenzi verbale, 23 prin semne, 37 de sunete de clopoţel, 24 de fluiere, ceea ce înseamnă un fluierat sau un sunet de clopoţel la fiecare 3 minute.

1 J.A. de Guibert, *Essai general de tactique,* 1772, p. 4.

2 P. Joly de Maizeroy, *Theorie de la guerre,* 1777, p. 2

Se poate ca războiul, ca strategie, să fie continuarea politi-cii[xxm]. Dar nu trebuie să uităm că „politica" a fost concepută ca o continuare, dacă nu exactă şi directă a războiului, atunci cel puţin a modelului militar ca mijloc fundamental de prevenire a tulburărilor civile. Politica, privită ca tehnică de menţinere a păcii şi a ordinii interne, a căutat să pună în aplicare dispozitivul armatei perfecte, al masei disciplinate, al trupei docile şi utile, al regimentului în cantonament şi pe câmpul de luptă, la manevre şi exerciţiu. în marile state ale secolului al XVIII-lea, armata garantează pacea civilă pentru că este, desigur, o forţă reală, o sabie mereu ameninţătoare, dar şi pentru că reprezintă o tehnică şi o sumă de cunoştinţe ce-şi pot proiecta

schema proprie asupra corpului social. Dacă există o serie politică-război ce trece prin strategie, există şi o serie armată-politică ce trece prin tactică. Strategia este aceea care permite înțelegerea războiului ca modalitate de a duce politica între state; însă tactica este aceea care face posibilă înțelegerea armatei ca principiu de menținere a absenței războiului în societatea civilă. Epoca clasică a asistat la naşterea marii strategii politice şi militare prin intermediul căreia națiunile îşi confruntă forțele economice şi demografice; dar a fost, totodată, şi martora apariției minuțioasei tactici militare şi politice cu ajutorul căreia se exercită în interiorul statelor controlul asupra corpurilor şi forțelor individuale. „Militarul" - instituția militară, personajul militarului, ştiința militară, atât de diferite de ceea ce caracteriza, pe vremuri, „războinicul" - se defineşte, în această perioadă, în punctul unde se întâlnesc războiul şi zgomotele de luptă, pe de o parte, ordinea şi liniştea ascultătoare a păcii, de cealaltă. Istoricii ideilor pun visul societății perfecte pe seama filosofilor şi juriştilor secolului al XVIII-lea; a existat însă şi un vis militar cu privire la societate; temelia acestui vis au constituit-o nu starea naturală, ci mecanismele atent subordonate ale unei maşini, nu contractul originar, ci constrângerile permanente, nu drepturile fundamentale, ci dresajele infinit progresive vizând nu voința generală, ci docilitatea automată.

„Disciplina ar trebui extinsă la scară națională", spunea Guibert. „Statul pe care-1 visez eu va avea o administrație simplă, solidă, uşor de guvernat. Va semăna cu acele enorme

maşini care, prin intermediul unor resorturi deloc complicate, produc efecte de amploare; forța acestui stat va proveni din propria lui forță; prosperitatea, din prosperitate. Timpul care distruge toate îi va spori puterea. El va contrazice acea prejudecată atât de răspândită conform căreia imperiile sunt supuse unei inexorabile legi de decădere şi ruină."[1] Regimul napoleonian nu este departe şi, o dată cu el, acea formă de stat ce-i va supravieţui şi despre care nu trebuie să uităm că a fost pregătită de jurişti, dar şi de soldați, de consilieri de stat, dar şi de ofițeri de rând, de oameni ai legii, dar şi de oameni de tabără militară. Referința romană care a însoțit această formare manifestă permanent un dublu indice: cetățenii şi legionarii, legea şi manevra. In timp ce juriştii şi filosofii căutau în pact un model originar pentru construirea sau reconstruirea corpului social, militarii şi, împreună cu ei, tehnicienii disciplinei elaborau procedurile de constrângere individuală şi colectivă a corpurilor.

Note

I Julien Offray de La Mettrie (1709-1751), medic şi filosof francez. Publicarea, în Franța, a lucrării sale de inspirație materialistă *Histoire naturelle de l'âme* (1745) îl face să-şi piardă postul de medic în armata franceză. Silit să se exileze, nu găseşte refugiu decât la curtea lui Frederic II. O altă lucrare a sa, *Lapolitique du medecin* (1746), a fost arsă din ordinul parlamentului din Paris. In lucrări precum *L'Homme-machine, L'Homme-plante, Animaux plus que machines, L'art de jouir, Venus metaphysique,* La Mettrie a pornit de la teoria lui Descartes despre omul-maşină.

II Frederic II, zis şi cel Mare sau Unicul (1712-1786). Rege al Prusiei. Primind educație franceză, a avut un comportament politic independent, a practicat ştiințele, artele, literele, filosofia, a corespondat cu Voltaire şi a scris un *Anti-Machiavelli. A* fost, înainte de toate, un conducător de oşti remarcabil: sub domnia lui, armata prusacă a atins un efectiv de 160 000 de oameni, cu care a experimentat metode tactice noi (ordinea oblică, învăluirea etc). După Războiul de Şapte Ani, a reuşit să refacă bogăția țării printr-o politică economică şi financiară înțeleaptă,

1 J.A. de Guibert, *Essai general de tactique,* 1772, Discurs preliminar, pp. XXIII-XXIV. Cf. cele spuse de Marx despre armată şi formele societății burgheze (Scrisoare către Engels, 25 septembrie 1857).

dezvoltând agricultura prin popularea şi colonizarea zonelor cu populație puțină, ameliorând astfel harta densităților demografice. S-a preocupat, în acelaşi timp, şi de dezvoltarea industriei. A creat numeroase fabrici, bănci, a suprimat taxele interne. A visat, de asemenea, să reformeze justiția, ordonând redactarea codului frederician (1748) — ce prevedea o magistratură independentă şi simplificată —, pe care însă a refuzat să-1 promulge. Model de despot luminat, a elaborat o teorie proprie despre putere, pe care o întemeia pe rațiune, refuzând să acorde autorității un caracter religios şi considerând că suveranul trebuie să lucreze pentru interesul țării, şi nu al său personal. Pentru el, războiul nu reprezenta un scop în sine, ci un mijloc de restabilire a păcii cu ajutorul armatei. A fost admirat de Voltaire şi de filosofii francezi, care i-au creat reputația de „rege-

filosof".
III Maurice, conte de Saxa, numit Mareşalul de Saxa (1696-1750). Mareşal al Franţei, a făcut dovada marii sale înzestrări de strateg în timpul războiului de succesiune la tronul Austriei. Drept recompensă pentru meritele sale deosebite, Ludovic XV i-a dăruit castelul Chambord.
IV Sfântul Jean-Baptiste de La Salle (1651-1719). A colaborat la întemeierea, la Reims, a primelor şcoli gratuite şi a pus bazele institutului Fraţilor din Şcolile creştine (1681-1682), format din credincioşi din afara clerului şi destinat educării creştine a copiilor săraci. Pedagog original, a înlocuit învăţământul colectiv cu cel individual şi, ca limbă de predare, latina cu franceza. Pentru aceste şcoli, el a scris o *Regie,* câteva *Meditations* şi diverse tratate, precum *Conduite des ecoles* (1717), una dintre primele lucrări de metodică.
V Gaspard Monge (1746-1818). Matematician francez. Admis la Şcoala de geniu militar din Mezieres, s-a făcut remarcat rezolvând o delicată problemă de calcul al reliefului unor fortificaţii, punând astfel bazele unei tehnici grafice ce va deveni geometria descriptivă. Partizan entuziast al Revoluţiei Franceze şi prieten, mai târziu, cu Napoleon (alături de care a participat la campania din Egipt), a fost ministru al Marinei, a organizat fabricile de praf de puşcă şi topitoriile pentru tunuri şi a luat parte activ la_ crearea Şcolii Normale şi a Şcolii Politehnice.
VI In Evul Mediu, colegiile erau case destinate să-i adăpostească pe studenţii săraci care frecventau Universitatea. Cele mai multe se aflau în „quartier des Ecoles", din Cartierul Latin din Paris. La început, Universitatea nu poseda o clădire proprie, aşa încât profesorii îşi ţineau cursurile în aceste colegii. începând din secolul al XVI-lea, o dată cu declinul Universităţii, colegiile devin — şi vor rămâne până la sfârşitul Vechiului Regim - marile centre de învăţământ ale Franţei. Iezuiţii au fost aceia care, în secolul al XVI-lea, au creat o mulţime de colegii, atât în provincie, cât şi la Paris. In aceste instituţii de învăţământ religios, programele, disciplina, regimul de internat erau foarte strict şi atent organizate.
VII Compania (sau Societatea) lui Iisus, ordin întemeiat, în 1540, la Roma, de câţiva „maîtres es arts" ai Universităţii din Paris, grupaţi în jurul celui care va deveni Sfântul Ignaţiu de Loyola. La începuturile ei, Compania era o grupare misionară aflată, prin jurământ, la dispoziţia papei, dar, începând din 1547, sfântul Ignaţiu a adăugat o misiune ce nu figura în programul iniţial: învăţământul va deveni, cu timpul, una dintre

principalele activităţi ale Ordinului iezuiţilor şi unul dintre mijloacele de luptă cele mai eficiente ale Contrareformei catolice. Iezuiţii au creat numeroase colegii şi universităţi, cele dintâi fiind Colegiul Roman (1551) şi Colegiul Germanic (1552) din Roma. La Paris, ei au transformat colegiul Clermonţ în colegiul Louis-le-Grand (1682).
VIII In Vechiul Regim, manufacturile aparţineau particularilor, dar beneficiau de anumite privilegii regale acordate în schimbul unor angajamente precise în ceea ce priveşte producţia. Prin încurajarea producţiei manufacturiere de lux (porţelanuri, tapiserie, tutun, arme etc), Colbert urmărise să reţină în regat capitalurile orientate spre cumpărăturile de lux.
IX Rochefort, vechi port militar francez la Atlantic. Colbert a fost cel care a creat baza navală a portului Rochefort.
X Legiunea era un corp al armatei romane ce desemna, la origine, armata romană în ansamblul ei. In cadrul legiunii, legionarii erau repartizaţi pe trei rânduri, în funcţie de vârstă şi de armament. Legiunile erau compuse din centurii, conduse, fiecare, de un centurion. Tribunii militari conduceau, fiecare, 1 000 de oameni. Comandantul suprem al legiunii era un magistrat, deţinător al *imperium-ului.* Organizarea pe legiuni se distingea printr-o ierarhie strictă, printr-o disciplină aspră şi prin exerciţii numeroase şi dificile.
XI In original: *le tableau.* în context, termenul actualizează, pe de o parte, sensul de *tablou vivant* („grup de persoane dispuse astfel încât să reproducă sau să evoce un tablou celebru"; „grup de persoane imobile"; „spectacol") şi, pe de altă parte, sensul de *tabel, listă, inventar, repertoriu.*
XII Franţois Apollini, conte de Guibert (1744-1790). General şi scriitor militar francez, distins în timpul Războiului de Şapte Ani. Prin lucrări precum *Essai general de tactique* (1772) şi *Defense du systeme de la guerre moderne* (1779), a revoluţionat concepţiile tactice ale epocii. Astfel, el era împotriva coloanelor adânci şi preconiza - ca admirator al armatei prusace — o ordine la niveluri reduse, suplă, pentru a putea fi utilizată eficacitatea armelor de foc. Aceste concepţii, ce presupuneau o reorganizare completă a armatei - şi, în primul rând, punerea la punct a sistemului divizionar — au avut o influenţă deloc neglijabilă asupra gândirii militare a lui Napoleon. Guibert a prevăzut, de asemenea, apariţia şi amploarea pe care le vor dobândi războaiele naţionale.
XIII Mauriciu de Orania (1567-1625). Mauriciu de Nassau, fiu al lui Wilhelm de Orania (Taciturnul) şi al Annei de Saxa. *Stathouder* (conducător) al Olandei, talentat şef militar în luptele împotriva spaniolilor, devenit prinţ de Orania la moartea fratelui sau mai mare.
XIV Gustav (II) Adolf (1594-1632). Rege al Suediei, a reformat statul cu ajutorul cancelarului Oxenstierna, a dezvoltat învăţământul şi a reformat armata. Astfel, el a chemat la oaste numai elemente de naţionalitate suedeză, pe care le-a supus unei discipline religioase stricte. Tactica sa, bazată pe formaţiuni mici şi mobile, ca şi pe întâietatea acordată armelor de foc uşoare, va face şcoală. Protector al protestantismului împotriva catolicismului Habsburgilor, va fi ucis în bătălia de la Lutzen.
XV Sebastien Le Prestre, senior de Vauban (1633-1707). Mareşal al Franţei, dotat cu însemnate calităţi de inginer militar, s-a remarcat, în

afara unor construcţii strategice, prin proiectul unei reforme fiscale de structură, ce preconiza egalitatea tuturor în ce priveşte impozitele. Lucrarea sa *Projet d'une dîme royale* a fost interzisă pentru că denunţa arbitrarul regal şi descria mizeria claselor populare, victime ale fiscalităţii impuse de rege. Ludovic XIV 1-a apreciat totuşi ca inginer şi specialist în arta războiului. Alte lucrări: *Trăite de l'attaque et de la defense desplaces, Trăite des mines.*

XVI Manevrele sunt exerciţii de instrucţie militară pe timp de pace, ce depăşesc schemele formaţiunilor dinainte stabilite. Ele pun în valoare arta de a conduce trupele pe teren, combinând mişcarea diferitelor formaţiuni în funcţie de o idee tactică sau de forma terenului. Principalele manevre sunt înaintarea în direcţia inamicului, apărarea mobilă, manevra de întârziere şi cea de retragere. La nivel redus, manevrele urmăresc utilizarea armelor de foc care să permită mişcarea efectivelor.
XVII în 1601, Henri IV aduce din Flandra 200 de textilişti. în 1661, Colbert înfiinţează manufactura de mobilier a Coroanei, pe care o instalează în casa Gobelins, unde aduce textilişti, ebenişti, orfevri, topitori, pietrari, gravori. în 1667, este emis edictul de organizare a manufacturii, care cuprinde mai multe ateliere, precum şi o şcoală de ucenici, întreaga manufactură este plasată sub direcţia lui Le Brun, prim-pictor al lui Ludovic XIV,
XVIII *L'Ecole militaire* din Paris, construită, între 1752 şi 1774, după planurile arhitectului Jacques-Ange Gabriel şi la iniţiativa financiarului Pâris-Duvernay şi a Marchizei de Pompadour, era destinată să primească elita elevilor din cele douăsprezece colegii militare din provincie, aleşi în special din rândul tinerilor nobili lipsiţi de avere.
XIX în original: *anspessades,* prin alterarea italienescului *landa spezzata,* „lance frântă": gentilom care slujea în infanteria franceză, în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea.
XX Fraţii Vieţii în Comun, comunitate religioasă întemeiată în 1381, de misticul olandez Geert Groote, discipol al lui Ruysbroek, compusă din credincioşi care-şi duceau viaţa în comun, de unde şi numele comunităţii, în secolul al XV-lea, ei au înfiinţat numeroase şi importante şcoli în Renania şi în Ţările de Jos, din care au ieşit mari umanişti creştini, precum Erasmus şi Nicolaus Cusanus. Au dispărut în secolul al XVI-lea.
XXI Van Ruysbroek (sau Van Ruusbroec, Van Rusbrock), Preafericitul Jan, supranumit şi Admirabilul (1293-1381). Teolog şi scriitor din ţinutul Brabant. Prin lucrările lui (dintre care se cer amintite *Podoaba nunţii spirituale,* — apărută şi la Humanitas, 1995, trad. de Emil Iorga -, *Oglinda mântuirii veşnice, Cele Şapte Trepte ale iubirii spirituale)* a influenţat curentul mistic numit *Devotio moderna.* Aceasta a fost o mişcare ascetică şi mistică, apărută la sfârşitul secolului al XIV-lea în Ţările de Jos, pe care au dezvoltat-o în special Fraţii Vieţii în Comun din Deventer şi călugării augustinieni din Windesheim. Aceştia propuneau o spiritualitate nu foarte intelectuală, accesibilă, dimpotrivă, cât mai multora, prin sentenţe uşor de reţinut, capabile să provoace meditaţia, mijlocul esenţial de înălţare a sufletului către Dumnezeu. Spiritualitatea acestei mişcări a fost exprimată în multe opere, cea mai importantă fiind *Imitatio Christi*

de Thomas a Kempis (vezi traducerea realizată de Andrei Brezianu şi editată de Arhiepiscopia Romano-Catolică, Bucureşti, 1992).
XXII In original: *Les Freres des Ecoles chretiennes.* Congregaţie de credincioşi laici întemeiată în 1680 de Sfântul Jean-Baptiste de La Salle în scopul instruirii copiilor săraci. Ocupându-se în special de învăţământul primar, primar superior, tehnic şi profesional, congregaţia continuă să existe şi astăzi, fiind răspândită în întreaga lume.
XXIII Aluzie la celebra definiţie conform căreia „războiul nu este decât continuarea politicii prin alte mijloace", aparţinând generalului, filosofului şi istoricului militar prusac Cari von Clausewitz (1780-1831), admirator, mai ales în principala sa lucrare, *Despre război* (a se vedea traducerea românească apărută, în 1982, la Editura Militară), al lui Napoleon şi Frederic II.

Capitolul II
MIJLOACELE BUNEI MODELĂRI

La începutul secolului al XVII-lea, Walhausen vorbea despre „disciplina judicioasă" ca artă a „bunei modelări"[1]. Puterea disciplinară este, într-adevăr, o putere care, în loc să extorcheze şi să preleveze, are ca principală funcţie pe aceea de „a modela"; sau, desigur, de a forma cu scopul de a preleva mai bine şi extorca mai mult. Ea nu înlănţuie forţele pentru a le reduce; caută să le coreleze astfel încât să le facă deopotrivă să sporească şi să le poată întrebuinţa. în loc să-şi subordoneze uniform şi în masă tot ce i se supune, ea separă, analizează, diferenţiază, merge cu procedeele de decompoziţie până la nivelul unităţilor necesare şi suficiente. „Modelează" multitudinile mobile, confuze, nefolositoare de corpuri şi forţe într-o multiplicitate de elemente individuale - mici celule separate, autonomii organice, identităţi şi continuităţi genetice, segmente combinatorii. Disciplina „fabrică" indivizi; ea este tehnica specifică unei puteri pentru care indivizii sunt în acelaşi timp obiecte şi instrumente ale exercitării sale. Nu este o putere biruitoare care, pe baza propriului său exces, se poate încrede în propria supraputere; e o putere modestă, suspicioasă, funcţionând conform unei economii măsurate, dar permanente. Modalităţi umile, procedee minore, în comparaţie cu ritualurile grandilocvente ale suveranităţii ori cu marile aparate ale statului. Dar tocmai ele vor fi acelea care vor invada, încetul cu încetul, formele majore, modificându-le

1 J.J. Walhausen, *L'Art militaire pour l'infanterie,* 1615, p. 23

mecanismele şi impunându-le propriile lor procedee. Aparatul judiciar nu va fi scutit de această invazie abia disimulată. Succesul puterii disciplinare se datorează, fără îndoială, folosirii de instrumente simple: controlul ierarhic, sancţiunea normalizatoare şi combinarea acestora într-o

procedură care-i este specifică, examenul/examinarea.

Supravegherea ierarhică

Exercitarea disciplinei presupune un dispozitiv care să constrângă prin simplul joc al privirii; un aparat în care tehnicile ce fac posibilă vederea induc efecte de putere şi, în schimb, mijloacele coercitive îi fac perfect vizibili pe cei asupra cărora ele se aplică. în decursul epocii clasice, asistăm la lenta edificare a acestor „observatoare" ale multiplicităţii umane, cărora istoria ştiinţelor le-a acordat mult prea puţină atenţie. Alături de marea tehnologie a lunetelor, lentilelor şi fasciculelor luminoase, care a coincis cu întemeierea noii fizici şi a noii cosmologii, au existat şi micile tehnici ale formelor de supraveghere multiple şi încrucişate, ale privirilor ce trebuie să vadă fără să fie văzute; o obscură artă a luminii şi vizibilului a pregătit în surdină o cunoaştere nouă a omului, prin intermediul unor tehnici de aservire şi al unor procedee de utilizare a acestuia.

Aceste „observatoare" au un model aproape ideal: tabăra militară. E cetatea ridicată în pripă, artificială, ce poate fi construită şi remodelată aproape după plac; sediul unei puteri ce trebuie să aibă cu atât mai multă intensitate, dar şi discreţie, cu atât mai multă eficacitate şi valoare preventivă cu cât se exercită asupra unor oameni înarmaţi. în tabăra perfectă, întreaga putere se exercită prin simplul joc al unei supravegheri exacte; şi fiecare privire e o piesă în mecanismul global al puterii. Vechiul şi tradiţionalul plan pătrat a fost considerabil regândit după nenumărate scheme. Sunt definite cu precizie geometria aleilor, numărul şi amplasarea corturilor, orientarea intrărilor, dispunerea rândurilor şi a şirurilor; este trasată reţeaua privirilor ce se controlează unele pe altele: „în careul de adunare a trupelor se trag cinci linii; prima se află

la 16 picioare de cea de-a doua; celelalte se află la 8 picioare una de alta; iar ultima la 8 picioare de scuturile lăncierilor. Acestea se află la 10 picioare de corturile ofiţerilor inferiori, exact faţă în faţă cu primul comandant. Spaţiul dintre companii are o lăţime de 51 de picioare... Toate corturile se află la două picioare unele de altele. Corturile subalternilor se află faţă în faţă cu spaţiile libere dintre companiile lor. Comandantul din spate se află la 8 picioare de ultimul cort al soldaţilor, iar intrarea acestuia priveşte spre cortul căpitanilor... Corturile căpitanilor sunt ridicate vizavi de spaţiile dintre companiile lor. Intrările privesc exact spre aceste companii."[1] Tabăra este diagrama unei puteri ce acţionează în virtutea unei vizibilităţi generale. Multă vreme, va mai persista în urbanistică, în structurarea oraşelor muncitoreşti, a spitalelor, azilelor, închisorilor, instituţiilor de învăţământ acest model al taberei militare sau măcar principiul care îl subîntinde: cuplarea spaţială a tipurilor de supraveghere ierarhizate. Principiu al „încastrării". Tabăra a fost pentru arta nedeclarată a felurilor de supraveghere ceea ce camera obscură a fost pentru marea ştiinţă a opticii.

Ia atunci amploare o întreagă problematică: aceea a unei arhitecturi ce nu mai este făcută doar pentru a fi văzută (fastul palatelor) sau pentru supravegherea spaţiului exterior (geometria fortăreţelor), ci pentru a face cu putinţă un control interior, articulat şi detaliat - pentru a-i face vizibili pe cei care se află înăuntru; mai general vorbind, aceea a unei arhitecturi care constituie un operator pentru transformarea indivizilor: care să acţioneze asupra celor pe care-i adăposteşte, să fie un mijloc de ţinere sub control a comportamentului lor, să prelungească până la ei efectele puterii, să-i poată face obiect de cunoaştere, să-i modifice. Pietrele îi pot face pe oameni docili şi uşor de descifrat. Vechii scheme simple a izolării şi împrej-

1 *Reglement pour l'infanterie prusienne,* trad.fr., Arsenal, ms. 4067, f° 144. Pentru vechile scheme, a se vedea Praissac, *Les Discours militaires,* 1623, pp. 27-28; Montgommery, *La Milice francaise,* p. 77. Pentru noile scheme, cf. Beneton de Morange, *Histoire de la guerre,* 1741, pp. 61-64, şi *Dissertations sur les Tentes;* cf. şi numeroase regulamente, precum *Instruction sur le service des reglements de Cavalerie dans les camps,* 29 iunie 1753. Cf. planşa nr. 7.

muirii — a zidului gros, a porţii solide ce fac imposibile intrarea şi ieşirea - începe să i se substituie calculul deschiderilor, al plinurilor şi golurilor, al trecerilor şi transparenţelor. în felul acesta, spitalul-edificiu se organizează încetul cu încetul ca instrument de acţiune medicală: el trebuie să permită o bună ţinere sub observaţie a bolnavilor, deci o mai bună apreciere a îngrijirilor necesare; forma clădirilor, prin atenta separare a bolnavilor, trebuie să împiedice contaminările; ventilaţia şi aerul făcut să circule în jurul fiecărui pat sunt menite, în

sfârşit, să nu permită ca aburii dăunători să stagneze în preajma pacientului, descompunându-i umorile şi agravându-i boala prin efectele lui nemijlocite. Spitalul - aşa cum se urmăreşte să se amenajeze el în a doua jumătate a secolului, şi pentru care s-au făcut atâtea proiecte după cel de-al doilea incendiu de la Hotel-Dieu[1] - nu mai este pur şi simplu acoperişul sub care îşi găseau adăpostul mizeria şi moartea apropiată; devine, prin chiar materialitatea lui, un operator terapeutic.
Aşa cum şcoala-clădire trebuie să fie un operator al modelării. Ea este maşina pedagogică pe care Pâris-Duvernay[11] o concepuse la Şcoala Militară până în detaliile cele mai fine pe care i le impusese lui Gabriel[111]. A modela corpuri viguroase -imperativ al sănătăţii; a obţine ofiţeri competenţi - imperativ al calificării; a forma militari supuşi - imperativ politic; a preveni dezmăţul şi homosexualitatea - imperativ al moralităţii, împătrit motiv de a stabili compartimentări etanşe între indivizi, dar şi deschizături pentru supravegherea lor permanentă, însăşi clădirea Şcolii Militare trebuia să constituie un aparat de supravegheat; camerele erau repartizate de-a lungul unui culoar ca o serie de mici celule; la intervale regulate, se găsea o locuinţă de ofiţer, astfel încât „fiecare zece elevi să aibă câte un ofiţer la dreapta şi la stânga"; elevii erau închişi în aceste odăi pe toată durata nopţii; iar Paris insistase să se pună geam la „peretele dinspre coridor al fiecărei camere, de la nivelul pervazului până la unu sau două picioare de plafon. Pe lângă aspectul acestor geamuri, care nu poate să fie decât unul agreabil, îndrăznesc să afirm că ele sunt deosebit de utile în multe privinţe, nemaivorbind de raţiunile de disciplină ce pot să

motiveze această amplasare"[1]. în sălile de mese, fusese amenajată „o estradă ceva mai ridicată pe care să fie aşezate mesele inspectorilor de studii, pentru ca aceştia să poată vedea toate mesele elevilor din secţiile lor pe tot timpul mesei"; fuseseră instalate latrine cu jumătăţi de uşă, pentru ca supraveghetorul să poată vedea capul şi picioarele elevilor, dar cu pereţi laterali îndeajuns de înalţi „pentru ca acei care se află înăuntru să nu se poată vedea între ei"[2]. Supraveghere de o minuţiozitate nesfârşită, pe care arhitectura o prelungeşte prin mii de dis-pozitive nedemne. Nu le vom considera derizorii decât dacă vom uita rolul acestui instrumentar minor, dar perfect, în obiectivarea progresivă şi în cartografierea din ce în ce mai perfecţionată a comportamentelor individuale. Instituţiile disciplinare au secretat o maşinărie de control care a funcţionat ca un microscop al conduitei; diviziunile rafinate şi analitice pe care ele le-au realizat au dus la formarea, în jurul oamenilor, a unui aparat de observare, înregistrare şi modelare. Cum trebuie sub-împărţite privirile, cum se pot stabili între ele relee şi căi de comunicaţie la nivelul acestor maşini de observat? Cum trebuie să se procedeze pentru ca din multiplicitatea calculată a privirilor să rezulte o putere omogenă şi continuă?
Un aparat disciplinar perfect permite unei singure priviri să vadă permanent totul. Un punct central e deopotrivă sursă de lumină luminând toate lucrurile şi loc de convergenţă a tot ce trebuie să fie ştiut: ochi perfect căruia nu-i scapă nimic şi centru înspre care sunt îndreptate toate privirile. Este ceea ce imaginase Ledoux[IV] construind Arc-et-Senans[v]: în centrul clădirilor, dispuse în cerc şi deschizându-se, toate, spre interior, o construcţie înaltă trebuia să cumuleze funcţiile administrative de conducere, pe cele de poliţie pentru supraveghere, economice de control şi verificare, religioase de îndemn la supunere şi muncă; de acolo vin toate ordinele, acolo sunt înregistrate toate activităţile, observate şi apreciate toate greşelile; şi toate acestea imediat, aproape fără nici un alt suport decât o geometrie exactă. Dintre toate motivele prestigiului de care

1 Citat *in* R. Laulan, *L'Ecole militaire de Paris,* 1950, pp. 117-118.

2 Arh. naţ. MM 666-669. J. Bentham povesteşte că fratelui său i-a venit ideea *Panopticon-nlui* vizitând Şcoala Militară din Paris.

s-au bucurat, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, tipurile circulare de arhitectură[1], nu trebuie, fără îndoială, să-1 trecem cu vederea pe acesta: ele exprimau o anumită utopie politică.
In realitate însă, privirea disciplinară a avut nevoie de relee. Piramida putea răspunde mai bine decât cercul la două exigențe: aceea de a fi îndeajuns de completă pentru a forma o rețea fără lacune - de unde posibilitatea de a-şi spori eşaloanele şi de a le repartiza pe toată suprafața de controlat; şi aceea de a fi totuşi suficient de discretă pentru a nu impieta asupra activității ce trebuia disciplinată şi a nu constitui pentru aceasta o frână ori un obstacol; de a se integra în dispozitivul disciplinar ca o funcție care să-i amplifice efectele posibile. Acestuia trebuie să-i fie descompuse instanțele, dar numai pentru a i se mări funcția productivă. Pentru a specifica supravegherea şi a o face funcțională.
Este problema marilor ateliere şi a uzinelor, în care este organizat un nou tip de supraveghere. Acesta e diferit de cel care, în regimul manufacturilor, era asigurat din exterior de către inspectori, însărcinați cu verificarea respectării regulamentelor; acum se pune problema unui control intens şi continuu; acesta însoțeşte întregul proces al muncii; nu se mai concentrează - exclusiv - asupra producției (natură, cantitate de materii prime, tip de unelte utilizate, dimensiuni şi calitate a produselor), ci are în vedere activitatea oamenilor, priceperea, atitudinea, promptitudinea, râvna şi comportarea lor. Dar diferă, în acelaşi timp, şi de controlul domestic al stăpânului, prezent alături de muncitori şi ucenici; căci este efectuat de comişi, supraveghetori, controlori şi contramaiştri. Pe măsură ce aparatul de producție devine tot mai important şi mai complex, pe măsură ce cresc numărul de muncitori şi diviziunea muncii, sarcinile de control devin mai stringente şi mai dificile. Supravegherea devine astfel o funcție precisă, dar care trebuie să facă parte integrantă din procesul de producție; ea trebuie să-1 dubleze pe toată durata lui. Un personal specializat, prezent în mod constant, însă distinct de muncitori devine indispensabil: „în marea manufactură, totul se face

la bătaia de clopot, muncitorii sunt constrânşi şi certați cu asprime. Comisii, obişnuiți să adopte față de aceştia un aer de superioritate şi poruncitor, într-adevăr necesar în lucrul cu mulțimea, îi tratează sever sau disprețuitor; de aceea s-a ajuns ca aceşti muncitori ori să coste prea mult, ori să nu facă altceva decât să treacă prin manufactură."[1] Iar dacă lucrătorii preferă încadrarea de tip corporatist[VI] acestui nou regim de supraveghere, patronii recunosc în el un element indisociabil de sistemul de producție industrială, de proprietatea privată şi de profit. La scara unei uzine, a unei mari forje sau a unei mine, cazurile de risipă s-au înmulțit într-atât, încât cea mai măruntă abatere în fiecare dintre acestea produce în ansamblu o fraudă imensă, care nu doar înghite beneficiile, ci lichidează capitalurile; „...cea mai mică stângăcie imperceptibilă şi tocmai de aceea repetată zi de zi poate deveni fatală pentru întreprindere, ajungând în scurtă vreme s-o distrugă"; de unde rezultă că numai nişte agenți care depind direct de proprietar şi au numai această însărcinare vor putea să vegheze „să nu se cheltuiască nici un ban în mod inutil, să nu se risipească nici o clipă din ziua de lucru"; aceşti agenți vor avea rolul „să-i supravegheze pe muncitori, să inspecteze toate lucrările şi să încunoştinţeze comitetul de tot ce se întâmplă"[2]. Supravegherea devine un operator economic decisiv, în măsura în care este în acelaşi timp o piesă internă a aparatului de producție şi un element specific al puterii disciplinare.[3]
Regăsim acelaşi proces şi în reorganizarea învățământului elementar: specificare a supravegherii şi integrare a ei în relația pedagogică. Dezvoltarea şcolilor parohiale, creşterea numărului de elevi, inexistența unei metode care să permită reglementarea simultană a activității unei clase întregi, dezordinea şi confuzia astfel rezultate impuneau organizarea
1 Cf. planşele nr. 12, 13, 16.
1 *Encyclopedie,* articolul „Manufacture".
2 Cournol, *Considerations d'interet public sur le droit d'exploiter Ies mines,* 1790, Arh. naț. A XIII[14].

3 Cf. K. Marx: „Funcțiile de conducere, de supraveghere şi de mijlocire devin funcțiile capitalului de îndată ce munca subordonată lui devine muncă cooperată. Ca funcție specifică a capitalului, funcția de conducere dobândeşte trăsături specifice" *(Capitalul,* cartea I, secțiunea a patra, cap. XIII - p. 342 din ed. rom.; cf. nota 2 de la p. 207).

unor modalități de control. Pentru a veni în întâmpinarea profesorilor, Batencour a ales dintre elevii cei mai buni o serie de „persoane cu însărcinări", intendenți, observatori, monitori, repetitori, recitatori de rugăciuni, responsabili cu scrisul, primitori de cerneală, confesori şi inspectori. Rolurile astfel definite sunt de două feluri: unele corespund unor sarcini materiale (să împartă cerneală şi hârtie, să dea suplimente celor sărmani, să citească texte cu caracter religios în zilele de sărbătoare etc); celelalte țin de supraveghere: „observatorii" trebuie să noteze cine a ieşit din bancă, cine vorbeşte când nu trebuie, cine nu are mătănii sau carte de rugăciuni, cine nu stă cum se cuvine în timpul serviciului divin, cine se poartă necuviincios, întârzie la vorbă sau face gălăgie pe stradă; „admonestorii" au sarcina de „a fi atenți la cei care vorbesc sau şoptesc în timp ce-şi învață lecțiile, la cei care nu scriu sau se țin de şotii"; „inspectorii" se vor informa, în familii, în legătură cu elevii care au absentat sau care au comis greşeli grave. In ce-i priveşte pe intendenți, aceştia îi supraveghează pe toți ceilalți cu alte însărcinări. Numai „repetitorii" au un rol pedagogic: ei trebuie sa-i pună pe elevi să citească doi câte doi, cu voce scăzută.[1] Or, câteva decenii mai târziu, Demia va stabili o ierarhie de acelaşi tip, funcțiile de supraveghere fiind însă aproape toate dublate de un rol pedagogic: un ajutor de profesor îi învață pe copii să țină condeiul, ghidează mâna, corectează greşelile şi, în acelaşi timp, „notează greşelile din cadrul discuțiilor referitoare la lecții"; un alt ajutor de profesor are aceleaşi însărcinări pentru ora de citire; intendentul, care-i controlează pe ceilalți cu însărcinări şi veghează asupra purtării generale, are şi misiunea de „a-i deprinde pe nou-veniți cu exercițiile care se fac în şcoală"; decurionii ascultă spunerea pe de rost a lecțiilor şi-i „notează" pe cei care nu le ştiu.[2] Avem

1 M.I.D.B., *Instruction methodique pour l'ecole paroissiale,* 1669, pp. 68-83.
2 Ch. Demia, *Reglement pour Ies ecoles de la viile de Lyon,* 1716, pp. 27-29. Poate fi semnalat un fenomen de acelaşi gen în organizarea colegiilor: vreme îndelungată, „prefecții" au fost, independent de profesori, cei care aveau răspunderea morală a micilor grupe de elevi. Mai ales după 1762, asistăm la apariția unui tip de control în acelaşi timp mai administrativ şi mai integrat în ierarhie: supraveghetori, profesori responsabili de grupe, profesori subalterni. Cf. Dupont-Ferrier, *Du college de Clermont au lycee Louis-le-Grand,* I, pp. 254 şi 476.

aici schema unei instituții de tip „mutualist", unde, într-un dispozitiv unic, sunt integrate trei proceduri: învățământul pro-priu-zis, dobândirea de cunoştințe prin chiar desfăşurarea activității pedagogice şi, în sfârşit, o observare reciprocă şi ierarhizată. O relație de supraveghere, bine precizată şi reglementată, e înscrisă în chiar miezul practicii de predare: nu ca o piesă conexă sau adiacentă, ci ca un mecanism care-i este inerent şi menit să-i sporească eficacitatea.
Supravegherea ierarhizată, continuă şi funcțională nu e, fireşte, una dintre marile „invenții" tehnice ale secolului al XVIII-lea, dar insidioasa ei extindere îşi datorează importanța noilor mecanisme de putere pe care le aduce cu ea. Grație ei, puterea disciplinară devine un sistem „integrat", legat din interior de economia şi de obiectivele dispozitivului în cadrul căruia se exercită, putere ce se organizează, totodată, şi ca o capacitate multiplă, automată şi anonimă; căci, dacă este adevărat că supravegherea depinde de indivizi, modul ei de funcționare este acela al unei rețele de relații de sus în jos, dar şi, până la un anumit punct, de jos în sus şi lateral; această rețea e cea care structurează ansamblul şi-1 traversează de la un capăt la celălalt cu efecte de putere ce se sprijină unele pe altele: supraveghetori permanent supravegheați. în cadrul supravegherii ierarhizate specifice tipurilor de disciplină, puterea nu este deținută ca un lucru, nu se transmite ca o proprietate; ea funcționează ca o maşinărie. Şi, dacă este adevărat că organizarea piramidală îi conferă un „şef, aparatul în ansamblul lui este

cel ce produce „putere" şi îi repartizează pe indivizi în interiorul acestui câmp permanent şi continuu. Ceea ce-i permite puterii disciplinare să fie în acelaşi timp absolut indiscretă - dat fiind că se află pretutindeni şi mereu trează, că nu permite, în principiu, nici o zonă de umbră şi că-i controlează fără întrerupere chiar pe cei însărcinaţi cu controlul - şi absolut „discretă", căci funcţionează în permanenţă şi în bună măsură pe tăcute. Disciplina determină funcţionarea unei puteri relaţionale ce se întreţine de una singură prin propriile ei mecanisme şi care, în locul ostentaţiei manifestărilor, se bazează pe jocul neîntrerupt de priviri atent calculate. Datorită tehnicilor de supraveghere, „fizica" puterii, angrenarea corpului se efectuează după legile opticii şi ale mecanicii, conform unui

întreg joc de spaţii, linii, ecrane, fascicule, grade şi fără a recurge, cel puţin în principiu, la excese, la forţă, la violenţă. Putere aparent cu atât mai puţin „corporală" cu cât e mai savant „fizică".

Sancţiunea normalizatoare

1. în orfelinatul cavalerului Paulet, şedinţele tribunalului ce se întrunea în fiecare dimineaţă prilejuiau un întreg ceremonial: „I-am găsit pe toţi elevii aşezaţi în formaţie de luptă, într-o aliniere, nemişcare şi tăcere perfecte. Şeful clasei, un tânăr gentilom de şaisprezece ani, era ieşit din rând, cu spada în mână; la comanda lui, elevii s-au pus în mişcare cu o viteză sporită şi s-au aşezat în cerc. Consiliul se strânsese în centru; fiecare responsabil dădu raportul despre grupa lui pe ultimele douăzeci şi patru de ore. Acuzaţilor li se dădu voie să se dezvinovăţească; fură audiaţi martorii; avură loc deliberări şi, când se ajunse la un consens, şeful clasei anunţă cu voce tare numărul de vinovaţi, natura delictelor şi pedepsele hotărâte. După aceea, elevii defilară în cea mai mare ordine."[1] In centrul tuturor sistemelor disciplinare, funcţionează un mic mecanism penal. Acesta beneficiază de un fel de privilegiu în împărţirea dreptăţii, având propriile lui legi, delictele lui specifice, formele lui caracteristice de sancţionare şi instanţele lui de judecată. Formele de disciplină stabilesc o „infrapena-litate"; cartografiază un spaţiu pe care legile îl lasă neocupat; definesc şi reprimă un ansamblu de comportamente care scăpase până în acel moment relativei indiferenţe a marilor sisteme punitive: „La sosire, colegii vor trebui să se salute reciproc; ...la plecare, ei vor trebui să strângă mărfurile şi uneltele de care s-au folosit şi, pe timpul nopţii, să stingă lămpile"; „este cu desăvârşire interzisă distragerea celorlalţi colegi prin gesturi sau în alt mod"; aceştia vor trebui „să se comporte onest şi decent"; cel care va absenta, fără să-1 prevină pe d. Oppenheim, mai mult de cinci minute va fi „notat pentru o jumătate de zi"; şi, pentru a fi siguri că nimic nu va fi neglijat

1 Pictet de Rochemont, *Journal de Geneve,* 5 ianuarie 1788.

în cadrul acestei amănunţite justiţii penale, se interzice „tot ce le-ar putea dăuna dlui Oppenheim şi asociaţilor acestuia"[1]. In atelier, la şcoală, în armată domneşte o întreagă micrope-nalitate legată de timp (întârzieri, absenţe, întreruperi ale lucrului), de activitatea propriu-zisă (neatenţie, neglijenţă, lipsă de zel), de comportament (lipsă de politeţe, nesupunere), de discurs (vorbărie, obrăznicie), de corp (poziţii „incorecte", gesturi nepotrivite, murdărie), de sexualitate (lipsă de pudoare, indecenţă). în acelaşi timp, sunt folosite ca pedepse o întreagă serie de procedee mergând de la pedeapsa fizică uşoară până la privări minore şi mici umiliri. Trebuie gândite la nivelul caracterului lor penalizabil fracţiunile cele mai neînsemnate ale comportării, după cum elementelor aparent indiferente ale aparatului disciplinar trebuie să li se confere o funcţie punitivă: la limită, trebuie ca totul să poată servi la pedepsirea celui mai mărunt lucru; ca fiecare subiect în parte să fie prins într-o universalitate sancţionabilă-sancţionantă. „Prin cuvântul pedeapsă, trebuie să se înţeleagă tot ce-i poate face pe copii să simtă greşeala pe care au comis-o, tot ce-i poate ruşina, tot ce-i poate face să se

simtă jenați;... o anumită răceală, o anumită indiferență, o întrebare, un gest care să-i ruşineze, retragerea unei însărcinări."[2]

2. Dar disciplina posedă un mod specific de a pedepsi, care nu este doar un model la scară redusă al tribunalului. Ceea ce cade sub incidența penalității disciplinare este neascultarea, tot ce e neconform normei, tot ce se îndepărtează de la regulă, abaterile. Este penalizabil domeniul, ce nu a fost definit ca atare, a tot ceea ce nu e potrivit: soldatul comite o „greşeală" ori de câte ori nu atinge nivelul cerut; „greşeala" elevului poate consta, alături de orice delict minor, în incapacitatea de a-şi face tema. Regulamentul infanteriei prusace impunea ca soldatul care nu a învățat să mânuiască în mod corect puşca să fie tratat „cu toată asprimea posibilă". în mod asemănător, „când un şcolar nu va fi ținut minte catehismul din ziua

1 Regulament provizoriu pentru fabrica dlui Oppenheim, 29 sept. 1809.

2 J.- B. de La Salle, *Conduite des Ecoles chretiennes,* 1828, pp. 204-205.

precedentă, va putea fi silit să-1 învețe pe dinafară pe cel din ziua respectivă, fără să comită nici cea mai mică greşeală, şi va fi pus să-1 repete a doua zi; sau va fi obligat să-1 asculte în picioare ori în genunchi, cu palmele împreunate, sau va fi supus la un alt fel de penitență". Ordinea pe care pedepsele disciplinare trebuie să o instaureze este de natură mixtă: este o ordine „artificială", impusă în mod explicit de o lege, un program, un regulament. Dar este, totodată, şi o ordine ce ascultă de procese naturale şi observabile: durata învățării unei lecții, timpul necesar rezolvării unui exercițiu, nivelul de aptitudine trimit la o regularitate care este, în acelaşi timp, o regulă. Copiii din şcolile creştine nu trebuie niciodată puşi în situația să învețe o „lecție" de care nu sunt încă în stare, căci ar fi expuşi pericolului de a nu putea să învețe nimic; totuşi, durata fiecărui stadiu este fixată regulamentar, iar acela care, după trei examene, nu a reuşit să promoveze în stadiul superior trebuie pus să stea, la vedere, în banca „ignoranților". In regim disciplinar, sancțiunea implică o dublă referință, juridico-naturală.

3. Pedeapsa disciplinară are ca funcție reducerea abaterilor. Prin urmare, ea trebuie să fie în primul rând *corectivâ.* Pe lângă pedepsele împrumutate direct de la modelul judiciar (penalizări, bici, carceră), sistemele disciplinare favorizează pedepsele ce țin de domeniul exercițiului - de învățarea intensificată, iterativă, repetată de mai multe ori: regulamentul pentru infanterie din 1766 prevedea ca soldații din prima clasă „care vor dovedi neglijență ori rea-voință să fie retrogradați în ultima, clasă" şi să nu poată reveni în prima decât după efectuarea de noi exerciții şi trecerea unui nou examen. După cum spunea şi J.-B. de La Salle: „Dintre toate formele de penitență, pedepsele cu scrisul date elevilor sunt cele mai convenabile pentru dascăl, după cum sunt cele mai avantajoase şi mai pe placul părinților"; ele permit „să se extragă din chiar greşelile elevilor mijloacele de a le impulsiona progresul prin corectarea greşelilor"; celor care, de exemplu, „nu-şi vor fi scris tot ce aveau de scris sau nu se vor fi străduit să scrie cum trebuie li se va putea da pedeapsa de a scrie sau de a învăța pe de rost".[1]

1 *Ibid.*

Pedeapsa disciplinară este, în bună măsură, izomorfă obligației înseşi; ea reprezintă mai puțin răzbunarea legii ultragiate, cât repetarea, stăruința asupra ei. Astfel încât efectul corectiv aşteptat din partea pedepsei să nu treacă decât în chip secundar prin ispăşire şi căință; el este obținut în mod direct prin mecanica unei modelări. A pedepsi înseamnă a exersa.

4. Pedeapsa nu este, în cadrul disciplinei, decât un element al unui sistem dublu: recompensă-sancțiune. Şi abia acest sistem devine operațional în procesul de modelare şi corijare. Profesorul „trebuie să evite, pe cât posibil, să recurgă la pedepse; el trebuie, dimpotrivă, să caute ca recompensele să fie mai frecvente decât pedepsele, cei leneşi fiind mai incitați de dorința

de a fi răsplătiţi ca sârguincioşii decât de teama de a fi pedepsiţi; iată de ce este de cel mai mare folos ca, atunci când profesorul se va vedea nevoit să facă apel la pedepse, să încerce să câştige inima copilului înainte de a-1 pedepsi"[1]. Acest mecanism compus din două elemente permite efectuarea unui anumit număr de operaţiuni specifice penalităţii disciplinare. In primul rând, definirea comportărilor şi a performanţelor în funcţie de două valori opuse: a binelui şi a răului; în locul partajului simplu al interdicţiei, ca în justiţia penală, avem o repartizare între polul pozitiv şi polul negativ; întreaga comportare este încadrată în câmpul notelor bune şi proaste, al punctelor bune şi rele. Devine astfel posibilă, în plus, stabilirea unei cuantificări şi a unei economii cifrate. O contabilitate penală, permanent adusă la zi, permite stabilirea bilanţului punitiv al fiecărui elev. „Justiţia" şcolară a împins foarte departe acest sistem, şi cel puţin rudimente ale lui pot fi reperate în armată sau ateliere. Fraţii din Şcolile Creştine organizaseră o întreagă microeconomie a păsuirilor şi sancţiunilor: „Păsuirile vor folosi elevilor pentru ca aceştia să poată scăpa de penitenţele ce le vor fi impuse... De exemplu, dacă un şcolar va primi drept pedeapsă să copieze patru sau şase întrebări din catehism, el va putea evita această penitenţă cu ajutorul câtorva puncte de păsuire; profesorul va stabili numărul de puncte corespunzător fiecărei întrebări în parte...

1 Ch. Demia, *Reglement pour Ies ecoles de la viile de Lyon,* 1716, p. 17.

Păsuirile reprezentând un anumit număr de puncte, profesorul dispune şi de alte păsuiri, de mai mică valoare, ce vor servi drept «mărunţiş» pentru primele. Un copil va primi, să zicem, o pedeapsă de scris pe care nu o va putea răscumpăra decât în schimbul a şase puncte; el posedă o păsuire de zece puncte; o prezintă profesorului, care îi va restitui patru puncte; şi tot astfel în toate celelalte cazuri."[1] Şi, prin jocul acestei cuantificări, al acestei circulaţii de avansuri şi datorii, graţie calculului permanent al notărilor de plus şi minus, aparatele disciplinare ierarhizează subiecţii „buni" şi subiecţii „răi", com-parându-i reciproc. Prin această microeconomice a unei penalităţi continue, se operează o diferenţiere care nu priveşte actele, ci pe indivizii înşişi, natura, posibilităţile, nivelul şi valoarea lor. Disciplina, sancţionând cu mare precizie actele, măsoară individualităţile conform „adevărului"; penalitatea pe care ea o aplică se înscrie în ciclul cunoaşterii individualităţilor. 5. Repartizarea pe ranguri sau grade are un dublu rol: acela de a marca diferenţele, de a ierarhiza calităţile, competenţele şi aptitudinile; dar şi pe acela de a pedepsi şi de a recompensa. Funcţionare penală a punerii în ordine şi caracter ordinal al sancţiunii. Disciplina răsplăteşte prin simplul joc al avansărilor, ce permite ocuparea unor ranguri şi poziţii; şi pedepseşte retrogradând şi degradând. Rangul este prin el însuşi recompensă sau pedeapsă. La Şcoala Militară, fusese pus la punct un sistem complex de clasificare „onorifică", uniforme ce traduceau această clasificare în ochii tuturor şi sancţiuni mai mult sau mai puţin onorabile sau ruşinoase ce erau asociate, ca semn de evidenţiere sau de ocară, rangurilor astfel distribuite. Această repartizare clasificatorie şi penală era efectuată la intervale apropiate cu ajutorul rapoartelor pe care ofiţerii, profesorii, adjuncţii acestora le întocmeau, fără considerente de vârstă sau grad, referitor la „calităţile morale ale elevilor" şi la „comportarea lor general recunoscută". Prima clasă, numită „a celor foarte buni", se distingea printr-un epo-let de argint; onoarea consta în faptul de a fi tratată ca „o trupă

1 J.-B. de La Salle, *Conduite des Ecoles chretiennes,* B.N., ms. 11759, pp. 156 şi urm. Avem de-a face aici cu transpunerea sistemului indulgenţelor.

pur militară"; militare, prin urmare, erau şi pedepsele corespunzătoare acestei clase (arest şi, în cazuri grave, închisoare). Cea de-a doua clasă, „a celor buni", purta un epolet din mătase roşie şi argint; elevii erau pasibili de închisoare şi arest, dar şi de recluziune şi stat în genunchi. Clasa „mediocrilor" avea dreptul la un epolet de lână roşie; la pedepsele precedente, se adăuga, când era cazul, haina de dimie. Ultima clasă, a celor „răi", era marcată printr-un

epolet de lână maronie; „elevii acestei clase vor fi supuşi la toate pedepsele folosite în cadrul Şcolii sau la cele a căror aplicare va fi considerată necesară, mergându-se chiar până la izolarea completă". Acestor clase li s-a adăugat pentru o vreme clasa „de ruşine", pentru care au fost concepute regulamente speciale, „astfel încât cei care o compun să fie permanent separaţi de ceilalţi şi îmbrăcaţi în dimie". Dat fiind că numai meritul şi comportarea erau cele care trebuiau să hotărască locul elevului, „cei din ultimele două clase se vor putea mândri cu promovarea în primele două şi cu posibilitatea de a purta însemnele acestora atunci când, prin mărturii unanime, se va recunoaşte că au devenit demni de o asemenea onoare datorită îndreptării purtării lor şi progreselor pe care le-au înregistrat; şi, tot aşa, cei din primele două clase vor fi retrogradaţi dacă slăbesc ritmul şi dacă rapoarte repetate şi dezavantajoase demonstrează că nu mai merită locul şi prerogativele primelor clase...". Clasamentul care pedepseşte trebuie să tindă spre dispariţie. „Clasa de ruşine" nu există decât ca să dispară: „Pentru a putea fi judecat gradul de îndreptare al acestor elevi din clasa de ruşine ce se comportă cum se cuvine", ei vor fi reintegraţi în celelalte clase şi-şi vor primi înapoi uniformele; vor continua să stea însă printre tovarăşii lor întru turpitudine pe timpul meselor şi al recreaţiilor; acolo vor rămâne dacă nu continuă să se comporte cum trebuie; „le vor părăsi definitiv numai dacă se vor comporta mulţumitor atât în noua clasă, cât şi în cadrul grupului de elevi supravegheaţi de pedagog"[1]. Dublu efect, prin urmare, al acestei penalităţi ierarhizante: ea îi repartizează pe elevi după aptitudini şi purtare, deci după întrebuinţarea ce li se

1 Arhivele Naţionale, MM 658, 30 martie 1758, şi MM 666, 15 septembrie 1763.

va putea da când vor termina şcoala; exercită asupra lor o presiune constantă pentru a-i face pe toţi să se supună aceluiaşi model, pentru ca toţi la un loc să fie siliţi „la supunere, ascultare, atenţie în studiu şi la exerciţii şi la cât mai precisa executare a sarcinilor şi a tuturor elementelor componente ale disciplinei". Pentru ca toţi să devină la fel.

într-un cuvânt, în regimul puterii disciplinare, arta de a pedepsi nu urmăreşte nici ispăşirea, şi nici reprimarea propriu-zisă. Ea pune în aplicare cinci operaţii diferite: raportează faptele, performanţele şi comportamentele individuale la un ansamblu care este în acelaşi timp câmp de comparare, spaţiu de diferenţiere şi principiu al unei reguli de urmat. îi diferenţiază pe indivizi unii faţă de alţii şi în funcţie de regula de ansamblu - aceasta fiind determinată să funcţioneze fie ca prag minimal, fie ca medie ce trebuie respectată, fie ca deziderat spre care trebuie să se tindă. Măsoară în termeni cantitativi şi ierarhizează în termeni de valoare capacitatea, nivelul, „natura" indivizilor. Intensifică, prin intermediul acestei măsurători „valorizanţe", efectul constrângător al unei conformităţi de realizat. în sfârşit, trasează limita ce va defini deosebirea faţă de toate diferenţierile, graniţa exterioară a anormalului („clasa de ruşine", din cadrul Şcolii Militare). Penalitatea neîntreruptă care parcurge toate punctele şi controlează toate momentele instituţiilor disciplinare compară, diferenţiază, ierarhizează, omogenizează, exclude. Pe scurt, *normalizează.*

Ea se deosebeşte deci punct cu punct de o penalitate judiciară ce are ca funcţie esenţială raportarea nu la un ansamblu de fenomene observabile, ci la un corpus de legi şi de texte ce trebuie să fie gravate în memorie; care nu urmăreşte să diferenţieze indivizi, ci să specifice acte în lumina unui anumit număr de categorii generale; nu să ierarhizeze, ci pur şi simplu să acţioneze opoziţia binară dintre permis şi interzis; nu să omogenizeze, ci să opereze separaţia, stabilită o dată pentru totdeauna, prin condamnare. Dispozitivele disciplinare au secretat o „penalitate a normei", ireductibilă, ca principiu şi mod de funcţionare, la penalitatea tradiţională a legii. Micul tribunal ce pare să funcţioneze fără întrerupere în edificiile dis-ciplinei şi care împrumută, uneori, forma teatrală a marelui

aparat judiciar nu trebuie să ne inducă în eroare: el nu prelungeşte, cum pare, cu excepţia câtorva continuităţi formale, mecanismele justiţiei penale până în intimitatea existenţei cotidiene; sau, cel puţin, nu în aceasta constă esenţa lui; tipurile de disciplină - sprijinindu-se pe o serie întreagă de procedee, de altfel venerabile - au fabricat o nouă funcţionare punitivă, şi tocmai ea este cea care, puţin câte puţin, a învestit marele aparat exterior pe care părea să-1 reproducă modest sau ironic. Funcţionarea juridico-antropologică pe care o trădează întreaga istorie a penalităţii moderne nu-şi are originea în suprapunerea, peste justiţia penală, a ştiinţelor umane şi în exigenţele proprii acestei noi raţionalităţi sau umanismului pe care ea l-ar aduce cu sine; ea îşi are punctul de formare în tehnica disciplinară care a activat noile mecanisme de sancţionare nor-malizatoare.
O dată cu tipurile de disciplină, îşi face apariţia puterea Normei[vn]. Legea cea nouă a societăţii moderne? Să spunem, mai degrabă, că, începând din secolul al XVIII-lea, ea a venit să se adauge altor puteri, obligându-le la noi delimitări: a Legii, a Cuvântului şi a Textului, a Tradiţiei. Normalul se instituie ca principiu de constrângere în învăţământ o dată cu instaurarea unei educaţii standardizate şi cu organizarea şcolilor normale; se instituie prin efortul de a pune la punct un corp medical şi o încadrare spitalicească a naţiunii, capabile să determine funcţionarea unor norme generale de sănătate; se instituie prin regularizarea tehnicilor şi a produselor industriale.[1] Ca şi supravegherea şi împreună cu ea, standardizarea devine, la sfârşitul epocii clasice, unul dintre marile instrumente de putere. însemnelor ce traduceau statute, privilegii, apartenenţe tinde să le ia locul sau măcar să li se adauge, un întreg joc de grade de normare, reprezentând semne de apartenenţă la un corp social omogen, dar care au în ele însele un rol de clasificare, ierarhizare şi distribuire a rangurilor. într-un sens, puterea de normare obligă la omogenitate; dar, în acelaşi timp, ea individualizează, permiţând măsurarea abaterilor,

1 Asupra acestui punct, trebuie să ne raportăm la paginile esenţiale ale lui G. Canguilhem din *Le Normal et le Pathologique,* ed. 1966, pp. 171-191.

determinarea nivelurilor, fixarea domeniilor şi determinarea utilităţii diferenţelor, ajustându-le unele la celelalte. E de la sine înţeles că puterea normei funcţionează cu uşurinţă în interiorul unui sistem întemeiat pe egalitatea formală, întrucât, în sânul unei omogenităţi ce constituie regula, ea introduce, ca imperativ util şi rezultat al unei măsurători, întregul spectru al diferenţierilor individuale.

Examenul/examinarea

Examenul combină tehnicile ierarhiei care supraveghează şi pe acelea ale sancţiunii ce normează. Este o privire norma-toare, o supraveghere ce permite definirea, clasificarea şi pedepsirea. Instituie la nivelul indivizilor o vizibilitate prin intermediul căreia aceştia sunt diferenţiaţi şi sancţionaţi. Din aceste motive, în toate dispozitivele disciplinare, examenul este puternic ritualizat. In el se întâlnesc ceremonialul puterii şi forma experienţei, desfăşurarea forţei şi stabilirea adevărului. In centrul procedurilor de disciplină, exprimă aservirea celor percepuţi ca obiecte şi obiectivarea celor aserviţi. Suprapunerea raporturilor de putere şi a relaţiilor de cunoaştere devine, în cadrul examenului, manifestă. încă o inovaţie a epocii clasice pe care istoricii ştiinţelor au lăsat-o în umbră. Se face istoria experienţelor orbilor din naştere, ale copiilor-lup sau ale celor sub hipnoză. Cine însă se va apleca asupra istoriei mai generale, mai difuze, dar şi mai determinante, a examenului - a ritualurilor, metodelor, personajelor şi rolurilor acestuia, a jocurilor lui de întrebări şi răspunsuri, a sistemelor lui de notare şi clasificare? Căci, în această tehnică măruntă, sunt angajate un întreg domeniu de cunoaştere şi un tip de putere. Se vorbeşte adeseori despre ideologia conţinută, în chip discret sau zgomotos, în „ştiinţele" umane. Dar însăşi tehnologia acestora, acea neînsemnată schemă operaţională atât de răspândită (de la psihiatrie la pedagogie, de la diagnosticarea bolilor la angajarea mâinii de lucru), acel procedeu atât de familiar al examenului nu manifestă ele oare,

în cadrul unui singur mecanism, relații de putere ce permit prelevarea şi formarea de cunoştințe? învestirea politică are loc nu doar la

nivelul conştiinței, al reprezentărilor şi în ceea ce credem că ştim, ci la nivelul a ceea ce face posibilă cunoaşterea.
Una dintre condițiile esențiale ale deblocajului epistemologic al medicinei petrecut la sfârşitul secolului al XVIII-lea a fost organizarea spitalului ca aparat de „examinare". Ritualul vizitei medicale constituie forma lui cea mai izbitoare. în secolul al XVII-lea, medicul, venind din exterior, îmbina inspecția propriu-zisă cu multe alte tipuri de control - religios, administrativ; el nu lua deloc parte la gestiunea de zi cu zi a spitalului. Treptat, vizita a devenit mai regulată, mai riguroasă şi, în special, tot mai extinsă: a început să acopere o parte din ce în ce mai importantă a funcționării spitaliceşti. în 1661, medicul de la Hotel-Dieu din Paris avea obligația de a efectua o vizită pe zi; în 1687, un medic „expectant" trebuia să examineze, după-amiaza, anumiți bolnavi mai grav. Regulamentele din secolul al XVIII-lea precizează programele de vizită şi durata acesteia (două ore cel puțin); ele insistă ca o rulare a medicilor să permită asigurarea vizitei în toate zilele, „chiar şi în duminica de Paşti"; în sfârşit, în 1771 este instituit un medic intern, care are sarcina „să asigure toate serviciile ce intră în competența lui, atât noaptea, cât şi ziua, în intervalele dintre vizitele unui medic extern"[1]. Inspecția de odinioară, discontinuă şi grăbită, se transformă într-o observare regulată, ce plasează bolnavul într-o situație de a fi supus aproape permanent examenului medical. Cu două consecințe: în ierarhia internă, medicul, element până atunci exterior, începe să devină mai important decât personalul religios şi să-i confere acestuia un rol determinat, însă subordonat în cadrul tehnicii de investigație; îşi face apariția categoria „infirmierului"; în ce priveşte spitalul ca atare, care era înainte de toate un loc de asistență, el va deveni locul de formare şi de confruntare a cunoştințelor: răsturnare a raporturilor de putere şi constituire a unei ştiințe. Spitalul bine „disciplinat" va fi locul adecvat al „disciplinei" medicale; aceasta va putea din acel moment să renunțe la caracterul ei pur textual şi să-şi aleagă referințele
1 *Registre des deliberations du bureau de l'Hotel-Dieu.*

mai puțin din tradiția marilor autori, şi mai mult dintr-un domeniu de obiecte oferite examinării.
într-un mod asemănător, şcoala devine un fel de aparat de examinare neîntreruptă, ce dublează pe toată durata ei operația de transmitere a cunoştințelor. Va fi din ce în ce mai puțin vorba de vechile întreceri în care elevii îşi confruntau forțele, şi din ce în ce mai mult de o comparare continuă a fiecăruia cu toți, ce permite deopotrivă măsurarea şi sancționarea. Frații din Şcolile Creştine voiau ca elevii să facă exerciții în fiecare zi a săptămânii: în prima la ortografie, în cea de-a doua la aritmetică, în cea de-a treia, dimineața, la catehism, şi seara la scriere etc. In plus, o probă trebuia să aibă loc în fiecare lună, cu scopul de a-i desemna pe cei care meritau să fie examinați de inspector[1], începând din 1775, existau la Şcoala de Poduri şi Şosele şaisprezece examene pe an: trei la matematică, trei la arhitectură, trei la desen, două la scriere, unul de prelucrare a pietrei, unul la stil, unul de proiectare, unul de nivelare, unul de măsurare a clădirilor.[2] Examenul nu se mulțumeşte să sancționeze formarea profesională; el reprezintă unul din factorii permanenți ai procesului de învățământ; stă la baza acestui proces conform unui ritual de putere continuat constant. Or, examenul permite profesorului ca, în timp ce-şi transmite învățătura, să stabilească în privința elevilor săi un câmp întreg de cunoştințe. Dacă proba cu care se încheia formarea profesională în tradiția corporatistă valida însuşirea unei aptitudini - „capodopera" autentifica un transfer de învățătură deja efectuat -, examenul este, pentru şcoală, un veritabil şi constant mecanism ce asigură schimbul de cunoştințe: el

garantează transmiterea acestora de la profesor la elev, însă prelevează asupra elevului cunoştinţe destinate şi rezervate profesorului. Şcoala devine locul de elaborare a pedagogiei. Şi, la fel cum procedura examenului medical a făcut posibil deblocajul epistemologic al medicinei, epoca şcolii „examinatorii" a marcat începutul unei pedagogii ce funcţionează ca ştiinţă. La nivelul armatei, epoca

1 J.-B. de La Salle, *Conduite des Ecoles chretiennes,* 1828, p. 160.

2 Cf. *L'Enseignement et la diffusion des sciences au XVIIIe [siecle],* 1964, p. 360.

inspecţiilor şi a manevrelor permanent repetate a marcat şi dezvoltarea unei imense ştiinţe tactice, care şi-a arătat pe deplin roadele în epoca războaielor napoleoniene.

Examenul comportă un întreg mecanism ce leagă o anumită formă de exercitare a puterii de un anumit tip de formare a cunoştinţelor.

1. *Examenul interverteşte economia vizibilităţii în exercitarea puterii.* Prin tradiţie, puterea este ceea ce se vede. ceea ce se arată, ceea ce se manifestă şi, în chip paradoxal, îşi găseşte principiul forţei tocmai în mişcarea prin care o desfăşoară. Cei asupra cărora se exercită puterea pot rămâne în umbră; nu primesc lumină decât de la acea parte de putere ce le e concedată sau de la răsfrângerea de o clipă a acesteia pe chipul lor. Puterea disciplinară, în schimb, nu se poate exercita decât devenind invizibilă; le impune însă celor pe care îi supune un principiu de vizibilitate obligatorie. în disciplină, subiecţii sunt cei care trebuie să fie văzuţi. Punerea lor în lumină asigură domnia puterii ce se exercită asupra lor. Tocmai faptul de a fi văzut fără încetare, de a putea fi tot timpul văzut îl menţine în stare de dependenţă pe individul disciplinar. Iar examenul este tehnica prin care puterea, în loc să emită semnele propriei autorităţi, în loc să-şi pună amprenta asupra supuşilor, îi captează pe aceştia într-un mecanism de obiectivare. în spaţiul pe care-1 ia în stăpânire, puterea disciplinară îşi manifestă forţa în principal modelând obiecte. Examenul reprezintă ceremonialul acestei obiectivări. Până în acel moment, rolul ceremoniei politice fusese acela de a prilejui manifestarea extremă şi, totodată, organizată a puterii; ea era o expresie excesivă a forţei, o „cheltuială" în acelaşi timp exagerată şi codificată prin care puterea îşi refăcea forţele. Se înrudea totdeauna, mai mult sau mai puţin, cu triumful. Apariţia solemnă a suveranului aducea cu sine ceva de sacralizare, de încoronare, de întoarcere de după victorie; până şi fastul funerar se desfăşura în strălucirea forţei etalate. Disciplina are în schimb propriul ei tip de ceremonie. Care nu este triumful, ci trecerea în revistă, „parada", formă fastuoasă a examenului. „Subiecţii" sunt oferiţi ca „obiecte" examinării unei puteri ce nu se manifestă decât prin privire. Nu iau contact în mod direct cu imaginea forţei suverane; ci doar îi etalează efectele

- ca să spunem aşa, în negativ - pe corpurile lor devenite strict lizibile şi docile. Pe 15 martie 1666, Ludovic XIV efectuează prima sa trecere în revistă militară: 18 000 de oameni, „una dintre acţiunile cele mai strălucitoare ale întregii lui domnii", despre care se spunea că „ţinuse întreaga Europă cu sufletul la gură". Câţiva ani mai târziu, se bate o medalie pentru comemorarea evenimentului[1]. Pe ea, stă scris, în exergă: *Disciplina militaris restituia* „Disciplina militară reabilitată", şi, la legendă: *Prolusio ad victorios* „Pregătirea pentru luptă în vederea victoriei", în dreapta, regele, păşind în faţă cu piciorul drept, comandă personal exerciţiul cu un baston. în jumătatea stângă, mai multe rânduri de soldaţi sunt reprezentate din faţă şi aliniate în adâncime; au braţul întins la înălţimea umărului şi-şi ţin puştile pe verticală; înaintează cu piciorul drept, având piciorul stâng îndreptat spre exterior. Pe sol, liniile se întretaie în unghi drept, desenând, sub picioarele soldaţilor, pătrate mari ce servesc drept repere pentru diferitele faze şi poziţii cerute de exerciţiu, în fundal, se profilează o arhitectură clasică. Coloanele palatului prelungesc coloanele formate din oamenii aliniaţi şi puştile lor în poziţie verticală, după cum se sugerează că dalele prelungesc liniile exerciţiului. In schimb, deasupra balustradei ce încoronează edificiul se văd statui ce înfăţişează personaje dansând:

linii sinuoase, gesturi rotunde, falduri. Marmura e străbătută de mişcări, al căror principiu de unitate este armonic, în ce-i priveşte, oamenii sunt împietriţi într-o atitudine ce se repetă uniform din rând în rând şi din şir în şir: unitate tactică. Ordinea arhitecturii, care liberează, în partea superioară, figurile dansului, impune la nivelul solului regulile şi geometria sa oamenilor disciplinaţi. Coloanele puterii. „Bine", a spus într-o bună zi marele duce Mihail, prin faţa căruia trupele tocmai îşi încheiaseră defilarea, „atâta doar că respiră"[2].
Să luăm această medalie drept mărturie a momentului în care se întâlnesc, într-un mod paradoxal, dar semnificativ, imaginea alegorică cea mai ostentativă a puterii suverane şi

1 Despre această medalie, cf. articolul lui J. Jacquiot, in *Le Club francais de la medaille,* trim. IV, 1970, pp. 50-54. Planşa nr. 2.

2 Kropotkin, *Autour d'une vie,* 1902, p. 9. Datorez această sursă dlui G. Canguilhem.

apariţia ritualurilor caracteristice puterii disciplinare. Vizibilitatea abia marcată a monarhului devine vizibilitate necesară a supuşilor. Şi tocmai această inversare a regimului de vizibilitate în funcţionarea formelor de disciplină va fi aceea care va asigura, până la nivelurile cele mai de jos, exercitarea puterii. Pătrundem în era examenului fără sfârşit şi a obiectivării coercitive.
2. *Examenul determină şi înscrierea individualităţii într-un câmp documentar.* El lasă în urmă o întreagă arhivă subtilă şi minuţioasă ce se constituie la nivelul corpurilor şi al zilelor. Examenul, care dispune indivizii într-un câmp de supraveghere, îi plasează, totodată, într-o reţea scriptică; îi atrage într-o masă de documente care-i captează şi-i fixează. încă de la apariţia lor, procedurile de examinare au fost însoţite de un sistem de înregistrare intensă şi de cumul documentar. O „putere a înregistrării scriptice" se constituie astfel ca o piesă esenţială în mecanismele disciplinei. Din multe puncte de vedere, ea preia modelele metodelor tradiţionale ale documentaţiei administrative, însă cu tehnici speciale şi inovaţii importante. Unele privesc metodele de identificare, de înregistrare a semnalmentelor sau de descriere. Era problema armatei, unde trebuia găsiţi dezertorii, evitate înrolările repetate, corectate statele de plată fictive întocmite de ofiţeri, cunoscute serviciile aduse şi valoarea fiecăruia în parte, stabilit cu certitudine bilanţul dispăruţilor şi al morţilor. Era şi problema spitalelor, unde trebuia depistaţi cei bolnavi, excluşi simulanţii, urmărită evoluţia bolilor, verificată eficienţa tratamentelor, reperate cazurile analoge şi începuturile de epidemii. Era şi problema instituţiilor de învăţământ, unde trebuia evaluată aptitudinea fiecăruia, situate nivelul şi capacităţile, indicată utilizarea eventuală care i se putea da: „Registrul foloseşte, ca să se poată recurge la el oricând şi oriunde, pentru a cunoaşte modul de comportare al copiilor, progresul lor în privinţa evlaviei, la catehism, la scriere, după perioada petrecută în Şcoală, spiritul şi modul lor de a raţiona înregistrate din clipa intrării în Şcoală."[1]

1 M.I.D.B., *Instruction methodique pour l'ecole paroissiale,* 1669, p. 64.

De aici, formarea unei serii întregi de coduri ale individualităţii disciplinare ce permit, prin omogenizare, transcrierea trăsăturilor individuale stabilite în urma examenului: cod fizic al semnalmentelor, cod medical al simptomelor, cod şcolar sau militar al comportării şi performanţelor. Aceste coduri erau încă foarte rudimentare, sub forma lor calitativă sau cantitativă, dar ele marchează momentul unei prime „formalizări" a individualului în interiorul relaţiilor de putere.
Celelalte inovaţii ale scriiturii disciplinare se referă la corelarea acestor elemente, la cumulul de documente, la înscrierea lor, la organizarea de câmpuri comparative ce permit clasificarea, formarea de categorii, stabilirea de medii, fixarea de norme, în special spitalele secolului al XVIII-lea au fost mari laboratoare pentru metodele scriptice şi documentare. Ţinerea la zi a registrelor, definirea caracteristicilor acestora, modurile de transcriere dintr-unele în altele, circulaţia lor pe timpul vizitelor, confruntarea lor în cursul întrunirilor regulate ale medicilor şi administratorilor, transmiterea datelor pe care le conţin către organisme de centralizare (fie

în cadrul spitalului, fie la biroul central al azilelor), contabilizarea maladiilor, a însănătoşirilor, a deceselor la nivelul unui spital, al unui oraş şi, la limită, al întregii naţiuni au făcut parte integrantă din procesul prin care spitalele au fost supuse regimului disciplinar, în rândul condiţiilor de bază ale unei bune „discipline" medicale, în ambele sensuri ale cuvântului, trebuie considerate şi procedeele scriptice ce permit integrarea, fără pierderea specificităţii, a datelor individuale în sisteme cumulative; pro-cedându-se astfel încât, de la oricare registru general s-ar pleca, un individ să poată fi găsit şi, invers, fiecare dată a examenului individual să se poată repercuta asupra unor calcule de ansamblu.
Datorită acestui întreg aparat scriptic care-1 însoţeşte, examinarea deschide două posibilităţi aflate în corelaţie: constituirea individului ca obiect descriptibil, analizabil, nu însă pentru a fi redus la trăsături „specifice", aşa cum fac natu-raliştii cu fiinţele vii; ci pentru a-1 menţine - în trăsăturile lui singulare, în evoluţia lui specifică, în aptitudinile şi capacităţile lui proprii — sub privirea unei cunoaşteri permanente; şi, pe de altă parte, constituirea unui sistem comparativ care să

permită măsurarea unor fenomene globale, descrierea de grupuri, caracterizarea de fapte colective, estimarea diferenţelor care există între indivizi, distribuirea lor într-o „populaţie". Importanţă decisivă, prin urmare, a acestor mici tehnici de notare, înregistrare, întocmire de dosare, de dispunere pe coloane şi tabele, care ne sunt, astăzi, atât de familiare, dar care au permis deblocarea epistemologică a ştiinţelor individului. Se pune, pe bună dreptate, problema aristotelică: este posibilă o ştiinţă a individului, şi este ea legitimă? La o problemă mare, soluţii - poate - pe măsură. Rămâne însă mica problemă istorică a apariţiei, înspre sfârşitul secolului al XVIII-lea, a ceea ce ar putea fi aşezat sub sigla de ştiinţe „clinice"; problema pătrunderii individului (şi nu, ca până atunci, a speciei) în câmpul cunoaşterii; problema accesului descrierii particulare, a interogatoriului, a anamnezei, a „dosarului" în funcţionarea generală a discursului ştiinţific. La această simplă problemă de fapt e necesar, fără îndoială, un răspuns lipsit de grandoare: trebuie să privim din perspectiva procedeelor scriptice şi de înregistrare, a mecanismelor de examinare, a formării dispozitivelor de disciplină şi a constituirii unui nou tip de putere asupra corpurilor. Naşterea ştiinţelor omului? Ea trebuie, cu siguranţă, căutată în arhivele lipsite de glorie în care s-a elaborat jocul modern al coerciţiilor asupra corpurilor, gesturilor, comportamentelor.
3. *Examenul, cu tot cortegiul lui de tehnici documentare, face din fiecare individ în parte un „caz":* un caz care constituie în acelaşi timp un obiect pentru o cunoaştere şi un suport pentru o putere. Cazul nu mai este, ca în cazuistică ori în jurispru-denţă, un ansamblu de circumstanţe care definesc un act şi care pot modifica aplicarea unei reguli, ci este însuşi individul aşa cum poate fi el descris, evaluat, măsurat, comparat cu alţi indivizi, şi aceasta în chiar individualitatea lui; şi mai este şi individul ce trebuie modelat sau remodelat, ce trebuie clasat, normat, exclus etc.
Vreme îndelungată, individualitatea obişnuită - cea de jos şi a tuturor - a rămas sub pragul descrierii. Să fii privit, observat, să se vorbească despre tine în mod amănunţit, să fii urmărit zi de zi de un sistem scriptic neîntrerupt era un

privilegiu. Cronica unui om, povestea vieţii lui, istoriografia redactată de-a lungul existenţei sale făceau parte din ritualurile prestigiului său. Or, procedeele disciplinare răstoarnă acest raport, coboară pragul individualităţii descriptibile şi fac din această descriere un mijloc de control şi o metodă de dominaţie. Nu mai avem de-a face cu un monument pentru o memorie viitoare, ci cu un document pentru o utilizare eventuală. Iar această nouă descriptibilitate este cu atât mai puternic marcată, cu cât încadrarea disciplinară este mai strictă: copilul, bolnavul,

nebunul, condamnatul vor deveni — din ce în ce mai firesc începând din secolul al XVIII-lea şi conform unei curbe a mecanismelor disciplinare - obiect pentru descrieri individuale şi pentru povestiri biografice. Această transpunere în scris a unor existenţe reale nu mai este un procedeu de eroizare; ea funcţionează ca procedură de obiectivare şi aservire. Viaţa atent verificată a bolnavilor mintal sau a delincvenţilor ţine, ca şi cronica regilor ori epopeea marilor bandiţi populari, de o anumită funcţie politică a scrisului; numai că în cadrul unei cu totul alte tehnici a puterii.
Examenul, ca fixare în acelaşi timp rituală şi „ştiinţifică" a diferenţelor individuale, ca ţintuire a fiecăruia la propria sa singularitate (spre deosebire de ceremonia în cadrul căreia se manifestă statute, origini, privilegii, funcţii, cu toată ostentaţia însemnelor lor) indică tocmai apariţia unei noi modalităţi de putere, în cadrul căreia fiecare primeşte drept statut propria sa individualitate şi este în mod statutar legat de trăsăturile, măsurile, diferenţele, „notele" care-1 caracterizează şi fac din el, oricum, un „caz".
în cele din urmă, examenul se află în centrul procedurilor ce constituie individul ca efect şi obiect al puterii, ca efect şi obiect al cunoaşterii. Examenul este cel care, combinând supravegherea ierarhică şi sancţiunea normalizatoare, asigură marile funcţii disciplinare de repartizare şi clasificare, de extragere maximală a forţelor şi timpului, de cumulare genetică neîntreruptă, de compunere optimă a aptitudinilor. Aşadar, de fabricare a individualităţii celulare, organice, genetice şi combinatorii. Prin el, se ritualizează formele de disciplină care pot fi caracterizate, pe scurt, ca o modalitate de putere pentru care diferenţele individuale sunt pertinente.

Formele de disciplină marchează momentul în care are loc ceea ce am putea numi răsturnarea axei politice a individualizării, în societăţi al căror sistem feudal nu este decât un exemplu printre altele, se poate afirma că individualizarea este maximă în zona unde se exercită suveranitatea şi în regiunile superioare ale puterii. Cu cât deţii mai multă autoritate şi mai mult prestigiu, cu atât eşti mai conturat ca individ, prin ritualuri, discursuri ori reprezentări plastice. „Numele" şi genealogia care situează în interiorul unui ansamblu de legături de rudenie înfăptuirea de acte de vitejie ce manifestă superioritatea forţelor şi pe care le imortalizează naraţiunile, ceremoniile ce marchează, prin rânduielile lor, raporturile de forţă, monumentele sau daniile ce conferă supravieţuire după moarte, fastul şi risipa, relaţiile multiple de închinare şi suzeranitate ce se întreţes - toate acestea constituie tot atâtea proceduri ale unei individualizări „ascendente". într-un regim disciplinar, în schimb, individualizarea este „descendentă": pe măsură ce puterea devine mai anonimă şi mai funcţională, cei asupra cărora ea se exercită tind să fie tot mai puternic individualizaţi; prin forme de supraveghere mai curând decât prin ceremonii, prin forme de respectare a normelor mai curând decât prin naraţiuni comemorative, prin măsurători comparative ce au „norma" ca referinţă, şi nu prin genealogii ce stabilesc strămoşii ca puncte de reper; prin „diferenţe" mai curând decât prin mari fapte. într-un sistem de disciplină, copilul este mai individualizat decât adultul, bolnavul mai mult decât omul sănătos, nebunul şi delincventul mai mult decât omul normal şi nedelincventul. în orice caz, spre cei dintâi sunt îndreptate, în civilizaţia noastră, toate mecanismele indivi-dualizante; iar atunci când se urmăreşte individualizarea adultului sănătos, normal şi rigorist, se caută depistarea elementelor infantile pe care le ascunde, a demenţei secrete prezente în el, a crimei fundamentale pe care a vrut să o comită. Toate ştiinţele, analizele ori practicile cu radical „psiho-" îşi au originea în această răsturnare istorică a procedurilor de individualizare. Momentul în care s-a trecut de la mecanisme istori-co-rituale de formare a individualităţii la mecanisme

ştiinţifico-disciplinare, în care normalul a luat locul ancestralului, iar măsura pe cel al statutului,

substituind, în felul acesta, individualitatea omului memorabil cu aceea a omului calculabil, acel moment când ştiinţele omului au devenit posibile este momentul în care au fost puse în aplicare o nouă tehnologie a puterii şi o altă anatomie politică a corpului. Şi, dacă, din adâncul Evului Mediu şi până astăzi, „aventura" continuă să circumscrie individualitatea, trecerea de la epic la romanesc, de la marile fapte la singularitatea secretă, de la lungile exiluri la căutarea interioară a copilăriei, de la dueluri la fantasme se înscrie, şi ea, în formarea unei societăţi disciplinare. Necazurile micului Hans, şi nu „micuţul Henri", sunt cele ce deapănă azi aventura copilăriei noastre. *Romanul Trandafirului* e scris azi de Mary Barnes; în locul lui Lancelot - preşedintele Schreber.
Se afirmă adesea că modelul unei societăţi ce are ca elemente constitutive indivizii e împrumutat de la formele juridice abstracte ale contractului şi schimbului. Societatea de piaţă s-a reprezentat pe sine drept o asociere contractuală de subiecţi juridici izolaţi. Tot ce este posibil. Teoria politică a secolelor al XVII-lea şi al XVIII-lea pare, într-adevăr, să respecte adesea această schemă. Dar nu trebuie să uităm că, în aceeaşi epocă, a existat şi o tehnică de constituire efectivă a indivizilor ca elemente corelative ale unei puteri şi ale unei cunoaşteri. Fără îndoială că individul este atomul fictiv al unei reprezentări „ideologice" a societăţii; dar el este, deopotrivă, şi o realitate fabricată de acea tehnologie specifică de putere pe care o numim „disciplină". Trebuie să încetăm să mai descriem efectele de putere în termeni negativi: puterea „exclude", „reprimă", ^refulează", „cenzurează", „abstrage", „maschează", „ascunde". în realitate, puterea produce; produce real; produce domenii de obiecte şi ritualuri de adevăr. Individul şi cunoştinţele ce se pot dobândi despre el ţin de această producţie.
Dar oare nu exagerăm acordând o asemenea forţă şiretlicurilor adesea minuscule ale disciplinei? Unde trebuie căutată originea efectelor acestora?

Note

I *Hotel-Dieu* din Paris, amplasat, ca majoritatea aşezămintelor de acest tip, în imediata apropiere a catedralei de care depinde (Notre-Dame), este menţionat încă din 829. Distrus de un incendiu, în 1772, a fost reconstruit pe acelaşi loc, pentru ca, mai târziu (sub cel de-al doilea Imperiu), să fie demolat şi (între 1866 şi 1878) reconstruit.
II Joseph Paris, zis Pâris-Duverney (1684-1770). Unul dintre cei patru fraţi Paris, toţi bancheri îmbogăţiţi ca furnizori ai armatelor Italiei şi Flandrei în timpul războaielor ligii de Augsburg şi de succesiune la tronul Austriei. Foarte întreprinzător, Pâris-Duverney a determinat, în calitate de şef al controlului general al finanţelor, măriri considerabile ale preţurilor, fapt care a dus la creşterea mizeriei populare şi la extinderea fenomenului cerşetoriei, provocând chiar revolte. Dizgraţiat de Ludovic XIV, este rechemat în slujbă graţie intervenţiilor Marchizei de Pompadour şi, împreună cu unul dintre fraţii săi, Paris de Monmartel, devine unul dintre principalii creditori ai statului şi ai curţii regale, adevărat ministru de Finanţe ocult care va face din umbră politica protectoarei sale, Marchiza de Pompadour. In 1751, Pâris-Duvernay va contribui hotărâtor la întemeierea şi construirea Şcolii Militare din Paris, al cărei prim-inten-dent va fi.
III Jacques-Ange Gabriel (1698-1782). Arhitect francez, provenit dintr-o familie de antreprenori şi arhitecţi care au construit sau refăcut numeroase edificii în întregul regat. Lui i se datorează, printre altele, proiectul după care a fost ridicată Şcoala Militară din Paris, ca şi transformarea pieţei Louis XV (viitoarea Place de la Concorde), celebru exemplu de amenajare urbană. Stilul său, numit „Louis XV", poate fi regăsit în construcţii precum Micul Trianon şi Opera din Versailles.
IV Claude Nicolas Ledoux (1736-1806). Arhitect şi urbanist francez. A lucrat îndeosebi pentru aristocraţie şi pentru marii bancheri, ceea ce i-a adus drept recompensă titlul de academician şi postul de arhitect al regelui. A realizat (printre altele) teatrul din Besangon şi închisoarea din Aix-en-Provence. Ca arhitect al Fermelor Generale, a construit (între 1783 şi 1789) barierele Parisului, care au provocat un scandal ce i-a fost fatal. A rămas în istorie mai ales ca autor al unui proiect de oraş ideal, început la salina Chaux de la Arc-et-Senans, şi al unui sat, la Maupertuis, care l-au făcut să fie clasat printre pionierii urbanismului vizionar.
V „Salina Regală Chaux" din localitatea Arc-et-Senans (în ţinutul Doubs) a fost concepută de Ledoux ca un oraş industrial modern, dotat cu multe anexe sociale. între 1775 şi 1779, nu s-a realizat decât jumătate din partea centrală, cuprinzând mai multe clădiri (ateliere, casa directorului, locuinţele personalului) dispuse în formă de hemiciclu. Restaurat, acest ansamblu arhitectural adăposteşte astăzi un centru de cercetări futurologice.
VI Corporaţia era un organism social ce-i reunea pe toţi practicanţii unei profesiuni. Organizate pe verticală, corporaţiile se opun sindicatelor. Corporatismul este o doctrină ce respinge deopotrivă individualismul şi colectivismul, urmărind apărarea exclusiv a intereselor legate de o profesiune anume. Deşi un regim autoritar modern precum acela instaurat,

în Italia, de Mussolini, a încercat să readucă în actualitate corporatismul, s-a dovedit că acesta era de mai multe secole caduc.
VII „Dacă ştim că *norma* este cuvântul latinesc ce desemnează unghiul drept şi că *normalis* înseamnă perpendicular, ştim tot ce trebuie ştiut cu privire la originea sensului termenilor normă şi normal" (Georges Canguilhem, *Le normal et le pathologique,* Presses Universitaires de France, Paris, 1966). „Adjectivul grecesc *orthos,* care înseamnă deopotrivă drept şi corect, confirmă forţa legăturii dintre geometrie şi etică" (Yves Pelicier, în *Encyclopedie philosophique universelle,* voi. I, *L'univers philosophique,* Presses Universitaires de France, Paris, 1990, p. 1417). „Astfel se trece de la normalitate (care este de ordinul constatativului) la normă (care este de ordinul prescriptivului); enunţăm ceea ce trebuie să fie. Norma este un canon, un ideal, o regulă etc." *(ibidem).* Avem astfel de-a face cu o insesizabilă alunecare, cu o „contaminare a normalului de către normativ şi a norinalităţii de către normă" *(ibidem).* Atâta doar că, pretinzând că redresează, că îndreaptă, că readuc la normal, pe calea cea dreaptă, disciplinele *creează,* în realitate, norma la care par a încerca să „revină": „Individualizarea normativă are loc fără o referire la o natură sau la o esenţă a subiecţilor" (Frangois Ewald, „Michel Foucault et la norme", în voi. colectiv *Michel Foucault, Lire l'oeuvre,* Jerome Milion, Grenoble, 1992). „Individul care trebuie corijat. Un personaj mai recent decât monstrul. El este corelativ nu atât imperativelor legii sau formelor canonice ale naturii, cât tehnicilor de formare *(dressage)* ce posedă propriile lor exigenţe. Apariţia «incorigibilului» este contemporană cu instaurarea tehnicilor disciplinare, la care asistăm - de-a lungul secolelor al XVII-lea şi al XVIII-lea — în armată, în şcoli, în ateliere şi, ceva mai târziu, chiar în sânul familiilor. Noile procedee de formare *(dressage)* a corpului, a comportamentului şi a aptitudinilor inaugurează problema care scapă acestei normativităţi care nu se mai confundă cu suveranitatea legii. «Interdicţia» constituia măsura judiciară cu ajutorul căreia un individ era, fie şi numai în parte, descalificat ca subiect de drept. Acest cadru juridic şi negativ va fi în parte invadat, în parte înlocuit de un întreg ansamblu de tehnici şi procedee prin intermediul căruia se va purcede la îndreptarea *(dresser)* celor care opun rezistenţă formării *(au dressage)* şi la corijarea incorigibililor. «închiderea» practicată pe scară foarte largă cu începere din secolul al XVII-lea poate apărea drept o formulă aflată la jumătate de drum între procedura negativă a interdicţiei judiciare şi procedeele pozitive de îndreptare *(redressement).* închiderea exclude, în fapt, şi funcţionează în afara cadrului legilor, însă îşi dă drept justificare necesitatea de a corija, de a ameliora, de a îndrepta către păreri de rău, de a întoarce spre «sentimente mai bune». Pornind de la această formă confuză, însă decisivă din punct de vedere istoric, este necesar să studiem apariţia, la date istorice precise, a diferitelor instituţii de redresare şi a categoriilor de indivizi cărora aceste instituţii le sunt adresate. Apariţii tehnico-instituţionale ale categoriei orbilor, surdomuţilor, imbecililor, retardaţilor, nervoşilor, dezechilibraţilor" (Michel Foucault, *Resume des cours. 1970-1982,* „Conferences, essais et leţons du College de France", Julliard, 1989, pp. 75-76).

Capitolul III PANOPTISMUL

Iată - conform unui regulament de la sfârşitul secolului al XVII-lea - măsurile ce trebuia luate când într-un oraş era declarată ciuma[1].
Mai întâi, o strictă cartografiere spaţială: închiderea, fireşte, a oraşului şi a zonei, interdicţia de a ieşi din ţinut sub ameninţarea pedepsei cu moartea, sacrificarea tuturor animalelor fără stăpân; împărţirea oraşului în cartiere distincte, în care puterea este încredinţată câte unui intendent. Fiecare stradă e plasată sub autoritatea unui sindic[1], care are misiunea s-o supravegheze; dacă ar părăsi-o, ar fi pasibil de pedeapsa cu moartea. în ziua anunţată, tuturor locuitorilor li se ordonă să se închidă în casă: ieşirea e interzisă sub pedeapsa cu moartea. Sindicul încuie personal, pe dinafară, uşa fiecărei case în parte; ia cheia cu el şi o predă intendentului de cartier; acesta o păstrează asupra lui până la ieşirea din carantină. Fiecare locuitor îşi va fi făcut în prealabil provizii; în ce priveşte vinul şi pâinea, între strada şi interiorul caselor vor fi fost amenajate în prealabil mici tuburi din lemn care să permită repartizarea raţiilor fără să existe vreun contact între cei care fac aprovizionarea şi locuitori; pentru carne, peşte şi legume, se folosesc scripeţi şi coşuri. Dacă este neapărat nevoie să se iasă din casă, ieşirile se vor face cu rândul şi evitându-se orice fel de întâlnire. Nu circulă decât intendenţii, sindicii, soldaţii din

1 *Archives militaires de Vincennes,* A 1 516 91 se. Act. Acest regulament este, în esenţă, conform cu o întreagă serie de alte regulamente ce datează din aceeaşi perioadă ori dintr-una anterioară.

gardă şi, de asemenea, între casele infestate, de la un cadavru la altul, „cioclii", care nu are nici o importanţă că sunt lăsaţi pradă morţii: sunt „oameni sărmani, care transportă bolnavii,

îngroapă morţii, curăţă şi fac multe alte servicii josnice şi abjecte". Spaţiu parcelat, imobil, fix. Fiecare este ţintuit locului. Şi, dacă face vreo mişcare, îşi pune în joc viaţa, va fi contaminat sau pedepsit.
Inspecţia funcţionează fără întrerupere. Privirea e pretutindeni trează: „Un corp de miliţie considerabil, comandat de ofiţeri pricepuţi şi de oameni de încredere", corpuri de gardă la porţile oraşului, la primărie şi în toate cartierele, pentru a asigura o ascultare promptă din partea populaţiei şi pentru a întări autoritatea magistraţilor, „ca şi pentru a preîntâmpina producerea a tot soiul de tulburări, tâlhării şi jafuri". La uşile caselor, posturi de veghe; la capetele străzilor, santinele. Zilnic, intendentul vizitează cartierul pe care-1 are în grijă şi verifică dacă sindicii se achită de sarcinile încredinţate, dacă locuitorii au ceva de reclamat în privinţa lor; le „supraveghează acţiunile". Tot zilnic, sindicul vizitează strada de care răspunde; se opreşte în dreptul fiecărei case; îi scoate pe toţi locuitorii la ferestre (celor care locuiesc spre curte li se repartizează o fereastră ce dă spre stradă şi la care nimeni altcineva în afara lor nu are voie să se arate); sindicul îi strigă pe fiecare pe nume; se informează, pe rând, despre starea tuturor - „la care locuitorii sunt obligaţi, sub ameninţarea pedepsei cu moartea, să spună adevărul"; dacă vreunul dintre ei nu se prezintă la fereastră, sindicul trebuie să se intereseze despre motivul acestei absenţe: „Va descoperi astfel cu uşurinţă dacă morţii sau bolnavii nu sunt cumva ţinuţi ascunşi." Fiecare în cuşca lui, fiecare la fereastra lui, răspunzând la numele lui şi arătându-se personal atunci când i se cere — marea trecere în revistă a viilor şi a morţilor.
Această supraveghere se sprijină pe un sistem de înregistrare permanent: rapoarte ale sindicilor către intendenţi, ale intendenţilor către magistraţii municipali sau către primar. La începutul „izolării", sunt stabilite, unul câte unul, rolurile ce revin tuturor locuitorilor prezenţi în oraş; pe o listă sunt trecute „numele, vârsta, sexul, fără deosebire de condiţie socială": un exemplar pentru intendentul cartierului, un al doilea la
primărie, un altul pentru ca sindicul să poată face apelul zilnic. Tot ce se observă în cursul vizitelor - decese, îmbolnăviri, reclamaţii, nereguli - este notat şi adus la cunoştinţa intendenţilor şi magistraţilor. Aceştia controlează acordarea îngrijirilor medicale; au desemnat un medic responsabil; nici un alt practician nu poate oferi îngrijiri, nici un spiţer nu are dreptul să prepare medicamentele, nici un preot nu poate vizita vreun bolnav fără să fi primit din partea medicului desemnat un bilet scris „pentru a împiedica să fie ascunşi şi trataţi, împotriva dispoziţiilor magistraţilor, bolnavii contagioşi". înregistrarea patologicului trebuie să fie constantă şi centralizată. Relaţia fiecărui individ cu propria boală şi cu propria moarte trece obligatoriu prin instanţele puterii, prin înregistrarea acestor aspecte, prin hotărârile pe care le iau.
După cinci sau şase zile de la declararea carantinei, se purcede la dezinfectarea caselor, una câte una. Locuitorii sunt scoşi afară; în fiecare încăpere, „mobilele şi mărfurile" sunt ridicate ori suspendate; se stropeşte cu parfum, care e ars după ce sunt astupate cu grijă ferestrele, uşile şi chiar şi găurile cheilor care sunt umplute cu ceară. In cele din urmă, întreaga casă este închisă pe timpul cât se arde parfumul; ca şi la intrare, par-fumerii sunt controlaţi „în prezenţa locuitorilor casei, pentru a se vedea dacă nu au asupra lor la ieşire ceva ce nu avuseseră când au intrat". Patru ore mai târziu, locuitorii se pot întoarce în casă.
Tot acest spaţiu închis, parcelat, supravegheat în toate privinţele, în care indivizilor li se atribuie un loc fix, în care cele mai mici mişcări sunt controlate, în care toate evenimentele sunt înregistrate, în care o activitate neîntreruptă de scriere leagă centrul şi periferia, în care puterea este exercitată monolitic, conform unei scheme ierarhice continue, în care fiecare individ e constant reperat, examinat şi distribuit între vii, bolnavi şi morţi - toate acestea constituie un model compact al dispozitivului disciplinar. Ciumei îi corespunde ordinea, care are funcţia de a lămuri toate lucrurile neclare: boala ce se transmite când corpurile vin în contact; răul care proliferează când spaima şi moartea anulează interdicţiile. Ordinea prescrie

fiecăruia propriul loc, propriul corp, propria boală şi propria moarte, fiecăruia propriul bun, grație unei puteri

omniprezente şi omnisciente ce se subîmparte în mod regulat şi neîntrerupt până la determinarea finală a individului, a ceea ce-1 caracterizează, a ceea ce-i aparține, a ceea ce i se întâmplă, împotriva ciumei, care e contact, disciplina îşi manifestă puterea, care este una de analiză. A existat în jurul ciumei o întreagă ficțiune literară a sărbătorii: legi anulate vremelnic, interdicții ridicate, frenezie a timpului ce trece, corpuri venind în contact fără respect, indivizi ce-şi dau jos măştile, care-şi părăsesc identitatea statutară şi chipul sub care puteau fi recunoscuți, dând la iveală un cu totul alt adevăr. A existat însă şi un vis politic al ciumei, care era exact opusul celui dintâi: nu sărbătoare colectivă, ci delimitări stricte; nu legi încălcate, ci pătrundere a regulamentului până în cele mai fine detalii ale existenței, prin intermediul unei ierarhii exhaustive, care asigură funcționarea capilară a puterii; nu măşti ce se pun şi se scot, ci fiecăruia atribuirea „adevăratului" său nume, a „adevăratului" său loc, a „adevăratului" său corp şi a „adevăratei" sale boli. Ciuma, ca formă în acelaşi timp reală şi imaginară a dezordinii, are drept corelat medical şi politic disciplina. în spatele dispozitivelor disciplinare, poate fi descifrată teama de „contaminări", teama de ciumă, de revolte, de crime, vagabondaj, dezertări, de oameni care apar şi dispar, care trăiesc şi mor în dezordine.

Dacă este adevărat că lepra a dat naştere ritualurilor de excludere care au oferit, până la un anumit punct, modelul şi chiar forma „Marii închideri"[11], despre ciumă se poate afirma că a dat naştere schemelor disciplinare. Mai curând decât o împărțire masivă între unii şi ceilalți, ciuma necesită separări multiple, repartizări individualizante, o organizare în profunzime a supravegherilor şi controalelor, o sporire şi o ramificare a puterii. Leprosul este prizonierul unei practici a excluderii, a exilului-închidere; el este lăsat să se piardă într-o masă care este prea puțin important să fie diferențiată; ciumații sunt prinşi într-o cartografiere tactică meticuloasă, în care diferențierile individuale nu sunt decât efectele constrângătoare ale unei puteri ce sporeşte, se articulează şi se subdivide. De o parte, marea închidere; de cealaltă parte, buna modelare. Lepra cu separația ei; ciuma cu decupajele ei. Una este marcată; cealaltă, analizată şi repartizată. Exilul leprosului şi stoparea

ciumei nu conțin acelaşi vis politic. Cel dintâi reprezintă visul unei comunități pure; celălalt, al unei societăți disciplinate. Două modalități de a exercita puterea asupra oamenilor, de a le controla raporturile, de a desface periculoasele lor posibilități de contact. Oraşul atins de ciumă, infiltrat pe de-a-ntregul de ierarhie, supraveghere, control, scriere, oraşul imobilizat în funcționarea unei puteri extensive ce se referă în mod vizibil la toate corpurile individuale este utopia cetății perfect guvernate. Ciuma (cel puțin, aceea rămasă la stadiul ipotetic) constituie proba prin care exercițiul puterii disciplinare poate fi definit în chip ideal. Pentru a determina funcționarea drepturilor şi legilor conform teoriei pure, juriştii se plasau imaginar în starea de natură; pentru a vedea funcționarea formelor perfecte de disciplină, guvernanții meditau la starea de ciumă, în structura schemelor disciplinare, imaginea ciumei este echivalentul tuturor neregulilor şi dezordinilor posibile; aşa după cum imaginea leprei, a contactului ce trebuie întrerupt se află în structura schemelor de excludere.

Scheme diferite deci, dar nu şi incompatibile. încet-încet, le vedem apropiindu-se; secolului al XlX-lea îi aparține ideea de a aplica spațiului excluderii, al cărui locuitor simbolic era leprosul (şi a cărui populație reală o alcătuiau cerşetorii, vagabonzii, nebunii, agresivii), tehnica de putere proprie supravegherii disciplinare. Tratarea „leproşilor" drept „ciumați", proiectarea decupajelor fine ale disciplinei asupra spațiului confuz al internării, elaborarea acestuia cu ajutorul metodelor de repartizare analitică a puterii, individualizarea excluşilor recurgând însă

la proceduri de individualizare pentru a marca excluderile - iată ce a realizat în mod regulat puterea disciplinară încă de la începutul secolului al XlX-lea: azilul psihiatric, penitenciarul, casa de corecție, stabilimentul de educare supravegheată şi, parțial, spitalele; în general toate instanțele de control individual funcționează în conformitate cu un dublu model: cel al împărțirii binare şi al marcării (alienat-nealie-nat; periculos-inofensiv; anormal-normal); şi cel al fixării coercitive, al repartizării diferențiale (cine este; unde trebuie să se afle; prin ce anume poate fi caracterizat, cum poate fi recunoscut; cum se poate exercita asupra lui, în mod individual, o supraveghere constantă etc). Pe de o parte, sunt

„pestiferați" leproşii; excluşilor li se impune tactica formelor individualizante de disciplină; şi, pe de altă parte, universalitatea controalelor disciplinare permite marcarea „leprosului" şi punerea în mişcare, împotriva acestuia, a mecanismelor dualiste ale excluderii. Separarea constantă a normalului de anormal, separare la care este supus fiecare individ, aduce până la noi, aplicate însă unor cu totul alte obiecte, marcajul binar şi exilul leprosului; existența unui întreg ansamblu de tehnici şi instituții ce-şi propun să-i evalueze, să-i controleze şi să-i îndrepte pe anormali trezeşte la viață dispozitivele disciplinare născute din spaima de ciumă. Toate mecanismele de putere care, chiar şi astăzi, se dispun în jurul anormalului, ca să-1 marcheze şi să-1 modifice, grupează cele două forme din care, la origine, se trag.
Panopticon-vl lui Bentham[111] este imaginea arhitectonică a acestei „compuneri". Principiul lui este cunoscut: la periferie, o construcție inelară; în centru, un turn prevăzut cu ferestre largi ce dau spre fața interioară a inelului; clădirea periferică este împărțită în celule ce ocupă întreaga grosime a construcției; acestea au, fiecare, câte două ferestre, una spre interior, către ferestrele turnuLui, cealaltă spre exterior, permițând astfel luminii să străbată celula dintr-o parte în alta. E suficientă în aceste condiții plasarea unui supraveghetor în tumul central, iar în fiecare celulă închiderea unui nebun, a unui bolnav, a unui condamnat, a unui muncitor ori a unui şcolar. Datorită efectului de *contre-jour* din turn, pot fi observate, decupându-se cu precizie în lumină, micile siluete captive aflate în celulele de pe circumferință. Câte cuşti, tot atâtea mici teatre, în care fiecare actor e singur, perfect individualizat şi în permanență vizibil. Dispozitivul panoptic organizează unități spațiale ce fac posibile vederea continuă şi recunoaşterea imediată. într-un cuvânt, principiul carcerei se inversează; sau, mai degrabă, dintre cele trei funcții ale acesteia -închiderea, privarea de lumină şi aceea de a sustrage privirilor —, nu se păstrează decât prima, renunțându-se la celelalte două. Lumina zilei şi privirea unui supraveghetor captează mai bine

decât umbra, care, până la urmă, proteja. Vizibilitatea este o capcană.
Ceea ce permite, înainte de toate - ca efect negativ -, să se evite constituirea acelor mase compacte, viermuitoare, agitate, ce puteau fi întâlnite în locurile de detenție şi care fuseseră pictate de Goya şi descrise de Howard. Fiecare se află la locul lui, bine închis într-o celulă de unde supraveghetorul îl vede din față; pereții laterali îl împiedică să intre însă în contact cu ceilalți deținuți. Este văzut, dar nu poate să vadă; obiect pentru o informație, dar nici o clipă subiect al unei comunicări. Dispunerea încăperii sale, față în față cu turnul central, îi impune o vizibilitate axială; în vreme ce împărțirea inelului în celule bine izolate una de alta implica o invizibilitate laterală. Iar aceasta e garanția ordinii. Dacă deținuții sunt nişte condamnați, nici un pericol de complot, de tentativă de evadare colectivă, de proiecte de noi crime în viitor sau de nefaste influențe reciproce; dacă este vorba de bolnavi, nici un pericol de contaminare; dacă sunt nebuni, nici un risc de agresiuni reciproce; iar dacă sunt copii, adio copiat, gălăgie, vorbărie, pierdere de vreme. Dacă prizonierii sunt muncitori, vor fi evitate certurile, furturile, asocierile, ca şi toate acele distracții ce întârzie munca, îi reduc randamentul sau provoacă

accidente. Mulţimea, ca masă compactă, ca loc al celor mai diverse schimburi, al individualităţilor ce devin una ca efect colectiv, este abolită, în folosul adunării de individualităţi separate. Din punctul de vedere al gardianului, în locul mulţimii îşi face apariţia o multiplicitate numărabilă şi controlabilă; din punctul de vedere al deţinuţilor, o solitudine sechestrată şi permanent privită[1].

De aici, efectul major al Panopticului: acela de a induce în deţinut o stare conştientă şi permanentă de vizibilitate ce garantează funcţionarea automată a puterii. De a face ca supravegherea să fie permanentă în efectele sale, chiar dacă e discontinuă ca acţiune; ca perfecţiunea puterii să tindă să facă inutilă actualitatea exercitării ei; ca acest aparat

1 J. Bentham, *Panopticon, Works,* ed. Bowring, voi. IV, pp. 60-64. Cf. planşa nr. 17.

arhitectural să fie o maşină capabilă să creeze şi să întreţină un raport de putere independent de cel care exercită această putere; pe scurt, ca deţinuţii să fie prinşi într-o situaţie de putere ai cărei agenţi să fie ei înşişi. In acest scop, este prea mult şi, totodată, prea puţin ca prizonierul să fie permanent ţinut sub observaţie de un supraveghetor: prea puţin, căci esenţialul este ca prizonierul să se ştie supravegheat; prea mult, dat fiind că nu este nevoie să fie efectiv supravegheat. Din această pricină, Bentham a stabilit principiul conform căruia puterea trebuie să fie vizibilă şi cu neputinţă de verificat. Vizibilă: deţinutul *v&* avea neîncetat dinaintea ochilor înalta siluetă a turnului central de unde este pândit. Cu neputinţă de verificat: deţinutul nu trebuie niciodată să ştie dacă e efectiv privit; dar trebuie să aibă certitudinea că poate oricând să fie. Pentru a face incertă prezenţa sau absenţa supraveghetorului, pentru ca prizonierii, din celulele lor, să nu poată zări nici măcar vreo umbră ori vreo siluetă în *contre-jour,* Bentham a prevăzut nu doar jaluzele la ferestrele sălii centrale de supraveghere, ci şi, în interior, pereţi care să o taie în unghi drept şi, pentru trecerea dintr-o despărţitură în alta, nu uşi, ci şicane: căci cea mai mică mişcare, o lumină întrezărită, un reflex al unei uşi întredeschise ar putea trăda prezenţa gardianului.[1] Panopticul este o maşină destinată să disocieze cuplul a vedea-a fi văzut: în inelul periferic, eşti văzut în întregime fără a vedea niciodată; în turnul central, vezi totul fără a fi niciodată văzut[2]. Dispozitiv important, dat fiind că automatizează şi dezindividualizează puterea. Aceasta îşi are acum principiul nu atât într-o persoană, cât într-o anumită distribuire concertată a corpurilor, suprafeţelor, luminilor,

1 în *Postscript to the Panopticon,* 1791, Bentham mai adaugă coridoare întunecate vopsite în negru ce dau ocol clădirii de supraveghere, fiecare coridor permiţând observarea a două etaje de celule.

2 Cf. planşa nr. 17. In prima versiune a *Panopticon-ului,* Bentham imaginase şi o supraveghere acustică, prin tuburi ce duceau de la celule la turnul central. A renunţat însă la ea în *Postscript,* poate datorită faptului că nu izbutise să introducă disimetrii şi să-i împiedice pe prizonieri să-1 audă la rândul lor pe supraveghetor la fel de bine cum îi auzea supraveghetorul pe ei. Julius a încercat să pună la punct un sistem disi-metric de ascultare *(Lecons sur Ies prisons,* trad. fr. 1831, p. 18).

privirilor; într-un aparataj ale cărui mecanisme interne produc raportul în care sunt prinşi indivizii. Ceremoniile, ritualurile, însemnele prin care suveranul îşi manifestă plusul-de-putere devin inutile. Există o maşinărie care asigură disimetria, dezechilibrul, diferenţa. Nu mai contează, prin urmare, cine anume exercită puterea. Un individ oarecare, luat aproape la întâmplare, poate face oricând maşina să funcţioneze: în absenţa directorului, familia sau anturajul acestuia, prietenii, musafirii sau chiar servitorii.[1] La fel de puţin important este şi motivul care-1 animă: curiozitatea unui indiscret, maliţiozitatea unui copil, pofta de cunoaştere a unui filosof dornic să parcurgă acest muzeu al naturii umane ori răutatea celor cărora le face plăcere să spioneze sau să pedepsească. Cu cât sunt mai numeroşi aceşti observatori anonimi aflaţi în trecere, cu atât sporeşte, pentru deţinut, riscul de a fi luat pe neaşteptate şi cu atât e conştiinţa mai neliniştită că e observat. Panopticul este o maşină miraculoasă care, plecând de la dorinţele cele mai felurite, fabrică efecte omogene de putere.

O aservire reală ia naştere, în mod mecanic, dintr-o relaţie fictivă. Nu mai este nevoie să se recurgă la mijloace de forţă pentru a-1 constrânge pe condamnat să se poarte cum se cuvine, pe nebun să se calmeze, pe muncitor să muncească, pe şcolar să fie silitor, pe bolnav să respecte prescripţiile medicale. Bentham se minuna cât de comode pot fi instituţiile panoptice: au dispărut zăbrelele, lanţurile, încuietorile greoaie; e suficient ca separaţiile să fie nete, şi deschizăturile bine amplasate. Caracterului apăsător al vechilor temniţe „sigure", cu arhi-tectura lor de fortăreaţă, li se poate substitui geometria simplă şi economică a unei închisori „certe". Eficacitatea puterii, forţa ei de constrângere au trecut, într-o oarecare măsură, de partea cealaltă - de partea suprafeţei pe care puterea se aplică. Cel care este inclus într-un câmp de vizibilitate şi care ştie acest lucru ia pe cont propriu constrângerile impuse de putere; le face să funcţioneze în mod spontan pe el însuşi; înscrie în sine însuşi raportul de putere în interiorul căruia interpretează simultan

1 J. Bentham, *Panopticon, Works,* voi. IV, p. 45.

1

ambele roluri; devine principiul propriei sale supuneri. Astfel încât puterea exterioară poate renunţa la poverile ei fizice; începe să tindă spre incorporai; şi, cu cât se apropie de această limită, cu atât efectele ei devin mai constante, mai profunde, dobândite o dată pentru totdeauna, continuu reînnoite: victorie perpetuă, ce evită orice fel de înfruntare fizică şi care e mereu obţinută cu anticipaţie.

Bentham nu spune dacă, în proiectul lui, s-a inspirat din menajeria pe care Le Vau[IV] o construise la Versailles: cea dintâi menajerie ale cărei elemente nu mai erau, aşa cum era tradiţional, risipite într-un parc[1]: în centru, un pavilion octo-gonal care, la primul etaj, nu avea decât o singură încăpere, salonul regelui; laturile acestei încăperi dădeau, prin ferestre largi, spre şapte cuşti (a opta latură fiind rezervată intrării) în care se aflau închise diferite specii de animale. Pe vremea lui Bentham, această menajerie dispăruse. Dar în programul *Panopticon-u\ui* întâlnim aceeaşi grijă pentru examinarea individualizantă, pentru caracterizare şi clasificare, pentru organizarea analitică a spaţiului. *Panopticon-ul* este o menajerie regală; locul animalului 1-a luat omul, pe cel al grupării specifice, clasificarea individuală, iar în locul regelui dăm peste maşinăria unei puteri discrete. Mai puţin această diferenţă, *Panopticon-u* realizează, şi el, o operă de naturalist. Permite stabilirea diferenţelor: în cazul bolnavilor, examinarea simp-tomelor fiecăruia în parte, fără ca învecinarea paturilor, circulaţia miasmelor, efectele de contaminare să amestece tablourile clinice; în cazul copiilor, notarea performanţelor (fără pericolul imitaţiei sau al copiatului), reperarea aptitudinilor, evaluarea calităţilor, stabilirea unor clasamente riguroase şi, faţă de o evoluţie normală, diferenţierea a ceea ce este „lene şi încăpăţânare" de ceea ce este „imbecilitate incurabilă"; în cazul muncitorilor, notarea aptitudinilor fiecăruia, compararea timpului de care au nevoie pentru realizarea unei lucrări şi, dacă sunt plătiţi cu ziua, calcularea ca atare a salariilor.[2]

1 G. Loisel, *Histoire des menageries,* 1912, II, pp. 104-107. Cf. planşa nr. 14.

2 *Ibid.,* pp. 60-64.

Aceasta, dacă îl privim ca pe o grădină. Privit ca laborator, *Panopticon-ul* poate fi întrebuinţat ca maşină pentru efectuarea de experienţe, pentru modificarea comportamentului, pentru a modela ori a remodela individul. Pentru a experimenta medicamente şi a le verifica efectele. Pentru a testa diferite pedepse asupra prizonierilor, potrivit cu crima şi caracterul fiecăruia, şi a le selecta pe cele mai eficace. Pentru a-i instrui pe muncitori să deprindă simultan diferite tehnici şi a stabili care dintre ele este cea mai bună. Pentru a încerca experienţe pedagogice şi, în special, pentru a relua celebra problemă a educaţiei în izolare, folosindu-se copii găsiţi; s-ar

putea, în felul acesta, constata ce se întâmplă când, la şaisprezece ori optsprezece ani, băieți şi fete sunt puşi pentru prima oară împreună; s-ar putea verifica dacă, aşa cum crede Helvetius, oricine poate învăța orice; ar putea fi urmărită „genealogia fiecărei idei observabile"; copii diferiți ar putea fi crescuți în diferite sisteme de gândire, unii dintre ei ar putea fi determinați să creadă că doi şi cu doi nu fac patru ori că luna este o bucată de brânză; iar când aceştia ar ajunge la douăzeci sau douăzeci şi cinci de ani, ar putea fi puşi cu toții la un loc; s-ar isca atunci discuții cu mult mai interesante decât predicile şi conferințele pentru care se cheltuiesc atâția bani; s-ar ivi, măcar, ocazia unor descoperiri în domeniul metafizicii. *Panopticon-vl* este un loc privilegiat pentru a face posibilă experimentarea pe oameni şi pentru analizarea în deplină certitudine a transformărilor ce pot fi operate pe ei. Panopticul poate constitui chiar şi un aparat de control al propriilor lui mecanisme. Din turnul lui de veghe, directorul îşi poate spiona toți angajații pe care-i are în subordine: infirmieri, medici, contramaiştri, institutori, gardieni; va putea să-i judece continuu, să le modifice comportarea, să le impună metodele pe care le consideră cele mai bune; şi va putea fi şi el, la rândul său, observat cu uşurință. Un inspector intrând pe neanunțate în centrul *Panopticon-ului* va putea să-şi dea seama dintr-o singură privire, fără să-i poată fi ascuns ceva, cum funcționează întregul stabiliment. Şi, de altfel, închis cum e în mijlocul acestui dispozitiv arhitectural, directorul nu este şi el tot un prizonier? Medicul incompetent, care va fi lăsat epidemia să se răspândească, ori directorul de închisoare sau de

atelier care se vor fi dovedit incapabili vor fi primele victime ale bolii sau răzmeriței. „Soarta mea, spune stăpânul Panopticului, este legată de a lor (a deținuților) prin toate legăturile pe care am fost în stare să le inventez."[1] *Panopticon-u* funcționează ca un fel de laborator de putere. Mecanismele lui de observare îi măresc eficacitatea şi capacitatea de pătrundere în comportamentul oamenilor; un plus de cunoaştere însoțeşte fiecare înaintare a puterii şi descoperă obiecte de cunoscut pe toate suprafețele pe care puterea ajunge să se exercite.
Oraş ciumat, stabiliment panoptic: diferențele sunt importante. Ele marchează, la o distanță de un secol şi jumătate, transformările suferite de programul disciplinar. în primul caz, o situație de excepție: împotriva unui rău extraordinar, puterea ia măsuri; devine prezentă şi vizibilă pretutindeni; inventează noi mecanisme; face separări, imobilizează, cartografiază; edifică, pentru un răstimp, ceea ce este deopotrivă contra-cetatea şi societatea perfectă; impune o funcționare ideală, care însă se reduce, până la urmă, ca şi răul pe care-1 are de combătut, la dualismul simplu viață—moarte: ceea ce mişcă e purtător de moarte, prin urmare tot ce mişcă e omorât. *Panopticon-u*, dimpotrivă, trebuie înțeles ca un model gene-ralizabil de funcționare; ca o modalitate de a defini raporturile dintre putere şi viața de zi cu zi a oamenilor. Desigur, Bentham îl prezintă drept o instituție aparte, închisă asupra ei înseşi. A fost, cel mai adesea, privit ca o utopie a închiderii perfecte, în comparație cu închisorile în paragină, supraaglomerate şi gemând de suplicii, aşa cum le gravase Piranesi, *Panopticon-vl* apare ca o cuşcă implacabilă şi savantă. Faptul că a făcut posibile, până în ziua de azi, atâtea variațiuni proiectate sau înfăptuite demonstrează forța imaginară pe care a deținut-o timp de două secole. *Panopticon-u* nu trebuie însă înțeles ca

1 J.Bentham, *Panopticon versus New South Wales, Works,* ed. Bowring, voi. IV, p. 177.

un edificiu oniric: e diagrama unui mecanism de putere redus la forma lui ideală; modul lui de funcționare, din care a fost eliminat orice fel de obstacol, de rezistență, de contact, poate fi foarte bine reprezentat ca un pur sistem arhitectural şi optic: el este, de fapt, o imagine de tehnologie politică ce poate şi trebuie să fie detaşată de orice fel de uz particular.
Panopticon-u este polivalent în aplicații; serveşte la îndreptarea prizonierilor, dar şi la

îngrijirea bolnavilor, la instruirea şcolarilor, la paza nebunilor, la supravegherea muncitorilor, la punerea la muncă a cerşetorilor şi a celor leneşi. Reprezintă un tip de implantare a corpurilor în spaţiu, de repartizare a indivizilor unii faţă de alţii, de organizare ierarhică, de dispunere a centrelor şi canalelor de putere, de definire a instrumentelor şi modalităţilor de intervenţie ale acesteia, ce pot fi puse în practică în spitale, ateliere, şcoli, închisori. De fiecare dată când va fi vorba de o mulţime de indivizi cărora trebuie să li se impună o sarcină ori un mod de comportare, schema panoptică va putea fi utilizată. Este - sub rezerva modificărilor necesare - aplicabilă „în toate instituţiile în care, în limitele unui spaţiu nu prea mare, un anumit număr de persoane trebuie ţinute sub supraveghere"[1].

Prin fiecare dintre aplicaţiile lui, *Panopticon-vl* permite perfecţionarea exercitării puterii. în mai multe feluri: pentru că poate reduce numărul celor care o exercită, sporind numărul celor asupra cărora se exercită. Pentru că permite intervenţia în orice clipă şi pentru că presiunea constantă acţionează înainte chiar ca greşelile, erorile, crimele să fie comise. Pentru că, în aceste condiţii, forţa lui constă tocmai în a nu interveni niciodată, în a se exercita spontan şi fără zgomot, în a constitui un mecanism ale cărui efecte se înlănţuie din aproape în aproape. Pentru că, fără un alt instrument fizic în afara unei arhitecturi şi a unei geometrii, el acţionează în chip nemijlocit asupra indivizilor; pentru că „dă spiritului putere asupra spiritului". Schema panoptică este un intensificator pentru orice fel de aparat de putere: îi asigură economia (de material,

1 *Ibid,* p. 40. Dacă Bentham a aşezat pe primul loc exemplul închisorii e pentru că aceasta are de îndeplinit funcţii multiple (supraveghere, control automat, izolare, solitudine, muncă silnică, instrucţie).

de personal, de timp); îi garantează eficacitatea graţie caracterului preventiv, funcţionării continue şi mecanismelor sale automate. E o modalitate de a obţine putere „într-o cantitate nemaivăzută până atunci", „un mare şi nou instrument de guvernare...; superioritatea lui constă în marea forţă pe care este capabil să o confere oricărei instituţii în care este pus în aplicare".[1]

Un fel de „ou al lui Columb" în sfera politicii. El e, într-adevăr, capabil să se integreze oricărui tip de funcţie (educativă, terapeutică, productivă, punitivă); să o amplifice, făcând corp comun cu ea; să edifice un mecanism mixt în care relaţiile de putere (şi de cunoaştere) să se poată ajusta perfect, până în detalii, la procesele ce trebuie controlate; să stabilească o proporţie directă între „plusul de putere" şi „plusul de producţie". Pe scurt, el face în aşa fel, încât exerciţiul puterii nu mai este nevoit să se adauge din exterior, ca o constrângere rigidă ori ca o povară, la funcţiile pe care le învesteşte, ci să fie deja prezent în acestea în chip suficient de subtil pentru a le mări eficacitatea, extinzându-şi el însuşi suprafaţa de acţiune. Dispozitivul panoptic nu este pur şi simplu un punct de joncţiune, o transmisie între un mecanism de putere şi o funcţie; este o modalitate de a pune în funcţiune relaţii de putere la nivelul unei funcţii şi o funcţie prin intermediul acestor relaţii de putere. Panoptismul este capabil „să reformeze morala, să ocrotească sănătatea, să revigoreze industria, să propage instrucţiunea, să micşoreze impozitele, să aşeze economia pe o temelie solidă, ca de stâncă, să dezlege, în loc să-1 taie, nodul gordian al legilor privitoare la cei săraci, şi toate acestea printr-o simplă idee arhitecturală.[2]

în plus, organizarea acestei maşini este de asemenea natură, încât închiderea ei nu exclude o prezenţă permanentă din exterior: am văzut că oricine poate veni să exercite în turnul central funcţiile de supraveghere şi, în felul acesta, să înţeleagă modul în care se exercită supravegherea. Practic, orice instituţie panoptică, fie ea cu tot atât de multă precauţie

1 *Ibid.,* p. 65.
2 *Ibid.,* p. 39.

închisă ca şi un penitenciar, va putea fără nici un fel de dificultate să fie supusă unor astfel de inspecţii deopotrivă întâmplătoare şi constante; şi aceasta nu numai din partea controlorilor anume desemnaţi, ci şi din partea publicului; oricare membru al societăţii va avea dreptul de a veni să constate cu propriii săi ochi cum funcţionează şcolile, spitalele, uzinele, închisorile. Nici un risc, prin urmare, ca sporirea puterii, spor datorat maşinii panoptice, să poată degenera în tiranie; dispozitivul disciplinar va putea fi

controlat în mod democratic, fiind în orice moment accesibil „marelui comitet al tribunalului lumii"[1]. Acest panoptic, subtil amenajat pentru ca un supraveghetor să poată observa, dintr-o privire, un număr atât de mare de indivizi, permite, în acelaşi timp, oricui să vină să-1 supravegheze pe cel mai mărunt dintre supraveghetori. Maşina de văzut era un fel de cameră obscură în care indivizii să poată fi spionaţi; ea devine acum un edificiu transparent în care exerciţiul puterii e controlabil de către întreaga societate.
Schema panoptică, fără a se estompa sau a-şi pierde vreuna din proprietăţi, este menită să se propage în corpul social; are vocaţia de a deveni o funcţie generalizată a acestuia. Oraşul ciumat oferea un model disciplinar excepţional: desăvârşit, însă total violent; bolii aducătoare de moarte puterea îi opunea continua sa ameninţare cu moartea; viaţa era redusă aici la expresia ei cea mai simplă; se traducea prin exercitarea minuţioasă, împotriva morţii, a dreptului de viaţă şi de moarte. *Panop-ticon-ul* are, dimpotrivă, un rol de amplificare; dacă organizează puterea, dacă vrea să o facă mai economică şi mai eficace, nu e pentru puterea în sine şi nici pentru salvarea nemijlocită a unei societăţi ameninţate: o face urmărind întărirea forţelor sociale - mărirea producţiei, dezvoltarea economiei, propagarea educaţiei, ridicarea nivelului moralei publice; determinarea creşterii şi înmulţirii.
1 Imaginând acest flux continuu de vizitatori ce pătrunde printr-un tunel subteran până la turnul central, de unde observă peisajul circular al *Panopticon-ului,* Bentham avea oare ştire de Panoramele pe care Barker le construia exact în aceeaşi perioadă (cea dintâi pare să dateze din 1787) şi în care vizitatorii, ocupând locul central, vedeau derulându-se în jurul lor un peisaj, un oraş, o bătălie? Vizitatorii stăteau exact pe locul privirii suverane.

Cum poate fi întărită puterea astfel încât, în loc să stingherească acest progres, în loc să apese asupra lui cu exigenţele şi poverile ei, din contră, să-1 faciliteze? Care intensificator de putere va putea fi în acelaşi timp şi un multiplicator al producţiei? Cum va fi în stare puterea, amplificându-şi forţele, să le sporească pe cele ale societăţii, în loc să le confişte şi să le frâneze? Soluţia Panopticului la această problemă este că majorarea productivă a puterii nu poate fi asigurată decât dacă, pe de o parte, are posibilitatea de a se exercita continuu la temelia societăţii, până la grăuntele ei cel mai fin, şi dacă, pe de altă parte, funcţionează în afara formelor brutale, violente, discontinue, specifice exercitării suveranităţii. Corpul regelui, cu strania lui prezenţă materială şi mitică, cu forţa pe care o desfăşoară el însuşi sau o deleagă câtorva aleşi, se situează la polul opus al acestei noi fizici a puterii definite de către panoptism; domeniul acestuia îl constituie, dimpotrivă, întreaga regiune de jos, a corpurilor aflate în dezordine, cu detaliile, multiplele lor mişcări, cu forţele lor eterogene şi relaţiile lor spaţiale; e vorba de mecanisme care analizează repartizări, diferenţieri, serii, combinaţii şi care utilizează instrumente menite să facă vizibil, să înregistreze, să diferenţieze şi să compare: fizică a unei puteri relaţionale şi multiple ce-şi atinge nivelul maxim de intensitate nu în persoana regelui, ci în corpurile a căror individualizare o fac posibilă tocmai aceste relaţii. La nivel teoretic, Bentham defineşte o altă modalitate de a analiza corpul social şi relaţiile de putere care-1 străbat; în termeni pragmatici, el defineşte un procedeu de subordonare a corpurilor şi a forţelor destinat să majoreze utilitatea puterii economisind Monarhul. Panoptismul este principiul general al unei noi „anatomii politice" ale cărei obiect şi scop nu-1 constituie raportul de suveranitate, ci relaţiile de disciplină.
Prin celebra sa cuşcă transparentă şi circulară, cu turnul său cel înalt, cel puternic şi savant, Bentham îşi propune, poate, să proiecteze o instituţie disciplinară perfectă; dar îşi propune, poate, să arate şi cum pot fi „deblocate" formele de disciplină şi cum pot fi ele făcute să funcţioneze în stare difuză, multiplă, polivalentă în întregul corp social. Din aceste tipuri de disciplină, pe care epoca clasică le elaborase în locuri bine determinate şi relativ închise — cazărmi, colegii, mari ateliere
- şi a căror punere în practică globală nu fusese imaginată decât la scara limitată şi provizorie a unui oraş atins de ciumă, Bentham visează să facă o reţea de dispozitive aflate pretutindeni şi permanent în stare de veghe, împânzind societatea fără lacune ori întreruperi. Organizarea panoptică oferă formula acestei generalizări. Ea programează, la nivelul unui mecanism elementar şi uşor transferabil, funcţionarea de bază a unei societăţi integral traversate şi impregnate de mecanisme disciplinare.
Două imagini deci ale disciplinei. La o extremitate, disci-plina-bloc, instituţia închisă, instalată la marginea societăţii şi axată exclusiv pe funcţii negative: stoparea răului, întreruperea comunicaţiilor, suspendarea timpului. La cealaltă extremitate, o dată cu apariţia panoptismului, disciplina-me-canism: un dispozitiv funcţional ce trebuie să amelioreze exercitarea puterii, făcând-o mai rapidă, mai suplă,

mai eficace, o schiță a constrângerilor subtile destinate unei societăți viitoare. Mişcarea care duce de la un proiect la celălalt, de la o schemă a disciplinei de excepție la aceea a unei supravegheri generalizate are la bază o transformare istorică: extinderea progresivă a dispozitivelor de disciplină în cursul secolelor al XVII-lea şi al XVIII-lea, multiplicarea lor în întregul corp social, formarea a ceea ce am putea, în mare, numi societatea disciplinară.

O întreagă generalizare disciplinară, a cărei descriere obiectivă o reprezintă fizica benthamiană a puterii, a avut loc de-a lungul epocii clasice. Mărturie stă înmulțirea instituțiilor de disciplină, cu rețeaua lor ce începe treptat să acopere o suprafață tot mai mare şi, mai ales, să ocupe un loc din ce în ce mai puțin marginal: ceea ce era o mică insulă, loc privilegiat, măsură de circumstanță ori model singular devine formulă generală; reglementările specifice armatelor protestante şi pioase ale lui Wilhelm de Orania ori Gustav Adolf devin regulamente pentru toate armatele Europei; colegiile-model ale iezuiților sau şcolile lui Batencour şi Demia, pe urmele celei a lui Sturm, trasează formele generale ale disciplinei şcolare;

punerea în ordine a spitaLelor portuare şi militare serveşte drept schemă pentru întreaga reorganizare spitalicească petrecută în secolul al XVIII-lea.

Dar această extindere a instituțiilor disciplinare nu reprezintă, desigur, decât aspectul cel mai vizibil al unor procese de adâncime.

1. *Inversarea funcțională a formelor de disciplină.* Acestora li se cerea, mai ales la origine, să neutralizeze pericole, să fixeze populații inutile sau agitate, să înlăture inconvenientele concentrărilor prea mari de persoane; li se cere, de acum înainte - căci au devenit capabile de aşa ceva -, să joace un rol pozitiv, făcând să crească utilitatea posibilă a indivizilor. Disciplina militară nu mai este un simplu mijloc de a împiedica tâlhăriile, dezertările ori nesupunerea trupelor; ea devine o tehnică de bază pentru ca armata să poată exista, dar de-acum nu sub forma unei mulțimi strânse la un loc, ci ca o unitate ce datorează tocmai faptului de a fi unitate o majorare a forțelor ei; disciplina sporeşte abilitatea fiecăruia în parte, coordonează toate aceste abilități, accelerează mişcările, sporeşte puterea de foc, lărgeşte fronturile de atac fără a le diminua vigoarea, măreşte capacitatea de rezistență etc.; disciplina de atelier continuând să funcționeze ca o modalitate de a determina respectarea regulamentelor şi a autorității, de a împiedica furturile ori risipa, tinde să determine sporirea aptitudinilor, a vitezelor, a randamentelor şi, prin urmare, a profiturilor; ea continuă să moralizeze conduitele, dar începe tot mai mult să finalizeze comportamentele şi include corpurile într-o maşinărie, iar forțele într-o economie. Când, în secolul al XVII-lea, au început să se extindă şcolile de provincie şi şcolile creştine elementare, motivațiile erau mai ales de ordin negativ: cei sărmani, nedispunând de mijloacele necesare pentru a-şi creşte copiii, îi lăsau „în necunoaşterea obligațiilor lor: absorbiți de grijile vieții şi pentru că fuseseră ei înşişi crescuți defectuos, nu sunt capabili să transmită o bună educație de care nici ei nu au avut parte"; ceea ce are ca urmare trei inconveniente majore: necunoaşterea lui Dumnezeu, inactivitatea (cu întregul ei cortegiu: beție, murdărie, tâlhării, hoție la drumul mare) şi constituirea grupurilor de coate-goale mereu gata să provoace tulburări publice şi „numai buni să secătuiască fondurile de
la Hotel-Dieu"[1]. Or, la începutul Revoluției, sarcina încredințată învățământului primar va fi, între altele, aceea de a „fortifica", de a „dezvolta corpul", de a pregăti copilul „pentru viitor la o muncă manuală", de a-i forma acestuia „o privire pricepută, o mână sigură, deprinderi rapide"[2]. Tipurile de disciplină încep să funcționeze din ce în ce mai mult ca nişte tehnici ce fabrică indivizi utili. De aici, faptul că ele se eliberează din poziția lor marginală în societate şi se desprind de formele excluderii şi ale ispăşirii, ale închiderii şi izolării. De aici, faptul că, încetul cu încetul, se disociază de afinitățile pe care le au cu regulile şi viața de mănăstire. Tot de aici, şi faptul că tind să se implanteze în sectoare mai importante, mai centrale, mai productive ale societății; că încep să se branşeze la câteva din funcțiile esențiale ale acesteia: producția manufacturieră, transmiterea de cunoştințe, răspândirea aptitudinilor şi a măiestriei, aparatul de război. De aici, în sfârşit, dubla tendință, ce nu va înceta să se accentueze de-a lungul întregului secol al XVIII-lea, de înmulțire a numărului instituțiilor de disciplină şi de disciplinare a aparatelor deja existente.

2. *Diseminarea mecanismelor disciplinare.* în timp ce, pe de o parte, stabilimentele de disciplină se înmulțesc, mecanismele lor au o anumită tendință de a se „dezinstituționaliza", de a ieşi din fortărețele

închise în care funcționau şi de a circula în stare „liberă"; tipurile masive şi compacte de disciplină se descompun în procedee suple de control, capabile de a fi transferate şi adaptate. Uneori, tocmai aparatele închise sunt acelea care adaugă funcției lor interne şi specifice un rol de supraveghere externă, dezvoltând împrejurul lor o întreagă marjă de controale laterale. Astfel, şcoala creştină nu trebuie doar să formeze copii ascultători; mai trebuie să permită şi supravegherea părinților, să se informeze asupra felului de viață al acestora, a resurselor materiale, evlaviei şi moravurilor lor. Şcoala tinde să constituie minuscule observatoare sociale

1 Ch. Demia, *Reglement pour Ies ecoles de la viile de Lyon,* 1716,
pp. 60-61.

2 Raport al lui Talleyrand în fața Constituantei, 10 septembrie 1791. Citat de A. Leon, *La Revolution franțaise et leducation technique,* 1968, p. 106.

pentru a pătrunde până la intimitatea adulților şi a exercita asupra lor un control regulat: comportarea blamabilă a unui copil ori absențele constituie, după Demia, un pretext legitim pentru a putea fi interogați vecinii, mai ales dacă există motive să se creadă că familia nu va spune adevărul; apoi părinții înşişi, pentru a se verifica dacă ştiu catehismul şi rugăciunile, dacă sunt decişi să stârpească apucăturile copiilor lor, câte paturi există în casă şi cum dorm în ele membrii familiei pe timpul nopții; vizita se încheie, eventual, cu un dar, cu oferirea unor iconițe ori dăruirea unor paturi suplimentare.[1] în mod asemănător, spitaluL este din ce în ce mai mult conceput ca punct de sprijin pentru supravegherea medicală a populației externe; după incendiul de la Hotel-Dieu din 1772, mai multe voci cer înlocuirea marilor stabilimente, greoaie şi dezordonate, cu o serie de spitale de dimensiuni reduse; acestea ar urma să aibă funcția de a-i adăposti pe bolnavii din anumite sectoare determinate ale oraşului, dar şi pe aceea de a culege informații, de a veghea asupra fenomenelor endemice ori epidemice, de a deschide dispensare, de a oferi sfaturi locuitorilor şi de a ține la curent autoritățile cu starea sanitară a regiunii.[2]

In acelaşi timp, asistăm la pătrunderea tehnicilor disciplinare, plecând nu de la instituții închise, ci de la puncte de control diseminate în societate. Vreme îndelungată, acest rol de „disciplinare" a populației a fost jucat de grupuri religioase şi asociații de binefacere. De la Contrareformă şi până la filan-tropismul[v] Monarhiei din iulie, inițiativele de acest tip s-au înmulțit; obiectivele lor erau fie religioase (convertire şi moralizare), fie economice (ajutorarea şi îndemnul la muncă), fie politice (lupta împotriva nemulțumirilor şi a tulburărilor sociale). Este de ajuns să cităm, ca exemplu, regulamentele

1 Ch. Demia, *Reglement pour Ies ecoles de la viile de Lyon,* 1716, pp. 39-40.

2 în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, s-a reflectat mult la utilizarea armatei ca instanță de supraveghere şi cartografiere generală care să permită supravegherea populației. Armata, ce mai trebuia ea însăşi disciplinată în secolul al XVII-lea, este privită drept „element de disciplinare". Cf. de ex. J. Servan, *Le Soldat citoyen,* 1780.

companiilor de caritate de pe lângă parohiile pariziene. Teritoriul ce trebuia acoperit era împărțit în cartiere şi cantoane pe care membrii companiei şi le repartizau între ei. Ei aveau obligația să le viziteze în mod regulat. „Se vor strădui să combată existența caselor rău famate, a localurilor de fumat, a localurilor de joc, tripourilor, să împiedice scandalurile publice, blasfemiile, nelegiuirile şi alte dezordini de care ar putea afla." Vor trebui să facă şi vizite individuale la cei sărmani; iar ce fel de informații trebuie culese, regulamentele o precizează: stabilitatea domiciliului, cunoaşterea rugăciunilor, frecventarea sfintelor taine, cunoaşterea unei meserii, moralitatea (şi „dacă nu au căzut în mizerie din propria lor greşeală"); în sfârşit, ei „trebuie să se informeze cu abilitate asupra modului de comportare a acestora în cadrul menajului, dacă e pace între soți şi între aceştia şi vecinii lor, dacă au grijă să-şi crească odraslele în frica lui Dumnezeu... dacă nu-şi culcă copiii mai mari de sexe diferite la un loc şi împreună cu ei, dacă nu se constată libertinaj sau promiscuitate în familiile

lor, mai ales la fetele mari. Dacă există vreo îndoială că ar fi căsătoriţi legal, trebuie să li se ceară certificatul de căsătorie".[1]

3. *Etatizarea mecanismelor disciplinare.* în Anglia, funcţiile de disciplină socială au fost vreme îndelungată asigurate de anumite grupuri private de inspiraţie religioasă[2]; în Franţa, dacă o parte a acestui rol a rămas în mâinile societăţilor de protecţie sau de ajutorare, o alta - fără îndoială, cea mai importantă - a fost de foarte timpuriu recuperată de aparatul de poliţie.

Organizarea unei poliţii centralizate a trecut, multă vreme, şi chiar în ochii contemporanilor, drept expresia cea mai directă a absolutismului regal; suveranul dorise să aibă „un magistrat căruia să-i poată încredinţa direct propriile ordine, mandate, intenţii, şi care ar fi fost însărcinat cu ordinele şi

1 Arsenal, ms. 2565. Sub această cotă se găsesc numeroase regulamente pentru companiile de caritate din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea.

2 Cf. L. Radzinovitz, *The English Criminal Law,* 1956, voi. II, pp. 203-241.

mandatele de arestare"[1]. într-adevăr, preluând un anumit număr de funcţii preexistente — urmărirea criminalilor, supravegherea urbană, controlul economic şi politic -, locotenentele de poliţie de pe întregul teritoriu şi locotenenta generală^ care le coordona la Paris le integrau într-o maşină administrativă unitară şi riguroasă: „Toate razele de forţă şi de instrucţie ce pleacă dinspre circumferinţă ajung la locotenentul general... Acesta pune în mişcare toate rotiţele al căror ansamblu produce ordinea şi armonia. Efectele acestei administrări nu ar putea găsi o comparaţie mai potrivită decât mişcarea corpurilor cereşti."[2]

însă, chiar dacă poliţia ca instituţie a fost organizată sub forma unui aparat de stat şi chiar dacă ea a fost plasată în directa subordine a centrului suveranităţii politice, tipul de putere pe care ea îl exercită, mecanismele pe care le pune în joc şi elementele la care se aplică îi sunt specifice. Poliţia este un aparat ce trebuie să fie coextensiv întregului corp social, şi nu doar prin limitele extreme pe care le atinge, ci prin minuţia detaliilor de care se preocupă. Puterea poliţienească trebuie să aibă în vedere „totul": nu este totuşi vorba de totalitatea statului ori a regatului în calitatea lor de corp vizibil şi invizibil al monarhului; ci de puzderia de evenimente, acţiuni, comportamente, opinii - de „tot ce se întâmplă"[3]; obiectul poliţiei îl constituie „lucrurile ce se petrec clipă de clipă", „lucrurile lipsite de importanţă" despre care vorbea Ecaterina II în a sa Mare Instrucţiune[4]. O data cu poliţia, pătrundem în indefinitul unui control ce-şi propune în mod ideal să găsească grăuntele elementar, să surprindă fenomenele cele mai insesizabile ce au loc în cuprinsul corpului social: „Funcţia

1 Notă a lui Duval, prim-secretar al locotenentei de poliţie, citată de Funck-Brentano, *Catalogue des manuscrits de la bibliotheque de l'Arsenal,* voi. IX, p. 1.

2 N.T. Des Essarts, *Dictionnaire universel de police,* 1787, pp. 344, 528.

3 Le Maire, într-un memoriu întocmit la cererea lui Sartine, pentru a răspunde la şaisprezece întrebări ale lui Iosif II privitoare la poliţia pariziană. Memoriul a fost publicat de Gazier, în 1879.

4 Supliment la *Instruction pour la redaction d'un nouveau code,* 1769, §535.

magistraţilor şi a ofiţerilor de poliţie este dintre cele mai importante; obiectele cu care ei se confruntă sunt oarecum nedefinite şi nu pot fi percepute decât în urma unei examinări îndeajuns de amănunţite"[1]: infinitul mic al puterii politice.

Ca să se exercite, această putere trebuie să apeleze la instrumentul unei supravegheri permanente, exhaustive, omniprezente, capabile de a face vizibil totul, cu condiţia ca ea însăşi să rămână invizibilă. Ea trebuie să fie ca o privire fără chip, ce transformă întregul corp social într-un câmp de percepţie: mii de ochi postaţi peste tot, puncte de atenţie mobile şi permanent treze, o imensă reţea ierarhizată care, după Le Maire, îi număra, în cazul Parisului, pe cei 48

de comisari, 20 de inspectori, la care trebuia adăugați „observatorii", plătiți în mod regulat, spionii mărunți, retribuiți cu ziua, plus delatorii, încadrați după misiunea ce li se încredințează, şi, în sfârşit, prostituatele. Iar toată această neîncetată observare trebuie cumulată într-o serie de rapoarte şi registre; de-a lungul întregului secol al XVIII-lea, un imens text polițienesc tinde să învăluie societatea grație unei organizări documentaristice complexe[2]. Şi, spre deosebire de metodele scrisului judiciar ori administrativ, ceea ce se înregistrează în felul acesta sunt conduite, atitudini, virtualități, bănuieli - o permanentă luare în calcul a comportamentului indivizilor.
Or, trebuie remarcat că acest control polițienesc, chiar dacă se află pe de-a-ntregul „în mâna regelui", nu funcționează într-o singură direcție. Constituie, de fapt, un sistem cu dublă intrare: el trebuie să satisfacă, ocolind aparatul justiției, dorințele nemijlocite ale regelui, dar este, în acelaşi timp, susceptibil să răspundă şi solicitărilor venite de jos; în majoritatea lor, faimoasele mandate de încarcerare *(lettres de cachet),* care au constituit, vreme îndelungată, simbolul arbitrarului regal şi au descalificat politic practica detenției, erau, în realitate, solicitate de familii, profesori, notabili locali, locuitori ai cartierelor, parohi; şi aveau funcția de a atrage sancționarea prin întemnițare a unei întregi infracriminalități, cea a

1 N. Delamare, *Trăite de la police,* 1705, Prefață nepaginată.
2 Despre registrele de poliție din secolul al XVIII-lea, a se vedea M. Chassaigne, *La Lieutenance generale de police,* 1906.

dezordinii, tulburărilor, nesupunerii, relei-purtări; a ceea ce Ledoux voia să stârpească din cetatea sa arhitectural perfectă şi numea „delicte de nesupraveghere". Pe scurt, la rolul de auxiliar al justiției în urmărirea criminalilor şi de instrument pentru controlul politic al co mploturilor, mişcărilor de opoziție şi revoltelor, poliția secolului al XVIII-lea adaugă şi o funcție disciplinară. Funcție complexă, dacă avem în vedere că îmbină puterea absolută a monarhului cu cele mai mărunte instanțe de putere răspândite în societate; că, între diferitele instituții de disciplină închise (ateliere, armată, şcoli), ea organizează o rețea intermediară, ce acționează acolo unde aceste instituții nu pot interveni, disciplinând spațiile nedisciplinare; pe care ea le acoperă, le leagă unele de altele, le garantează cu forța sa armată: disciplină interstițială şi metadisciplinară. „Cu o poliție judicioasă, un suveran îşi deprinde poporul cu ordinea şi supunerea."[1]
Organizarea, în secolul al XVIII-lea, a aparatului polițienesc^[1] consfințeşte o generalizare a formelor de disciplină ce atinge dimensiunile statului. Sunt uşor de înțeles motivele pentru care, deşi fusese legată în modul cel mai explicit cu putință de tot ceea ce, în cadrul puterii regale, exceda exercițiul organelor de justiție, poliția a izbutit să reziste, cu minimum de schimbări, reorganizării puterii judecătoreşti; şi de ce nu a încetat, nici până în ziua de azi, să impună acesteia, din ce în ce mai apăsător, propriile ei prerogative; pentru că este, fireşte, brațul secular al acesteia; dar şi pentru că, mult mai bine decât instituția judiciară, reuşeşte să facă corp comun, prin amploare şi mecanisme, cu societatea de tip disciplinar. Ar fi, cu toate acestea, inexact să se creadă că funcțiile disciplinare au fost confiscate şi absorbite, o dată pentru totdeauna, de un aparat de stat.
„Disciplina" nu se poate identifica nici cu o instituție, nici cu un aparat; ea este un tip de putere, un mod de a o exercita, şi este constituită dintr-un ansamblu de instrumente, tehnici, procedee, niveluri de aplicare, ținte; este o „fizică" sau o „anatomie" a puterii, o tehnologie. Iar aceasta poate să fie

1 E. de Vattel, *Le Droit des gens,* 1768, p. 162.

preluată fie de instituții „specializate" (penitenciarele sau casele de corecție din secolul al XlX-lea), fie de instituții ce se folosesc de ea ca instrument esențial pentru atingerea unui scop determinat (casele de educare, spitalele), fie de anumite instanțe preexistente ce află în ea

mijlocul de a-şi întări sau reorganiza propriile mecanisme interne de putere (va trebui într-o zi arătat cum s-au „disciplinat" relaţiile intrafamiliale, în principal în celula părinţi-copii, prin absorbţia, începând din epoca clasică, a unor scheme externe, şcolare, militare, apoi medicale, psihiatrice, psihologice, care au făcut din familie locul privilegiat de emergenţă a chestiunii disciplinare a normalului şi anormalului); fie de aparate ce au făcut din disciplină principiul lor de funcţionare internă (disciplinarea aparatului administrativ cu începere din epoca napoleoniană), fie, în sfârşit, de unele aparate de stat ce au ca funcţie, nu exclusivă, dar majoră, impunerea disciplinei la scara întregii societăţi
(poliţia).
Se poate deci vorbi în ansamblu, în această mişcare ce duce de la formele de disciplină închise - un fel de „carantină" socială - până la mecanismul indefinit generalizabil al „panop-tismului", de formarea unei societăţi disciplinare. Nu pentru că modalitatea disciplinară a puterii le-ar fi înlocuit pe toate celelalte, ci pentru că ea s-a infiltrat printre ele, uneori descali-ficându-le, dar slujindu-le drept intermediar, legându-le între ele, prelungindu-le şi, mai ales, făcând posibilă transmiterea efectelor de putere până la elementele cele mai mărunte şi mai îndepărtate. Modalitatea disciplinară asigură o repartizare infinitezimală a raporturilor de putere.
La puţini ani după Bentham, Julius întocmea certificatul de naştere al acestei societăţi.[1] Vorbind despre principiul panoptic, el spunea că acesta e mult mai mult decât o simplă ingeniozitate arhitecturală: un eveniment în „istoria spiritului uman". în aparenţă, nu este decât soluţionarea unei probleme tehnice; prin ea însă, se conturează un tip de societate. Antichitatea fusese o civilizaţie a spectacolului. „A face accesibil unei mulţimi de oameni contactul cu un număr mic

1 N. H. Julius, *Lecons sur Ies prisons,* trad. fr. 1831,1, pp. 384-386.

de obiecte": aceasta era problema la care răspundea arhitectura templelor, a teatrelor şi a circurilor. O dată cu spectacolul, predominau viaţa publică, intensitatea sărbătorilor, proximi-tatea senzorială. în aceste ritualuri unde curgea sânge, societatea îşi recăpăta vigoarea şi alcătuia, o clipă, un fel de mare corp unic. Epoca modernă pune problema inversă: „A procura unui mic număr de oameni sau chiar numai unuia singur vederea instantanee asupra unei mari mulţimi." într-o societate ale cărei principale elemente nu mai sunt comunitatea şi viaţa publică, ci, de o parte, indivizii particulari, de cealaltă, statul, raporturile nu pot fi reglate decât printr-o formă exact opusă aceleia a spectacolului:„Tocmai timpurilor moderne, influenţei mereu crescânde a statului, intervenţiei sale din ce în ce mai profunde în toate detaliile şi în toate relaţiile vieţii sociale le era sortit să sporească şi să perfecţioneze garantarea acestora, folosindu-se şi orientând spre acest scop măreţ construirea şi repartizarea de edificii destinate să supravegheze simultan o mare mulţime de oameni."
Julius citea drept un proces istoric împlinit ceea ce Benthant înfăţişase ca un program tehnic. Societatea noastră nu este una a spectacolului, ci a supravegherii; dincolo de suprafaţa imagi-nilor, are loc învestirea în profunzime a corpurilor; în spatele marii abstracţiuni a schimbului se continuă modelarea minuţioasă şi concretă a forţelor utile; circuitele comunicării sunt suportul unui cumul şi al unei centralizări a datelor cunoaşterii; jocul semnelor defineşte ancorările puterii; ordinea noastră socială nu amputează, nu reprimă, nu alterează frumoasa totalitate a individului, acesta fiind cu grijă fabricat, conform unei desăvârşite tactici a forţelor şi a corpurilor. Suntem mult mai puţin greci decât ne-am putea imagina. Nu ne aflăm nici în gradene, şi nici pe scenă, ci în maşina panoptică, învestiţi de efectele ei de putere, pe care le retransmitem, la rândul nostru, nefiind noi înşine decât o rotiţă. Importanţa personajului napoleonian în mitologia istorică îşi are poate aici una dintre surse: el se află în punctul de joncţiune dintre exerciţiul monarhic şi ritual al suveranităţii şi exerciţiul ierarhic şi continuu al disciplinei indefinite. Este cel care cuprinde totul dintr-o privire, dar căruia nici un detaliu,

oricât de neînsemnat, nu-i scapă niciodată: „Vă puteți da seama că nici o parte

a Imperiului nu e lipsită de supraveghere, că nici o crimă, nici un delict, nici o contravenție nu trebuie să rămână neurmărite, şi că ochiul geniului care ştie să înflăcăreze totul cuprinde ansamblul acestei vaste maşini, fără ca nici cel mai neînsemnat amănunt să-i poată scăpa."[1]
Societatea disciplinară, în momentul maximei sale înfloriri, mai păstrează încă, prin persoana împăratului, vechea înfățișare a puterii spectacolului. Ca monarh uzurpator al vechiului tron şi, totodată, organizator al noului stat, el a concentrat într-o figură simbolică şi finală întregul proces prin care fastul suveranității, manifestările necesar spectaculoase ale puterii s-au stins rând pe rând, în exercițiul de zi cu zi al supravegherii, într-un panop-tism în care vigilența privirilor încrucişate va face, în foarte scurt timp, inutile şi acvila, şi soarele.
Formarea societății disciplinare trimite la o serie de procese istorice de mare amploare din rândul cărora ea face parte: economice, juridico-politice şi, în sfârşit, ştiințifice.
1. Privind global, se poate spune că formele de disciplină sunt tehnici în vederea asigurării ordonării mulțimilor umane. Este adevărat că nu e nimic ieşit din comun şi nici măcar specific în aceasta: toate sistemele de putere se confruntă cu aceeaşi problemă. Dar propriu formelor de disciplină le este faptul că ele încearcă să definească, referitor la mulțimi, o tactică de putere care să răspundă la trei criterii: acela de a face exercițiul puterii cât mai puțin costisitor cu putință (din punct de vedere economic, prin slaba cheltuială pe care o necesită; din punct de vedere politic, grație discreției lor, a minimei exteriorizări, a relativei invizibilități şi a infimei rezistențe pe care o provoacă); de a face în aşa fel, încât efectele acestei puteri sociale să atingă un punct maxim de intensitate şi să fie cât mai extinse cu putință, fără eşecuri sau lacune; de a lega, în sfârşit, această creştere „economică" a puterii de randamentul aparatelor în interiorul cărora ea se exercită (fie că este

1 J. B. Treilhard, *Motifs du code d'instruction criminelle,* 1808, p. 14.

vorba de aparate pedagogice, militare, industriale ori spitaliceşti), pe scurt, de a determina creşterea deopotrivă a docilității şi utilității tuturor elementelor ce alcătuiesc sistemul. Acest triplu obiectiv al disciplinelor constituie un răspuns la o conjunctură istorică bine definită. Este, pe de o parte, vorba de marea creştere demografică din secolul al XVIII-lea: înmulțirea populației flotante (unul dintre primele obiective ale disciplinei este să stabilizeze; ea este un procedeu de luptă împotriva nomadismului); modificarea scării cantitative a grupurilor ce trebuie controlate sau manipulate (de la începutul secolului al XVII-lea şi până în ajunul Revoluției Franceze, populația şcolară, ca şi, desigur, populația spitalizată, s-a înmulțit; armata pe timp de pace număra, la sfârşitul secolului al XVIII-Lea, peste 200 000 de oameni). Celălalt aspect al respectivei conjuncturi îl constituie dezvoltarea aparatului de producție, din ce în ce mai extins, mai complex şi, totodată, mai costisitor, a cărui rentabilitate trebuia sporită. Dezvoltarea procedeelor disciplinare răspunde acestor două procese sau, mai degrabă, necesității ajustării corelației dintre ele. Nici formele reziduale ale puterii feudale, nici structurile monarhiei administrative, nici mecanismele locale de control şi nici configurația instabilă şi confuză pe care toate acestea la un loc o alcătuiau nu puteau asigura acest rol: le împiedica extensia lacunară şi lipsită de regularitate a rețelei lor, funcționarea adesea conflictuală, dar mai ales caracterul „costisitor" al puterii ce se exercita în felul acesta. Costisitor în mai multe sensuri: pentru că, în mod direct, costa mult pentru Trezorerie, pentru că sistemul funcțiilor cumpărate sau cel al impozitelor apăsa indirect, dar foarte greu asupra populației, pentru că rezistențele pe care le întâlnea îl antrena într-un ciclu de consolidare permanentă, pentru că proceda în principal prin prelevare (de bani sau de produse de către fiscalitatea monarhică, seniorială, ecleziastică; de oameni sau de timp sub forma corvezilor sau a înrolărilor, a închiderii vagabonzilor ori a expulzării). Avântul formelor de disciplină

marchează apariția unor tehnici elementare ale puterii ce țin de o cu totul altă economie: ele sunt mecanisme de putere care, în loc să se adauge „prin deducție", se integrează din interior în eficacitatea productivă a aparatelor, în creşterea acestei eficacități şi în

utilizarea a ceea ce aceasta produce. în locul vechiului principiu „prelevare-violență", care organiza, până în acel moment, economia puterii, formele de disciplină propun principiul „blândețe-producție-profit". Ele trebuie considerate drept tehnici ce fac posibilă adaptarea, conform acestui principiu, a mulțimii oamenilor la înmulțirea aparatelor de producție (prin care trebuie să se înțeleagă nu numai „producția" pro-priu-zisă, ci şi producția de cunoştințe şi aptitudini în cadrul şcolii, producția de sănătate în spitale, producția de forță de distrugere prin intermediul armatei).
în această misiune de ajustare, disciplina are de rezolvat un anumit număr de probleme cărora vechea economie a puterii nu le mai putea face față. Disciplina poate determina scăderea „dez-utilității" fenomenelor de masă: reducerea a ceea ce face ca o mulțime să fie mult mai puțin manevrabilă decât o unitate; reducerea a ceea ce se opune întrebuințării fiecărui element în parte şi a sumei lor; reducerea a ceea ce, înăuntrul unei mulțimi, amenință să anuleze avantajele numărului; în acest scop, disciplina fixează; imobilizează sau reglează mişcările; limpezeşte confuziile, aglomerările compacte pe circuite nesigure, repartițiile calculate. Ea trebuie, de asemenea, să țină în frâu toate forțele ce iau naştere începând cu însăşi constituirea unei mulțimi organizate; trebuie să neutralizeze efectele de contraputere care apar într-o mulțime şi care opun rezistență puterii ce vrea să o domine: tulburări, revolte, asocieri spontane, coalizări - tot ce poate ține de conjuncturile orizontale. De aici, faptul că formele de disciplină utilizează tehnicile de compartimentare şi de verticalizare, că introduc între diferitele elemente aflate pe acelaşi plan separații cât mai etanşe cu putință, că definesc rețele ierarhice stricte, că, pe scurt, opun forței intrinsece şi adverse a mulțimii procedeul piramidei continue şi individualizante. în acelaşi timp, formele de disciplină trebuie să sporească utilitatea singulară a fiecărui element al mulțimii, însă prin mijloacele cele mai rapide şi mai puțin costisitoare, adică utilizând mulțimea însăşi ca instrument pentru obținerea acestei creşteri: de unde, pentru a extrage din corpuri maximum de timp şi de forțe, acele metode de ansamblu care sunt programele de activitate, modelările colective, exercițiile, supravegherea deopotrivă globală şi

detaliată. în plus, mai trebuie ca formele de disciplină să determine şi creşterea efectului de utilitate propriu mulțimilor, făcând-o pe fiecare mai utilă decât simpla sumă a elementelor ce o compun: tocmai în vederea măririi efectelor utilizabile ale multiplului, formele de disciplină definesc tactici de repartizare, de ajustare reciprocă a corpurilor, a gesturilor şi a ritmurilor, de diferențiere a capacităților, de coordonare reciprocă în raport cu diferite aparate ori sarcini. în sfârşit, disciplina trebuie să activeze relațiile de putere nu deasupra, ci în chiar structura mulțimii, în chipul cel mai discret cu putință şi cel mai bine articulat la celelalte funcții ale mulțimilor, dar şi cel mai puțin costisitor: la aceste cerințe răspund instrumente de putere anonime şi coextensive mulțimii pe care aceasta o înregimentează, cum ar fi supravegherea ierarhică, înregistrarea continuă, evaluarea şi cLasificarea neîncetate. Pe scurt, formele de disciplină trebuie să substituie unei puteri ce se manifestă prin strălucirea celor care exercită o putere care-i obiectivează insidios pe cei asupra cărora se aplică; să constituie o sumă de cunoştințe privitoare la aceştia mai curând decât să etaleze semnele fastuoase ale suveranității. într-un cuvânt, formele de disciplină constituie totalitatea minusculelor invenții tehnice care au permis sporirea valorii utile a mulțimilor, făcând să descrească inconvenientele unei puteri care, tocmai pentru a le face utile, este nevoită să le guverneze. O mulțime, fie ea atelier sau națiune, armată sau şcoală, atinge pragul disciplinei atunci când raportul dintre una şi cealaltă

devine favorabil.
Dacă avântul economic al Occidentului a demarat o dată cu procedeele ce au permis acumularea de capital, se poate afirma că metodele de a administra acumularea de oameni au făcut posibil un pas înainte, din punct de vedere politic, față de formele de putere tradiționale, rituale, costisitoare, violente, care, căzând în scurtă vreme în desuetudine, au fost înlocuite de o întreagă tehnologie fină şi atent calculată de aservire. în realitate, cele două procese - acumularea de oameni şi acumularea de capital — nu pot fi separate; nu ar fi fost posibil să se rezolve problema acumulării oamenilor fără dezvoltarea unui aparat de producție capabil deopotrivă să-i întrețină şi să-i utilizeze; invers, tehnicile ce fac utilă mulțimea cumula-

tivă de oameni accelerează mişcarea de acumulare a capitalului. La un nivel mai puțin general, mutațiile tehnologice ale aparatului de producție, diviziunea muncii şi, de cealaltă parte, elaborarea procedeelor disciplinare au întreținut un ansamblu de relații foarte strânse.[1] Fiecare proces 1-a făcut pe celălalt posibil şi necesar; fiecare a servit drept model celuilalt. Piramida disciplinară a instituit minuscula celulă de putere în interiorul căreia separarea, coordonarea şi controlul sarcinilor au fost impuse şi făcute să fie eficace; iar împărțirea analitică a timpului, a gesturilor, a forțelor corpurilor a constituit o schemă operatorie ce a putut fi cu uşurință transferată de la grupurile ce trebuia aservite la mecanismele de producție; proiectarea masivă a metodelor militare^ asupra organizării industriale a fost un exemplu al acestei modelări a diviziunii muncii pe baza unor scheme de putere. Şi, reciproc, analiza tehnică a procesului de producție, descompunerea lui „maşinală" s-au proiectat asupra forței de muncă ce avea drept sarcină asigurarea acestui proces: constituirea maşiniler^dis-ciplinare în care sunt compuse şi, în felul acesta, sporite forțele individuale pe care ele le asociază reprezintă efectul acestei proiecții. Se poate deci spune că disciplina este procedeul tehnic unitar prin intermediul căruia forța corpului este, cu cheltuieli cât mai mici, redusă ca forță „politică" şi maximalizată ca forță utilă. Dezvoltarea unei economii capitaliste a atras după sine elaborarea unei modalități specifice a puterii disciplinare, ale cărei formule generale, procedee de aservire a forțelor şi a corpurilor, într-un cuvânt, a cărei „anatomie politică" poate fi transpusă în practică de către regimuri politice, aparate sau instituții dintre cele mai diferite.
2. Modalitatea panoptică a puterii - la nivelul elementar, tehnic, umil fizic la care aceasta se situează - nu se află sub dependența nemijlocită şi nici în prelungirea directă a marilor structuri juridico-politice ale unei societăți; dar nu este nici total independentă de acestea. Din punct de vedere istoric, procesul prin care burghezia a devenit, în decursul secolului

1 Cf. K. Marx, *Capitalul,* cartea I, secțiunea a 4-a, capitolul XIII. Şi, de asemenea, foarte interesanta analiză efectuată de F. Guerry şi D. Deleule în *Le Corps productif,* 1973.

al XVIII-lea, clasa politic conducătoare, s-a disimulat în spatele instaurării unui cadru juridic explicit, codificat, egalitar în chip formal şi al organizării unui regim de tip parlamentar şi reprezentativ, însă dezvoltarea şi generalizarea dispozitivelor disciplinare au constituit versantul celălalt, obscur, al acestor procese. Forma juridică generală ce garanta un sistem de drepturi în principiu egale era subîntinsă de toate aceste mecanisme minuscule, cotidiene şi fizice, de toate sistemele de micropu-tere principial inegalitare şi disimetrice pe care le constituiau formele de disciplină. Şi, dacă, în mod formal, regimul reprezentativ permite ca, direct sau indirect, cu sau fără intermediari, voința tuturor să formeze instanța fundamentală a suveranității, disciplinele oferă, la bază, garanția supunerii forțelor şi a corpurilor. Formele de disciplină reale şi corporale au constituit subsolul libertăților formale şi juridice. Contractul putea foarte bine să fie imaginat ca fundament ideal al dreptului şi al puterii politice; panoptismul constituia procedeul tehnic, universal răspândit, al constrângerii. El nu a încetat nici o clipă să opereze în profunzime asupra structurilor juridice ale societății, pentru a

determina funcționarea mecanismelor efective ale puterii împotriva cadrelor formale pe care aceasta şi le oferise. „Luminile", care au descoperit libertățile, au fost şi cele care au inventat formele de disciplină.
în aparență, formele de disciplină nu constituie nimic mai mult decât un infradrept. Ele par să prelungească, până la nivelul infinitezimal al existențelor individuale, formele generale pe care dreptul le defineşte^ sau pot trece drept metode de învățare ce permit indivizilor să se integreze în aceste exigențe generale. Ele continuă acelaşi tip de drept, schimbându-i doar scara şi făcându-1, astfel, mai minuțios şi, cu siguranță, mai indulgent. în formele de disciplină trebuie să vedem mai curând un fel de contradrept. Căci ele au rolul precis de a introduce disimetrii insurmontabile şi de a exclude orice fel de reciprocitate, în primul rând, pentru că disciplina creează între indivizi o legătură „privată" care este un raport de constrân-gere cu totul diferit de obligația contractuală; acceptarea unei forme de disciplină poate foarte bine fi subscrisă pe cale de contract; modul în care ea este impusă, mecanismele pe care ea le pune în mişcare, subordonarea ireversibilă a unora față de

alții, „plusul de putere" fixat tot timpul de aceeaşi parte, inegalitatea de poziție a diverşilor „parteneri" față de regulamentul comun opun relația disciplinară şi relația contractuală, făcând posibilă falsificarea sistematică a celei de-a doua din momentul în care ea are drept conținut un mecanism de disciplină. Se ştie, de exemplu, câte procedee reale deturnează ficțiunea juridică a contractului de muncă: dintre acestea, disciplina de atelier nu este cea mai lipsită de importanță. în plus, în vreme ce sistemele juridice califică subiecții de drept conform unor norme universale, formele de disciplină caracterizează, clasifică, specializează; ele distribuie de-a lungul unei scări, repartizează în jurul unei norme, ierarhizează indivizii unii în raport cu alții şi, la limită, descalifică şi invalidează, în orice caz, în spațiul şi în timpul în care îşi exercită controlul şi fac să acționeze disimetriile puterii lor, formele de dibciplină operează o suspendare, niciodată totală, dar niciodată -total anulată a dreptului. Oricât de reglementară şi de instituțională ar fi, disciplina este, în mecanismul ei de funcționare, un „contradrept". Iar dacă juridismul universal al societății moderne pare să fixeze limitele exercitării puterilor, panoptismul ei, pretutindeni prezent, pune în funcțiune, în sens invers dreptului, o maşinărie în acelaşi timp enormă şi minusculă care susține, consolidează şi sporeşte disimetria puterilor şi anulează limitele ce îi fuseseră trasate. Tipurile de disciplină infime, panop-tismele de zi cu zi pot foarte bine să existe sub nivelul de emergență a marilor aparate şi a marilor lupte politice. Ele au constituit, în genealogia societății moderne, cu dominația de clasă care o caracterizează, contrapartea politică a normelor juridice în conformitate cu care se redistribuia puterea. De aici, desigur, importanța acordată de atâta vreme micilor procedee ale disciplinei, acelor şiretlicuri de doi bani inventate de ea, ca şi cunoştințelor ce-i conferă o aparență onorabilă; de aici, teama de a renunța la ele câtă vreme nu li s-a găsit un înlocuitor; de aici, afirmația că ele stau la baza societății înseşi şi a echilibrului acesteia, când în realitate nu sunt altceva decât o serie de mecanisme menite să dezechilibreze definitiv şi pretutindeni relațiile de putere; de aici, încăpățânarea de a le face să treacă drept forma modestă, dar concretă a oricărei morale,

în vreme ce ele nu sunt altceva decât un mănunchi de tehnici fizico-politice.
Şi, pentru a reveni la problema pedepselor legale, închisoarea şi întreaga tehnologie corectivă ce o însoțeşte trebuie să fie plasate chiar aici: în punctul în care are loc deturnarea puterii codificate de a pedepsi într-o putere disciplinară de a supraveghea; în punctul în care pedepsele universale prevăzute prin legi încep să fie aplicate selectiv anumitor indivizi, mereu aceiaşi; în punctul în care recalificarea subiectului de drept prin pedeapsă devine modelare utilă a criminalului; în punctul în care dreptul se inversează şi iese în afara lui însuşi şi în care contradreptul devine conținutul efectiv şi instituționalizat

al formelor juridice. Ceea ce generalizează în acest caz puterea punitivă nu este conştiinţa universală a legii în fiecare dintre subiecţii de drept, ci extinderea, potrivit legilor stabilite, a ţesăturii extrem de dense a procedeelor panoptice.

3. Luate unul câte unul, aceste procedee, în majoritate, au, fiecare, în urma lor o istorie lungă. Dar cu adevărat nou în secolul al XVIII-lea este faptul că, prin compunere şi generalizare, aceste procedee ating niveluL dincolo de care formarea de cunoştinţe şi sporul de putere se consolidează una pe cealaltă în chipul cel mai firesc, conform unui proces circular. Formele de disciplină păşesc în acel moment pragul „tehnologic". Spitalul, la început, apoi şcoala şi, ceva mai târziu, atelierul nu au fost doar „puse în ordine" de formele de disciplină; graţie acestora, ele au devenit aparate în cadrul cărora orice mecanism de obiectivare poate funcţiona ca instrument de aservire şi orice creştere de putere deschide calea unor cunoaşteri posibile; numai plecând de la această legătură, proprie sistemelor tehnologice, a putut să ajungă la formarea, în elementul lor disciplinar, a medicinei clinice, psihiatriei, psihologiei copilului, psihopedagogiei, raţionalizării muncii. Dublu proces, deci: deblocare epistemologică plecându-se de la o rafinare a relaţiilor de putere; şi sporire a efectelor de putere graţie formării şi acumulării de cunoştinţe noi.

Extinderea metodelor disciplinare se înscrie într-un proces istoric de amploare: dezvoltarea, aproximativ în aceeaşi perioadă, a multor alte tehnologii — agronomice, industriale, economice. Trebuie să recunoaştem însă în comparaţie cu industriile

miniere, cu chimia ce tocmai se năştea, cu metodele de contabilitate la nivel naţional, în comparaţie cu furnalele cele înalte şi maşina cu aburi, panoptismul a fost prea puţin celebrat. Nu se recunoaşte în el decât o mică utopie bizară, visul unei răutăţi — ca şi cum Bentham ar fi fost un Fourier al societăţii poliţieneşti, al cărei Falanster ar fi avut forma *Panop-ticon-ulvd.* Şi totuşi, acesta nu era decât forma abstractă a unei tehnologii cât se poate de reale, aceea a indivizilor. Că s-au găsit pentru ea prea puţine elogii este pe deplin explicabil; motivul cel mai evident este că discursurile pe care le-a făcut posibile nu au dobândit decât foarte rar, şi numai în cazul clasificărilor academice, statutul de ştiinţe; însă motivul cel mai real este, fără îndoială, că puterea pe care ea^o acţionează şi a cărei creştere o permite este o putere difectă şi fizică, pe care oamenii o exercită unii asupra altora. Unui punct de sosire lipsit de glorie, o origine greu de mărturisit. Ar fi însă nedrept să comparăm procedeele disciplinare cu invenţii ca maşina cu aburi ori microscopul lui Amici^[11]. Ele reprezintă mult mai puţin; şi totuşi, dintr-un anumit punct de vedere, cu mult mai mult. Dacă ar trebui să le găsim un echivalent istoric sau măcar un termen de comparaţie, acesta s-ar situa mai curând în zona tehnicii „inchizitoriale".

Secolul al XVIII-lea a inventat tehnicile disciplinei şi ale examenului cam în acelaşi fel, desigur, în care Evul Mediu inventase ancheta judiciară. însă pe cu totul alte căi. Procedura de anchetă, veche tehnică fiscală şi administrativă, se perfecţionase mai ales o dată cu reorganizarea Bisericii şi cu dezvoltarea statelor princiare în veacurile al XH-lea şi al XlII-lea. E perioada în care a pătruns, cu amploarea pe care i-o cunoaştem, în jurisprudenţa tribunalelor ecleziastice, apoi în curţile laice de judecată. Cercetare autoritară a unui adevăr constatat ori atestat, ancheta se opunea, în felul acesta, vechilor proceduri ale jurământului, ordaliei, duelului judiciar, judecăţii lui Dumnezeu sau tranzacţiei între particulari. Ancheta reprezenta puterea suverană ce-şi aroga dreptul de a stabili adevărul printr-un anumit număr de tehnici bine puse la punct. Or, chiar dacă ancheta a făcut din acel moment (şi până în zilele noastre) corp comun cu justiţia occidentală, nu trebuie să-i uităm nici originea politică, legătura sa cu apariţia statelor şi a

suveranităţii monarhice, nici ramificaţia sa ulterioară şi rolul pe care 1-a jucat în formarea cunoştinţelor. Ancheta a fost piesa desigur rudimentară, însă fundamentală în constituirea ştiinţelor empirice; a fost matricea juridico-politică a acestei cunoaşteri experimentale care a fost, în foarte scurtă vreme, deblocată la sfârşitul Evului Mediu. Este, poate, adevărat că, în Grecia, matematicile au luat naştere din tehnicile de măsurare; ştiinţele naturii s-au născut, în orice caz, fie şi numai în parte, la sfârşitul Evului Mediu, din practicile de anchetă. Marea

cunoaştere empirică ce a acoperit toate lucrurile lumii şi le-a transcris după reţeta unui discurs indefinit care constată, descrie şi stabileşte „faptele" (şi aceasta în momentul în care lumea occidentală începea cucerirea economică şi politică a aceleiaşi lumi) îşi are, fără îndoială, modelul operaţional în Inchiziţie - această uriaşă invenţie pe care blândeţea noastră de dată recentă a exilat-o în bezna memoriei. Or, ancheta politi-co-juridică, administrativă şi penală, religioasă şi laică a fost, pentru ştiinţele naturii, ceea ce analiza disciplinară a fost pentru ştiinţele omului. Aceste ştiinţe, ce ne incintă de peste un secol „omenia", îşi au matricea tehnică în minuţiozitatea exagerată şi diabolică a disciplinelor şi a investigaţiilor lor, care sunt, poate, pentru psihologie, psihiatrie, pedagogie, criminologie, ca şi pentru atâtea alte bizare ştiinţe ceea ce teribila putere de anchetă fusese pentru cunoaşterea senină a animalelor, a plantelor şi a pământului. Altă putere, altă cunoaştere, în pragul epocii clasice, Bacon, om al legii şi om de stat, a încercat să stabilească metodologia anchetei pentru ştiinţele empirice. Ce alt Mare Supraveghetor o va stabili pe aceea a examenului pentru ştiinţele umane? Numai că tocmai aşa ceva nu este cu putinţă. Căci, dacă este adevărat că ancheta, devenind o tehnică pentru ştiinţele empirice, s-a desprins de procedura inchizitorială din care istoriceşte se trăgea, examenul a făcut în continuare corp comun cu puterea disciplinară care-i dăduse naştere. El este şi rămâne o piesă intrinsecă a formelor de disciplină. Pare, desigur, să fi suferit o epurare speculativă în urma integrării în ştiinţe ca psihiatria ori psihologia. Şi îl putem, într-adevăr, vedea sub formă de teste, discuţii, interogatorii, consultaţii rectificând în aparenţă mecanismele disciplinei: psihologia şcolară are sarcina de a
corecta rigorile şcolii, aşa cum discuţia medicală ori psihiatrică o are pe aceea de a rectifica efectele disciplinei muncii. Dar nu trebuie să ne lăsăm induşi în eroare; aceste tehnici nu fac altceva decât să trimită indivizii de la o instanţă disciplinară la alta şi să reproducă, într-o formă concentrată sau formalizată, schema de putere-cunoaştere proprie tuturor disciplinelor.[1] Marea anchetă care a dat naştere ştiinţelor naturii s-a desprins de modelul ei politico-juridic; examenul, în schimb, a rămas prizonierul tehnologiei disciplinare.
In Evul Mediu, procedura de anchetă s-a impus în faţa vechii justiţii acuzatoriale, însă printr-un proces venit de sus; în ce o priveşte, tehnica disciplinara a invadat, insidios şi oarecum de jos, o justiţie penată rămasă, cşt principiu, inchizitorială. Toate marile mişcări de ramificare ce caracterizează penalitatea modernă - problematizarea făptaşului dincolo de infracţiunea pe care acesta a comis-o, preocuparea pentru o pedeapsă care să fie o îndreptare, o terapeutică, o normalizare, împărţirea actului de a judeca între instanţe diferite, ce au misiunea de a măsura, a aprecia, a diagnostica, a vindeca, a transforma indivizii - toate acestea trădează pătrunderea examenului disciplinar în ancheta judiciară.
Ceea ce de acum înainte se impune justiţiei penale ca punct de aplicare, ca obiect „util" al ei nu va mai fi corpul vinovatului contrapus corpului regelui; nu va mai fi nici subiectul de drept al unui contract ideal; ci tocmai individul disciplinar. Limita extremă a justiţiei penale o reprezenta, sub Vechiul Regim, mărunţirea infinită a corpului regicidului: manifestare a celei mai tari puteri asupra corpului celui mai mare dintre criminali, a cărui distrugere totală determină dezvăluirea crimei în tot adevărul ei. Idealul penalităţii de astăzi reprezintă disciplina fără sfârşit: un interogatoriu ce nu se mai termină, o anchetă care se prelungeşte la infinit într-o observare minuţioasă şi mereu mai analitică, o judecată care constituie deopotrivă alcătuirea unui dosar niciodată închis, blândeţea calculată a unei pedepse în care se amestecă şi curiozitatea pasionată a unei examinări, o procedură care reprezintă în
1 Cf., despre acest subiect, Michel Tort, Q. /., 1974.

acelaşi timp măsurarea permanentă a unei abateri faţă de o normă inaccesibilă şi mişcarea asimptotică silind la atingerea acesteia la infinit. Tortura încheie logic o procedură ordonată de Inchiziţie. Punerea sub „observaţie" prelungeşte în chip cât se poate de natural o justiţie

invadată de metodele disciplinare şi de procedurile de examinare. Ce poate fi de mirare în faptul că închisoarea celulară cu cronologiile ei ritmate, cu munca obligatorie, instanțele de supraveghere şi notare, cu profesorii ei întru normalitate, ce prelungesc şi sporesc funcțiile judecătorului, a devenit instrumentul modern al penalității? Ce poate fi de mirare în faptul că închisoarea seamănă cu uzinele, cu şcolile, cu cazărmile, cu spitalele, care, toate, seamănă cu nişte închisori?

Note

I In original: *syndic.* In Franța Vechiului Regim, persoană însărcinată să reprezinte o comunitate țărănească sau orăşenească de mici dimensiuni. Ales de adunarea generală a respectivei comunități, sindicul avea sarcina de a apăra interesele acesteia în fața justiției şi de a acționa în numele ei.

II în original: *le grand Renfermement.* Vastă operațiune de închidere a cerşetorilor şi vagabonzilor, efectuată în secolul al XVl-lea.

III Jeremy Bentham (1748-1832). Filosof şi moralist englez. Beneficiind de o educație de elită, admis la Oxford University la 15 ani neîmpliniți, revoltat, ca tânăr avocat, de abuzurile de procedură, refuză să mai practice avocatura, dedicându-se reformării dreptului, ale cărui noi principii urmăreşte să le întemeieze pe o matematică complexă a pedepselor şi plăcerilor. Influențat, de foarte tânăr, de ideile lui Hume şi Montesquieu, polemizează cu Sir William Blackstone, calificând teoria acestuia despre „drepturile naturale" ca un „contrasens retoric". Autor al unei opere imense, personalitate de prim-plan, influent de-a lungul întregii sale vieți (a trăit până la 84 de ani), şi-a realizat ambiția de a deveni un „Newton al dreptului", fiind supranumit de contemporani „Locke al timpului său". întemeietor al doctrinei utilitariste. Principalele sale opere sunt: *Fragments on Government,* 1776 (în care polemizează cu Blackstone, dovedindu-şi propensiunea globală de a subsuma filosofia, morala şi ştiințele sociale incipiente sub cupola utilitarismului), *Defence of Usury,* 1787 (în care polemizează cu *Avuția națiunilor* a lui Adam Smith, căruia îi reproşează contradicția dintre propovăduirea liberalismului economic şi interzicerea cametei, dovadă de antisemitism irațional, şi nu de gândire economică riguroasă), *Introduction to the Principles of Moral and Legislation,* 1789 (cea mai citită şi mai citată operă a sa, în care este formulat celebrul *principiu de utilitate,* utilitatea fiind tot ceea ce poate mări plăcerea individu-

lui. Nu interesează intențiile individuale, ci efectele actelor. Datele cali-tativ-individuale sunt de-subiectivizate şi cuantificate, realizându-se o obiectivare a plăcerii şi a durerii după modelul fizic al pieței, aşa cum era aceasta concepută de radicalismul liberal. O analiză economică a plăcerilor, prin urmare, ceea ce constituie, în sine, un imens „scandal" filosofic, în centru, se află noțiunea de *sancțiune* - durere, care decurge de la sine, din chiar acțiunile individului, fiind astfel factorul ce conferă forța de constrângere necesară unei reguli sau legi. Legislatorul trebuie să efectueze savante calcule ale coeficienților de plăcere, scopul lui fiind acela de a asigura fericirea pentru cât mai mulți. Pedepsele vor trebui să fie deci variabile, să nu depăşească gradul dincolo de care încetează să mai fie eficace, vor trebui să țină cont de risc şi de recidivă). Alte opere: *Catechism for Parliamentary Reform* (1809), *Constituțional Code_* (1830). *Panopticon* a fost scrisă în 1787 şi a fost tradusă în Franța în 1791. în 1792, Adunarea Națională franceză îi acordă lui Bentham titlul de cetățean francez. A lăsat o operă pe nedrept uitată, care reprezintă una dintre sursele marii gândiri burgheze a secolului al XlX-lea. Vizând rezolvarea contradicției dintre realitatea socială^şi expresia juridică a raporturilor sociale, a urmărit să facă în aşa fel ca /piața şi tribunalul să asculte de aceleaşi legi. A reorganizat, de asemenea, închisorile, impunând sistemul celular. La marginalizarea utilitarismului lui Bentham (dar şi a antemergătorilor acestei doctrine, Helvetius, D'Holbach) au contribuit, în mare măsură, criticile lui Hegel, pe de o parte, şi, mai târziu, cele ale lui Marx şi Engels, care contestau economismul generalizat al acestei doctrine, în fapt realismul ei. Ca operă, *Panopticon-vl* este, la rândul său, marginalizat în cadrul enormei opere a lui Bentham, rolul lui Foucault în redescoperirea acestui text fiind determinant. A se vedea ediția (fragmentară) Jeremy Bentham, *Le Panoptique, precede de „L'CEil du pouvoir", entretien avec Michel Foucault;postface de Michelle Perrot,* Belfond, Paris, 1977.

IV Louis II Le Vau (1612-1670). Arhitect şi antreprenor francez. A construit foarte mult, în special în Paris (pe insula Saint-Louis, apoi castelul din Meudon, pavilioanele şi una din curțile castelului de la Vincennes, spitalul Salpetriere, Institut de France). A fost arhitect al Luvrului, al grădinilor Tuileries şi al palatului regal de la Versailles, pe care 1-a rea-menajat şi extins. Prim-arhitect al lui Ludovic XIV.

V Filantropii au constituit motorul îmbunătățirii regimului de detenție din închisori, mişcările filantropice cunoscând o mare înflorire imediat după 1815. Membrii lor îi vizitau pe „săracii cei buni" din cartierele populare, „căutând nu doar să asiste, ci să şi moralizeze, triind săracii buni de cei răi, în scopul promovării unei societăți fără conflicte, al instaurării unei ordini sociale în care fiecare să rămână la locul său" (Jean-Guy Petit, *La Philanthropie et la cite panoptique,* in voi. *Michel Foucault. Lire l'oeu-vre,* Jerome Milion, Grenoble, 1992, p. 172). Filantropul a jucat în acea perioadă un rol central în societate, cu atât mai mult cu cât era vorba de un rol dublu: acela de a umaniza condițiile de executare a pedepselor, condițiile de muncă şi de viață, şi acela de a raționaliza cunoaşterea despre om. Filantropul este un mediator, „se doreşte a fi reprezentantul săracilor pe lângă clasele conducătoare şi reprezentantul puterii pe lângă popor" *(ibidem,* p. 173). Urmăreşte nu numai să disciplineze, ci şi să denunțe.

în timpul Monarhiei din iulie, mişcarea filantropică era foarte divizată, provenind din grupuri sociale dintre cele mai diverse: aristocrația liberală, burghezia de afaceri, burgliezia mijlocie, catolici, protestanți, voltairieni, evrei. „Cu toate că mişcările filantropice rămân minoritare şi dezbinate, acțiunea lor în societatea secolului al XlX-lea este departe de a fi neglijabilă, iar jocul lor de chei este mai complex decât ar putea să pară: ei deschid închisoarea cel puțin tot atât cât contribuie la întemnițarea socială" *(ibidem,* p. 177).

VI în general, în Vechiul Regim, locotenentul era un ofițer de justiție *(officier dejustice)* care secunda sau ținea locul unui alt ofițer, când acesta lipsea. Locotenentul general era înlocuitorul guvernatorului unei provincii, guvernatorii locuind, în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, la Curte. Ceea ce făcea ca locotenenții generali să fie cei care reprezentau, *de facto,* autoritatea supremă în provincii. Locotenentul general de poliție era o funcție de magistrat înființată, în 1667, de Ludovic XIV cu scopul de a veghea la siguranța Parisului. El cumula funcții polițienești, administrative şi judecătoreşti, trebuind să se ocupe atât de subzistență, de sănătatea publică, de supravegherea bisericilor, a piețelor, târgurilor, cârciumilor, spectacolelor, cât şi de urmărirea activității de imprimare şi difuzare a tipăriturilor, vânând broşurile clandestine şi scrierile periculoase, în oraşele de provincie, locotenenții erau subordonați intendenților regali.
VII Se poate spune că, în Franța, poliția şi-a făcut apariția în 1302, o dată cu instituirea comisarilor-anchetatori de la Châtelet, după care, în 1524, ia naştere jandarmeria călare *(la marechaussee),* „însărcinată cu cunoaşterea furturilor, a crimelor şi a sacrilegiilor comise în sate", pentru ca, în 1645, să-şi facă apariția un fel de protoofițeri de poliție *(exempts),* însărcinați cu efectuarea de anchete şi operațiuni dificile. Aceasta însă nu este decât „preistoria" poliției ca instituție. Abia prin crearea, în 1667, la Paris şi, în 1669, în oraşele de provincie, a locotenentelor generale de poliție însărcinate cu menținerea siguranței publice, cu prevenirea incendiilor, curățenia, aprovizionarea hanurilor, a manufacturilor etc. se poate vorbi cu adevărat de existența unei poliții organizate. Cei mai cunoscuți locotenenți generali de poliție au fost Gabriel Nicolas de la Reynie şi Marc Rene de Voyer d'Argenson. Succesul înregistrat de poliția urbană a dat ideea transformării vechilor jandarmi călare cu acțiune sporadică în instituții fixe, brigăzile de jandarmi ce supraveghează întregul teritoriu. Directoratul a creat un minister al poliției generale, condus, între 1799 şi 1810, de Fouche. Prima regulă a acestuia era: „Să-i cunoşti *dinainte* pe cei care intenționează să tulbure liniştea publică, să utilizezi presa, să dispui pretutindeni de ochi şi brațe, să centralizezi informațiile." Napoleon III a mărit numărul şi influența comisariatelor de poliție, creând chiar funcționari însărcinați cu „cunoaşterea opiniei publice în privința actelor de guvernare, care au datoria de a supraveghea totul fără a administra nimic". Aceasta a fost linia pe care secoluL al XX-lea nu a făcut decât să o amplifice şi să o diversifice.
VIII Giovanni Battista Amici (1786-1863). Astronom şi optician italian, director al observatorului din Florența. îşi datorează reputația lucrărilor sale despre instrumentele optice. Inventator al unui spectroscop.

Partea a patra ÎNCHISOAREA

Capitolul I NIŞTE INSTITUȚII COMPLETE ŞI AUSTERE

închisoarea este de dată mai puțin recentă decât ni se dă de înțeles atunci când se spune că s-a născut o dată cu noile Coduri Penale. Forma-închisoare preexistă utilizării ei sistematice în legile penale. Ea s-a constituit în afara aparatului kidTcîar, în perioada când au fost elaborate, în întregul corp social, teniniciîe) de repartizare a indivizilor, de fixare şi dispunere a loVîn-spațiu, de clasificare, de extragere din ei a unui maximum de timp şi de forțe, de dresare a corpurilor acestora, de codificare a comportamentelor, de menținere a indivizilor într-o vizibilitate continuă, de formare în jurul lor a unui întreg aparat de observare, înregistrare şi notare, de realizare a unui corpus de cunoştințe despre ei, ce se acumulează şi centralizează. Forma generală a unui aparat destinat să-i facă pe indivizi, printr-o acțiune precisă asupra corpului lor, docili şi utili a modelat instituția-închisoare înainte ca legea să o definească pe aceasta drept pedeapsa prin excelență. La cumpăna dintre secolele al XVTII-lea şi al XlX-lea, a avut loc, este adevărat, trecerea spre o penalitate de detenție; ceea ce constituia pentru acea vreme o noutate. în realitate însă, era vorba de deschiderea penalității înspre mecanisme de constrângere elaborate deja în alte părți. „Modelele" detenției penale -Gent/Gand, Gloucester, Walnut Street - reprezintă mai curând cele dintâi puncte vizibile ale acestei tranziții decât inovații ori puncte de pornire. închisoarea, piesă esențială în panoplia punitivă, marchează fără doar şi poate un moment important în istoria justiției penale: „umanizarea" acesteia. Dar şi un moment important în istoria mecanismelor disciplinare pe care

noua putere de clasă era pe caLe de a le dezvolta: momentul în care acestea colonizează instituția judiciară. Pe pragul dintre două secole, o nouă legislație defineşte puterea punitivă drept o funcție generală a societății, ce se exercită în acelaşi fel asupra tuturor membrilor săi şi în care fiecare este egal reprezentat; însă, promovând detenția la rangul de pedeapsă prin excelență, această legislație introduce proceduri de dominație proprii unui anumit tip de putere. O justiție ce se pretinde „egală", un aparat judiciar ce se vrea „autonom", dar care e învestit cu disimetriile aservirilor disciplinare — aceasta e zodia sub care s-a născut

închisoarea, „pedeapsă a societății civilizate"[1].
E lesne de înțeles caracterul de evidență pe care închi-soarea-pedeapsă 1-a dobândit încă de la început. în primii ani ai secolului al XlX-lea, conștiința noutății ei persistă încă; dar, cu toate acestea, ea a apărut atât de intim şi de profund legată de funcționarea însăşi a societății, încât a împins în uitare toate celelalte pedepse pe care reformatorii veacului al XVIII-lea le imaginaseră. Ea a părut fără alternativă, oferită de însuşi mersul istoriei: „Nu întâmplarea, şi nici capriciul legiuitorului au făcut din întemnițare temelia şi aproape întregul edificiu al actualei noastre scări penale: ci progresul ideilor şi îmblânzirea moravurilor."[2] Iar dacă, în decursul a ceva mai mult de un veac, climatul de evidență s-a transformat, el nu a dispărut cu totul. Se cunosc foarte bine toate neajunsurile închisorii, ca şi faptul că ea este periculoasă când nu e inutilă. Şi totuşi, nimeni nu „vede" cu ce ar putea fi înLocuită. închisoarea este soluția detestabilă de care nu ne putem lipsi.
Această „evidență" a închisorii, de care ne vine atât de greu să ne eliberăm, se întemeiază în primul rând pe forma simplă a „privării de libertate". Cum să nu constituie închisoarea pedeapsa prin excelență într-o societate în care libertatea este un bun ce aparține tuturor în acelaşi mod şi de care fiecare se simte legat printr-un sentiment „universal şi constant"?[3]
1 P. Rossi, *Trăite de droit penal,* 1829, III, p. 169.
2 Van Meenen, „Congres penitentiaire de Bruxelles", in *Annales de la Charite,* 1847, pp. 529-530.
3 A. Duport, „Discours â la Constituante", *Archives parlementaires.*

Pierderea ei are deci acelaşi preț pentru toți; mai mult decât amenda, închisoarea este pedeapsa „egalitară". Relativă limpezime juridică a închisorii, prin urmare. în plus, ea permite cuantificarea exactă a pedepsei în funcție de variabila timpului. Există o latură-salariu a închisorii, care-i asigură, în societățile industriale, „evidența" economică. Şi-i permite să treacă drept o reparație. Prelevând timpul condamnatului, închisoarea pare să traducă în chip concret ideea că infracțiunea a lezat, dincolo de victima ca atare, întreaga societate. Evidență economico-morală a unei penalități ce calculează pedepsele în zile, luni, ani şi care stabileşte echivalențe cantitative delicte-durată. De aici şi expresia, atât de frecventă şi ciafiformă cu funcționarea pedepselor, deşi contrară teoriei stricte a Weptului penal, că te afli la închisoare pentru a-ți „plăti daisoria^i închisoarea este tot atât de „naturală" pe cât este de „naturală" în societatea noastră utilizarea timpului pentru măsurarea schimburilor.
Dar evidența închisorii se întemeiază şi pe rolul ei, presupus sau cerut, de aparat de transformat indivizii. Cum ar putea închisoarea să nu fie nemijlocit acceptată, din moment ce, închizând, corijând, cumințind, nu face decât să reproducă, fie şi accentuându-le într-o oarecare măsură, toate mecanismele pe care le întâlnim în corpul social? închisoarea: o cazarmă ceva mai severă, o şcoală lipsită de indulgență, un atelier sumbru, însă, la limită, cu nimic diferit din punct de vedere calitativ. Acest dublu fundament[1] - juridico-economic, pe de o parte, tehnico-disciplinar, pe de altă parte - a făcut ca închisoarea să treacă drept forma cea mai nemijlocită şi mai civilizată dintre toate formele de pedeapsă. Şi tocmai această dublă funcționare i-a conferit de la bun început soliditatea. Un lucru într-adevăr este cert: închisoarea nu a fost mai întâi o privare de libertate căreia ulterior i s-ar fi adăugat şi o funcție tehnică
1 Jocul dintre cele două „naturi" ale închisorii a rămas până în ziua de astăzi acelaşi. Cu câteva zile în urmă, şeful statului [francez] a reamintit „principiul" conform căruia detenția nu trebuie să fie decât o „privare de libertate" - esența pură a întemnițării, eliberată de realitatea închisorii; şi a adăugat că închisoarea nu poate fi justificată decât prin efectele ei „corective" sau de readaptare.

de corecție; ea a fost încă de la început o „detenție legală" la care s-a adăugat un supliment corectiv, ori o întreprindere de modificare a indivizilor căreia privarea de libertate îi permite

să funcționeze în cadrul sistemului legal. Pe scurt, întemnițarea penală a acoperit, încă de la începutul secolului al XlX-lea, atât privarea de libertate, cât şi transformarea tehnică a indivizilor.

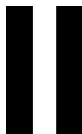
Să reamintim o serie de fapte. în Codurile Penale din 1808 şi 1810, ca şi în măsurile care le-au precedat sau urmat imediat, întemnițarea nu este nici un moment confundată cu simpla privare de libertate. Ea este - sau, în orice caz, ar trebui să fie - un mecanism diferențiat şi finalizat. Diferențiat, dat fiind că nu trebuie să îmbrace aceeaşi formă după cum e vorba de un arestat preventiv sau de un condamnat, de un condamnat la închisoare corecțională sau de un criminal: arestul, casa de corecție, închisoarea centrală trebuie, în principiu, să corespundă pe cât posibil acestor diferențe şi să garanteze o pedeapsă nu doar gradată în. intensitate, ci şi diversificată ca scopuri. Căci închisoarea are un scop, postulat încă de la început: „Legea ce aplică pedepse mai grele unele decât altele nu poate îngădui ca individul condamnat la pedepse uşoare să fie închis în acelaşi local cu criminalul condamnat la pedepse mai grele; ...dacă pedeapsa stabilită prin lege are drept obiectiv principal repararea crimei, ea doreşte şi îndreptarea vinovatului."[1] Iar această transformare trebuie aşteptată din partea efectelor interne ale încarcerării. închisoare-pedeapsă, închisoare-aparat: „Ordinea ce trebuie să domnească în închisori poate să contribuie foarte mult la regenerarea condamnaților; viciile de educație, caracterul molipsitor al exemplelor rele, lenea... au dat naştere crimelor. Ei bine, să încercăm să punem capăt tuturor acestor surse de corupție; în închisori, să fie aplicate regulile unei morale sănătoase; forțați la o muncă pe care vor sfârşi prin a o îndrăgi în clipa când îi vor culege roadele, condamnații să deprindă obiceiul, gustul şi nevoia unei ocupații; să-şi dea unul altuia exemplul unei vieți închinate muncii; aceasta va deveni în scurtă vreme o viață pură; în scurt timp, condamnații vor începe să se căiască pentru viața lor trecută, primul semn ce anunță dragostea de datorie."[1] Tehnicile corective au făcut încă de la început parte din armătura instituțională a detenției penale.

Mai trebuie amintit şi faptul că mişcarea pentru reforma închisorilor şi pentru controlul funcționării acestora nu este un fenomen tardiv. După cum nu pare să fi luat naştere din constatarea limpede stabilită a eşecului. „Reforma" închisorii este aproapecontemporană cu închisoarea însăşi. Este un fel de program al acesteia. închisoarea s-a aflat încă de la început angrenată îritț-Oyserie de mecanisme auxiliare, care par a fi menite să o corecteze, dar care par să facă parte din chiar mecanismul ei de funcționare, atât au fost legate de existența ei de-a lungul întregii ei istorii. A existat încă de la început o tehnologie guralivă a închisorii. Anchete: a lui Chaptal[1], încă din 1801 (când se punea problema identificării a ce se putea folosi în vederea implantării în Franța a aparatului carceral), a lui Decazes[11], din 1819, cartea lui Villerme[111], publicată în 1820, raportul asupra închisorilor centrale întocmit de Martignac[IV] în 1829, anchetele desfăşurate în Statele Unite de către Beaumont[v] şi Tocqueville în 1831, de către Demetz[VI] şi Blouet în 1835, chestionarele adresate de Montalivet^[1] directorilor de închisori centrale şi consiliilor generale în plină dezbatere cu privire la izolarea deținuților. Societăți care îşi propun să controleze funcționarea închisorilor şi să formuleze propuneri de îmbunătățire a lor: în 1818, foarte oficiala *Societate pentru îmbunătățirea închisorilor,* ceva mai târziu *Societatea închisorilor,* ca şi diferite grupuri filantropice.

1 *Motifs du Code d'instruction criminelle,* Raport al lui G. A. Real, p. 244.

1 *Ibid.,* Raportul lui Treilhard, pp. 8-9. în anii precedenți, întâlnim în mod frecvent aceeaşi temă: „Pedeapsa cu detenția prevăzută de lege are în primul rând ca obiectiv îndreptarea indivizilor, adică ameliorarea lor, pregătirea lor prin încercări mai mult sau mai puțin lungi, pentru a-şi putea relua locul în societate fără a mai abuza de ea... Mijloacele cele mai sigure de a-i face pe indivizi mai buni sunt munca şi educația." Aceasta nu constă numai în a-i învăța pe condamnați să citească şi să socotească, ci şi în a-i deprinde cu „ideile de ordine, de morală, de respect față de ei înşişi şi față de ceilalți" (Beugnot, prefect de Sena-Inferioară, decizia din Frimaire, an X). In rapoartele pe care Chaptal le-a solicitat consiliilor generale, mai mult de o duzină solicită închisori în care deținuții să poată fi puşi la muncă.

Nenumărate măsuri - hotărâri, instrucţiuni sau legi: de la reforma pe care prima Restauraţie o preconizase încă din septembrie 1814 şi care nu a fost niciodată aplicată şi până la legea din 1844, pregătită de Tocqueville, care pune pentru o vreme punct unei îndelungate controverse asupra mijloacelor de a mări eficacitatea închisorii. Programe care să asigure funcţionarea maşinii-închisoare[1]: programe de comportare pentru deţinuţi; modele de organizare materială, unele nedepăşind stadiul de proiect, precum cele ale lui Danjou, Blouet, Harou-Romain, altele traducându-se prin instrucţiuni (precum circulara din 9 august 1841 privitoare la construcţia aresturilor), altele devenind foarte concrete arhitecturi, precum Petite-Roquette™[1], unde a fost org-anizată, pentru prima dată în Franţa, întemniţarea celulară.
La toate acestea, mai trebuie adăugate şi publicaţiile ce emanau mai mult sau mai puţin direct din mediul închisorilor şi erau redactate fie de filantropi, ca Appert, fie, ceva mai târziu, de „specialişti" (ca *Annales de la Charite)[2],* fie de foşti deţinuţi: *Pauvre Jacques,* la sfârşitul Restauraţiei, ori *Gazette de Sainte-Pelagie,* la începutul Monarhiei din iulie.[3]
1 Cele mai importante au fost, fără îndoială, cele propuse de Ch. Lucas, Marquet-Wasselot, Faucher, Bonneville şi, ceva mai târziu, de Ferrus. De notat că aceştia, în majoritate nu erau filantropi, nu criticau din exterior instituţia carcerală, ci erau legaţi, într-un fel sau altul, de administraţia închisorilor. Nişte tehnicieni oficiali.
2 In Germania, Julius conducea *Jahrbucher fur Strafs-und Besserungs Anstalten*
3 Deşi aceste ziare erau în special organe de apărare a celor închişi pentru datorii marcându-şi în mai multe rânduri distanţa faţă de delincvenţii propriu-zişi, întâlnim afirmaţia: „coloanele lui *Pauvre Jacques* nu sunt consacrate în exclusivitate unei singure specialităţi. Teribila lege a constrângerii prin corp, funesta ei aplicare nu vor constitui unica ţintă de atac a prizonierului ziarist... *Pauvre Jacques* va purta atenţia cititorilor săi prin locurile de izolare, de detenţie, închisorile corecţionale, în centrele de refugiu, nu va păstra tăcerea în legătură cu locurile de tortură, unde cei vinovaţi sunt supuşi la chinuri, în timp ce legea nu-i condamnă decât la munci..." *(Pauvre Jacques,* an I, nr. 7). La fel, *Gazette de Sainte-Pelagie* militează pentru un sistem penitenciar care să aibă drept scop „ameliorarea speciei", orice deviere de la aceasta ne-fiind decât „expresia unei societăţi încă barbare" (21 martie 1833).
închisoarea nu trebuie privită ca o instituţie inertă, zguduită periodic de mişcări de reformă. „Teoria închisorii" a constituit mai curând modul ei constant de întrebuinţare decât critica ei ocazională - una din condiţiile ei de funcţionare, închisoarea a făcut întotdeauna parte dintr-un câmp activ în care au mişunat proiectele, reorganizările^ experienţele, discursurile teoretice, mărturiile, anchetele. *în* jurul instituţiei carcerale - nuniai prolixitate, numai zel. închisoarea, o zonă sum^răşMăsata în părăsire? Chiar şi numai faptul că acest lucru a tot fost repetat de aproape două secole încoace să dovedească, oare, că nu este deloc aşa? Devenind pedeapsă legală, închisoarea a trecut în seama vechii chestiuni juridi-co-politice a dreptului punitiv toate problemele şi toate frământările care au însoţit elaborarea tehnologiilor corective ale individului.
„Instituţii complete şi austere"[1], spunea Baltard[Ix]. închisoarea trebuie să fie un aparat disciplinar exhaustiv. în mai multe sensuri: trebuie să se ocupe de toate aspectele individului, de modelarea lui fizică, de aptitudinea lui pentru muncă, de comportarea zilnică, de atitudinea morală, de înclinaţiile lui; închisoarea, într-o măsură mult mai mare decât şcoala, atelierul sau armata, care implică, fiecare, o anumită specializare, este „omni-disciplinară". In plus, închisoarea nu are exterior, şi nici lacune; nu se întrerupe decât atunci când îşi atinge ţelul; acţiunea ei asupra individului trebuie să fie continuă: disciplină permanentă, în sfârşit, ea oferă o putere aproape deplină asupra deţinuţilor; dispune de propriile ei mecanisme interne de reprimare şi pedepsire: disciplină despotică. Intensifică la maximum toate procedurile ce pot fi întâlnite în celelalte dispozitive de disciplină, închisoarea trebuie să fie maşinăria cea mai puternică dintre toate ca să poată impune o nouă formă individului pervertit; modul ei^ de acţiune este caracterul coercitiv al unei educări totale: „în închisoare, guvernul poate

1 L. Baltard, *Architectonographie des prisons,* 1829.

Nenumărate măsuri - hotărâri, instrucţiuni sau legi: de la reforma pe care prima Restauraţie o preconizase încă din septembrie 1814 şi care nu a fost niciodată aplicată şi până la legea din 1844, pregătită de Tocqueville, care pune pentru o vreme punct unei îndelungate controverse asupra mijloacelor de a mări eficacitatea închisorii. Programe care să asigure funcţionarea maşinii-închisoare[1]: programe de comportare pentru deţinuţi; modele de organizare materială, unele nedepăşind stadiul de proiect, precum cele ale lui Danjou, Blouet, Harou-Romain, altele traducându-se prin instrucţiuni (precum circulara din 9 august 1841 privitoare la construcţia aresturilor), altele devenind foarte concrete arhitecturi, precum Petite-Roquette™[1], unde a fost organizată, pentru prima dată în Franţa, întemniţarea celulară.

La toate acestea, mai trebuie adăugate şi publicaţiile ce emanau mai mult sau mai puţin direct din mediul închisorilor şi erau redactate fie de filantropi, ca Appert, fie, ceva mai târziu, de „specialişti" (ca *Annales de la Charite)*[2]*,* fie de foşti deţinuţi: *Pauvre Jacques,* la sfârşitul Restauraţiei, ori *Gazette de Sainte-Pelagie,* la începutul Monarhiei din iulie.[3]

1 Cele mai importante au fost, fără îndoială, cele propuse de Ch. Lucas, Marquet-Wasselot, Faucher, Bonneville şi, ceva mai târziu, de Ferrus. De notat că aceştia, în majoritate nu erau filantropi, nu criticau din exterior instituţia carcerală, ci erau legaţi, într-un fel sau altul, de administraţia închisorilor. Nişte tehnicieni oficiali.

2 în Germania, Julius conducea *Jahrbucher fur Strafs-und Besserungs Anstalten*

3 Deşi aceste ziare erau în special organe de apărare a celor închişi pentru datorii marcându-şi în mai multe rânduri distanţa faţă de delincvenţii propriu-zişi, întâlnim afirmaţia: „coloanele lui *Pauvre Jacques* nu sunt consacrate în exclusivitate unei singure specialităţi. Teribila lege a constrângerii prin corp, funesta ei aplicare nu vor constitui unica ţintă de atac a prizonierului ziarist... *Pauvre Jacques* va purta atenţia cititorilor săi prin locurile de izolare, de detenţie, închisorile corecţionale, în centrele de refugiu, nu va păstra tăcerea în legătură cu locurile de tortură, unde cei vinovaţi sunt supuşi la chinuri, în timp ce legea nu-i condamnă decât la munci..." *(Pauvre Jacques,* an I, nr. 7). La fel, *Gazette de Sainte-Pelagie* militează pentru un sistem penitenciar care să aibă drept scop „ameliorarea speciei", orice deviere de la aceasta ne-fiind decât „expresia unei societăţi încă barbare" (21 martie 1833).

închisoarea nu trebuie privită ca o instituţie inertă, zguduită periodic de mişcări de reformă. „Teoria închisorii" a constituit mai curând modul ei constant de întrebuinţare decât critica ei ocazională — una din condiţiile ei de funcţionare, închisoarea a făcut întotdeauna parte dintr-un câmp activ în care au mişunat proiectele, reorganizările, experienţele, discursurile teoretice, mărturiile, anchetele. în jurul instituţiei carcerale - numai prolixitate, numai zel. închisoarea, o zonă sumbră şi lăsată în părăsire? Chiar şi numai faptul că acest lucru a tot fost repetat de aproape două secole încoace să dovedească, oare, că nu este deloc aşa? Devenind pedeapsă legală, închisoarea a trecut în seama vechii chestiuni juridi-co-politice a dreptului punitiv toate problemele şi toate frământările care au însoţit elaborarea tehnologiilor corective ale individului.

„Instituţii complete şi austere"[1], spunea Baltard[K]. închisoarea trebuie să fie un aparat disciplinar exhaustiv. în mai multe sensuri: trebuie să se ocupe de toate aspectele individului, de modelarea lui fizică, de aptitudinea lui pentru muncă, de comportarea zilnică, de atitudinea morală, de înclinaţiile lui; închisoarea, într-o măsură mult mai mare decât şcoala, atelierul sau armata, care implică, fiecare, o anumită specializare, este „omni-disciplinară". în plus, închisoarea nu are exterior, şi nici lacune; nu se întrerupe decât atunci când îşi atinge ţelul;

acţiunea ei asupra individului trebuie să fie continuă: disciplină permanentă, în sfârşit, ea oferă o putere aproape deplină asupra deţinuţilor; dispune de propriile ei mecanisme interne de reprimare şi pedepsire: disciplină despotică. Intensifică la maximum toate procedurile ce pot fi întâlnite în celelalte dispozitive de disciplină, închisoarea trebuie să fie maşinăria cea mai puternică dintre toate ca să poată impune o nouă formă individului pervertit; modul ei de acţiune este caracterul coercitiv al unei educări totale: „în închisoare, guvernul poate

1 L. Baltard, *Architectonographie des prisons,* 1829.

dispune de libertatea persoanei şi de timpul deţinutului; din acel moment, ne putem da seama de forţa educaţiei, care nu doar într-o singură zi, ci în succesiunea zilelor şi chiar a anilor poate regla pentru om timpul de veghe şi de somn, de activitate şi de odihnă, numărul şi durata meselor, calitatea şi raţia de alimente, natura şi produsul muncii, timpul pentru rugăciune, vorbirea şi chiar, ca să spunem aşa, gândirea, această educaţie care, prin drumurile simple şi scurte de la sala de mese la atelier, de la atelier la celulă reglează mişcările corpului şi până şi în clipele de repaus determină modul de întrebuinţare a timpului, această educaţie care, într-un cuvânt, pune stăpânire asupra omului în întregul său, asupra tuturor facultăţilor fizice şi morale care există în el şi asupra timpului în care este el însuşi."[1] Acest „reformatoriu" integral impune o recodificare a existenţei esenţial diferită atât de pura privare juridică de libertate, cât şi de simpla mecanică a reprezentărilor la care visau reformatorii din epoca Ideologiei. 1. Principiul de bază: izolarea. Izolare a condamnatului de lumea exterioară, de tot ce a motivat infracţiunea, de complicităţile care au înlesnit-o. Izolare a deţinuţilor unii faţă de alţii. Pedeapsa nu trebuie să fie doar individuală, ci şi individua-lizantă. Şi aceasta în două modalităţi. în primul rând, închisoarea trebuie concepută astfel încât să elimine de la sine consecinţele nefaste pe care chiar ea le provoacă strângând la un loc condamnaţi foarte diferiţi: să înăbuşe comploturile şi revoltele ce pot apărea, să împiedice formarea unor complicităţi viitoare sau apariţia posibilităţilor de şantaj (pentru ziua când deţinuţii se vor reîntâlni în libertate), să împiedice imoralitatea atâtor „asocieri misterioase". Pe scurt, închisoarea nu trebuie să formeze, plecând de la răufăcătorii pe care-i adună, o populaţie omogenă şi solidară: „Există în clipa de faţă în mijlocul nostru o societate de criminali organizată... Ei alcătuiesc o mică naţiune în sânul naţiunii celei mari. Aceşti oameni s-au cunoscut în închisori sau se reîntâlnesc acolo$_v$ Tocmai membrii acestei societăţi trebuie astăzi risipiţi."[2] în al doilea rând,
solitudinea trebuie să fie un instrument pozitiv de reformare. Prin gândurile pe care le prilejuieşte şi remuşcările ce nu au cum să nu-şi facă apariţia: „Azvârlit în izolare, condamnatul meditează. Singur faţă în faţă cu propria crimă, învaţă s-o urască, iar dacă sufletul nu-i este încă dezgustat de răul comis, numai în singurătate îl vor năpădi remuşcările."[1] Prin faptul că solitudinea asigură un fel de autoreglare a pedepsei şi permite o individualizare spontană a acesteia: cu cât condamnatul poate să reflecteze mai mult, cu atât e mai vinovat pentru crima comisă; dar şi remuşcările vor fi cu atât mai vii şi singurătatea mai chinuitoare; în schimb, când se va fi căit îndeajuns şi se va fi îndreptat fără cea mai mică urmă de prefăcătorie, singurătatea nu va mai fi pentru el o povară: .Astfel, conform acestei admirabile discipline, fiecare inteligenţă şi fiecare moralitate poartă în ele însele principiul şi măsura unei represiuni cărora eroarea şi nesiguranţa omenească nu le-ar putea ştirbi nimic din certitudine şi invariabila justeţe... Nu este aceasta un fel de pecete a justiţiei divine şi providenţiale?"[2] în sfârşit, şi poate în special, izolarea condamnaţilor constituie deplina garanţie că asupra acestora se poate exercita, cu maximum de intensitate, o putere ce nu va fi contracarată de nici o altă influenţă; solitudinea este prima condiţie a supunerii totale: „Să ne imaginăm", spunea Charles Lucas, evocând rolul directorului, al educatorului, al preotului şi

al „persoanelor caritabile" asupra deținutului aflat la izolare, „să ne imaginăm autoritatea cuvântului omenesc intervenind în miezul disciplinei teribile a tăcerii pentru a se adresa inimii, sufletului, persoanei umane"[3]. Izolarea asigură intimitatea dintre deținut şi puterea ce se exercită asupra lui.

Tocmai în acest punct se plasează discuția în jurul celor două sisteme americane de detenție, cel de la Auburn[x] şi cel din Philadelphia[XI]. De fapt, această controversă, ce ocupă un loc atât de important[4], nu se referă decât la transpunerea efectivă în practică a unei izolări cu care toată lumea este de acord.

1 Ch. Lucas, *De la reforme des prisons,* 1838, II, pp. 123-124.

2 A. de Tocqueville, „Rapport â la Chambre des Deputeş", citat *in* Beaumont şi Tocqueville, *Le Systeme penitentiaire aux Etats-Unis,* ed. a 3-a, 1845, pp. 392-393.

1 E. de Beaumont şi A. de Tocqueville, *ibid,* p. 109.

2 S. Aylies, *Du systeme penitentiaire,* 1837, pp. 132-133.

3 Ch. Lucas, *De la reforme des prisons,* voi. I, 1836, p. 167.

4 Discuția începută în Franța în jurul lui 1830 nu se încheiase încă în 1850; Charles Lucas, adept al sistemului Aubum, fusese inspiratorul hotărârii din 1839 privitoare la regimul închisorilor centrale (muncă

1

Modelul Auburn prevede celula individuală pe timpul nopții, lucrul şi mesele în comun, dar respectând regula tăcerii absolute, deținuții neputându-se adresa decât gardienilor, cu permisiunea acestora şi cu voce scăzută. Trimitere clară la modelul monastic; ca şi la disciplina de atelier. închisoarea trebuie să fie microcosmosul unei societăți perfecte, în care indivizii sunt izolați în existența lor morală, dar unde reunirea lor are loc într-un cadru ierarhic strict, fără relații laterale, comunicarea neputând exista decât pe verticală. Avantaj al sistemului auburnian, în viziunea adepților lui: este o copie a societății înseşi. Constrângerea se efectuează cu mijloace materiale, dar mai ales prin impunerea unei reguli a cărei respectare trebuie deprinsă şi care este garantată prin supraveghere şi sancțiuni. Decât să fie ținuți „sub zăvor, ca fiara sălbatică în cuşcă", condamnații trebuie să fie puşi laolaltă, „făcuți să ia parte la exerciții utile, siliți să deprindă în comun obiceiuri sănătoase, prevenindu-se astfel contaminarea morală printr-o supraveghere activă şi menținându-se starea de reculegere prin regula tăcerii"; această regulă îl deprinde pe deținut „să considere legea drept un precept sacru a cărui încălcare atrage după sine o suferință dreaptă şi legitimă"[1]. în felul acesta, jocul dintre izolare, reunirea fără comunicare şi legea asigurată printr-un control permanent trebuie să-1 recalifice pe criminal ca individ social: să-1 reorienteze spre o „activitate folositoare şi supusă"[2]; să-i restituie „deprinderile de sociabilitate"[3].

în izolare absolută - ca la Philadelphia -, recalificarea criminalului nu e solicitată prin acțiunea unei legi comune, ci prin relația individului cu propria sa conştiință şi cu ceea ce-1 poate

în comun şi tăcere absolută). Valul de revolte care a urmat şi, poate, agitația generală din țară din cursul anilor 1842-1843 a determinat adoptarea regimului pennsylvanian al izolării absolute, elogiat de Demetz, Blouet, Tocqueville. Dar cel de-al doilea congres penitenciar va opta, în 1847, împotriva acestei metode.

1 K. Mittermaier, in *Revue francaise et etrangere de legislation,* 1836.

2 A. E. de Gasparin, *Rapport au ministre de l'lnterieur sur la reforme des prisons.*

3 E. de Beaumont şi A. de Tocqueville, *Du systeme penal aux Etats-Unis,* ed. 1845, p. 112.

lumina din interior.[1] „Singur în celula lui, deținutul este lăsat pradă lui însuşi; în mutenia propriilor pasiuni şi a lumii înconjurătoare, el se coboară în conştiință, îi pune întrebări şi simte trezindu-se în sine sentimentul moral ce nu piere nicicând cu totul din sufletul omului."[2] Deci nu respectarea exterioară a legii sau simpla frică de pedeapsă vor acționa asupra deținutului, ci însuşi travaliul conştiinței. Mai degrabă o supunere profundă decât o îndreptare de suprafață; o schimbare de „moralitate", şi nu de atitudine. în închisoarea pennsylvaniană,

singurele operații de îndreptare a individului aparțin conștiinței și arhitecturii mute de care aceasta se izbește. La Cherry Hill, „zidurile sunt pedeapsa pentru crimă; celula îl pune pe deținut față în față cu sine însuși; el este forțat să-și asculte conștiința". De aici, faptul că munca reprezintă mai mult o alinare decât o obligație; că supraveghetorii nu au de exercitat o constrângere pe care o asigură însăși materialitatea lucrurilor, și că autoritatea lor poate fi, prin urmare, acceptată: „La fiecare vizită, câteva cuvinte binevoitoare își iau zborul din această gură nepătată și aduc în inima deținutului, pe lângă recunoștință, speranța și împăcarea; el își iubește gardianul; și îl iubește pentru că acesta e blând și milos. Zidurile sunt înspăimântătoare, însă omul e bun."[3] în celula închisă, mormânt temporar, miturile reînvierii capătă formă de la sine. După noapte și tăcere, viața cea nouă. Auburn reprezenta societatea însăși, continuată în sevele ei esențiale. Cherry Hill este viața anihilată și luată de la început. în discursurile lui, catolicismul se grăbește să recupereze această tehnică a quakerilor. „Nu văd în celula voastră decât un înfiorător mormânt, în care, în locul viermilor, mustrările de conștiință și disperarea se grăbesc să vă roadă și să vă transforme existența într-un infern anticipat. Dar... ceea ce pentru un prizonier necredincios nu este decât un mormânt, un osuar respingător,

1 „Fiece om, spunea Fox, este luminat de lumina divină, iar eu am văzut-o strălucind în fiece om." Tocmai în tradiția quakerilor și a închisorii de pe Walnut Street au fost organizate, începând din 1820, închisorile din Pennsylvania, Pittsburg, apoi Cherry Hill.

2 *Journal des economistes,* II, 1842.

3 Abel Blouet, *Projet de prisons cellulaires,* 1843.

pentru deținutul într-adevăr creștin devine însuși leagănul preafericitei nemuriri."[1]

Opoziției dintre aceste două modele i s-au suprapus o serie întreagă de conflicte de naturi diferite: religioase (convertirea trebuie să fie elementul principal al corecției?), medicale (izolarea completă duce la nebunie?), economice (care din ele costă cel mai puțin?), arhitecturale și administrative (care formă asigură cea mai bună supraveghere?). De unde, firește, durata polemicii. Dar în centrul discuțiilor, și făcându-le posibile, obiectivul primordial al acțiunii carcerale: individualizarea coercitivă, prin tăierea oricărei legături ce ar putea scăpa de sub controlul puterii sau nu ar fi impusă conform ierarhiei.

2. „Munca în alternanță cu mesele îl însoțește pe deținut până la rugăciunea de seară; atunci, o nouă perioadă de somn îi aduce o odihnă plăcută, pe care nu o tulbură deloc fantomele unei imaginații răvășite. Așa se scurg șase zile ale săptămânii. Ele sunt urmate de o zi închinată exclusiv rugăciunii, instruirii și reflecțiilor cu privire la mântuire. în felul acesta trec și se succedă săptămânile, lunile, anii; în felul acesta, prizonierul, care la venirea în stabiliment era un ins nestatornic sau care nu punea suflet decât în dezordinea lui, căutând să-și distrugă viața prin varietatea viciilor, devine puțin câte puțin - printr-o deprindere la început exterioară, dar transformată în scurtă vreme într-o a doua natură - atât de familiarizat cu munca și cu binefacerile ce decurg din ea, încât, dacă o instrucție pricepută îi deschide cât de puțin sufletul spre căință, va putea fi expus cu mai multă încredere ispitelor cu care îl va confrunta recăpătarea libertății."[2] Munca este definită, împreună cu izolarea, drept agent al transformării carcerale. Și aceasta încă din codul elaborat în 1808: „Dacă pedeapsa prevăzută de lege are drept scop penitența crimei, ea își

1 Abatele Petigny, *Allocution adressee aux prisonniers, ă l'occasion de l'inauguration des bâtimenls cellulaires de laprison de Versailles.* Cf., câțiva ani mai târziu, în *Monte-Cristo,* o variantă foarte clar christolo-gică a resurecției după încarcerare; dar nu mai este vorba de a deprinde în închisoare ascultarea de legi, ci de a dobândi printr-o cunoaștere ocultă puterea de a face dreptate dincolo de nedreptatea magistraților.

2 N. H. Julius, *Lecons sur Ies prisons,* trad. fr. 1831,1, pp. 417-418.

propune totodată îndreptarea vinovatului, iar acest dublu scop va fi atins numai dacă

răufăcătorul este smuls din trândăvia funestă care, după ce 1-a adus la închisoare, îl regăseşte acolo şi pune stăpânire asupra lui, împingându-1 spre ultimul stadiu al decăderii."[1] Munca nu este nici adaos, nici corectiv al regimului de detenţie: fie că e vorba de muncă silnică, de recluziune, de închisoare, ea este concepută chiar de către legiuitor ca trebuind s-o însoţească în mod necesar. Dar o necesitate total diferită de aceea la care făceau referire reformatorii din secolul al XVIII-lea, care voiau să facă din ea fie un exemplu pentru public, fie o reparaţie utilă pentru societate. In regimul carceral, legătura dintre muncă şi pedeapsă este de o altă natură.

O serie de polemici ce au avut loc în perioada Restauraţiei sau a Monarhiei din iulie clarifică funcţia încredinţată muncii penale. Mai întâi, discuţia asupra salariului. în Franţa, munca deţinuţilor era remunerată. Problemă: dacă o retribuţie răsplăteşte munca în închisoare, înseamnă că aceasta nu face cu adevărat parte din pedeapsă; şi, prin urmare, deţinutul are dreptul să o refuze. în plus, câştigul recompensează priceperea muncitorului, nu îndreptarea vinovatului: „Cei mai răi dintre indivizi sunt aproape pretutindeni cei mai pricepuţi muncitori; sunt cel mai bine plătiţi, prin urmare şi cei mai nestăpâniţi şi mai puţin apţi să se căiască."[2] Dezbaterea, care nu se stinsese cu adevărat nici o clipă, reîncepe cu o şi mai mare intensitate către 1840-1845: epocă de criză economică, de tulburări muncitoreşti, epocă în care începe să se cristalizeze opoziţia dintre

1 G. A. Real, *Motifs du Code d'instruction criminelle.* Anterior, mai multe hotărâri ale Ministerului de Interne afirmaseră necesitatea de a-i pune pe deţinuţi la muncă: 5 Fructidor An VI, 3 Messidor An VIII, 8 Pluviose şi 28 Ventose An IX, 7 Brumaire An X. Imediat după Codurile din 1808 şi 1810, apar noi instrucţiuni: 20 octombrie 1811, 8 decembrie 1812; sau stufoasa decizie din 1816: „Este de cea mai mare importanţă ca deţinuţii să fie cât mai ocupaţi. Trebuie să li se aţâţe pofta de a munci, marcându-se o diferenţă între situaţia celor care-şi ocupă timpul cu ceva şi cea a deţinuţilor care vor să rămână inactivi. Primii vor fi mai bine hrăniţi şi vor beneficia de condiţii de dormit mai bune decât ceilalţi." Melun şi Clairvaux au fost foarte de timpuriu organizate ca mari ateliere.

2 J. J. Marquet-Wasselot, voi. III, p. 171.

muncitor şi delincvent.[1] Au loc greve împotriva atelierelor de închisoare: când un fabricant de mănuşi obţine aprobarea de a organiza un atelier la Clairvaux[xn], muncitorii protestează, declară că munca lor este batjocorită, ocupă manufactura şi-1 obligă pe patron să-şi abandoneze proiectul.[2] Se declanşează şi o întreagă campanie de presă în gazetele muncitoreşti: pe tema încurajării de către guvern a muncii penale pentru a determina scăderea salariilor „libere"; pe tema prejudiciilor provocate de atelierele de închisoare, care sunt şi mai grave pentru femei, cărora le iau munca, împingându-le spre prostituţie şi deci spre închisoare, unde aceleaşi femei, ce nu mai puteau munci în stare de libertate, fac atunci concurenţă celor care au încă de lucru[3]; pe tema că deţinuţilor le sunt rezervate muncile cele mai sigure - „hoţii fabrică la căldură şi adăpost pălării şi mobile din abanos", în timp ce pălărierul rămas şomer trebuie să se ducă „la moarte sigură ca să fabrice alb de plumb pentru 2 franci pe zi"[4]; pe tema filantropiei care se îngrijeşte exclusiv de condiţiile de muncă ale deţinuţilor, neglijându-le pe cele ale muncitorului liber: „Putem fi siguri că, dacă prizonierii prelucrează mercur, de pildă, ştiinţa va fi mult mai iute ca de obicei în a găsi mijloacele să-i ferească pe lucrători de pericolul emanaţiilor: «Bieţii condamnaţi!», ar exclama cel care nu se interesează de muncitorii aurari. Ce vreţi, trebuie să fi ucis sau să fi furat pentru a trezi mila şi interesul." Dar în special pe tema că, dacă închisoarea tinde să devină un atelier, cerşetorii şi şomerii vor fi rapid trimişi la închisoare, nefăcând astfel decât să reconstituie fostele aziluri generale din Franţa sau *workhouse*[xm]*-uvi\e* din Anglia.[5] Au mai existat, mai ales după votarea legii din 1884, şi petiţii şi scrisori - o petiţie este respinsă de Camera din Paris, care „a considerat inumană cererea de a utiliza asasini, ucigaşi, hoţi la munci ce aparţin astăzi câtorva mii de muncitori"; „Camera ni 1-a preferat nouă pe

1 Cf. *infra,* pp. 360-361.

2 Cf. J. P. Aguet, *Les Greves sous la monarchie de Juillet,* 1954, pp. 30-31.'

3 *L'Atelier,* an III, nr. 4, decembrie 1842.

4 *Ibid.,* an VI, nr. 2, noiembrie 1845.

5 *Ibid.*

Barabas"[1]; lucrătorii tipografi expediază ministrului o scrisoare când află că a fost instalată o tipografie în închisoarea centrală de la Melun: „Aveți de ales între nişte condamnați nu întâmplător pedepsiți de lege şi cetățeni care-şi sacrifică zilele, cu abnegație şi cinste, pentru existența familiilor lor şi pentru propăşirea patriei."[2]
Or, răspunsurile date de guvern şi de administrație la toată această campanie sunt constant aceleaşi. Munca penală nu trebuie criticată pe motivul unui şomaj pe care l-ar provoca: din cauza lipsei ei de extindere, slabului randament, ea nu poate avea o incidență generală asupra economiei. Nu ca activitate de producție este ea intrinsec utilă, ci prin efectele pe care le are asupra maşinăriei umane. Ea constituie un principiu de ordine şi de regularitate; prin exigențele care-i sunt proprii, ea vehiculează, în mod insensibil, formele unei puteri riguroase; obişnuieşte corpurile cu mişcări regulate, exclude tulburările şi neatenția, impune o ierarhie şi o supraveghere care sunt cu atât mai bine acceptate şi care se vor întipări cu atât mai adânc în comportamentul condamnaților cu cât fac parte din chiar logica ei: o dată cu munca, „regula pătrunde într-o închisoare şi se impune fără efort, fără să recurgă la nici un fel de mijloc represiv şi violent. Dându-i o ocupație deținutului, i se transmit acestuia deprinderi de ordine şi supunere; din leneş, acesta devine harnic şi activ... cu timpul, el va găsi în mişcarea ordonată a închisorii, în muncile manuale la care a fost forțat... un remediu sigur împotriva devierilor imaginației proprii."[3] Munca penală trebuie privită ca fiind prin ea însăşi o maşinărie care îl transformă pe deținutul violent, agitat, nestăpânit într-o piesă ce-şi joacă rolul în perfectă ordine, închisoarea nu este un atelier; este, trebuie să fie prin ea însăşi o maşină în raport cu care deținuții-muncitori sunt deopotrivă rotițe şi produse; ea îi „ocupă", şi încă „în mod continuu, fie şi numai cu scopul de a le umple clipele. Când corpul se află în

1 *L'Atelier,* an IV, nr. 9, iunie 1844, şi an V, nr. 7, aprilie 1845; cf. şi, în aceeaşi epocă, *La Democrație pacifique.*
2 *L'Atelier,* an V, nr. 6, martie 1845.
3 A. Berenger, *Rapport ă l'Academie des sciences morales et politiques,* iunie 1836.

acțiune, când mintea e ocupată cu un obiect determinat, ideile nefaste se risipesc şi pacea renaşte în suflet."[1] Dacă, până la urmă, munca în închisori are şi un efect economic, acesta constă în producerea de indivizi mecanizați după normele generale ale unei societăți industriale: „Munca este providența națiunilor moderne; le ține loc de morală, umple golul credințelor şi e considerată drept izvor al tuturor bunurilor. Munca trebuia să devină religia închisorilor. Pentru o societate-maşină, era nevoie de mijloace de reformare pur mecanice."[2] Fabricare de indivizi-maşină, dar şi de proletari; într-adevăr, când nu ai ,.decât brațele drept unic bun", nu poți trăi decât „fie din roadele muncii tale, prin exercitarea unei meserii, fie din roadele muncii altora, prin ocupația de a fura"; or, dacă închisoarea nu i-ar sili pe răufăcători să muncească, ea nu ar face decât să continue, prin chiar instituția ei şi prin intermediul fiscalității, prelevarea de către unii asupra muncii celorlalți: „Problema inactivității este aceeaşi ca în societate; deținuții vor trebui să trăiască din munca altora dacă nu trăiesc din a lor."[3] Munca prin care condamnatul îşi asigură satisfacerea propriilor nevoi îl recalifică pe hoț ca muncitor docil. Şi tocmai aici apare utilitatea retribuirii muncii penale; ea îi impune condamnatului forma „morală" a salariului drept condiție a existenței. Salariul produce „dragostea şi obişnuința" de a munci[4]; le inculcă acestor răufăcători ce ignoră diferența dintre ce e al meu şi ce e al tău sensul proprietății - al „celei câştigate cu sudoarea frunții"[5]; îi mai învață, pe ei, cei obişnuiți să trăiască în risipă, ce înseamnă prevederea, economisirea, planificarea viitorului[6]; în sfârşit, propunând o măsurare a muncii depuse, ea permite traducerea cantitativă a hărniciei deținutului şi a

1 E. Danjou, *Des prisons,* 1821, p. 180.
2 L. Faucher, *De la reforme des prisons,* 1838, p. 64. în Anglia, „tread-mill" şi pompa asigurau o mecanizare disciplinară a deținuților lipsită de orice fel de efect productiv.
3 Ch. Lucas, *De la reforme des prisons,* II, 1838, pp. 313-314.
4 *Ibid,* p. 243.
5 E. Danjou, *Des prisons,* 1821, pp. 210-211; cf. şi *L'Atelier,* an VI, nr. 2, noiembrie 1845.
6 Ch. Lucas, *loc. cit.* O treime din salariul zilnic era pus deoparte pentru perioada când urma să iasă din închisoare.

progreselor îndreptării.[1] Salariul pentru munca penală nu retribuie o producție; el funcționează ca motor şi reper al transformărilor individuale: este o ficțiune juridică, dat fiind că nu reprezintă o cedare „liberă" a forței de muncă, ci un artificiu presupus ca eficient în cadrul tehnicilor de corecție.
Utilitatea muncii penale? Nu un profit; nici măcar formarea unei deprinderi folositoare; ci constituirea unui raport de putere, a unei forme economice goale, a unei scheme a supunerii individuale şi a adaptării ei la un aparat de producție.
Imagine perfectă a muncii în închisoare: atelierul pentru femei de la Clairvaux; precizia silențioasă a maşinărienamane întâlneşte rigoarea regulamentară a mănăstirii: „într-un amvon, deasupra căruia se află un crucifix, stă aşezată o călugăriță; în fața ei, dispuse pe două rânduri, deținutele se achită de sarcina ce le-a fost impusă, şi, cum lucrul cu acul predomină, liniştea cea mai desăvârşită este constant păstrată... Pare că în aceste încăperi totul respiră penitența şi ispăşirea. Gândul îți zboară, aproape de la sine, spre vremea venerabilelor obiceiuri ale acestei străvechi clădiri; îți vin în minte penitenții voluntari care se închideau aici spre a fugi de lume."[2]
3. Dar închisoarea depăşeşte simpla privare de libertate şi dintr-un punct de vedere mult mai important. Ea tinde să devină un instrument de modulare a pedepsei: un aparat care, primind sarcina de a executa o sentință, îşi arogă dreptul de a lua pe cont propriu, fie şi parțial, principiul acesteia. Desigur, instituția carcerală nu a primit acest „drept" nici în veacul al XlX-lea, şi nici măcar în secolul al XX-lea decât cel mult în mod fragmentar (sub forma eliberărilor condiționate, a semiliber-tăților, a organizării unor închisori de reeducare). Dar trebuie subliniat faptul că acest „drept" a fost solicitat foarte de

1 E. Ducpetiaux, *Du systeme de l'emprisonnement cellulaire,* 1857, pp. 30-31.
2 De comparat cu următorul text al lui Faucher: „Intrați într-o filatură; ascultați conversațiile muncitorilor şi țiuitul maşinilor. Există oare pe lume un contrast mai întristător decât acela dintre ordinea şi pre-vizibilitatea acestor mişcări mecanice şi dezordinea de idei şi de obiceiuri produsă de reunirea atâtor bărbați, femei şi copii?" *(De la reforme des prisons,* 1838, p. 20).

timpuriu de responsabilii din administrația penitenciară, ca fiind condiția însăşi a unei bune funcționări a închisorii şi a eficacității ei în această sarcină de aducere pe calea cea dreaptă pe care justiția însăşi i-o încredințează.
De exemplu, pentru durata pedepsei: închisoarea permite cuantificarea exactă a pedepselor, gradarea lor după împrejurări, asigurarea pentru pedeapsa legală a unei forme mai mult sau mai puțin explicite de salariu; dar ea riscă să nu aibă nici o valoare corectivă dacă rămâne fixată o dată pentru totdeauna la nivelul sentinței judecătoreşti. Durata pedepsei nu trebuie să măsoare „valoarea de schimb" a infracțiunii; ea trebuie să fie adaptată la transformarea „utilă" a deținutului pe parcursul condamnării acestuia. Nu un timp-măsură, ci un timp finalizat. Mai curând decât forma salariului, forma operației. „La fel cum medicul prudent opreşte administrarea de medicamente sau, dimpotrivă, o continuă după cum bolnavul s-a vindecat pe deplin sau nu, tot astfel, în prima din cele două ipoteze de mai sus, ispăşirea se cuvine să ia sfârşit când se obține îndreptarea completă a condamnatului; căci, în acest caz, orice detenție ar deveni inutilă şi tot atât de inumană față de cel readus pe calea cea bună pe cât de inutil costisitoare pentru stat."[1] Durata justă a unei pedepse trebuie, prin urmare, să varieze în funcție nu numai de actul săvârşit şi de circumstanțele în care a fost comis, ci şi de pedeapsa însăşi, aşa cum se derulează ea în mod concret. Ceea ce este totuna cu a spune că, dacă pedeapsa se cuvine să fie individualizată, trebuie să se plece nu de la individul-infractor, subiect juridic al actului, autor responsabil al delictului, ci de la individul pedepsit, obiect al

unei acțiuni controlate de transformare, de la individul aflat în detenție şi inserat în aparatul carceral, modificat de acesta sau reacționând la el. „Nu se pune decât problema

1 A. Bonneville, *Des liberations preparatoires,* 1846, p. 6. Bonneville propune măsuri de „libertate pregătitoare", dar şi de „adaos aflictiv" sau de supliment penitenciar dacă s-ar dovedi că „decizia penală, stabilită aproximativ după gradul presupus de degradare a delincventului, nu a fost suficientă pentru a produce efectul scontat". Acest surplus nu ar trebui să depăşească o optime din totalul pedepsei; libertatea pregătitoare ar putea surveni după scurgerea a trei sferturi din pedeapsă *(Trăite des diverses institutions complementaires,* pp. 251 şi urm.).

îndreptării celui rău. O dată această îndreptare efectuată, criminalul trebuie redat societății."[1] Nici calitatea, şi nici conținutul pedepsei nu trebuie determinate exclusiv în funcție de natura infracțiunii. Gravitatea juridică a unei crime nu are în nici un caz valoare de semn univoc pentru caracterul corigibil sau nu al condamnatului, îndeosebi distincția crimă-delict, căreia Codul Penal i-a asociat deosebirea dintre închisoare şi recluziune sau muncă silnică, nu este operatorie în termeni de corecție. Este părerea aproape unanim exprimată de directorii de închisoare cu ocazia unei anchete efectuate de Ministerul de Interne în 1836: „Corecționalii, cei condamnați la închisoare corecțională, sunt în general cei mai vicioşi... Printre criminali, se pot întâlni mulți care au cedat violenței patimilor şi nevoilor unor familii numeroase." „Purtarea criminalilor este mult mai bună decât a corecționalilor; primii sunt mai supuşi, mai muncitori decât ceilalți, care în general sunt mai escroci, mai dezmățați şi mai leneşi."[2] De unde şi ideea ca rigoarea punitivă nu trebuie să fie direct proporțională cu gravitatea penală a actului condamnat. Şi nici determinată o dată pentru totdeauna.

Operație corectivă, întemnițarea are propriile ei exigențe şi episoade. Propriile ei efecte sunt cele ce trebuie să-i determine etapele, înăspririle temporare, reducerile succesive; ceea ce Charles Lucas numea „clasificarea mobilă a moralităților". Sistemul progresiv aplicat cu începere din 1825 la Geneva[3] a fost adeseori solicitat în Franța. De pildă, sub forma celor trei secții: secția de probă pentru toți deținuții, secția de pedepsire şi secția de recompensă pentru cei aflați pe calea îndreptării.[4] Ori sub forma celor patru faze: perioadă de intimidare (privare de muncă şi de orice fel de relație interioară sau exterioară);

1 Ch. Lucas, citat în *Gazette des tribunaux,* 6 aprilie 1837.

2 în *Gazette des tribunaux*. Cf. şi Marquet-Wasselot, *La Viile du refuge,* 1832, pp. 74-76. Ch. Lucas notează că de obicei corecționalii „se recrutează din rândul populației urbane", iar „moravurile recluzionare provin în majoritate din rândul populației agricole" *(De la reforme des prisons,* I, 1836, pp. 46-50).

3 R. Fresnel, *Considerations sur Ies maisons de refuge,* Paris, 1829, pp. 29-31.

4 Ch. Lucas, *De la reforme des prisons,* II, 1838, p. 440.

perioadă de muncă (izolare, însă permisiunea de a munci, care, după perioada de inactivitate forțată, va fi primită ca o binefacere); regim de moralizare („conferințe" mai mult sau mai puțin frecvente cu directorii şi vizitatorii oficiali); perioadă de muncă în comun.[1] Dacă principiul pedepsei ține fără doar şi poate de o decizie a justiției, administrarea, calitatea şi rigorile ei trebuie să depindă de un mecanism autonom care controlează efectele pedepsei chiar din interiorul aparatului ce o aplică. Un întreg regim de sancțiuni şi recompense care nu este doar o modalitate de a impune respectarea regulamentului închisorii, ci de a face efectivă acțiunea acesteia asupra deținuților. Cu acest punct se întâmplă să fie de acord însăşi autoritatea judiciară: „Nu trebuie - spunea Curtea de Casație, consultată în privința proiectului de lege asupra închisorilor - să ne mirăm de ideea de a acorda recompense ce vor putea să constea fie în mai mulți bani, fie într-un regim alimentar mai bun, fie în reduceri ale pedepsei. Dacă există ceva ce poate trezi în spiritul condamnaților noțiunile de bine şi de rău, ceva care să le provoace reflecții morale şi să-i înalțe cât de puțin în propriii lor ochi, aceasta nu este decât posibilitatea de a primi anumite recompense."[2]

Iar în privința tuturor acestor proceduri ce rectifică pedeapsa pe măsura desfăşurării ei, trebuie să se admită că instanțele judecătoreşti nu pot avea o autoritate nemijlocită. Căci este vorba de măsuri care prin definiție nu ar putea interveni decât după judecată şi care nu se pot referi

decât la altceva decât la infracțiuni. Autonomie indispensabilă, aşadar, a personalului care administrează detenția, când se pune problema individualizării şi modulării aplicării pedepsei: supraveghetorii, directorul aşezământului, preotul sau educatorul sunt mult mai bine plasați pentru îndeplinirea acestei funcții corective decât deținătorii puterii penale. Tocmai judecata acestora (constatare, diagnostic, caracterizare, detaliere, clasificare diferențiată), şi nu un verdict având forma stabilirii vinovăției trebuie să servească drept suport pentru modularea internă a

1 L. Duras, articol apărut în *Le Progressif* şi citat de *La Phalange,* 1 decembrie 1838.

2 Ch. Lucas, *ibid.,* pp. 441-442.

pedepsei - pentru uşurarea sau chiar întreruperea ei. Când, în 1846, Bonneville şi-a prezentat proiectul de eliberare condiționată, a definit-o ca pe „dreptul pe care l-ar deține administrația, cu acordul prealabil al autorității judecătoreşti, de a-1 pune în libertate provizorie, după o perioadă suficientă de ispăşire şi cu anumite condiții, pe condamnatul complet îndreptat care, la cea mai mică plângere întemeiată, ar urma să fie readus în închisoare"[1]. „Arbitrarul" care, în vechiul regim penal, permitea judecătorilor să moduleze pedeapsa, iar regilor să-i pună eventual capăt, arbitrarul pe care codurile moderne l-au retras puterii judecătoreşti îl vedem acum reconstituin-du-se în întregime, progresiv, de partea puterii care administrează şi controlează aplicarea pedepsei. Suveranitate savantă a gardianului: „Un veritabil magistrat chemat să domnească în mod suveran în închisoare... şi care, pentru a fi la înălțimea misiunii încredințate, trebuie să adauge la cinstea cea mai desăvârşită şi o cunoaştere profundă a oamenilor."[2]

Se ajunge astfel la un principiu, formulat limpede de Charles Lucas, pe care foarte puțini jurişti ar avea curajul să-1 accepte astăzi fără rezerve, cu toate că marchează direcția esențială a funcționării penalității moderne; să-1 numim „Declarația de independență carcerală": ea revendică dreptul închisorii de a se constitui ca putere aparte, care deține nu numai o autonomie administrativă, ci chiar o parte a suveranității punitive. Această afirmare a drepturilor închisorii stipulează în principiu: că judecata penală este o unitate arbitrară; ea trebuie descompusă; că redactorii codurilor penale au distins deja, şi pe bună dreptate, între nivelul legislativ (care clasifică actele şi prescrie pedepse) şi nivelul judecății (care formulează sentințele); că astăzi e nevoie să se analizeze la rândul lui acest ultim nivel; că înăuntrul lui trebuie deosebit ceea ce este propriu-zis judiciar Ouarea în considerare mai puțin a actelor şi mai mult a agenților, evaluarea „multitudinii intenționalității, ce conferă actelor umane tot atâtea perspective morale" şi deci rectificarea, pe cât posibil,

1 A. Bonneville, *Des liberations preparatoires,* 1846, p. 5.

2 A. Berenger, *Rapport ă l'Academie des sciences morales et politiques,* iunie 1836.

a aprecierilor legiuitorului); şi că trebuie acordată autonomie Judecății penitenciare", care este, poate, cea mai importantă; în comparație cu ea, evaluarea tribunalului nu este decât un mod de a „prejudeca", pentru că moralitatea agentului nu poate fi apreciată „decât punând-o la încercare. Judecătorul are, prin urmare, la rândul lui. nevoie de un control necesar şi rectificativ al aprecierilor pe care le face; iar acest control este cel pe care trebuie să-1 furnizeze închisoarea penitenciară."[1]

Se poate, prin urmare, vorbi de un exces sau de o serie de excese ale întemnițării în raport cu detenția legală - a „carce-ralului" față de Judiciar". Or, acest exces poate fi observat foarte de timpuriu, încă din momentul apariției închisorii, fie sub forma practicii reale, fie sub formă de proiecte. El nu a apărut ulterior, ca un efect secundar. Marea maşinărie carce-rală este legată de însăşi funcționarea închisorii. Semnul acestei autonomii poate fi limpede observat în violențele „inutile" ale gardienilor sau în despotismul administrației ce beneficiază de privilegiul spațiului închis. Originea acestui exces se află în altă parte: tocmai în faptul că

închisorii i se cere să fie „utilă", în faptul că privarea de libertate — această prelevare juridică a unui bun ideal - a trebuit, încă de la început, să îndeplinească un rol tehnic pozitiv, să opereze transformări asupra indivizilor. Iar pentru această operaţie aparatul carceral a recurs la trei mari scheme: schema politico-morală a izolării individuale şi a ierarhiei; modelul economic al forţei aplicate muncii obligatorii; modelul tehnico-medical al vindecării şi normalizării. Celula, atelierul, spitalul. Marja cu care închisoarea excedează detenţia este în realitate ocupată cu tehnici de tip disciplinar. Şi exact acest surplus al disciplinarului faţă de juridic este ceea ce, în ansamblu, a primit numele de „penitenciar".

Acest surplus nu a fost acceptat fără probleme. O chestiune care a fost în primul rând de principiu: pedeapsa nu trebuie să fie nimic mai mult decât privare de libertate; Decazes

1 Ch. Lucas, *De la reforme des prisons,* II, 1838, pp. 418-422.

spunea acelaşi lucru ca şi guvernanţii noştri actuali, dar cu strălucirea proprie limbajului său: „Legea trebuie să-1 urmeze pe condamnat în închisoarea în care 1-a trimis."[1] însă foarte curând - fapt semnificativ -, aceste dezbateri se vor transforma într-o luptă pentru dobândirea controlului asupra acestui „surplus" penitenciar; judecătorii vor pretinde dreptul de control asupra mecanismelor carcerale: „Moralizarea deţinuţilor necesită cooperarea mai multor parteneri; numai prin vizite de inspectare, comisii de supraveghere, societăţi de patronaj poate fi ea dusă la bun sfârşit. Are nevoie de auxiliari, pe care numai magistratura i-i poate furniza."[2] încă din acea perioadă, ordinea penitenciară căpătase îndeajuns de multă consistenţă ca să se încerce nu să fie anihilată, ci doar luată sub control. Iată-1 deci pe judecător cuprins subit de pasiunea pentru închisoare. Din această pasiune va lua naştere, un secol mai târziu, un copil bastard şi diform: judecătorul însărcinat cu aplicarea pedepselor.

Dar dacă penitenciarul, în „excesul" lui faţă de detenţie, s-a putut impune *de facto* şi, chiar mai mult decât atât, dacă a reuşit să întindă o cursă întregii justiţii penale şi să-i facă prizonieri chiar pe judecători este pentru că a izbutit să introducă justiţia penală în nişte relaţii de cunoaştere care acum au devenit pentru aceasta un labirint infinit.

închisoarea, loc de executare a pedepsei, este în acelaşi timp şi loc de observare a indivizilor pedepsiţi. în două sensuri. De supraveghere, desigur. Dar şi de cunoaştere a fiecărui deţinut în parte, a comportării, a înclinaţiilor profunde şi a progresivei lui ameliorări; închisorile trebuie să fie concepute ca un loc de formare a unei cunoaşteri clinice asupra condamnaţilor; „sistemul penitenciar nu poate fi o concepţie apriorică; este o inducere a stării sociale. Cu maladiile morale, lucrurile stau ca şi cu accidentele de sănătate pentru care tratamentul depinde de locul şi de direcţia de evoluţie a bolii."[3] Ceea ce

1 E. Decazes, „Rapport au Roi sur Ies prisons", *Le Moniteur,* 11 aprilie 1819.

2 Vivien, *in* G. Ferrus, *Des prisonniers,* 1850, p. VIII. O ordonanţă din 1847 dusese la înfiinţarea comisiilor de supraveghere.

3 Leon Faucher, *De la reforme des prisons,* 1838, p. 6.

presupune două dispozitive esenţiale. Prizonierul trebuie să poată fi ţinut sub o supraveghere permanentă; toate observaţiile ce se pot face cu privire la el trebuie înregistrate şi contabilizate. Tema *Panopticon-ului* — în acelaşi timp supraveghere şi observaţie, siguranţă şi cunoaştere, individualizare şi totalizare, izolare şi transparenţă — şi-a aflat în închisoare locul privilegiat de realizare. Dacă este adevărat că procedurile panoptice, ca forme concrete de exercitare a puterii, au cunoscut, cel puţin în stare de dispersie, o foarte largă răspândire, abia în instituţiile penitenciare a putut utopia lui Bentham să se materializeze compact. Panopticul a devenit, în jurul anilor 1830-1840, programul arhitectural al majorităţii proiectelor de închisoare. Era modalitatea cea mai directă de a traduce „în piatră iscusinţa disciplinei"[1], de a face arhitectura permeabilă la gestionarea puterii[2]; de a permite ca în locul forţei şi al con-

strângerilor violente să fie introdusă eficacitatea blândă a unei supravegheri fără breşe; de a organiza spaţiul în conformitate cu recenta umanizare a codurilor şi cu noua teorie penitenciară: .Autoritatea, de o parte, şi arhitectul, de cealaltă parte, sunt, prin urmare, cei care trebuie să hotărască dacă închisorile trebuie constituite în sensul îmblânzirii pedepselor sau conform unui sistem de îndreptare a vinovaţilor şi în conformitate cu o legislaţie care, urcând spre originea viciilor oamenilor, devine un principiu regenerator al virtuţilor pe care aceştia trebuie să le practice."[3]
De a constitui, în ansamblu, o închisoare-maşină[4] cu o celulă de vizibilitate în care deţinutul va fi prins ca „în casa de sticlă a filosofului grec"[5] şi un punct central de unde o privire

1 Ch. Lucas, *De la reforme des prisons,* I, 1836, p. 69.
2 „Dacă se doreşte tratarea problemei administrative făcându-se abstracţie de cea de construcţie, există riscul stabilirii unor principii cărora realitatea le scapă; în timp ce, cunoscând îndeajuns nevoile administrative, un arhitect poate alege un sistem sau altul de întemniţare, pe care teoria le-a clasat în rândul utopiilor" (Abel Blouet, *Projet de prison cellulaire,* 1843, p. I).
3 L. Baltard, *Architectonographie des prisons,* 1829, pp. 4-5.
4 „Englezii au în tot ce fac geniul mecanicii... şi au dorit ca şi construcţiile lor să funcţioneze asemenea unei maşini supuse acţiunii unui singur motor", *ibid.,* p. 18.
5 N. P. Harou-Romain, *Projet de penitentier,* 1840, p. 8.

permanentă să-i poată controla deopotrivă pe deţinuţi şi personalul angajat. In jurul acestor două imperative, mai multe schimbări posibile: Panopticul benthamian în forma lui strictă, sau semicercul, sau planul în cruce, sau dispunerea în stea.[1] In toiul acestor discuţii aprinse, ministrul de Interne reaminteşte, în 1841, principiile de bază: „Sala centrală de observaţie constituie pivotul întregului sistem. Fără punct central de observaţie, supravegherea încetează de a mai fi sigură, continuă şi generală; căci este cu neputinţă să ai deplină încredere în activitatea, zelul şi priceperea celui pus să supravegheze nemijlocit celulele... Arhitectul va trebui, prin urmare, să-şi concentreze întreaga atenţie asupra acestui punct; avem aici de a face cu o problemă în acelaşi timp de disciplină şi de economie. Cu cât supravegherea va fi mai exactă şi mai lesnicioasă, cu atât mai puţină nevoie vom avea să căutăm în trăinicia zidurilor garanţii împotriva încercărilor de evadare şi a comunicării între deţinuţi. Or, supravegherea va fi perfectă dacă, dintr-o sală centrală, directorul sau şeful însărcinat cu această misiune, fără să fie nevoit să-şi schimbe locul, vede fără să fie văzut nu doar intrările tuturor celulelor şi chiar interiorul unui cât mai mare număr de celule atunci când uşile acestora sunt deschise, ci şi pe supraveghetorii însărcinaţi cu paza prizonierilor la toate etajele... în formula închisorilor circulare sau semicirculare ar părea posibil să-i vezi dintr-un centru unic pe toţi prizonierii în celulele lor şi pe gardieni pe coridoarele de supraveghere."[2]
însă Panopticul penitenciar este şi un sistem de documentare individualizat şi permanent. Chiar în anul în care erau recomandate variantele schemei benthamiene pentru construirea de închisori, devenea obligatoriu sistemul „fişei morale": un buletin individual gândit ca model uniform în toate închisorile şi în care directorul sau gardianul-şef, preotul sau institutorul sunt solicitaţi **să-şi** înscrie observaţiile cu privire la fiecare deţinut în parte: „într-un fel, tocmai Vademecum-ul administraţiei închisorii este cel care-i permite să aprecieze

p. 9.
1 Cf. planşele nr. 18-26.
2 Ducatel, *Instruction pour la construction des maisons d'arret,*

fiecare caz şi fiecare împrejurare în parte şi să ia decizii în privinţa tratamentului ce trebuie aplicat fiecărui prizonier în mod individual."[1] Multe alte sisteme de înregistrare, mult mai complete, au fost proiectate sau încercate.[2] Este, în orice caz, vorba de transformarea închisorii într-un loc de formare a unei cunoaşteri care trebuie să slujească drept principiu ordonator pentru exerciţiul practicii penitenciare. închisoarea nu trebuie doar să ia cunoştinţă

de hotărârea judecătorilor şi să o aplice în funcţie de regulamentele stabilite: ei îi revine şi misiunea de a extrage în permanenţă cunoştinţe cu privire la deţinut, care vor permite transformarea măsurii penale într-o operaţie penitenciară; care vor face din pedeapsa devenită necesară din pricina infracţiunii o transformare a deţinutului folositoare pentru societate. Autonomia regimului carceral şi cunoaşterea pe care această autonomie o face posibilă permit sporirea acestei utilităţi a pedepsei pe care Codul Penal o aşezase la temelia filosofiei sale punitive: „In ce-1 priveşte pe director, el nu-1 poate pierde din vedere pe nici un deţinut, pentru că, în orice secţie s-ar afla acesta, fie că iese, fie că intră, fie că stă pe loc, directorul este obligat să motiveze menţinerea respectivului într-o clasă anume sau trecerea lui în alta. Directorul este un adevărat contabil. Fiecare deţinut este pentru el, în sfera educării individuale, un capital de investit cu dobândă la nivel penitenciar."[3] Practica penitenciară, tehnologie savantă, rentabilizează capitalul investit în sistemul penal şi în construirea greoaielor închisori.
Corelativ, delincventul devine un individ ce trebuie cunoscut. Acest imperativ al cunoaşterii nu s-a înscris, în primă instanţă, în însuşi actul judiciar pentru a întemeia mai bine sentinţa şi a determina într-adevăr măsura vinovăţiei. Abia în calitate de condamnat şi ca punct de aplicare pentru mecanisme punitive s-a constituit condamnatul ca obiect de cunoaştere posibilă.

1 E. Ducpetiaux, *Du systeme de l'emprisonnement cellulaire,* 1847, pp. 56-57.
2 Cf., de exemplu, G. de Gregory, *Projet de Code penal universeî,* 1832, pp. 199 şi urm.; Grellet-Wammy, *Manuel desprisons,* 1839, II, pp. 23-25 şi 199-203.
3 Ch. Lucas, *De la reforme des prisons,* II, 1838, pp. 449-450.

Ceea ce înseamnă însă că aparatul penitenciar, cu tot programul tehnologic care-1 însoţeşte, operează o stranie substituire: din mâinile justiţiei, primeşte un condamnat; dar ţinta lui nu este, bineînţeles, infracţiunea, şi nici chiar infractorul ca atare, ci un obiect întrucâtva diferit şi definit de nişte variabile care, cel puţin la plecare, nu erau luate în calculul sentinţei, căci nu erau pertinente decât din punctul de vedere al unei tehnologii corective. Acest personaj diferit, pe care aparatul penitenciar îl substituie infractorului condamnat, este *delincventul.*
Delincventul se deosebeşte de infractor prin aceea că nu atât actul pe care 1-a comis, cât viaţa lui are importanţă pentru a-1 caracteriza. Operaţia penitenciară, dacă se doreşte să fie o adevărată reeducare, trebuie să totalizeze existenţa delincventului, să facă din închisoare un fel de teatru artificial şi coercitiv care să o refacă din temelii. Pedeapsa legală corespunde unui act; tehnica punitivă - unei vieţi întregi; ea trebuie, prin urmare, să reconstituie răul infim şi răul ca atare sub formă de cunoştinţe; ea trebuie să modifice efectele acestei cunoaşteri şi să-i umple golurile printr-o practică de constrângere. Cunoaştere a biografiei şi tehnică de redresare a existenţei. Observarea delincventului „trebuie să meargă nu doar până la circumstanţele, ci până la cauzele crimei; să le caute în istoria vieţii acestuia, din întreitul punct de vedere al organizării ei, al poziţiei sociale şi al educaţiei, pentru a cunoaşte şi a constata înclinaţiile periculoase ale celei dintâi, supărătoarele predispoziţii ale celei de-a doua şi antecedentele periculoase ale celei de-a treia. Această anchetă biografică reprezintă o parte esenţială a instrucţiei judiciare în ce priveşte clasificarea pedepselor înainte de a deveni o condiţie a sistemului penitenciar în ce priveşte clasificarea moralităţilor. Ea trebuie să-1 însoţească pe deţinut de la tribunal până în închisoare, unde sarcina directorului este nu doar aceea de a strânge elementele, ci şi de a le completa, verifica şi rectifica pe parcursul detenţiei"[1]. In spatele infractorului, căruia cercetarea faptelor îi poate atribui responsabilitatea comiterii unui delict, se profilează

1 *Ibid.,* II, 1838, pp. 440-142.

caracterul delincvent, căruia o investigaţie biografică îi scoate la iveală lenta formare.

Introducerea „biograficului" este importantă în istoria penalităţii. Pentru că face să existe „criminalul" înaintea comiterii crimei şi, la limită, chiar în afara ei. Şi pentru că, din acel moment, o cauzalitate psihologică, ce dublează stabilirea juridică a responsabilităţii, îi va bruia acesteia efectele. Pătrundem atunci în labirintul „criminologie" din care nici astăzi nu am ieşit: orice cauză care, ca determinare, nu poate decât să dimmueze responsabilitatea, îl marchează pe autorul infracţiunii cu pecetea unei criminalităţi cu atât mai de temut şi care impune măsuri penitenciare cu atât mai stricte. Pe măsură ce biografia criminalului dublează în practica penală analiza circumstanţelor, vedem, când se pune problema calificării crimei, cum discursul penal şi discursul psihiatric se intersectează; iar în punctul lor de întâlnire se formează acea noţiune de individ „periculos" ce permite stabilirea unei reţele cauzale la scara unei întregi biografii şi formarea unui verdict de pedeapsă-corecţie.[1]

Delincventul se mai deosebeşte de infractor şi prin aceea că el nu este doar autorul actului pe care 1-a comis (autor responsabil în funcţie de anumite criterii ale voinţei libere şi conştiente), ci este legat de delictul său printr-un întreg mănunchi de fire complicate (instincte, pulsiuni, tendinţe, caracter). Tehnica penitenciară priveşte nu relaţia de autor, ci afinitatea dintre criminal şi crima sa. Delincventul, manifestare singulară a unui fenomen global de criminalitate, se împarte în clase cvasinaturale, dotate fiecare în parte cu caracteristicile ei şi trimiţând la un tratament specific, precum

1 Ar trebui studiat felul în care practica biografiei s-a răspândit, începând cu constituirea individului delincvent la nivelul mecanismelor punitive: biografie sau autobiografie a prizonierilor la Appert; întocmire de dosare biograficele model psihiatric; întrebuinţarea biografiei în apărarea acuzaţilor. în privinţa acestui din urmă punct, ar putea fi comparate marile memorii justificative de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, redactate pentru cei trei condamnaţi la roată sau pentru Jeanne Salmon, cu pledoariile penale din epoca lui Ludovic Filip. Chaix d'Est-Ange pleda în favoarea lui La Ronciere: „Atât de mult timp înaintea crimei, mult înaintea acuzării puteţi scruta viaţa acuzatului, îi puteţi pătrunde în suflet şi descoperi ungherele cele mai tainice şi scoate la lumină toate gândurile şi toate frământările..." *(Discours et plaidoyers,* III, p. 166).

ceea ce Marquet-Wasselot numea, în 1841, „Etnografia închisorilor": „Condamnaţii constituie... un alt popor în sânul aceluiaşi popor: care are obiceiurile, instinctele şi moravurile lui aparte."[1] Suntem încă foarte aproape de descrierile „pitoreşti" ale lumii răufăcătorilor - tradiţie foarte veche, ce urcă până departe în timp şi care reînvie în prima jumătate a secolului al XlX-lea, în momentul în care percepţia unei alte forme de viaţă se suprapune imaginii unei alte clase şi a unei alte specii umane. Se schiţează, sub o formă parodică, o zoologie a subspeciilor sociale, o etnologie a civilizaţiilor de răufăcători, cu riturile şi limba lor proprii. Prin ele se manifestă totuşi opera de constituire a unei obiectivităţi noi, în cadrul căreia criminalul ţine de o tipologie deopotrivă naturală şi deviantă. Delincventa, abatere patologică de la specia umană, poate fi analizată la nivelul unor sindroame morbide sau al unor mari formaţiuni teratologice. O dată cu clasificarea lui Ferrus[XIV], ne aflăm în prezenţa uneia dintre primele transformări ale vechii „etnografii" a crimei într-o tipologie sistematică a delincvenţilor. Analiza e, desigur, firavă, dar poate fi foarte limpede observată acţiunea principiului conform căruia delincventa trebuie definită nu atât în funcţie de lege, cât de normă. Există trei tipuri de condamnaţi: cei înzestraţi „cu resurse intelectuale superioare mediei de inteligenţă pe care am stabilit-o", dar care s-au pervertit fie din cauza „tendinţelor constituţiei lor" şi a unei „predispoziţii native", fie din pricina unei „logici pernicioase", a unei „morale strâmbe" a unei „periculoase evaluări a obligaţiilor sociale". Pentru aceştia, ar fi indicate izolarea pe timpul zilei şi al nopţii, plimbarea solitară, iar, dacă este absolut necesar să fie puşi în contact cu ceilalţi deţinuţi, se recomandă „o mască uşoară, din plasă metalică, de felul acelora folosite la şlefuitul pietrelor sau pentru scrimă". A doua categorie se compune din condamnaţi „vicioşi, mărginiţi, abrutizaţi sau pasivi, atraşi spre rău din indiferenţă faţă de ruşine şi bine, din laşitate, din lene, ca să ne exprimăm astfel, şi din lipsă de rezistenţă la tentaţiile nefaste"; regimul care li se potriveşte acestora este mai puţin represiunea şi mai mult

1 J. J. Marquet-Wasselot, *L'Ethnographie des prisons,* 1841, p. 9.

educația şi, dacă este cu putință, educarea reciprocă: izolare pe timpul nopții, muncă în comun ziua, permisiunea de a conversa, dar numai cu voce tare, lecturi în comun, urmate de întrebări reciproce, sancționate la rândul lor prin recompense. Există, în sfârşit, condamnații „inepți sau incapabili", pe care o „constituție incompletă îi face inapți pentru orice fel de activitate ce necesită eforturi conştiente şi continuitate la nivelul voinței, care se află în felul acesta în imposibilitatea de a face față concurenței, la lucru, cu muncitori inteligenți şi care, nefi-ind îndeajuns de instruiți pentru a cunoaşte obligațiile sociale ce le revin, nici îndeajuns de inteligenți ca să le poată înțelege şi să-şi poată înfrânge instinctele proprii, ajung la rău din pricina propriei lor incapacități. Acestora, singurătatea nu ar face decât să le încurajeze inerția; trebuie, prin urmare, să trăiască în comun, dar în grupuri puțin numeroase, să fie în permanență stimulați prin preocupări colective şi supuşi unei supravegheri rigide."[1] Astfel, se formează încetul cu încetul o cunoaştere „pozitivă" a delincvenților şi a speciilor acestora, cu totul diferită de calificarea juridică a delictelor şi a circumstanțelor producerii lor; dar distinctă şi de cunoaşterea medicală care permite scoaterea în evidență a nebuniei individului şi anularea, în consecință, a caracterului delictual al actului. Ferrus enunță clar principiul: „Criminalii considerați în general nu sunt câtuşi de puțin nebuni; ar fi o nedreptate față de ei dacă i-am confunda cu nişte oameni perverşi în mod conştient." Este vorba, în acest mod nou de a vedea lucrurile, de calificarea „ştiințifică" a actului ca delict şi, în special, a individului ca delincvent. Posibilitatea unei criminologii şi-a făcut apariția.
Corelatul justiției penale este, fără îndoială, infractorul, însă corelatul aparatului penitenciar este cu totul altcineva: delincventul, unitate biografică, nucleu de „periculozitate", exponent al unui tip de anomalie. Şi dacă este adevărat că la detenția privativă de libertate pe care o definise dreptul închisoarea a adăugat „surplusul" penitenciarului, acesta la rândul lui a introdus un personaj nou, care s-a strecurat între
1 G. Ferrus, *Des prisonniers,* 1850, pp. 182 şi urm.; pp. 278 şi urm.

cel pe care-1 condamnă legea şi cel care pune în aplicare legea. In locul de unde a dispărut corpul înfierat, tăiat în bucăți, ars, distrus al supliciatului şi-a făcut apariția corpul deținutului, dublat de individualitatea „delincventului", de micul suflet al criminalului pe care chiar aparatul de aplicare a pedepsei 1-a fabricat ca suport al puterii punitive şi ca obiect a ceea ce astăzi continuăm să numim „ştiința penitenciară". Se spune că închisoarea fabrică delincvenți; este adevărat că ea îi readuce în mod aproape fatal înaintea tribunalelor pe cei care i-au fost dați în grijă. însă ea îi fabrică în sensul că a introdus în jocul dintre lege şi infracțiune, dintre judecător şi infractor, dintre condamnat şi călău realitatea necorporală a delincventei care-i leagă pe unii de ceilalți şi, pe toți laolaltă, îi prinde în aceeaşi capcană.
Tehnica penitenciară şi individul delincvent sunt, într-o oarecare privință, frați gemeni. Să nu credem că descoperirea delincventului printr-o raționalitate ştiințifică a fost cea care a determinat în vechile închisori rafinarea tehnicilor penitenciare. Să nu credem nici că elaborarea internă a metodelor penitenciare a sfârşit prin a scoate la lumină existența „obiectivă" a unei delincvente pe care abstracția şi rigiditatea judiciare nu o putuseră sesiza. Ele au apărut împreună, una în prelungirea celeilalte, ca un ansamblu tehnologic ce formează şi decupează obiectul la care îşi aplică instrumentele. Şi tocmai această delincventă, formată în subsolurile aparatului judiciar, la acel nivel al „muncii de jos" de la care justiția îşi întoarce privirile de jena de a-i pedepsi pe cei pe care îi condamnă, tocmai ea vine acum să bântuie augustele tribunale şi măreția legilor; ea este cea care trebuie să fie cunoscută, evaluată, măsurată, diagnosticată, tratată când se formulează sentințe, de ea, de această anomalie, de această deviere, de acest pericol surd, de această boală, de această formă de existență trebuie să se țină seama când se purcede la rescrierea codurilor penale. Delincventa reprezintă

răzbunarea închisorii împotriva justiției. Revanşă suficient de redutabilă pentru a-1 lăsa pe judecător fără voce. Şi atunci se face auzit glasul criminologilor.

Dar nu trebuie să uităm că închisoarea, imagine concentrată şi austeră a tuturor formelor de disciplină, nu constituie un element endogen în sistemul penal definit la cumpăna dintre secolele al XVIII-lea şi al XlX-lea. Tema unei societăți punitive şi a unei semiotehnici generale a pedepsirii care a subîntins Codurile „ideologice" - beccariene sau benthamiene - nu prevedea utilizarea universală a închisorii. închisoarea provine din altă parte - din mecanismele proprii unei puteri disciplinare. Or, în ciuda acestei eterogenități, mecanismele şi efectele închisorii au difuzat pe tot parcursul justiției penale moderne; delincventa şi delincvenții au parazitat-o pe de-a-ntregul. Ar trebui căutat motivul acestei redutabile „eficacități" a închisorii. Dar poate fi deja semnalat următorul fapt: justiția penală definită de reformatori în secolul al XVIII-lea trasa două direcții de obiectivare posibilă a criminalului; însă două direcții divergente: una era seria „monştrilor", morali sau politici, căzuți în afara pactului social; cealaltă era seria subiectului juridic recalificat prin pedeapsă. Or, „delincventul" permite tocmai intersectarea celor două direcții şi constituirea, cauționată de medicină, de psihologie şi de criminologie, a unui individ în care se suprapun - aproximativ - infractorul față de lege şi obiectul unei tehnici savante. Faptul că grefarea închisorii pe sistemul penal nu a provocat nici un fel de reacție violentă de respingere are, fără îndoială, multe rațiuni. Una dintre ele este aceea că, fabricând delincventă, închisoarea a oferit justiției penale un câmp de obiecte unitar, autentificat de „ştiințe", care i-a permis acesteia din urmă să funcționeze într-un orizont general al „adevărului".
închisoarea, regiunea cea mai sumbră a aparatului de justiție, este locul unde puterea punitivă, ce nu mai îndrăzneşte să acționeze pe față, organizează în surdină un câmp de obiectivitate în care pedeapsa va putea funcționa la lumina zilei ca terapie, iar sentința se va putea înscrie în rândul celorlalte discursuri ale cunoaşterii. Putem, prin urmare, să înțelegem cum a putut justiția să adopte atât de uşor o închisoare care însă nu era câtuşi de puțin copilul dorințelor ei. Ea îi datora din plin această recunoaştere.

Note
I Jean Antoine Chaptal, conte de Chanteloup (1756-1832). Chimist şi om politic francez, ministru de Interne între 1800 şi 1804. A creat o fabrică de produse chimice care a pus pentru prima dată pe piața franceză acid sulfuric. A funcționat şi ca şef al atelierelor de praf de puşcă. A înființat Camerele de Comerț şi cea dintâi Şcoală de arte şi meserii din Franța. A construit drumuri şi sistemul național de canale. A sfârşit ca senator, conte al Imperiului şi pair.
II Elie, duce Decazes şi de Glucksberg (1780-1860). Om politic francez. In 1815, i-a urmat lui Fouche în funcția de ministru de Interne, începând din decembrie 1818, a jucat un important rol pe lângă Ludovic XVIII. Ca ministru de Interne, a fost principalul instrument al politicii regale îndreptate împotriva partidului ultraregalist. Pair şi ambasador la Londra.
III Louis Rene Villerme (1782-1863). Medic şi sociolog francez, însărcinat, în 1837, de Academia de Ştiințe Morale şi Politice cu studierea claselor sărace din Franța, realizează, în 1840, vasta lucrare (2 voi.) intitulată *Tableau de l'etatphysique et moral des ouvriers dans Ies fabriques de coton, de laine et de soie,* din care se va inspira cea dintâi lege socială din secolul al XlX-lea, aceea din 1841, referitoare la limitarea muncii copiilor. Lucrarea lui Villerme reprezintă una dintre primele anchete sociologice efectuate asupra unui mediu social determinat.
IV Jean-Baptiste Sylvere Gay, conte de Martignac (1778-1832). Om politic francez. Ministru de Interne (1828-1829) de tranziție, autor al ultimei tentative de conciliere între burghezie şi dinastie şi al unei legi liberale a presei.
V Gustave de Beaumont de la Bonniniere (1802-1866). Publicist francez. în calitate de procuror al regelui, a fost însărcinat, în 1831, să efectueze, împreună cu Tocqueville, o călătorie în Statele Unite ale Americii pentru a studia sistemul penitenciar american. în urma acestei colaborări, a realizat lucrarea *Systemepenitencier aux Etats-Unis* (1833).
VI Frederic Auguste Demetz (1796-1873). Magistrat şi filantrop francez. A înființat, în 1840, colonia penitenciară agricolă de la Mettray, destinată deținuților tineri.
VII Marthe Camille Bachasson, conte de Montalivet (1801-1880). Om politic francez. Apropiat al lui Ludovic Filip. Ca ministru de Interne şi al instrucțiunii publice, reprimă răscoalele din 1834 şi conduce instruirea procesului intentat capilor acestora.
VIII La Petite Roquette, construită în 1832, este închisoarea pariziană destinată femeilor. Ea se află în apropierea locului pe care funcționase o altă închisoare, denumită La Grande Roquette, construită în 1830 şi demolată în 1900, destinată, aceasta din urmă, detenției preventive şi condamnaților la moarte care-şi aşteptau execuția. în fața porții principale a închisorii La Grande Roquette au avut loc, începând cu 1851, toate execuțiile capitale din Paris.

IX Louis Pierre Baltard (1764-1846). Arhitect, pictor şi gravor francez. A proiectat capelele Sainte-Pelagie şi Saint-Lazare din Paris, ca şi palatul de justiţie şi închisoarea Saint-Joseph din Lyon.

X Auburn. Mic oraş în Statele Unite ale Americii, în statul New York, în sudul lacului Ontario. închisoarea construită aici a devenit celebră datorită regimului penitenciar aplicat, pentru prima oară aici, cu începere din 1816, regim conform ciruia deţinuţii muncesc în comun pe timpul zilei, fiind izolaţi pe timpul nopţii (vezi *supra,* nota XI la cap. *Blândeţea pedepselor).*
XI Spre deosebire de sistemul auburnian, sistemul penitenciar pennsylvanian prevede izolarea completă a deţinuţilor atât în timpul nopţii, cât şi al zilei, şi a fost experimentat pentru prima oară în închisoarea din Philadelphia, cu începere din 1826 (vezi nota XI la cap. *Blândeţea pedepselor).*
XII Clairvaux este o abaţie întemeiată în 1115, primul său abate fiind Sfântul Bernard, părintele ordinului deosebit de riguros al cistercienilor. Decăzând treptat prin scăderea numărului de călugări (de la 700, câţi număra la moartea întemeietorului, la doar 27 în 1790), abaţia a fost transformată, în 1808, în închisoare centrală.
XIII *Workhouse* (în Anglia şi Ţara Galilor), *poorhouse* (în Scoţia): aşezăminte oficiale care, din secolul al XVI-lea şi până în secolul al XX-lea, adăposteau şi puneau la muncă cetele de săraci şi de vagabonzi, fiind, de fapt, adevărate închisori şi locuri de desfrâu. După primul război mondial, au fost transformate în aziluri pentru bătrâni.
XIV Guillaume Ferrus (1784-1861). Psihiatru francez, mai întâi în echipa lui Pinel, apoi medic-şef la spitalul Bicetre. Autor al mai multor iniţiative privind asistenta şi umanizarea condiţiilor de spitalizare a bolnavilor psihici şi al unei serii de misiuni importante în calitate de inspector general al azilurilor şi de inspector al serviciului medical din închisori. Lucrări: *Lecons cliniques sur Ies maladies mentales, Des alienes* (1834), Des *prisonners, de l'emprisonnement et des prisons* (1850). Concepţie organogenetică asupra bolilor mintale.

Capitolul II
ILEGALISME ŞI DELINCVENTĂ

Din punctul de vedere al legii, detenţia poate foarte bine să fie considerată privare de libertate. întemniţarea care o asigură a conţinut dintotdeauna un proiect tehnic. Trecerea de la suplicii, cu ritualurile lor ostentative, cu arta lor îmbinată cu ceremonia suferinţei, la pedepsele cu închiderea în temniţe, îngropate în arhitecturi masive şi păzite de secretul administraţiilor, nu este trecerea spre o penalitate nediferenţiată, abstractă şi confuză; este trecerea de la o artă de a pedepsi la o alta, cu nimic mai puţin savantă decât prima. Mutaţie tehnică. Un simptom şi un rezumat al acestei deplasări: înlocuirea, în 1837, a lanţului ocnaşilor cu furgonul celular. Lanţul, tradiţie ce data încă din epoca galerelor, continua să existe sub Monarhia din iulie. Importanţa pe care acesta pare s-o fi dobândit ca spectacol la începutul secolului al XlX-lea se datorează probabil faptului că alătura într-o singură manifestare cele două feluri de a pedepsi: drumul spre locul de detenţie se desfăşura sub forma unui ceremonial de supliciu.[1] Relatările despre „ultimul lanţ" - de fapt, despre lanţurile care au brăzdat Franţa în vara anului 1836 - şi despre scandalurile pe care ele le-au provocat permit identificarea acestui mod de funcţionare cu totul străin de regulile „ştiinţei penitenciare". La plecare, un ritual de eşafod; nituirea colierelor de fier şi a lanţurilor, în curtea de la Bicetre[1]: ocnaşul stă întins cu ceafa pe o nicovală, ca pe un butuc; dar, de această dată,

1 Faucher nota că lanţul constituia un spectacol popular „mai ales de când se renunţase la eşafoade".

arta călăului care izbeşte cu ciocanul constă în a nu zdrobi capul - abilitate inversă, care ştie cum să nu ucidă. „Curtea cea mare de la Bicetre este presărată cu instrumente de tortură: mai multe rânduri de lanţuri cu colierele lor. *Artupanii* (şefi ai gărzilor), fierari de ocazie, au la îndemână nicovala şi ciocanul. De grilajul locului de patrulare, stau lipite, cu expresii mohorâte sau sfidătoare, toate capetele pe care cel însărcinat urmează să le ţintuiască. Deasupra, la toate etajele închisorii, se pot zări picioare şi mâini atârnând printre zăbrelele celulelor, închipuind o îngrămădire de carne umană; sunt deţinuţii care asistă la dichisirea tovarăşilor lor de până mai ieri... Iată-i în poziţia de sacrificiu. Stau pe jos, legaţi unul de altul la întâmplare, doar după mărime; fiarele, din care fiecăruia îi vor reveni câte 8 livre[11], le atârnă pe genunchi. Cel însărcinat să ducă La bun sfârşit operaţia îi trece pe toţi în revistă, măsurându-le capetele şi potrivind enormele coliere, groase de un deget. Pentru a fixa în nituri o zgardă, este nevoie de trei călăi; unul ţine nicovala, al doilea ţine apropiate cele două părţi ale cercului şi fereşte cu braţele întinse capul pacientului; al treilea izbeşte din răsputeri şi

fixează nitul cu un ciocan masiv. Fiecare lovitură zguduie capul şi corpul... încolo, nimănui nu-i stă gândul la pericolul prin care ar trece victima dacă ciocanul ar nimeri alături de țintă; este o grijă ca şi inexistentă sau mai curând dispare în fața profundului sentiment de groază pe care-1 produce contemplarea creaturii lui Dumnezeu ajunsă într-un asemenea stadiu de decădere."[1] Apoi, e dimensiunea spectacolului public; după *Gazette des tri-bunaux,* peste 100 000 de persoane privesc lanțul ce părăseşte Parisul pe 19 iulie: „Coborârea de la Courtille de Lăsata-Secului[111]..." Cei puternici şi bogați vin să asiste de la distanță la trecerea marelui trib nomad pus în lanțuri, această specie diferită, „rasă aparte care are privilegiul de a popula ocnele şi închisorile"[2]. în ceea ce-i priveşte pe spectatorii obişnuiți,

1 *Revue de Paris,* 7 iunie 1836. Această parte a spectacolului nu mai era publică în 1836; doar câțiva spectatori privilegiați erau admişi. Relatarea punerii în fiare din *Revue de Paris* e strict conformă - uneori, chiar cuvintele sunt identice - cu cea din *Dernier jour d'un condamne,* 1829.

2 *Gazette des tribunaux,* 20 iulie 1836.

aceştia, ca şi pe vremea execuțiilor publice, îşi continuă schimburile lor incoerente de înjurături, amenințări, lovituri, semne de ură sau de simpatie cu condamnații. Ceva violent se stârneşte şi se propagă fără întrerupere de-a lungul întregii procesiuni: mânie împotriva unei justiții prea severe sau prea indulgente; strigăte împotriva criminalilor detestați; curent de sprijinire a prizonierilor cunoscuți şi pe care oamenii îi salută; ciocniri cu poliția: „Pe întregul parcurs de la bariera de la Fontainebleau, grupuri de oameni furioşi au scos strigăte de indignare împotriva lui Delacollonge: «Jos abatele, exclamau ei, jos cu acest om respingător; ar fi trebuit pedepsit cu adevărat!» Fără energia şi fermitatea gărzii municipale, s-ar fi putut produce mari dezordini. La Vaugirard, cele mai furioase erau femeile. Ele strigau: «Jos cu preotul compromis! Jos monstrul de Delacollonge!» Comisarii de poliție din Montrouge, Vaugirard şi mai mulți primari şi adjuncți de primari au dat fuga cu eşarfele în vânt pentru a impune respectarea sentinței. Aproape de Issy, Francois, zărindu-i pe d. Allard şi pe agenții din brigadă, aruncă în ei cu străchinele de lemn. Atunci, cineva şi-a adus aminte că familiile unora dintre foştii tovarăşi ai acestui condamnat erau din Ivry[Iv]. Din momentul acela, inspectorii din serviciul de pază s-au răsfirat de-a lungul drumului şi s-au ținut în preajma căruței în care se aflau ocnaşii. Cei din cordonul de pază din jurul Parisului au aruncat, toți, cu străchinile de lemn asupra agenților, câțiva dintre aceştia fiind atinşi. în acea clipă, mulțimea fu străbătută de un fel de semnal de alarmă. Se aruncară unii asupra altora."[1] între Bicetre şi Sevre, un important număr de case ar fi fost prădate în timpul trecerii lanțurilor.[2]

In această sărbătoare a condamnaților care o pornesc la drum, există ceva din ritualul țapului-ispăşitor, lovit în timp ce este gonit, ceva din sărbătoarea nebunilor, în care este practicată inversarea rolurilor, ceva din vechile ceremonii de eşafod, în care adevărul trebuie să strălucească limpede ca lumina zilei, ceva, de asemenea, din spectacolele populare la

1 *Ibid.*

2 *La Phalange,* 1 august 1836.

care oamenii vin să recunoască personaje celebre sau tipuri tradiționale: joc al adevărului şi ticăloşiei, defilare a notorietății şi a ruşinii, invective împotriva vinovaților demascați şi, de partea cealaltă, voioasă mărturisire a crimelor. Oamenii încearcă să identifice chipurile criminalilor care şi-au dobândit celebritatea: foi volante reamintesc crimele comise de cei care sunt văzuți trecând; ziarele le anunță dinainte numele şi le povestesc viețile; uneori, le precizează chiar semnalmentele şi le descriu îmbrăcămintea pentru ca aceştia să nu poată trece neobservați: programe pentru spectatori.[1] Unii vin şi pentru a observa tipuri de criminali, pentru a încerca să ghicească după îmbrăcăminte sau chip „meseria" celui condamnat, dacă e asasin sau tâlhar: joc de măşti şi de marionete, dar în care se amestecă, pentru priviri mai cultivate, şi un soi de etnografie empirică a crimei. De la spectacolele de bâlci până la frenolo-

gia lui Gall[v], fiecare, după mediul social căruia îi aparţine, recurge la propria lui semiologie a crimei: „Fizionomiile sunt tot atât de felurite ca şi îmbrăcămintea: ici, un cap maiestuos, precum figurile lui Murillo^; colo, un chip vicios încadrat de sprâncene stufoase, anunţând o energie tipică de scelerat... în altă parte, un cap de arab pe un trup de băieţandru. Iată nişte trăsături feminine şi suave - aceştia sunt complicii; priviţi aceste figuri uzate de dezmăţ - sunt preceptorii."[2] Acestui joc îi răspund condamnaţii înşişi, arborându-şi crima şi punându-şi propriile fapte în scenă: e una din funcţiile tatuajului, vinietă reprezentându-le isprăvile sau soarta: „Poartă însemnele acestora, fie o ghilotină tatuată pe braţul drept, fie, pe piept, un pumnal străpungând o inimă însângerată." Mimează în mers scena crimei, îşi bat joc de judecători şi de poliţie, se laudă cu

1 *Gazette des tribunaux* dă în mod regulat publicităţii astfel de liste şi de note „penale". Exemplu de semnalmente pentru o corectă identificare a lui Delacollonge: „Pantaloni vechi, din postav, ce acoperă o pereche de cizme, şapcă cu cozoroc din acelaşi material şi cămaşă gri... haină de postav albastru" (6 iunie 1836). Peste puţin timp, se decide deghizarea lui Delacollonge, pentru a-1 pune la adăpost de agresiunile mulţimii. *Gazette des tribunaux* semnalează imediat deghizarea: „Pantaloni în dungi, cămaşă din pânză albastră, pălărie de pai" (20 iunie).

2 *Revue de Paris,* iunie 1836. Cf. *Claude Gueux:* „Pipăiţi aceste ţeste, fiecare dintre aceşti oameni decăzuţi ascunde un tip bestial... Iată linxul, iată pisica, iată maimuţa, iată vulturul, iată hiena."

nelegiuirile ce nu le-au fost descoperite. Francois, fostul complice al lui Lacenaire^[1], povesteşte că a inventat o metodă prin care un om poate fi ucis fără să apuce să strige şi fără să împroaşte cu sânge. Marele bâlci itinerant al crimei îşi are măscăricii şi măştile lui, prin care afirmarea comică a adevărului răspundea curiozităţii şi invectivelor. O serie întreagă de scene, în acea vară a lui 1836, în jurul lui Delacollonge: calitatea lui de preot pusese crima pe care o comisese (îşi tăiase în bucăţi amanta însărcinată) într-o lumină deosebită; tot ea îi permisese să scape de eşafod. Se pare că a fost urmărit de o nemărginită ură populară. Fusese deja insultat în căruţa cu două roţi care-1 adusese, în iunie 1836, la Paris, şi nu-şi putuse reţine lacrimile; dar, cu toate acestea, nu voise să fie transportat în trăsură închisă, considerând că umilirea făcea parte din pedeapsa pe care o merita. La plecarea din Paris, „nu se poate imagina câtă sfântă indignare, câtă furie morală şi cât dispreţ a manifestat mulţimea faţă de acest om; a fost umplut cu pământ şi noroi; ploua peste el cu pietre în mijlocul strigătelor furiei publice... Era o explozie de mânie nemaivăzută; femeile, în special, adevărate furii, manifestau o incredibilă exaltare de ură."[1] Pentru a-1 proteja, autorităţile i-au schimbat hainele. Câţiva spectatori, induşi în eroare, cred că-1 recunosc în Frangois. Care intră în joc şi acceptă rolul; dar, la comedia crimei pe care nu a comis-o, el o adaugă şi pe aceea a preotului care nu e; însoţeşte istorisirea crimei „sale", cu rugăciuni şi mari gesturi de binecuvântare adresate mulţimii care-1 huiduie şi care râde. La câţiva paşi de el, adevăratul Delacollonge, „ce părea un martir", îndură dublul afront al insultelor pe care nu le primeşte, dar care îi sunt adresate, şi al batjocurii ce dă în vileag, sub chipul altui criminal, preotul ce este şi pe care ar vrea să-1 ascundă. Sub ochii lui, patimile îi sunt jucate de un măscărici ucigaş de care se află înlănţuit. Prin toate oraşele prin care trecea, lanţul venea cu sărbătoarea lui; erau saturnalele pedepsei; pedeapsa se preschimba în privilegiu. Şi, reactualizând o foarte ciudată tradiţie, ce pare să scape riturilor obişnuite ale supliciilor, sărbătoarea

1 *La Phalange,* 1 august 1836.

aceasta îi făcea pe condamnaţi să manifeste nu atât semnele obligatorii de căinţă, cât explozia unei bucurii nebuneşti care nega pedeapsa. Pe lângă podoabele pe care le constituiau colierele de fier şi lanţurile, ocnaşii se găteau ei înşişi cu panglici, fire de paie împletite, flori sau câte o rufă mai de preţ. Lanţul reprezintă hora şi dansul; iar acuplarea, căsătoria impusă a amorului interzis. Nuntă, sărbătoare, ceremonie religioasă în lanţuri: „Aleargă în întâmpinarea lanţurilor

cu un buchet de flori în mână, panglici sau ciucuri de paie le împodobesc bonetele, iar cei mai îndemânatici şi-au făcut chiar şepci cu cozoroc... Alţii poartă, în saboţi, ciorapi fini, cu găurele, sau câte o vestă la modă peste o cămaşă de lucru."[1] Şi, toată noaptea ce urma punerii în fiare, lanţul forma o enormă farandolă, ce se rotea fără încetare prin curtea de la Bicetre: „Gardienii trebuia să fie atenţi ca nu cumva şirul de oameni înlănţuiţi să-i recunoască; căci îi înfăşură şi îi sufoca în inelele lui mişcătoare, iar ocnaşii rămâneau stăpâni până la căderea nopţii peste câmpul de luptă."[2] Prin fastul pe care-1 inventa, sabatul condamnaţilor răspundea ceremonialului justiţiei. Inversa măreţia, ordinea puterii şi semnele ei, formele plăcerii. însă ceva de sabat politic plutea în aer. Trebuia să fii surd să nu percepi, cât de cât, aceste accente noi. Ocnaşii cântau marşuri care s-au bucurat de un succes fulgerător şi care au fost multă vreme repetate pretutindeni. Regăsim, desigur, în ele ecoul baladelor pe care foile volante le atribuiau criminalilor - afirmare a crimei, eroizare neagră, evocare a pedepselor îngrozitoare şi a urii generale ce le înconjoară: „Glorie, pentru noi or să sune trompetele... Curaj, băieţi, să îndurăm fără să

1 *Revue de Paris,* 7 iunie 1836. După *Gazette des tribunaux,* căpitanul Thorez, care comanda lanţul de ocnaşi din 19 iulie, a vrut să ordone îndepărtarea acestor podoabe: „Este nepotrivit ca, mergând la temniţă ca să vă ispăşiţi crimele, să împingeţi neruşinarea până la a vă împodobi capetele ca şi cum aţi merge la nuntă."
2 *Revue de Paris,* 7 iunie 1836. în acea zi, lanţul fusese scurtat pentru a împiedica formarea acestei farandole, şi fuseseră însărcinaţi soldaţi cu menţinerea ordinii până la plecarea lanţului. Sabatul ocnaşilor este descris în *Dernier jour d'un condamne:* „Degeaba era toată societatea de faţă, reprezentată de temniceri şi de unii curioşi înspăimântaţi, crima nu-i prea băga în seamă, şi din pedeapsa aceasta înspăimântătoare făcea o sărbătoare de familie."

ne temem soarta cea crudă ce ne apasă... Sunt grele fiarele, dar le vom duce. Pentru ocnaşi, nici o voce nu se înalţă: să-i uşurăm." Există totuşi în aceste cântece colective o tonalitate diferită; codul moral de care ascultau vechile balade e inversat. Supliciul, în loc să aducă cu sine remuşcări, aţâţă mândria; justiţia care a osândit e contestată, iar mulţimea care se înghesuie să vadă ceea ce ea crede că e căinţă şi umilire este blamată: „Cât de departe, uneori, de casele noastre gemem. Frunţile noastre mereu încruntate îi vor face să pălească pe judecători... Avide de nenorocire, privirile voastre caută să întâlnească printre noi o rasă dezonorată ce plânge şi se înjoseşte. Dar privirile noastre sunt mândre." Poate fi întâlnită şi afirmaţia că viaţa de ocnă, cu frăţietăţile ei, ascunde bucurii ce nu pot fi cunoscute în libertate. „Să înşiruim bucurii pe firul timpului. în închisoare, zile de sărbătoare au să se nască... Căci bucuriile sunt fugare. Vor fugi de călăi, vor însoţi cântecele." Şi, mai ales, rânduiala de acum nu va dura veşnic; condamnaţii nu vor fi doar eliberaţi şi-şi vor recăpăta drepturile, dar acuzatorii lor de azi vor veni să le ia locul, între criminali şi judecătorii lor va sosi şi ziua marii judecăţi răsturnate: „Al nostru e, ocnaşi, dispreţul oamenilor. Şi tot al nostru - tot aurul la care ei se închină. Aurul ăsta va trece într-o bună zi în mâinile noastre. Căci îl plătim cu preţul vieţii. Pe alţii îi aşteaptă lanţurile astea pe care voi ni le daţi să le purtăm; vor deveni robi. Iar noi zdrobi-vom obstacolele, pentru noi steaua libertăţii va fi luminat... Adio, vă sfidăm şi fiarele, şi legile."[1] Tot acel teatru cucernic pe care-1 născoceau foile volante şi care-1 reprezenta pe condamnat implorând poporul să nu-1 imite în veci este pe cale să devină o scena ameninţătoare în care mulţimea e somată să aleagă între barbaria călăilor, injustiţia judecătorilor şi nefericirea condamnaţilor învinşi astăzi, dar care într-o bună zi vor triumfa. Marele spectacol al lanţului comunica în primul rând cu vechea tradiţie a supliciilor publice; după cum comunica şi cu

1 Un cântec asemănător este citat de *Gazette des tribunaux* din 10 aprilie 1836. Era cântat pe muzica *Marseillaise-el* Cântecul patriotic de război se transformă pe faţă în cântec al războiului social: „Ce e cu toţi aceşti neputincioşi, care vin să braveze nefericirea? Ne privesc în linişte. Călăii noştri nu-i înspăimântă."

acea multiplă reprezentare a crimei pe care o răspândeau în epocă ziarele, publicaţiile de scandal, comedianţii, teatrele de bulevard[1]; dar comunica şi cu înfruntări şi lupte al căror vuiet

surd îl poartă; cărora le conferă un fel de rezolvare simbolică: armata dezordinii, învinsă de lege, promite să se întoarcă; ceea ce violența ordinii a reuşit să alunge va provoca la întoarcere răsturnarea eliberatoare. „M-am îngrozit văzând atâtea scântei reaprinzându-se în cenuşă."[2] Tulburările care însoţiseră din-totdeauna supliciile intră acum în rezonanţă cu o serie de ameninţări precise. Lumea înţelege că Monarhia din iulie a hotărât să desfiinţeze lanţul din aceleaşi motive - dar mult mai presante - care determinaseră, în secolul al XVIII-lea, abolirea supliciilor: „Nu stă în obiceiurile noastre să-i mânăm în felul acesta pe oameni; trebuie să evităm să dăm în oraşele prin care trece convoiul un spectacol atât de hidos, care de altfel nu are nici un fel de influenţă benefică asupra populaţiei."[3] Deci necesitatea de a pune capăt unor asemenea ritualuri publice; de a supune transferurile de condamnaţi aceleiaşi mutaţii ca şi pedepsele; şi de a le aşeza, şi pe ele, sub semnul pudorii administrative.

Or, ceea ce s-a adoptat, în iunie 1837, pentru a lua locul lanţului nu a fost simpla căruţă acoperită despre care se vorbise la un moment dat, ci o maşină îndelung elaborată. Un vehicul conceput ca o adevărată închisoare pe roţi. Un echivalent mobil al Panopticului. Un culoar central îl desparte în două de la un cap la altul: de o parte şi de cealaltă, şase celule în care deţinuţii stau faţă în faţă. Picioarele le sunt prinse în inele căptuşite pe dinăuntru cu lână şi legate între ele cu lanţuri de

1 Există o categorie de scriitori care „şi-au făcut un obicei din a pune răufăcători înzestraţi cu o uimitoare abilitate să glorifice crima, dându-le rolul principal şi lăsându-i în voia glumelor lor deşucheate, a scălâm-băielilor şi batjocurilor lor abia mascate pe reprezentanţii autorităţii. Cine a asistat la reprezentaţiile cu *Auberge des Adrets* sau *Robert Macaire,* dramă celebră în popor, îmi va da cu uşurinţă dreptate. Sunt un triumf, o apoteoză a lipsei de ruşine şi a crimei. Oamenii cumsecade şi forţa publică sunt traşi pe sfoară de la un capăt la altul" (H. A. Fregier, *Les Classes dangereuses,* 1840, II, pp. 187-188).

2 *Le Dernier Jour d'un condamne.*

3 *Gazette des tribunaux,* 19 iulie 1836.

18 degete; gambele sunt imobilizate în genunchiere din metal. Condamnatul stă pe „un fel de pâlnie din zinc şi stejar care se varsă pe drumul public". Celula nu are nici o fereastră spre exterior; este în întregime dublată cu tablă; doar o ferăstrui-că, dintr-o sită metalică ce lasă să treacă „un curent potrivit de aer". înspre culoar, uşa fiecărei celule este prevăzută cu o vizetă cu două deschizături: una pentru alimente, cealaltă, cu gratii, destinată supravegherii. „Deschizătura şi direcţia oblică a vizetelor sunt combinate în aşa fel încât gardienii să-i poată avea neîncetat sub privire pe prizonieri şi să le poată auzi cele mai mici vorbe, fără ca aceştia să izbutească să se vadă sau să se audă între ei." Astfel încât „în acelaşi vehicul să poată fi transportaţi fără nici cel mai mic inconvenient ocnaşi şi simpli deţinuţi preventiv, bărbaţi şi femei, copii şi adulţi. Oricât de lung ar fi drumul, şi unii, şi alţii sunt duşi până la destinaţie fără să se fi putut zări sau să-şi fi putut vorbi." In sfârşit, supravegherea constantă, asigurată de doi gardieni înarmaţi cu o mică măciucă din lemn de stejar „cu ghinturi" permite aplicarea unui întreg sistem de pedepse, în conformitate cu regulamentul de ordine interioară al vehiculului: regim de pâine şi apă, cătuşe pentru degetele mari de la mâini, privare de perna ce înlesneşte somnul, legarea mâinilor. „Oricare altă lectură decât a cărţilor moralizatoare este interzisă."

De n-ar fi decât comoditatea şi rapiditatea ei, şi această maşină tot „ar fi făcut onoare sensibilităţii autorului ei"; dar marele ei merit este de a fi un adevărat vehicul penitenciar. Efectele ei exterioare îi conferă o perfecţiune absolut ben-thamiană: „în trecerea rapidă a acestei închisori rulante, care pe laturile ei, tăcute şi întunecate, nu poartă drept inscripţie decât cuvintele: «transport deţinuţi», există un element misterios şi lugubru pe care Bentham îl consideră absolut necesar în executarea sentinţelor penale şi care produce asupra spectatorilor o impresie mai salutară şi mai durabilă decât spectacolul unor călători cinici şi voioşi."[1] Ea are însă şi efecte interioare; în cele câteva zile cât durează transportul (timp în care deţinuţii nu sunt dezlegaţi nici o clipă), ea funcţionează

1 *Gazette des tribunaux,* 15 iunie 1837.

deja ca un aparat de corecţie. Deţinuţii ies din ea cât se poate de potoliţi: „Sub raport moral, acest transport, care nu durează totuşi decât şaptezeci şi două de ore, constituie o tortură îngrozitoare, al cărei efect se menţine multă vreme, din câte se pare, asupra prizonierului". O recunosc deţinuţii înşişi: „în vehiculul celular, când nu dormi, nu poţi decât să te gândeşti. Şi, tot gândindu-mă eu aşa, începe să-mi pară rău de ce am făcut; cu vremea, ştiţi, mă cam tem să nu devin mai bun, ceea ce n-aş vrea."[1]

Neînsemnată, desigur, povestea vehiculului panoptic. Şi totuşi, felul în care el s-a substituit lanţului şi motivele acestei substituţii consolidează procesul de ansamblu prin care, în douăzeci şi patru de ani, detenţia penală a luat locul supliciilor: ca tehnica gândită de transformare a indivizilor. Vehiculul celular este un aparat produs de reformă. Locul supliciului 1-a luat nu o întemniţare masivă, ci un dispozitiv disciplinar atent articulat. Cel puţin în principiu.

Căci, încă de la început, închisoarea, în realitatea şi efectele ei vizibile, a fost denunţată ca marele eşec al justiţiei penale, în mod cu totul bizar, istoria detenţiei nu urmează o cronologie de-a lungul căreia să putem vedea cum se înşiruie cuminte: punerea la punct a unei penalităţi a detenţiei, urmată de constatarea eşecului acesteia; apoi, elaborarea lentă a proiectelor de reformă, care ar izbuti să ajungă la punerea la punct mai mult sau mai puţin coerentă a tehnicii penitenciare; apoi, traducerea în fapt a acestui proiect; în sfârşit, evaluarea succesului sau a eşecului acestuia. Ceea ce s-a petrecut în realitate a fost un fel de telescopare sau, în orice caz, o altfel de repartizare a acestor elemente. Şi, la fel cum proiectul tehnicilor de corecţie a însoţit principiul detenţiei punitive, tot

1 *Gazette des tribunaux,* 23 iulie 1837. Pe 9 august, *Gazeta*... relatează că vehiculul s-a răsturnat în împrejurimile localităţii Guingamp: în loc să se răscoale, deţinuţii „i-au ajutat pe gardieni să repună pe roţi vehiculul lor comun". Totuşi, pe 30 octombrie, aceeaşi publicaţie semnalează o evadare la Valence.

astfel critica închisorii şi a metodelor ei îşi face apariţia foarte devreme, în aceiaşi ani 1820-1845; ea se fixează, de altfel, într-un anumit număr de formulări care - chiar şi în privinţa cifrelor - sunt repetate şi în ziua de azi aproape fără nici o modificare.

închisorile nu diminuează rata criminalităţii: oricât ne-am strădui să extindem, să înmulţim sau să îmbunătăţim închisorile, cantitatea de crime şi de criminali rămâne constantă sau, şi mai rău, creşte: „Se estimează existenţa în Franţa a aproximativ 108 000 de indivizi aflaţi în stare de ostilitate flagrantă cu societatea. Mijloacele de reprimare de care dispunem sunt: eşafodul, lanţul, 3 ocne, 19 închisori centrale, 86 case de justiţie, 362 de închisori, 2 800 de închisori de canton, 2 238 de camere de siguranţă în posturile de jandarmi. în pofida acestei serii de mijloace de luptă, viciul persistă. Numărul crimelor nu scade; ...numărul de recidive mai curând creşte decât scade."[1]

Detenţia provoacă recidivă; după ce ai ieşit din închisoare, ai mai multe şanse ca înainte să revii la închisoare; condamnaţii sunt, într-o proporţie considerabilă, foşti deţinuţi: 38% din cei care părăsesc închisorile centrale sunt condamnaţi din nou, ca şi 33% dintre ocnaşi[2]; între 1828 şi 1834, din aproape 35 000 de condamnaţi pentru crimă, aproximativ 7 400 erau recidivişti (ceea ce înseamnă un raport de 1 la 4,7 condamnaţi); din peste 200 000 de corecţionali, aproximativ 35 000 erau la rândul lor recidivişti (1 la 6); în ansamblu, 1 recidivist la 5,8 condamnaţi[3]; în 1831, din 2 174 de condamnaţi pentru recidivă, 350 ieşiseră de la ocnă, 1 682 din închisorile centrale, 142 din cele 4 case de corecţie supuse aceluiaşi regim ca închisorile centrale.[4] Şi diagnosticul se agravează de-a lungul întregii Monarhii din iulie; în 1835, 1 486 recidivişti din 7 223 de condamnaţi criminali; în 1839, 1 749 din 7 858; în 1844, 1 821 din

1 *La Fraternite* nr. 10, februarie 1842.

2 Cifră citată de G. de la Rochefoucauld în cursul discuţiilor asupra reformării Codului Penal, 2 decembrie 1831, *Archives parlementaires,* voi. LXXII, pp. 209-210.
3 E. Ducpetiaux, *De la reforme penitentiaire,* 1837, voi. III, pp. 276 şi urm.
4 *Ibid.*

7 195. Printre cei 980 de deţinuţi de la Loos, existau 570 de recidivişti, iar la Melun, din 1 088 de prizonieri, 745 erau recidi-vişti.[1] Prin urmare, închisoarea, în loc să repună în libertate indivizi aduşi pe calea cea bună, răspândeşte în rândurile populaţiei delincvenţi periculoşi: „7 000 de persoane redate anual societăţii... sunt 7 000 de principii de crimă şi corupţie răspândite în corpul social. Şi dacă ne gândim că această populaţie creşte fără încetare, că trăieşte şi se mişcă în mijlocul nostru, atentă la orice ocazie de dezordine şi gata să profite de pe urma tuturor crizelor societăţii pentru a-şi pune la încercare forţele, putem oare rămâne impasibili în faţa unui asemenea spectacol?"[2]
— închisoarea nu poate să nu izbutească să producă delincvenţi, îi fabrică prin chiar modul de existenţă pe care-1 impune deţinuţilor: fie că-L izolează în celule, fie că-i pune la o muncă inutilă, pentru care nu vor găsi de lucru, înseamnă, oricum, a nu „te gândi la omul din cadrul societăţii; înseamnă crearea unei existenţe împotriva naturii şi periculoase"; vrem ca închisoarea să-i reeduce pe oameni, dar poate oare un sistem educaţional care se adresează omului să-şi propună în mod raţional să acţioneze împotriva dorinţelor naturii?[3] închisoarea fabrică delincvenţi şi din cauza faptului că le impune deţinuţilor constrângeri violente; are drept scop să aplice legea şi să-i înveţe pe oameni respectul faţă de legi; or, întregul ei mod de funcţionare se bazează pe abuzul de putere. Arbitrarul administraţiei:,.Sentimentul de injustiţie pe care-1 încearcă un prizonier este una din principalele cauze care-1 pot îndârji. Când se vede în felul acesta supus unor suferinţe pe care legea nici nu le-a ordonat, şi nici măcar nu le prevede, el intră într-o stare obişnuită de agresivitate faţă de tot ce-1 înconjoară; nu vede decât călăi în tot ce e reprezentant al autorităţii; nu mai crede în vinovăţia sa: acuză însăşi justiţia."[4] Corupţia, frica şi incapacitatea gardienilor: „între 1 000 şi 1 500 de
1 G. Ferrus, *Des prisonniers,* 1850, pp. 363-367.
2 E. de Beaumont şi A. de Tocqueville, *Note sur le sy steme penitenţi-aire,* 1831, pp. 22-23.
3 Ch. Lucas, *De la reforme des prisons,* 1,1836, pp. 127 şi 130.
4 F. Bigot Preameneu, *Rapport au conseil general de la societe des prisons,* 1819.
condamnaţi îşi duc viaţa sub supravegherea a 30-40 de gardieni care nu-şi pot asigura un minimum de securitate personală decât bazându-se pe delaţiune, adică pe coruperea pe care au grijă să o semene ei înşişi. Cine sunt aceşti gardieni? Soldaţi lăsaţi la vatră, oameni neinstruiţi, care nu înţeleg în ce anume le constă meseria, puşi să păzească nişte răufăcători de meserie."[1] Exploatarea prin intermediul muncii în detenţie, care în astfel de condiţii nu poate avea nici un fel de caracter educativ: „Se protestează împotriva tratamentului aplicat negrilor. Deţinuţii nu sunt oare în acelaşi mod vânduţi de antreprenori şi cumpăraţi de fabricanţi?... Primesc oare în această privinţă prizonierii lecţii de cinste? Nu sunt ei demoralizaţi şi mai tare de aceste exemple de îngrozitoare exploatare?"[2]
închisoarea face posibilă - mai mult: favorizează - organizarea unui mediu de delincvenţi, solidari între ei, ierarhizaţi, gata pentru tot felul de complicităţi viitoare: „Societatea interzice asocierile a peste 20 de persoane... şi constituie ea însăşi asociaţii de 200, 500, 1 200 de condamnaţi în închisorile centrale, pe care le pun la dispoziţia acestora *ad hoc* şi pe care, pentru a le oferi mai multă înlesnire, le împart în ateliere, curţi interioare, dormitoare, săli de mese comune... Şi le răspândesc pe toată suprafaţa Franţei, astfel încât acolo unde se află o închisoare există o astfel de asociaţie... tot atâtea cluburi antisociale."[3]
Şi tocmai în aceste cluburi are loc educarea tânărului delincvent aflat la cea dintâi condamnare: „Prima dorinţă a acestuia va fi să înveţe de la cei versaţi cum pot fi ocolite rigorile legii; prima lecţie se va inspira din logica îngustă a hoţilor, care consideră societatea ca pe un duşman; prima învăţătură va fi delaţiunea, spionarea atât de onorată în închisorile noastre; prima pasiune ce-i va fi trezită va îngrozi
1 *La Fraternite,* martie 1842.
2 Text adresat gazetei *L'Atelier* (octombrie 1842, an III, nr. 3) de un muncitor întemniţat pentru asociere. Un astfel de protest a fost posibil într-o epocă în care acelaşi ziar ducea o campanie împotriva concurenţei reprezentate de munca penală. în acelaşi număr, o scrisoare a altui muncitor pe aceeaşi temă. Cf. şi *La Fraternite,* martie 1842, an I, nr. 10.
3 L. Moreau-Christophe, *De la mortalite et de la folie dans le regime penitentiaire,* 1839, p. 7.

tânăra natură cu monstruozităţile ce au putut să ia naştere în bezna temniţelor şi pe care pana refuză să le numească... Din clipa aceea, el a rupt cu tot ce-1 mai lega de societate."[1] Faucher vorbea de „cazărmi ale crimei".
Condiţiile care-i aşteaptă la ieşirea din închisoare pe deţinuţii eliberaţi îi condamnă în mod fatal la recidivă: pentru că se află sub supravegherea poliţiei; pentru că au domiciliu obligatoriu sau interdicţie de şedere; pentru că „nu părăsesc închisoarea decât cu un permis pe care trebuie să-1 arate peste tot unde se duc şi în care este menţionată condamnarea pe care au avut-o de ispăşit"[2]. Interzicerea revenirii în ţinutul natal, imposibilitatea de a găsi de lucru, vagabondajul sunt cauzele cele mai frecvente ale recidivei. *Gazette des tribunaux,* dar şi ziarele muncitoreşti citează în mod regulat astfel de cazuri, ca, de exemplu, acela al unui muncitor condamnat pentru furt pus sub supraveghere la Rouen, prins din nou pentru furt şi pe care avocaţii au renunţat să-1 mai apere; ia atunci el însuşi cuvântul în faţa tribunalului, îşi povesteşte viaţa, explică cum, ieşit din închisoare şi aflat în domiciliu obligatoriu, nu a putut găsi de lucru în meseria lui de aurar, calitatea lui de condamnat ducând pretutindeni la refuzuri; poliţia îi refuză la rândul ei dreptul de a căuta de lucru în altă parte: s-a trezit ţintuit în Rouen, condamnat să moară de foame şi de mizerie din pricina acestei supravegheri sufocante. A cerut atunci de lucru la primărie; i s-a dat de lucru timp de 8 zile la cimitire pentru 14 bani pe zi: „Dar, spuse el, sunt tânăr, am poftă de mâncare, mâneam peste două livre de pâine a 5 bani livra; cum s-o pot scoate la capăt cu 14 bani ca să mă pot hrăni, spăla şi să-mi întreţin o locuinţă? Ajunsesem în pragul disperării şi-mi doream să devin om cinstit; dar supravegherea m-a aruncat la loc în ghearele nenorocirii. Mi s-a făcut lehamite de tot şi de toate; atunci l-am cunoscut pe Lemaître, aflat şi el în mizerie; trebuia să trăim, şi ideea nenorocită de a fura ne-a venit din nou."[3]

1 *L'Almanach populaire de la France,* 1839, semnat D., pp. 49-56.
2 F. de Barbe Marbois, *Rapport sur l'etat des prisons du Calvados, de l'Eure, la Manche et la Seine-Inferieure,* 1823, p. 17.
3 *Gazette des tribunaux,* 3 decembrie 1829. Cf., în acelaşi sens, *Gazette des tribunaux,* 19 iulie 1839; *La Ruche populaire,* august 1840; *La Fraternite,* iulie-august 1847.

— în sfârşit, închisoarea fabrică delincvenţi în mod indirect, lăsând pradă mizeriei familia deţinutului: „Aceeaşi sentinţă care-1 trimite pe capul de familie la închisoare o sileşte zi de zi pe mamă la sărăcia cea mai lucie, pe copii la abandon, şi întreaga familie la vagabondaj şi cerşetorie. Tocmai din acest punct de vedere ameninţă crima să se înmulţească."[1]
Trebuie subliniat că această critică monotonă a închisorii a fost constant formulată pe două direcţii: împotriva faptului că închisoarea nu ar corija efectiv, că tehnica penitenciară ar fi rămasă la stadiul de rudiment; şi împotriva faptului că, vrând să fie corectivă, ea şi-ar pierde forţa punitivă[2], că adevărata tehnică penitenciară este de fapt severitatea[3] şi că închisoarea reprezintă o dublă eroare economică: direct, din pricina costului intrinsec al organizării ei, şi indirect, prin costul delincventei pe care nu reuşeşte să o reprime.[4] Or, la aceste critici, răspunsul a fost invariabil acelaşi: continuarea aplicării principiilor invariabile ale tehnicii penitenciare. De

1 Ch. Lucas, *De la reforme des prisons,* II, 1838, p. 64.
2 Această campanie a fost foarte vie înainte şi după adoptarea, în
1839, a noii reglementări privind închisorile centrale. Reglementare severă (tăcere, eliminarea vinului şi a tutunului, micşorarea porţiilor de mâncare) ce a fost urmată de revolte. în *Moniteur* din 3 octombrie 1840: „Era scandalos să-i vezi pe deţinuţi ghiftuindu-se cu vin, carne, vânat, dulciuri de toate felurile şi confundând închisoarea cu o pensiune comodă în care aveau acces la toate plăcerile pe care adesea nu şi le permiteau în libertate."
3 în 1826, multe Consilii generale cer_înlocuirea încarcerării continue şi lipsite de eficacitate cu deportarea. în 1842, Consiliul general din Hautes-Alpes cere ca închisorile să devină locuri de „adevărată ispăşire"; cereri în acelaşi sens au mai formulat şi Consiliile generale din Drame, Eure-et-Loire, Nievre, Rhone, Seine-et-Oise.

4 Conform unei anchete efectuate în 1839 printre directorii de închisori centrale. Directorul de la Embrun: „Excesul de bunăstare din închisori pare să contribuie considerabil la creşterea îngrijorătoare a recidivelor." Eysses: „Regimul actual nu e suficient de aspru şi, dacă un fapt este sigur, acela e că, pentru mulţi deţinuţi, închisoarea are un farmec al ei şi că află în ea plăceri depravate care sunt totul pentru ei." Limoges: „Regimul actual din închisorile centrale, care în realitate nu sunt, pentru recidivişti, decât nişte veritabile pensionate, nu este câtuşi de puţin represiv" (cf. L. Moreau-Christophe, *Polemiques penitentiaires,*
1840, p. 86). A se compara cu declaraţiile făcute, în iulie 1974, de responsabilii sindicatelor din administraţia penitenciară, cu privire la efectele liberalizării vieţii în închisoare.

un secol şi jumătate, închisoarea a fost considerată tot timpul ca propriul ei remediu; reactivarea tehnicilor penitenciare — ca singurul mijloc de îndreptare a eşecului ei continuu; realizarea proiectului corectiv - ca singura metodă de a depăşi imposibilitatea de a-1 pune în aplicare. Un fapt edificator: revoltele™[1] deţinuţilor din ultimele săptămâni au fost atribuite faptului că reforma pusă la punct în L945 nu a fost niciodată aplicată cu adevărat; că ar trebui, prin urmare, să ne întoarcem la principiile ei fundamentale. Or, aceste principii, de la care continuă să se mai aştepte şi azi efecte miraculoase, sunt binecunoscute: ele constituie, de aproape 150 de ani, cele şapte precepte universale ale optimei „condiţii penitenciare".

1. Detenţia penală trebuie, aşadar, să aibă ca funcţie esenţială transformarea comportamentului individului: „Schimbarea în bine a condamnatului, ca scop principal al pedepsei, este un principiu sacru a cărui apariţie formală în domeniul ştiinţei şi în special în acela al legislaţiei este de dată foarte recentă" *(Congres penitentiaire de Bruxelles,* 1847). Comisia Amor, din mai 1945, repetă întocmai: „Pedeapsa cu privarea de libertate are ca principal scop îndreptarea şi reintegrarea socială a condamnatului." *Principiu al corecţiei.*

2. Deţinuţii trebuie să fie separaţi sau cel puţin repartizaţi în funcţie de gravitatea penală a actului comis, dar mai cu seamă în funcţie de vârstă, înclinaţii, tehnici de corecţie preconizate în cazul fiecăruia, etape ale transformării lor. „In alegerea mijloacelor de transformare, trebuie să se ţină seama de marile diferenţe fizice şi morale pe care le presupune constituţia condamnaţilor, de gradul lor de pervertire, de şansele inegale de îndreptare pe care le pot oferi" (februarie 1850). 1945: „Repartizarea în cadrul stabilimentelor penitenciare a indivizilor cu pedepse sub un an are la bază sexul, personalitatea şi gradul de pervertire a delincventului." *Principiu al clasificării.*

3. Derularea pedepselor trebuie să poată fi modificată în funcţie de individualitatea deţinuţilor, de rezultatele ce se obţin, de progrese sau regrese. „Ţelul principal al pedepsei fiind schimbarea în bine a vinovatului, ar fi de dorit ca acesta să poată fi pus în libertate în clipa când regenerarea lui morală e suficient garantată" (Ch. Lucas, 1836). 1945: „Se aplică un

sistem progresiv... în vederea adaptării tratamentului la care e supus deţinutul la atitudinea şi gradul său de îndreptare. Acest regim merge de la izolarea celulară până la semiliber-tate... Beneficiul libertăţii condiţionate este extins la toate pedepsele temporare." *Principiu al modulării pedepselor.*

4. Munca trebuie să constituie una din piesele de bază ale transformării şi socializării treptate a deţinuţilor. Munca penală „nu trebuie considerată un adaos şi, prin urmare, un fel de agravare a pedepsei, ci o îmblânzire a acesteia, de care deţinuţii pot fi în orice clipă privaţi". Ea trebuie să permită învăţarea şi practicarea unei meserii şi să ofere mijloace de subzistenţă deţinutului şi familiei acestuia (Ducpetiaux[IX], 1857). 1945: „Orice condamnat de drept comun este obligat să muncească... Nimeni nu poate fi silit să rămână fără ocupaţie." *Principiu al muncii privite ca obligaţie şi ca drept.*

5. Educarea deţinutului este pentru autoritatea publică deopotrivă o măsură de precauţie necesară în interesul societăţii şi o obligaţie faţă de deţinut. „Numai educaţia poate sluji drept

instrument penitenciar. Problema întemniţării penitenciare este o problemă de educaţie" (Ch. Lucas, 1838). 1945: „Tratamentul aplicat prizonierului, departe de orice promiscuitate corupătoare..., trebuie să aibă drept scop principal instruirea generală şi profesională, precum şi redresarea acestuia." *Principiu al educării penitenciare.*
6. Regimul de închisoare trebuie să fie măcar în parte controlat şi avut în grijă de un personal specializat, dotat cu capacitatea morală şi tehnică de a veghea la buna formare a indivizilor. Ferrus, în 1850, despre medicul de închisoare: „Sprijinul său este de folos în orice formă de detenţie... nimeni mai mult decât un medic nu poate câştiga încrederea deţinuţilor, nu le poate cunoaşte mai bine caracterul şi nu poate desfăşura o acţiune mai eficientă asupra sentimentelor lor alinându-le suferinţele fizice şi profitând de acest ascendent pentru a-i determina să asculte vorbe aspre şi îndemnuri utile." 1945: „în orice stabiliment penitenciar, funcţionează un serviciu social şi medico-psihologic." *Principiu al controlului tehnic al detenţiei.*
7. întemniţarea trebuie să fie urmată de măsuri de control şi asistenţă până la readaptarea definitivă a fostului deţinut.

Acesta ar trebui să fie nu doar supravegheat la ieşirea din închisoare, „ci ar trebui să i se acorde sprijin şi ajutor" (Boulet şi Benquot la Camera din Paris). 1945: „Prizonierilor li se acordă asistenţă pe timpul executării pedepsei şi după încheierea acestei perioade pentru a le fi facilitată reintegrarea socială." *Principiu al instituţiilor anexe.*
De la un secol la celălalt, sunt reluate cuvânt cu cuvânt aceleaşi propoziţii fundamentale. Şi, de fiecare dată, ele se pretind formularea în sfârşit definitivă, în sfârşit acceptată a unei reforme mereu eşuate până atunci. Aceleaşi sau aproape aceleaşi fraze ar fi putut fi culese şi din alte perioade „fertile" ale reformei; sfârşitul veacului al XlX-lea şi „mişcarea pentru protecţia socială"; sau, La fel de bine, din anii din urmă, cu ocazia revoltelor deţinuţilor. închisoarea, „eşecul" şi reforma ei mai bine sau mai puţin bine aplicată nu trebuie, prin urmare, privite drept trei timpi succesivi. Trebuie mai curând să avem în vedere un sistem simultan care, din punct de vedere istoric, s-a suprapus privării juridice de libertate; un sistem cu patru termeni alcătuit din: „adaosul" disciplinar reprezentat de închisoare -element de supraputere; producerea unei obiectivităţi, a unei tehnici, a unei „raţionalităţi" penitenciare - element al cunoaşterii conexe; continuarea de fapt, dacă nu chiar accentuarea unei criminalităţi pe care închisoarea ar trebui s-o stârpească - element al eficacităţii răsturnate; în sfârşit, repetarea unei „reforme", care, în ciuda „idealităţii" ei, este perfect izomorfă cu funcţionarea disciplinară a închisorii - element al dedublării utopice. „Sistemul carceral" este alcătuit din tot acest ansamblu complex, şi nu doar din instituţia propriu-zisă a închisorii, cu zidurile, personalul, regulamentele şi violenţa ei. Sistemul carceral juxtapune într-o unică figură discursuri şi arhitecturi, regulamente coercitive şi propoziţii ştiinţifice, efecte sociale reale şi utopii de neclintit, programe de îndreptare a delincvenţilor şi mecanisme ce întăresc delincventa. Pretinsul eşec nu face, atunci, parte din chiar mecanismul de funcţionare al închisorii? Nu ar trebui, prin urmare, înscris în rândul efectelor de putere pe care disciplina şi tehnologia adiacentă a întemniţării le-au indus în aparatul de justiţie şi, mai general, în societate, şi pe care le-am putea grupa sub
denumirea de „sistem carceral"? Dacă instituţia-închisoare a rezistat atâta vreme, şi într-o asemenea împietrire, dacă principiul detenţiei penale nu a fost niciodată pus serios în discuţie este, fără îndoială, din cauză că acest sistem carceral avea rădăcini adânci şi îndeplinea funcţii precise. Să luăm drept mărturie a acestei trăinicii un exemplu de dată recentă; închisoarea-model deschisă în 1969 la Fleury-Merogis[x] nu a făcut decât să reproducă în organizarea ei de ansamblu steaua panoptică ce făcuse în 1836 gloria închisorii de la Petite-Roquette. Aceeaşi

maşinărie de putere prinde corp real şi formă simbolică în ambele instituţii penitenciare. Ca să joace însă ce rol?
Să admitem că legea are misiunea de a defini infracţiuni, că aparatul penal are funcţia de a le reduce şi că închisoarea constituie instrumentul acestei acţiuni de reprimare; în acest caz, trebuie să constatăm eşecul întregii întreprinderi. Sau, mai degrabă - căci, pentru a-1 putea stabili în termeni istorici, ar trebui să putem măsura incidenţa penalităţii de detenţie asupra nivelului global al criminalităţii -, să ne mirăm de faptul că, de 150 de ani încoace, proclamarea eşecului închisorii a fost de fiecare dată însoţită de menţinerea ei. Alternativa avută cu adevărat în vedere a fost deportarea, pe care Anglia o abandonase încă de la începutul secolului al XlX-lea şi la care Franţa revine sub cel de-al doilea Imperiu, dar mai curând ca la o formă în acelaşi timp strictă şi îndepărtată de întemniţare.
Dar poate că problema ar trebui pusă invers şi s-ar cuveni să ne întrebăm la ce anume serveşte eşecul închisorii; la ce folosesc toate aceste fenomene pe care critica nu încetează să le denunţe: menţinerea delincventei, inducerea recidivei, transformarea infractorului ocazional în delincvent profesionist, organizarea unui mediu închis al delincventei. Ar trebui oare să căutăm ce anume se ascunde sub aparentul cinism al instituţiei penale care, după ce-i obligă pe condamnaţi să-şi execute pedeapsa, continuă să-i urmărească printr-o serie întreagă de marcaje (supravegherea, care era de drept pe vremuri şi este de fapt astăzi; odinioară, acte de identitate ale ocnaşilor; azi,

cazierul judiciar) şi care, în felul acesta, îl menţine sub urmărire ca „delincvent" pe cel care s-a achitat de pedeapsă ca infractor? Nu ar fi mai nimerit să vedem aici o consecinţă mai curând decât o contradicţie? Ar trebui în cazul acesta să presupunem că închisoarea şi, în general, pedepsele, fără îndoială, nu vizează, de fapt, să suprime infracţiunile; ci, mai curând, să le deosebească unele de altele, să le repartizeze, să le întrebuinţeze; că urmăresc nu atât să-i facă ascultători pe cei care sunt gata să încalce legile, ci tind să încadreze încălcarea legilor într-o tactică generală de aservire. Penalitatea ar fi atunci o modalitate de a gestiona ilegalismele, de a trasa limite de toleranţă, de a oferi câmp liber unora şi de a face presiuni asupra altora, de a exclude o parte şi de a o face folositoare pe alta, de a le neutraliza pe unele şi de a profita de pe urma altora. într-un cuvânt, penalitatea nu ar „reprima" pur şi simplu ilegalismele; le-ar „diferenţia" şi le-ar garanta „economia" de ansamblu. Şi dacă se poate vorbi de o justiţie de clasă este nu numai din pricina faptului că legea însăşi sau modul de a o aplica slujesc interesele unei clase, ci şi pentru că întreaga gestionare diferenţiată a ilegalismelor prin intermediul penalităţii se înscrie printre mecanismele de dominare. Pedepsele legale trebuie reintroduse într-o strategie globală a ilegalismelor. „Eşecul" închisorii poate fi înţeles, fără îndoială, plecându-se de aici.
Schema generală a reformei penale se înscrie, la sfârşitul secolului al XVIII-lea, în lupta împotriva ilegalismelor: întregul echilibru de toleranţe, protecţii şi interese reciproce - care, sub Vechiul Regim, ţinuse laolaltă ilegalismele diferitelor straturi sociale - fusese distrus. A luat atunci naştere utopia unei societăţi universal şi public punitive, în care mecanismele penale aflate permanent în acţiune ar fi acţionat fără întârziere, mediere sau incertitudine; o lege de două ori ideală, fiind perfectă în calcule şi întipărită în reprezentarea fiecărui cetăţean în parte, ar fi blocat chiar de la sursă orice fel de practici ilegale. Or, iată că, la cumpăna dintre secolele al XVIII-lea şi al XlX-lea şi îndreptându-se împotriva noilor coduri penale, se profilează pericolul unui nou ilegalism popular. Sau, poate, mai exact, ilegalismele populare încep în acel moment să capete noi dimensiuni: acelea provocate de valul mişcărilor care, din

anii 1780 şi până la revoluţiile de la 1848, străbat conflictele sociale, luptele împotriva regimurilor politice, rezistenţa în faţa fenomenului de industrializare, efectele crizelor economice. Schematic, putem identifica trei procese caracteristice. Mai întâi, dezvoltarea dimensiunii politice a ilegalismelor populare; şi aceasta în două moduri: unele practici până în acel moment localizate şi oarecum limitate la ele însele (precum refuzul achitării impozitului, al recrutărilor, redevenţelor, taxelor; confiscarea violentă a bunurilor de larg consum acaparate; jefuirea magazinelor şi punerea în vânzare cu forţa a produselor la „preţul real"; ciocnirile cu reprezentanţii puterii) au putut în timpul Revoluţiei să ajungă

până la lupte politice directe ce aveau scopul nu doar de a obliga puterea să cedeze sau să amâne aplicarea unei măsuri socotite intolerabilă, ci de a schimba guvernul şi însăşi structura puterii. Reciproc, anumite mişcări politice s-au sprijinit în mod explicit pe unele forme deja existente de ilegalism (aşa cum tulburările regaliste din vestul şi sudul Franței s-au folosit de refuzul țăranilor de a accepta noile legi privitoare la proprietate, religie, recrutare); această dimensiune politică a ilegalismului va deveni în acelaşi timp mai complexă şi mai pronunțată în raporturile dintre mişcarea muncitorească şi partidele republicane din secolul al XlX-lea, în trecerea de la luptele muncitoreşti (greve, coaliții interzise, asociații ilegale) spre revoluția politică. In orice caz, la orizontul acestor practici ilegale - care se înmulțesc o dată cu legislațiile din ce în ce mai restrictive - se profilează lupte propriu-zis politice; eventuala răsturnare a puterii este departe de a le obseda pe toate; dar o bună parte dintre ele pot fi capitalizate în contul unor bătălii politice de ansamblu şi uneori chiar conduc la acestea în mod direct.
Pe de altă parte, dincolo de neacceptarea legii sau a regulamentelor pot fi cu uşurință recunoscute luptele îndreptate împotriva celor care le stabilesc în conformitate cu propriile lor interese: lupta nu mai este purtată împotriva perceptorilor, oamenilor de finanțe, agenților regali, ofițerilor prevaricatori ori miniştrilor răi, împotriva tuturor agenților injustiției; ci chiar împotriva legii şi a justiției însărcinate să o aplice, împotriva proprietarilor solidari şi care se prevalează de noile drepturi; împotriva patronilor care se înțeleg între ei, dar interzic

coalițiile; împotriva antreprenorilor care înmulțesc maşinile, micşorează salariile, măresc programul de lucru, înăspresc regulamentele interne de uzină. Tocmai împotriva noului regim al proprietății funciare - instaurat de burghezia care a profitat de pe urma Revoluției - s-a dezvoltat un întreg ilegalism țărănesc, care a atins formele sale cele mai violente între Thermidor[XI] şi Consulat™, fără a dispărea cu totul după aceea; tocmai împotriva noului regim al exploatării legale a muncii au luat amploare, la începutul secolului al XlX-lea, ilegalismele muncitoreşti: începând cu cele mai violente, ca distrugerea de maşini, ori cele mai durabile, precum constituirea de asociații, şi sfârşind cu cele mai cotidiene, ca absenteismul, părăsirea lucrului, vagabondajul, fraudele în sfera materiilor prime, a cantității şi calității produsului finit. O serie întreagă de ilegalisme: ce se înscriu în lupte în care se ştie că sunt înfruntate deopotrivă legea şi clasa care a impus-o.
în sfârşit, dacă este adevărat că, în cursul secolului al XVIII-lea, s-au putut observa[1] o evoluție a criminalității înspre forme specializate, o tendință tot mai accentuată spre furtul făcut cu pricepere şi transformarea lui în apanajul marginalilor, izolați în mijlocul unei populații ce le era ostilă, ultimii ani ai secolului al XVIII-lea au fost, în schimb, martorii reconstituirii anumitor legături şi ai stabilirii unor noi relații; nu pentru că, aşa cum spuneau contemporanii, capii tulburărilor populare ar fi fost criminali, ci pentru că noile forme ale dreptului, rigorile reglementărilor, exigențele fie ale statului, fie ale proprietarilor, fie ale patronilor, ca şi tehnicile mai riguroase de supraveghere sporeau ocaziile de producere a delictelor şi-i scoteau în afara legii pe mulți indivizi care, în alte împrejurări, nu ar fi evoluat spre criminalitatea specializată; pe acest fundal al noilor legi privind proprietatea şi al înrolărilor refuzate s-a dezvoltat în ultimii ani ai Revoluției un ilegalism țărănesc care a dus la înmulțirea violențelor, agresiunilor, furturilor, jafurilor, ajungând până la marile forme de „brigandaj politic"; tot pe fondul unei legislații sau al unor regulamente foarte dure (privitoare la livret, locuințe, orare, absențe) a luat
amploare un vagabondaj muncitoresc ce intersecta nu de puține ori delincventa strictă. O serie întreagă de practici ilegale, care în secolul anterior manifestaseră tendința de a se decanta şi de a se izola unele de altele, par acum să facă front comun, formând o nouă amenințare.
Triplă generalizare a ilegalismelor populare la cumpăna dintre cele două secole (şi dincolo, chiar, de o extindere cantitativă care e problematică şi rămâne de evaluat): este vorba de înscrierea lor într-un orizont politic de ansamblu; de articularea lor explicită la luptele sociale; de comunicarea dintre diferitele forme şi niveluri de infracțiune. Aceste procese nu s-au dezvoltat, fireşte, până la capăt; cert e că nu se ajunsese la formarea, la începutul secolului al XlX-lea, a unui ilegalism masiv, deopotrivă politic şi social. Dar, în forma lor doar schițată şi în pofida dispersiunii, ele au fost îndeajuns de pronunțate pentru a sluji drept suport marii spaime față de o plebe bănuită a fi în ansamblul ei criminală şi răzvrătită, mitul clasei barbare, imorale şi în afara legii care, în perioada Imperiului şi a Monarhiei din

iulie, bântuie discursul legiuitorilor, al filantropilor ori al observatorilor vieţii muncitoreşti. Aceste procese pot fi descifrate în spatele seriei de afirmaţii cu totul străine de teoria penală a secolului al XVIII-lea: crima nu este o virtualitate pe care interesul sau pasiunile ar fi imprimat-o în sufletul tuturor oamenilor, ci trăsătura specifică a unei anumite clase sociale; criminalii, care pe vremuri puteau fi întâlniţi în toate clasele sociale, provin acum „aproape toţi de pe ultima treaptă a ordinii sociale"[1]; „nouă zecimi dintre ucigaşi, asasini, hoţi şi leneşi îşi au originea în ceea ce am denumit baza socială"[2]; nu crima înstrăinează de societate, ci se datorează mai degrabă ea însăşi faptului că cel care a comis-o este în societate ca un străin, aparţinând acelei „rase bastarde" despre care vorbea Target, acelei „clase degradate din pricina mizeriei, ale cărei vicii sunt o piedică de netrecut în calea generoaselor intenţii ce vor să o combată"[3]; în aceste condiţii, ar fi o dovadă de ipocrizie sau de naivitate să se creadă că legea este

1 Cf. *supra,* pp. 97 şi urm.

1 Ch. Comte, *Trăite de legislation,* 1830, p. 49.

2 H. Lauvergne, *Les Forgats,* 1841, p. 337.

3 E. Bure, *De la misere des classes laborieuses en Angleterre et en France,* 1840, II, p. 391.

aceeaşi pentru toţi şi că ea acţionează în numele tuturor; e mai înţelept să se recunoască faptul că este făcută numai pentru câţiva şi-i are ca obiect pe alţii; în principiu, ea îi obligă pe toţi cetăţenii, dar se adresează în primul rând claselor cele mai numeroase şi mai puţin instruite; spre deosebire de felul cum stau lucrurile în cazul legilor politice ori civile, aplicarea legii penale nu-i priveşte pe toţi oamenii la fel[1], iar în tribunale nu societatea întreagă îl judecă pe un membru al ei, ci o categorie socială însărcinată cu menţinerea ordinii o sancţionează pe o alta, sortită dezordinii: „Duceţ;i-vă prin locurile unde se împarte dreptatea, se întemniţează, se ucide... Pretutindeni vă izbeşte un fapt; veţi vedea peste tot două clase cu totul diferite de oameni, dintre care unii se află mereu pe scaunele acuzatorilor şi ale judecătorilor, iar ceilalţi în băncile arestaţilor şi condamnaţilor", ceea ce se explică prin faptul că cei din urmă, din lipsă de resurse materiale şi de educaţie, nu sunt în stare „să se menţină în limitele cinstei legale"[2]; astfel încât limbajul legii ce se doreşte universal este tocmai din această cauză inadecvat; dacă se vrea eficace, el trebuie să fie discursul unei clase adresat altei clase, care nu are nici aceleaşi idei, şi nici nu întrebuinţează aceleaşi cuvinte ca ea: „Or, cu vorbele noastre făţarnice, pline de dispreţ şi împotmoliţi în propria noastră etichetă, ne putem noi oare face înţeleşi de cei care nu au avut niciodată de-a face decât cu limbajul frust, sărac, dezordonat, însă viu, direct, pitoresc al halei, cârciumilor şi iarmarocului?... Ce limbă, ce metodă ar trebui să întrebuinţăm în redactarea legilor pentru a putea să acţionăm mai eficient asupra spiritului necultivat al acelora care nu se pot decât cu dificultate opune ispitelor crimei?"[3] Legea şi justiţia nu se sfi-esc să-şi proclame necesara lor disimetrie de clasă.

Iar dacă aşa stau lucrurile, înseamnă că, „eşuând" în mod aparent, închisoarea nu-şi ratează, de fapt, ţinta; dimpotrivă, o atinge în măsura în care duce la formarea în sânul celorlalte ilegalisme a unei forme particulare de ilegalism, pe care îşi permite s-o evidenţieze, s-o pună în lumină şi s-o organizeze

1 P. Rossi, *Trăite de droit penal,* 1829,1, p. 32.

2 Ch. Lucas, *De la reforme des prisons,* II, 1838, p. 82.

3 P. Rossi, *loc. cit,* p. 33.

ca pe un mediu relativ închis, dar penetrabil. Ea contribuie la apariţia unui ilegalism bătător la ochi, marcat, ireductibil la un anumit nivel şi în chip discret util - îndărătnic şi docil totodată; dă contur, izolează şi subliniază o formă de ilegalism ce pare să le rezume simbolic pe toate celelalte, care însă permite rămânerea în umbră a acelor forme de ilegalism a căror tolerare este dorită sau considerată necesară. Această formă de ilegalism o constituie delincventa propriu-zisă. Nu trebuie să vedem în ea forma cea mai intensă şi mai nocivă a ilega-lismului, cea pe care aparatul penal trebuie să se străduiască s-o micşoreze cu ajutorul închisorii din pricina pericolului pe care-1 reprezintă; ea este mai curând un efect al penalităţii (şi în special al penalităţii de detenţie) ce face posibile diferenţierea, organizarea şi supravegherea ilegalismelor. Delincventa este desigur una dintre formele ilegalismului; îşi are, în orice caz, rădăcinile în acesta; ea este însă un ilegalism pe care „sistemul carceral", cu toate ramificaţiile lui, 1-a învestit, decupat, izolat, infiltrat, organizat, închis într-un mediu definit şi căruia i-a atribuit un rol instrumental faţă de celelalte ilegalisme. Pe scurt, dacă opoziţia juridică trece între

legalitate şi practica ilegală, opoziţia strategică trece între ilegalisme şi delincventă.
în locul afirmaţiei că închisoarea dă greş în acţiunea de reducere a criminalităţii trebuie, poate, să aşezăm ipoteza conform căreia închisoarea a izbutit de minune să producă delincventa, tip special, formă politic şi economic mai puţin periculoasă - şi, la limită, chiar utilizabilă - de ilegalism; să-i producă pe delincvenţi, mediu în aparenţă marginal, însă controlat de la centru; să-1 producă pe delincvent ca subiect patologizat. Reuşita închisorii: în luptele purtate în jurul legii şi ilegalismelor, ea individualizează o „delincventă". Am văzut modul în care sistemul carceral i-1 substituise infractorului pe „delincvent" şi ataşase în acelaşi timp practicii judiciare un întreg orizont de cunoaştere posibilă. Or, acest proces ce produce delincvenţa-obiect face corp comun cu operaţia politică ce disociază ilegalismele şi izolează în cadrul acestora delincventa, închisoarea este punctul de joncţiune al celor două mecanisme; le permite să se consolideze continuu unul pe celălalt, să obiectiveze delincventa în spatele infracţiunii, să întărească

delincventa în fluiditatea Llegalismclor. Reuşită ce face ca, după un secol şi jumătate de necontenite „eşecuri", închisoarea să-şi continue existenţa, producând în continuare aceleaşi efecte şi făcându-ne să ne fie aproape imposibil să renunţăm la ea.
Penalitatea de detenţie fabrică, prin urmare - de unde, desigur, şi longevitatea ei -, un ilegalism închis, separat şi util. Circuitul delincventei nu e subprodusul unei închisori care, pedepsind, nu izbuteşte să şi îndrepte; ci efectul direct al unei penalităţi care, pentru a gestiona practicile ilegale, le încadrează pe unele dintre ele într-un mecanism de „pedepsire-reproducere" ce ar număra printre piesele principale întemniţarea. Dar de ce şi în ce fel i-ar reveni închisorii misiunea să joace rolul de a fabrica o delincventă pe care trebuie să o combată?
Organizarea delincventei, ce se constituie ca un fel de ilegalism închis, prezintă, într-adevăr, o serie de avantaje. In primul rând, delincventa poate fi ţinută sub control (reperând indivizii, infiltrând grupul, organizând delaţiunea reciprocă): agitaţiei confuze a unei populaţii ce practică un ilegalism de ocazie, mereu susceptibil de a se răspândi, sau grupurilor nesigure de vagabonzi care recrutează, în funcţie de locurile prin care trec şi de împrejurări, şomeri, cerşetori, răzvrătiţi de tot soiul şi care cresc uneori - cum s-a putut vedea la sfârşitul secolului al XVIII-lea -, ajungând să constituie redutabile forţe de jaf şi revoltă, li se substituie un grup relativ restrâns şi închis de indivizi care pot fi permanent ţinuţi sub supraveghere. Această delincventă închisă în ea însăşi poate fi, de asemenea, dirijată spre formele de ilegalism cel mai puţin periculoase: menţinuţi prin presiunea controalelor în marginea societăţii, reduşi la condiţii de existenţă dintre cele mai precare, rupţi de o populaţie care i-ar fi putut susţine (cum se întâmpla în trecut cu contrabandiştii sau cu unele forme de banditism)[1], delincvenţii se limitează în mod fatal la o criminalitate localizată, lipsită de forţă de atracţie, politic nepericuloasă şi economic lipsită de consecinţe. Or, acest ilegalism concentrat,

1 Cf. E.J. Hobsbawn, *Les Bandits,* trad. fr. 1972.

controlat şi dezarmat este în chipul cel mai direct util. Poate fi util în raport cu alte ilegalisme: izolat faţă de ele, repliat pe propriile organizări interne, specializat pe o criminalitate violentă căreia clasele sărace îi cad adeseori cele dintâi victimă, încadrat din toate părţile de poliţie, expus la nesfârşite pedepse cu închisoarea, apoi la o viaţă definitiv „specializată", delincventa, această lume diferită, periculoasă şi adesea ostilă, blochează sau cel puţin menţine la un nivel suficient de scăzut practicile ilegale curente (micile furturi, micile violenţe, refuzul sau ocolirea cotidiană a legii), le împiedică să dobândească forme ample şi manifeste, ca şi cum efectul pilduitor, cerut în trecut de la ostentaţia supliciilor, ar fi acum căutat nu atât în asprimea pedepselor, cât în însăşi existenţa vizibilă, marcată, a delincventei: diferenţiindu-se de restul ilegalismelor populare, delincventa exercită presiuni asupra lor.
In plus însă, delincventa mai este susceptibilă şi de o întrebuinţare directă. Exemplul colonizării este cel mai la îndemână. Nu este însă şi cel mai pertinent; căci, într-adevăr, dacă

deportarea criminalilor a fost în mai multe rânduri solicitată sub Restaurație, fie de Camera Deputaților, fie de Consiliile generale, a fost mai ales pentru a uşura cheltuielile financiare necesitate de întregul aparat de detenție; şi, în ciuda tuturor proiectelor ce fuseseră înaintate sub Monarhia din iulie pentru ca delincvenții, soldații nedisciplinați, prostituatele şi copiii găsiți să poată lua parte la colonizarea Algeriei, acest lucru a fost cu fermitate exclus prin legea din 1854 ce înființa temnițele coloniale; în realitate, deportarea în Guyana şi, mai târziu, în Noua Caledonie nu a avut o importanță economică reală, în ciuda obligației impuse condamnaților de a rămâne în colonia în care îşi ispăşiseră pedeapsa un număr de ani cel puțin egal cu perioada de detenție (în unele cazuri, trebuia să rămână acolo pentru tot restul vieții).[1] De fapt, utilizarea delincventei ca mediu în acelaşi timp separat şi manipulabil a avut loc cu deosebire la marginile legalității. Ceea ce vrea

1 în problema deportării, cf. F. de Barbe-Marbois *(Observations sur les votes de 41 conseils generaux)* şi discuția dintre Blosseville şi La Pilorgerie (despre Botany Bay). Bure, colonelul Marengo şi L. de Carne, între alții, au imaginat proiecte de colonizare a Algeriei cu delincvenți.

să însemne că şi acolo a fost instalat în secolul al XlX-lea un fel de ilegalism subordonat şi a cărui organizare sub semnul delincventei, cu toate tipurile de supraveghere pe care aceasta le presupune, îi garantează docilitatea. Delincventa, ca ilegalism controlat, este un agent în slujba ilegalismului grupurilor conducătoare. Organizarea, în secolul al XlX-lea, a rețelelor de prostituție este în acest sens grăitoare[1]: controalele polițieneşti şi medicale asupra prostituatelor, trecerea lor regulată prin închisoare, organizarea la scară mare a bordelurilor, ierarhia scrupuloasă ce era respectată în mediul prostituției, infiltrarea lui cu delincvenți-informatori, toate acestea permiteau canalizarea şi recuperarea printr-o serie întreagă de intermediari a enormelor profituri obținute pe seama plăcerii sexuale pe care moralizarea zilnică din ce în ce mai insistentă o destina unei semiclandestinități, făcând-o în mod firesc costisitoare; în stabilirea unui preț al plăcerii, în constituirea unui profit al sexualității reprimate şi în recuperarea acestui profit, mediul delincvent a mers mână în mână cu un puritanism interesat: un agent fiscal ilicit acționând asupra unor practici ilegale.[2] Traficul de arme, de alcool (în țările supuse prohibiției) ori, mai recent, traficul de droguri scot la fel de bine în evidență această funcționare a „delincventei

1 Unul dintre primele episoade 1-a constituit organizarea, sub controlul poliției, a caselor de toleranță (1823), care depăşea cu mult dispozițiile legii din 14 iulie 1791 privitoare la supravegherea caselor de toleranță. Cf. despre acest subiect culegerile manuscrise ale Prefecturii de poliție (10-26). Cu deosebire circulara prefectului de poliție din 14 iunie 1823: „Organizarea caselor de toleranță ar trebui în chip foarte firesc să nu fie pe placul nici unui om care se interesează de moralitatea publică; nu mă miră deloc faptul că domnii Comisari de poliție se opun din răsputeri instalării acestor case în diferitele cartiere de care răspund... Poliția e convinsă că se îngrijeşte de ordinea publică dacă ar reuşi să închidă prostituția în case tolerate asupra cărora acțiunea ei să poată fi constantă şi uniformă şi care nu s-ar putea sustrage supravegherii."

2 Cartea lui Parent-Duchatelet despre prostituția din Paris *(Prostitution ă Paris,* 1836) poate fi citită ca o mărturie a acestei branşări, patronată de poliție şi de instituțiile penale, a mediului delincvent la prostituție. Cazul Mafiei italiene, transplantată în Statele Unite şi întrebuințată deopotrivă la stoarcerea de profituri ilicite şi în scopuri politice, constituie un exemplu perfect de colonizare a unui ilegalism de origine populară.

utile": existența unei interdicții legale creează în jurul ei un câmp de practici ilegale asupra căruia se ajunge la exercitarea unui control şi din care se scoate un profit ilicit prin intermediul unor elemente la rândul lor ilegale, dar făcute uşor de manipulat prin organizarea lor ca delincventă. Aceasta reprezintă un instrument de gestionare şi de exploatare a ilegalismelor.

Ea este şi un instrument pentru ilegalismul pe care-1 antrenează în jurul lui exercițiul însuşi al puterii. Utilizarea politică a delincvenților - sub formă de turnători, informatori, provocatori - constituia un fapt de necontestat cu mult înainte de secolul al XlX-lea.[1] După Revoluție însă, această practică a dobândit cu totul alte dimensiuni: infiltrarea partidelor politice şi a

asociațiilor muncitorești, recrutarea oamenilor de încredere care să acționeze împotriva greviștilor și răzvrătiților, organizarea unei subpoliții - lucrând în legătură directă cu poliția legală, susceptibilă, la limită, să devină un fel de armată paralelă -, o întreagă funcționare extralegală a puterii a fost în parte asigurată de masa de manevră constituită din delincvenți: poliție clandestină și armată de rezervă a puterii. Se pare că, în Franța, aceste practici au atins apogeul în timpul Revoluției de la 1848 și a venirii la putere a lui Napoleon III.[2] Se poate afirma că delincventa, accentuată de un sistem penal având în centrul lui închisoarea, reprezintă o deturnare a ilegalismului în beneficiul circuitelor de profit și de putere ilicite ale clasei stăpânitoare.
Organizarea unui ilegalism izolat și repliat pe delincventă nu ar fi fost posibilă fără dezvoltarea controalelor polițienești. Supravegherea generală a populației, vigilență „mută, misterioasă, invizibilă... ochiul guvernului permanent treaz și veghind fără nici un fel de deosebire asupra tuturor cetățenilor, fără a fi nevoit să-i supună vreunei măsuri coercitive... Ea nu

1 Despre acest rol al delincvenților în supravegherea polițienească și mai ales politică, cf. memoriul întocmit de Lemaire. „Denunțătorii" sunt inși ce „se așteaptă la indulgență pentru ei înșiși"; „sunt de obicei infractori care slujesc la descoperirea unor infractori mai periculoși decât ei. în plus, din clipa în care cineva ajunge să figureze fie și o singură dată în registrele poliției, nu va mai fi pierdut din vedere."
2 K. Marx, *Optsprezece brumar al lui Ludovic Bonaparte* in Marx, Engels, *Opere alese,* voi. I, Editura Politică, București, 1966, pp. 250-253.

are nevoie să fie înscrisă în lege."[1] Supraveghere specială și prevăzută în Codul Penal din 1810 a criminalilor eliberați și a tuturor acelora care, trecuți deja prin fața justiției pentru fapte grave, sunt în mod legal bănuiți că vor atenta din nou la pacea societății. Supraveghere însă și a mediilor și grupurilor considerate periculoase prin intermediul turnătorilor și informatorilor, dintre care aproape toți sunt foști delincvenți, aflați deci sub controlul poliției: delincventa, obiect printre altele al supravegherii polițienești, este unul dintre instrumentele de predilecție ale acesteia. Toate aceste supravegheri presupun organizarea unei ierarhii în parte oficială, în parte secretă (în cadrul poliției pariziene, „serviciul de siguranță", în special, cuprindea, pe lângă „agenții declarați" - inspectori și brigadieri -, „agenți secreți" și informatori animați de frica de pedeapsă sau de ispita unei recompense).[2] Ele mai presupun și organizarea unui sistem de documentare centrat pe reperarea și identificarea criminalilor: semnalmente obligatoriu atașate la mandatele de arestare și la sentințele curților cu juri, semnalmente înscrise în registrele de eliberare din temniță, copii ale registrelor curților cu juri și cele ale tribunalelor corec-ționale adresate la fiecare trei luni Ministerului de Justiție și poliției generale, întocmirea, ceva mai târziu, la Ministerul de Interne, a unui „catastif organizat alfabetic ce recapitulează toate aceste registre, întrebuințarea, spre 1833, după metoda „naturaliștilor, bibliotecarilor, comercianților, oamenilor de afaceri", a unui sistem de fișe sau buletine individuale care permite integrarea cu ușurință de noi date și, în același timp, la un loc cu numele individului urmărit, a tuturor informațiilor privitoare la el ce ar putea fi de folos.[3] Delincventa, grație agenților secreți pe care-i furnizează, dar și caroiajului generalizat pe care-1 face posibil, constituie un mijloc de supraveghere permanentă a populației: un aparat ce permite,

1 A. Bonneville, *Des institutions complementaires du systeme peni-tender,* 1847, pp. 397-399.
2 Cf. H.A. Fregier, *Les Classes dangereuses,* 1840, I, pp. 142-148.
3 A. Bonneville, *De la recidive,* 1844, pp. 92-93. Apariția fișelor individuale și constituirea științelor omului: încă o invenție neglijată de istorici.

prin intermediul delincvenților înșiși, extinderea controlului asupra întregului câmp social. Delincventa funcționează ca un sistem de observare politică. Statisticienii și sociologii s-au

folosit, la rândul lor, de el, dar mult după poliţişti.
Dar această supraveghere nu a putut funcţiona decât cuplată cu închisoarea. Dat fiind că facilitează controlarea indivizilor în momentul când aceştia sunt puşi în libertate, că permite recrutarea informatorilor, că sporeşte denunţurile reciproce, că-i pune pe infractori în contact unii cu alţii, supravegherea accelerează organizarea unui mediu delincvent închis asupra lui însuşi, însă uşor de controlat; şi toate efectele de excluziune socială pe care ea le provoacă (şomaj, interdicţii de şedere, domicilii obligatorii, menţineri la dispoziţia autorităţilor) deschid larg posibilitatea de a impune foştilor deţinuţi sarcinile ce le sunt încredinţate. închisoarea şi poliţia alcătuiesc un dispozitiv îngemănat; împreună, cele două asigură, în câmpul general al ilegalismelor, diferenţierea, izolarea şi întrebuinţarea unei delincvente. Din marea masă a ilegalismelor, sistemul poliţie-închisoare decupează o delincventă maniabilă. Aceasta, cu specificul ei, este un efect al sistemului; însă devine şi o rotiţă, şi un instrument al acestuia. Astfel încât ar fi mai potrivit să vorbim de un ansamblu compus din trei termeni (poliţie-închisoare-delincvenţă) ce se sprijină unii pe ceilalţi şi formează un circuit ce nu cunoaşte întreruperi. Supravegherea poliţienească îi furnizează închisorii pe infractorii pe care aceasta îi transformă în delincvenţi, ţinte şi auxiliari ai controalelor poliţieneşti care, cu regularitate, îi trimit pe unii dintre ei înapoi în închisoare.
Nu avem de-a face cu o justiţie penală însărcinată să urmărească toate practicile ilegale existente şi care, în acest scop, ar recurge la poliţie ca auxiliar şi la închisoare ca instrument punitiv, fie şi lăsând în urma acţiunii sale reziduul neasimilabil al „delincventei". Trebuie să privim această justiţie ca pe un instrument destinat controlului diferenţiat al ilegalismelor. Faţă de el, justiţia penală joacă rolul de cauţiune legală şi de principiu de transmisiune. Ea este un releu într-o economie generală a ilegalismelor, ale cărei celelalte piese sunt (nu sub, ci alături de ea) poliţia, închisoarea şi delincventa. Debordarea justiţiei de către poliţie, forţa de inerţie pe care

instituţia carcerală o opune justiţiei nu reprezintă un lucru nou, şi nici efectul unei scleroze sau al unei progresive deplasări a puterii; este o caracteristică structurală, ce marchează mecanismele punitive în societăţile moderne. Degeaba vociferează magistraţii; justiţia penală, cu întregul ei aparat de spectacol, este menită să răspundă cererii cotidiene a unui aparat de control ascuns pe jumătate în umbră, ce urmăreşte să sudeze una de cealaltă, într-un mic angrenaj, poliţia şi delincventa. Judecătorii sunt angajaţii ei ce abia îndrăznesc să ridice glasul.[1] Pun şi ei umărul, în măsura posibilităţilor de care dispun, la constituirea delincventei, adică la diferenţierea ilega-lismelor, la controlul, colonizarea şi întrebuinţarea unora dintre ele de către ilegalismul clasei stăpânitoare.
Despre acest proces ce s-a dezvoltat în primii treizeci-patruzeci de ani ai secolului al XlX-lea depun mărturie două personalităţi, în primul rând, Vidocq[xm]. El a fost[2] omul vechilor ilegalisme, un Gil Blas[xrv] de la celălalt capăt al veacului, alunecând rapid spre rău: turbulenţă, scandaluri, escrocherii, cărora le-a fost cel mai adesea victimă, bătăi, dueluri; înrolări şi dezertări în serie, contacte cu mediul prostituţiei, al jocurilor de noroc, al hoţilor de buzunare şi foarte curând al tâlhăriei la drumul mare. Dar semnificaţia aproape mitică pe care a căpătat-o chiar în ochii contemporanilor săi nu se datorează acestui trecut, poate înfrumuseţat; nu se datorează nici chiar faptului că, pentru prima oară în istorie, un fost ocnaş, răscumpărat sau cumpărat, a devenit şef al poliţiei; ci mai degrabă faptului că, prin el, delincventa şi-a

1 Există mărturii foarte timpurii, încă din timpul Restauraţiei, cu privire la rezistenta oamenilor legii de a fi integraţi în acest mecanism (ceea ce dovedeşte că nu este vorba de un fenomen trecător sau de o reacţie întârziată). In special, lichidarea sau mai curând reutilizarea poliţiei napoleoniene a fost cea care a pus probleme. Insă dificultăţile au persistat. Cf. discursul cu care Belleyme îşi inaugurează în 1825 funcţia, încercând să se deosebească de predecesorii lui: „Căile legale ne sunt deschise... Crescut la şcoala legilor, educat la şcoala unei magistraturi atât de demne... noi suntem auxiliarii justiţiei" (cf. *Histoire de l'administration* de M. de Belleyme); a se vedea şi foarte interesantul pamflet al lui Molene, *De la liberte.*

2 A se vedea atât *Memoriile* publicate sub numele lui, cât şi *Histoire de Vidocq racontee par lui-meme.*

dobândit statutul ei ambiguu de obiect şi de instrument al unui aparat de poliţie ce lucrează împotriva ei şi în colaborare cu ea. Vidocq marchează momentul în care delincventa, desprinsă din trunchiul celorlalte ilegalisme, este împuternicită de putere şi pusă să acţioneze în sens invers. Atunci are loc cuplarea directă şi instituţionalizată a poliţiei cu delincventa. Moment neliniştitor, când criminalitatea devine una din rotiţele puterii. O personalitate obsedase epocile precedente, aceea a regelui monstruos, izvor al întregii justiţii, şi totuşi murdărit de crime; o altă obsesie îşi face acum apariţia, aceea a unei înţelegeri secrete şi necurate între cei care impun legea şi cei care o încalcă. S-a sfârşit epoca shakespeariană, când suveranitatea se înfrunta cu nelegiuirea într-un acelaşi personaj; va începe curând melodrama de zi cu zi a autorităţii poliţieneşti şi a complicităţilor dintre crimă şi putere. Opusul lui Vidocq, contemporanul acestuia, Lacenaire. Prezenţa sa pe veci înscrisă în paradisul esteţilor crimei are de ce să surprindă: cu toată bunăvoinţa şi zelul lui de neofit, el nu a reuşit niciodată să comită decât câteva crime mediocre, şi a făcut-o cu foarte multă stângăcie; a fost atât de tare bănuit că e turnător, încât administraţia a trebuit să-1 protejeze împotriva deţinuţilor de la Force^ care voiau să-1 omoare[1], iar lumea bună din Parisul lui Ludovic Filip[xvl] a fost aceea care i-a organizat, înainte de execuţie, o sărbătoare în comparaţie cu care nenumăratele resuscitări literare de mai târziu nu au fost decât nişte omagieri pur academice. Faima nu şi-o datorează în nici un caz răsunetului crimelor ori artei cu care aces-tea ar fi fost concepute; tocmai imprecizia acestora stârneşte mirarea. îşi datorează celebritatea mai mult jocului, vizibil în existenţa şi discursurile lui, dintre ilegalism şi delincventă. Escrocherie, evadări, găinării, închisoare, reconstituire a prieteniilor de celulă, şantaj reciproc, nenumărate recidive, mergând până la cea de pe urmă tentativă nereuşită de asasinat - Lacenaire este tipul „delincventului". Aducea însă cu el, fie şi numai în stadiul de virtualitate, un orizont al

1 Acuzaţia este reluată în mod explicit de Canler, *Memoires* (reeditate în 1968), p. 15.

ilegalismelor care, până nu cu multă vreme în urmă, erau încă ameninţătoare: acest mic-burghez ruinat, crescut într-un colegiu de calitate, pricepându-se să se exprime oral şi în scris, ar fi fost, cu o generaţie mai devreme, revoluţionar, iacobin, regicid[1]; contemporan cu Robespierre, refuzul său în faţa legilor s-ar fi putut manifesta într-un câmp nemijlocit istoric. Născut în 1800, aproape ca Julien Sorel, personajul său poartă urmele acestor posibilităţi; care însă s-au mărginit la furt, omor şi turnătorie. Toate aceste virtualităţi s-au transformat într-o delincventă de foarte mică anvergură: din acest punct de vedere, Lacenaire este un personaj liniştitor. Iar dacă totuşi ele reapar, nu o fac decât în discursul lui despre teoria crimei, în clipa morţii, Lacenaire revelează triumful delincventei asupra ilegalismului sau mai degrabă figura unui ilegalism confiscat, pe de o parte, la nivelul delincventei, şi deplasat, pe de altă parte, spre o estetică a crimei, adică spre o artă a claselor privilegiate. Simetrie a lui Lacenaire cu Vidocq care, în aceeaşi perioadă, făcea posibilă închiderea delincventei în ea însăşi prin constituirea ei ca mediu separat şi controlabil şi prin. deplasarea înspre tehnicile poliţieneşti a unei întregi practici delincvente ce se transformă, astfel, în ilegalism licit al puterii. Faptul că burghezia pariziană 1-a celebrat pe Lacenaire, faptul că celula lui şi-a deschis uşa unor vizitatori iluştri, că a fost copleşit de elogii în ultimele zile ale vieţii, el, pe care gloata de la Force voise, înaintea judecătorilor, să-1 ucidă, el, care făcuse la tribunal tot ce-i stătuse în puteri pentru a-1 trage după sine pe eşafod şi pe complicele său, Francois - nimic din toate acestea nu este întâmplător: în persoana lui, era celebrată figura simbolică a unui ilegalism aservit sub forma delincventei şi transformat în discurs -, făcut, adică, de două ori inofensiv; burghezia îşi inventa în felul acesta o nouă plăcere de care este încă departe să se fi plictisit. Să nu uităm că moartea atât de celebră a lui Lacenaire venea să blocheze răsunetul atentatului

lui Fieschi, ultimul dintre regicizi, ce reprezintă figura inversă a unei criminalităţi ce evoluează spre violenţa politică.

1 Despre ce a fost Lacenaire în ochii contemporanilor săi, a se vedea dosarul alcătuit de M. Lebailly, în ediţia îngrijită de el a *Memoriilor* lui Lacenaire, 1968, pp. 297-304.

Nu trebuie să pierdem din vedere nici faptul că această moarte se petrecea cu numai câteva luni înaintea plecării ultimului şir de deţinuţi legaţi în lanţuri şi a scandalurilor ce l-au însoţit. Aceste două sărbători s-au încrucişat în istorie; şi, de altfel, Francois, complicele lui Lacenaire, a fost unul dintre personajele cele mai pregnante ale şirului de deţinuţi legaţi în lanţuri de pe 19 iulie.[1]" Una continua ritualurile antice ale supliciilor, riscând să reactiveze în jurul criminalilor ilegalis-mele populare. Urma să fie interzisă, căci criminalului nu mai trebuia să i se rezerve un loc decât în spaţiul apropriat al delincventei. Cealaltă inaugura jocul teoretic al unui ilegalism al privilegiaţilor; sau, mai curând, marca momentul în care ile-galismele politice şi economice pe care le practică în realitate burghezia urmau să fie dublate de o reprezentare teoretică şi estetică: „Metafizică a crimei", cum s-a spus referitor la Lacenaire. *L'Assassinat considere comme un des Beaux-Arts (Despre omor privit ca una dintre artele frumoase)*[xvn] văzuse lumina tiparului în 1849.

Această producere a delincventei şi învestirea ei de către aparatul penal trebuie luate drept ceea ce sunt: nu rezultate obţinute o dată pentru totdeauna, ci tactici aflate într-o continuă mobilitate, în măsura în care nu-şi ating niciodată pe de-a-ntregul ţinta. Ruperea delincventei de celelalte ilegalisme, întoarcerea acesteia împotriva lor, colonizarea ei de către ilegalismele dominante - tot atâtea efecte ce ies la iveală cu limpezime în modul de a funcţiona al sistemului poliţie-în-

1 „Hora" din anii 1835-36; Fieschi, care ţinea de pedeapsa cuvenită deopotrivă paricizilor şi regicizilor, a constituit unul dintre motivele pentru care Riviere, paricidul, a fost condamnat la moarte în ciuda unui memoriu al cărui caracter ieşit din comun a fost, fără îndoială, ocultat de celebritatea lui Lacenaire, a procesului şi a scrierilor lui ce au fost publicate prin grija şefului Siguranţei (nu fără o anumită cenzură) la începutul lui 1836, cu doar câteva luni înainte ca Francois, complicele lui, să ofere, cu ocazia lanţului de la Brest, una dintre ultimele reprezentaţii de bâlci ale crimei. „Horă" a ilegalismelor şi a delincventei, „horă" a discursurilor crimei şi despre crimă.

chisoare; şi totuşi, ele nu au încetat să întâlnească rezistenţe; au dat naştere la lupte şi au provocat reacţii. Să înalţi zidul ce trebuia să-i separe pe delincvenţi de toate straturile sociale din care proveneau şi de care rămâneau legaţi era o sarcină dificilă, fără îndoială, mai ales în mediile urbane.[1] S-au depus eforturi susţinute şi îndârjite. Au fost întrebuinţate procedeele generale ale acelei „moralizări" a claselor sărmane care a avut, de altfel, o importanţă capitală atât din punct de vedere economic, cât şi politic (dobândirea a ceea ce poate fi numit un „legalism de bază", indispensabil din clipa când sistemul Codului Penal luase locul cutumelor; deprinderea regulilor elementare ale proprietăţii şi economisirii; dresarea în spiritul docilităţii în muncă, a stabilităţii domiciliului şi familiei etc). Au fost puse la bătaie procedee mai specializate de întreţinere a ostilităţii mediilor populare faţă de delincvenţi (utilizând foşti deţinuţi ca informatori, turnători, spărgători de grevă sau ucigaşi plătiţi). Au fost confundate în mod sistematic delictele de drept comun şi infracţiunile faţă de împovărătoarea legislaţie privitoare la livrete, greve, coaliţii, asociaţii[2], pentru care muncitorii cereau recunoaşterea unui statut politic. Foarte des, acţiunile muncitoreşti au fost acuzate că ar fi animate, dacă nu chiar manipulate de simpli criminali.[3] în formularea verdictelor, s-a arătat o severitate adeseori mai mare împotriva muncitorilor decât împotriva hoţilor.[4] Au fost amestecate în închisori cele două categorii de condamnaţi şi li s-a acordat un tratament preferenţial celor de drept comun, în vreme ce gazetarii ori oamenii politici întemniţaţi beneficiau în majoritatea timpului de dreptul de a fi lăsaţi să stea deoparte. Pe scurt, o întreagă tactică de producere şi întreţinere a confuziei

1 La sfârşitul secolului al XVIII-lea, Colquhoun dă o idee despre dificultăţile acestei misiuni în cazul unui oraş ca Londra. *Trăite de la police de Londres,* tradus în franceză în 1807, I, pp. 32-34 şi 299-300.
2 „Nici o altă clasă nu e supusă unei supravegheri de acest fel; seamănă cu aceea a condamnaţilor eliberaţi; pare să-i rânduiască pe muncitori în categoria numită acum clasa periculoasă a societăţii" *(L'Atelier,* an V, nr. 6, martie 1845, despre livret).
3 Cf., de exemplu, J. B. Monfalcon, *Histoire des insurrections de Lyon,* 1834, p. 142.
4 Cf. *L'Atelier,* octombrie 1840, ca şi *La Fraternite,* iulie-august 1847.

având drept scop întreţinerea unei stări permanente de conflict.
La acestea, se adăuga şi o îndelungată acţiune ce urmărea să impună imaginii despre delincvenţi o grilă anume: aceştia erau înfăţişaţi ca aflându-se pe aproape, pretutindeni prezenţi şi pretutindeni de temut. Aceasta e funcţia faptului divers ce invadează o parte a presei şi începe să aibă propriile lui ziare.[1] Faptul divers penal, din pricina redundanţei lui zilnice, face acceptabil ansamblul controalelor judiciare şi poliţieneşti ce împânzesc societatea; ţine zi de zi cronica unui soi de bătălie internă împotriva inamicului fără chip; în acest război, faptul divers este buletinul cotidian de alarmă sau de victorie. Romanul de senzaţie, ce începe să se dezvolte în foiletoane şi în literatura ieftină, îndeplineşte un rol în aparenţă opus. Are mai ales funcţia de a arăta că delincventul aparţine unei lumi cu totul diferite, fără nici o legătură cu existenţa cotidiană şi familiară. Acest aspect ciudat a fost căutat mai întâi la nivelul drojdiei societăţii *(Misterele Parisului, Rocambole),* apoi al nebuniei (în special, în cea de-a doua jumătate a secolului), în sfârşit la nivelul crimei de lux, al delincventei de „înaltă clasă" (Arsene Lupin). Faptul divers, împreună cu literatura poliţistă, a produs vreme de peste un secol o masă enormă de „relatări de crime", în care în special delincventa apare drept foarte apropiată şi în acelaşi timp cu totul străină, permanent ameninţătoare la adresa vieţii cotidiene, însă extrem de îndepărtată ca origine, mobiliari, ca mediu în care se desfăşoară zi de zi şi exotică. Prin importanţa ce i se acordă şi prin fastul discursiv cu care e însoţită, se trasează în jurul ei o linie care, exaltând-o, îi acordă un loc aparte. în această delincventă atât de redutabilă şi căzută dintr-un cer atât de ciudat, care ilegalism s-ar fi putut recunoaşte?...
Această tactică multiplă nu a rămas fără rezultate: o dovedesc campaniile ziarelor populare împotriva muncii penale[2];
1 în afară de *Gazette des tribunaux* şi *Courrier des tribunaux, Journal des concierges.*
2 Cf. *L'Atelier,* iunie 1844, Petiţie adresată Camerei din Paris pentru ca deţinuţii să fie destinaţi „muncilor insalubre şi periculoase"; în aprilie 1845, gazeta citează experienţa din Bretagne, în care destul de mulţi condamnaţi militari au murit de febră tifoidă în timpul unor lucrări

împotriva „confortului din închisori"; pentru a li se rezerva deţinuţilor muncile cele mai grele şi mai periculoase; împotriva interesului excesiv pe care filantropia o arată faţă de delincvenţi; împotriva literaturii ce glorifică crima[1]; o mai dovedeşte şi suspiciunea manifestată în general'în toată mişcarea muncitorească faţă de foştii condamnaţi de drept comun. „In zorii secolului al XX-lea", scrie Michele Perrot, „înconjurată de dispreţ, zidul cel mai de netrecut, închisoarea se închide complet asupra unei mulţimi nepopulare".[2]
Insă această tactică este departe de a fi repurtat definitiv victoria sau, în orice caz, de a fi realizat o ruptură totală între delincvenţi şi păturile populare. Raporturile claselor sărace cu infracţiunea, poziţiile reciproce ale proletariatului şi plebei urbane rămân încă de studiat. Un lucru însă e sigur: delincventa şi represiunea sunt considerate de mişcarea muncitorească din anii 1830-1850 ca o miză importantă. Ostilitate faţă de delincvenţi, desigur; dar şi luptă în jurul penalităţii. *Ziarele* populare propun adesea o analiză politică a criminalităţii ce se opune punct cu punct descrierii practicate de filantropi (sărăcie-risipă-lene-beţie-viciu-furt-crimă). Sursa delincventei nu este imputabilă individului criminal (acesta nu este decât ocazia crimei

sau prima ei victimă), ci societății: „Omul care vă asasinează nu este liber să nu o facă. De vină este societatea sau, pentru a ne exprima mai aproape de adevăr, proasta organizare socială."[3] Şi aceasta fie pentru că societatea nu este capabilă să-i satisfacă nevoile fundamentale, fie pentru că distruge sau reprimă în el posibilități, aspirații sau necesități ce se vor manifesta mai târziu sub forma crimei: „Educația greşită, aptitudinile şi forțele nebăgate în seamă,

de canalizare. în noiembrie 1845, de ce nu prelucrează prizonierii mercurul ori albul de plumb?... Cf. şi *Democrațiepolitique* din anii 1844-1845.

1 în *L'Atelier* din noiembrie 1843, un atac îndreptat împotriva *Misterelor Parisului* pe motiv că oferă prea mult spațiu delincvenților, caracterului lor pitoresc, vocabularului lor şi pentru că este prea apăsat scoasă în relief înclinația fatală spre crimă. în *Ruche populaire,* pot fi întâlnite atacuri de acelaşi fel la adresa teatrului.

2 *Delinquance et systeme penitentiaire de France au XIXe siecle* (text inedit).

3 *L'Humanitaire,* august 1841.

inteligența şi sufletul strivite de o muncă forțată la o vârstă prea fragedă."[1] Dar această criminalitate provocată de nevoie sau de represiune maschează, prin atenția excesivă ce i se acordă şi desconsiderația ce o înconjoară, o altă criminalitate, care este uneori cauza şi întotdeauna amplificarea acesteia. Este delincventa claselor sus-puse, exemplu scandalos, sursă a mizeriei şi cauză a revoltei celor sărmani. „în timp ce mizeria vă umple străzile de cadavre, închisorile de hoți şi asasini, ce ne este dat să vedem din partea escrocilor din lumea bună?... exemplele cele mai corupătoare, cinismul cel mai revoltător, tâlhăria cea mai neruşinată... Nu vă temeți că sărmanul adus pe băncile criminalilor pentru că a smuls o bucată de pâine printre gratiile unei franzelării nu se va revolta îndeajuns, într-o bună zi, pentru a demola piatră cu piatră Bursa, acea grotă sălbatică unde sunt prădate fără teamă de pedeapsă comorile statului şi avutul familiilor?"[2] Or, această delincventă proprie celor bogați este tolerată de lege, iar când i se întâmplă să nimerească sub incidența acesteia va putea fi sigură de indulgența tribunalelor şi de discreția presei.[3] De aici, ideea că procesele penale pot deveni prilejul unei dezbateri politice, că trebuie să se profite de procesele de opinie sau de acțiunile judiciare intentate muncitorilor pentru a denunța funcționarea de ansamblu a justiției penale: „Incinta tribunalelor nu mai este, ca pe vremuri, doar un loc în care sunt scoase la iveală mizeriile şi rănile epocii noastre, un fel de mărturie unde vin să se expună unele alături de altele nefericitele victime ale dezordinii noastre sociale; ea a devenit o arenă răsunând de strigătele celor care se înfruntă."[4] Tot de aici şi ideea că

1 *La Fraternite,* noiembrie 1845.

2 *La Ruche populaire,* noiembrie 1842.

3 Cf., în *La Ruche populaire* (decembrie 1839), o replică a lui Vințard la un articol al lui Balzac din *Le Siecle.* Balzac spunea că o acuzație de furt trebuie condusă cu prudență şi discreție când este vorba de un bogătaş, a cărui cea mai măruntă necinste devine imediat notorie: „Spuneți, Domnule, cu mâna pe conştiință, dacă nu contrarul este cel care se întâmplă zilnic, dacă, având o mare avere şi o poziție înaltă în societate, nu sunt găsite mii de soluții, mii de mijloace de a înăbuşi o afacere dezonorantă."

4 *La Fraternite,* noiembrie 1841.

deținuții politici, dat fiind că posedă, ca şi delincvenții, o experiență nemijlocită a sistemului penal, fiind însă capabili să se facă auziți, au datoria de a fi purtătorii de cuvânt ai tuturor deținuților; lor le revine misiunea să-1 lumineze „pe bunul burghez din Franța care nu a avut niciodată de-a face cu pedepsele pe care le hotărăşte justiția decât prin intermediul pompoaselor rechizitorii ale procurorului general"[1].

în această punere în discuție a justiției penale şi a hotarului pe care ea îl trasează cu atenție în jurul delincventei, tactica a ceea ce s-ar putea numi „contra-faptul divers" este semnificativă. Ziarele populare au datoria să răstoarne modul în care sunt utilizate crimele şi procesele în gazetele care, după modelul publicației *Gazette des tribunaux*™*[11],* „îşi astâmpără setea cu sânge", „se hrănesc cu închisoare" şi interpretează zilnic „un repertoriu de melodramă"[2]. Contra-faptul divers atrage sistematic atenția asupra cazurilor de delincventă din rândul burgheziei, arătând că ea este clasa atinsă

de „degenerescentă fizică", de „putreziciune morală"; aşază în locul relatării unor crime comise de oameni din popor descrierea mizeriei în care îi aruncă pe aceştia cei care îi exploatează şi, în sens strict, îi înfometează şi asasinează[3]; arată care e, în procesele penale îndreptate împotriva muncitorilor, partea de răspundere ce trebuie să revină patronilor şi societăţii în întregul ei. Pe scurt, un întreg efort de a încerca să răstoarne acel discurs monoton asupra crimei ce caută deopotrivă să o izoleze ca pe ceva monstruos şi să o pună pe seama celei mai sărace clase.
în cursul acestei polemici antipenale, fără îndoială că furie-riştii au mers mai departe decât toţi ceilalţi. Ei sunt, poate, cei dintâi care au elaborat o teorie politică ce este în acelaşi timp şi o valorizare pozitivă a crimei. Conform lor, dacă aceasta e un efect al „civilizaţiei", ea este, tocmai de aceea, şi o armă
1 *Almanach populaire de la France.* 1839, p. 50.
2 *Pauvre Jacques,* an I, nr. 3.
3 în *La Fraternite* din martie 1847, este vorba de afacerea Drouillard şi se fac aluzii la furturile la nivelul administraţiei marinei din Rochefort. In iunie 1847, un articol despre procesul Boulmy şi despre afacerea Cubiere-Pellaprat; în iulie-august 1847, despre afacerea de delapidare Benier-Lagrange-Jussieu.

împotriva civilizaţiei. Are în ea sevă şi viitor. „Ordinea socială în care domneşte fatalitatea principiului compresiv continuă să-i ucidă, prin intermediul călăului sau al închisorilor, pe cei a căror natură robustă respinge sau dispreţuieşte poruncile ei, pe cei, care, prea puternici pentru a rămâne închişi în scutecele ei strâmte, le rup şi le sfâşie, oameni care nu vor să rămână copii."[1] Nu există deci o natură criminală, ci jocuri de forţe care, în funcţie de clasa din care fac parte indivizii[2], îi vor duce fie la putere, fie la închisoare: dacă ar fi săraci, magistraţii de astăzi ar popula fără doar şi poate temniţele; iar ocnaşii, dacă ar fi de familie bună, „ar ocupa un scaun în tribunale şi ar împărţi de acolo dreptatea.[3]
în fond, existenţa crimei manifestă, din fericire, o „incompresibilitate a naturii umane"; mai curând decât slăbiciune ori boală, trebuie să vedem în ea o energie ce scutură jugul, un „exploziv protest al individualităţii umane" care, fără îndoială, îi asigură strania putere de fascinaţie. „Fără crima ce trezeşte în noi o sumedenie de sentimente amorţite şi de pasiuni pe jumătate stinse, am rămâne încă multă vreme pradă dezordinii, adică pradă atoniei."[4] Se poate, prin urmare, întâmpla ca, pentru eliberarea societăţii noastre, crima să constituie un instrument politic tot atât de preţios precum a fost pentru emanciparea negrilor; ar mai fi avut aceasta loc fără crimă? „Otrava, incendiul şi uneori chiar revolta sunt mărturii ale cumplitei mizerii a condiţiei sociale."[5] Deţinuţii? Partea „cea mai nefericită şi mai oprimată a omenirii". *La Phalange*[XIX] se întâlnea uneori cu contemporana estetică a crimei, dar pentru a duce o luptă cu totul diferită.
De aici, o utilizare a faptului divers ce nu-şi propune doar să întoarcă adversarului învinuirea de imoralitate, ci să scoată
1 *La Phalange,* 10 ianuarie 1837.
2 „Prostituţia patentată, furtul material direct, furtul prin efracţie, omorul, tâlhăria pentru clasele inferioare; în vreme ce spolierile abile, furtul indirect şi rafinat, exploatarea savantă a turmei umane, trădările de înaltă tactică, maşinaţiunile transcendente, în sfârşit toate viciile şi toate crimele cu adevărat profitabile, elegante şi de care legea este prea bine crescută ca să se atingă rămân monopolul claselor superioare" (1 decembrie 1838).
3 *La Phalange,* 1 decembrie 1838.
4 *La Phalange,* 10 ianuarie 1837.
5 *Ibid.*

în evidenţă jocul de forţe ce se opun unele altora. *La Phalange* analizează afacerile penale ca pe o înfruntare codificată prin intermediul „civilizaţiei", marile crime nu ca pe monstruozităţi, ci ca pe ineluctabila reîntoarcere la suprafaţă şi revoltă a ceea ce este reprimat[1], micile ilegalisme nu ca pe nişte necesare marje de joc ale societăţii, ci drept vuietul central al unei bătălii în plină desfăşurare.
Să introducem aici, după Vidocq şi Lacenaire, şi un al treilea personaj. Nu şi-a făcut decât o foarte scurtă apariţie; faima lui nu a durat mai mult de o zi. Nu reprezenta decât întruchiparea cu totul trecătoare a ilegalismelor minore: un copil de treisprezece ani, fără domiciliu şi familie, inculpat pentru vagabondaj, şi pe care o condamnare la doi ani de închisoare corecţională 1-a introdus, desigur, pentru vreme îndelungată, în circuitele delincventei. Ar fi trecut cu siguranţă nebăgat în seamă dacă nu ar fi opus discursului legii care-1 preschimba în

delincvent (mai mult în numele formelor de disciplină decât în termenii codului) discursul unui ilegalism ce se încăpățâna să nu se supună acestor constrângeri. Şi care evidenția indisciplina în mod sistematic ambiguu drept ordinea dezordonată a societății şi drept afirmarea unor drepturi ireductibile. Toate ilegalismele pe care tribunalul le codifică drept infracțiuni acuzatul le-a reformulat ca afirmare a unei forțe vii: lipsa de locuință ca vagabondaj, lipsa de stăpân ca autonomie personală, lipsa de ocupație ca libertate, lipsa de program zilnic ca plenitudine a zilelor şi nopților. Această înfruntare dintre ilegalism şi sistemul disciplină-penali-tate-delincvență a fost perceput de contemporani sau mai degrabă de ziaristul ce se afla în sală, drept un efect comic al încleştării dintre legea penală şi faptele mărunte ale indisciplinei. Ceea ce şi era: afacerea ca atare şi verdictul ce au urmat-o se situează exact în miezul problemei pedepselor legale din secolul al XlX-lea. Ironia cu care judecătorul încearcă să învăluie indisciplina în măreția legii şi insolența cu care acuzatul reînscrie indisciplina în rândul drepturilor fundamentale constituie o scenă exemplară în ceea ce priveşte penalitatea.

1 Cf. de exemplu cele afirmate de *La Phalange* despre Delacollonge sau despre Elirabide, la 1 august 1836 şi 2 octombrie 1840.

E ceea ce a scos, fără îndoială, în evidență relatarea din *Gazette des tribunaux*[1]*:* „— Preşedintele: Fiecare trebuie să doarmă la el acasă. — Beasse: Dar am eu casă? — O duci într-un vagabondaj permanent. — Muncesc ca să-mi câştig existența. — Care e ocupația dumitale? — Ocupația mea? Mai întâi de toate, am pe puțin treizeci şi şase; apoi, nu muncesc pentru nimeni. A trecut deja o bună bucată de vreme de când sunt pe propriile mele picioare. Am ocupațiile mele de zi şi de noapte. Aşa, de pildă, ziua împart mici imprimate gratuite la trecători; alerg după diligentele ce sosesc ca să car pachetele; mă plimb pe avenue de Neuilly^; noaptea, am spectacolele; deschid portierele, vând contramărci; sunt foarte ocupat. — Ar fi spre binele dumitale să intri la o casă cumsecade şi să-ți faci ucenicia. — Ptiu, firmă cumsecade, ucenicie, ce plictiseală. Şi apoi, burghezul e tot timpul nemulțumit, şi apoi, adio libertate.

— Tatăl dumitale nu te caută? — N-am tată. — Dar mama?

— Nici mamă, nici rude, nici prieteni, sunt liber şi independent." Auzindu-şi condamnarea la doi ani de corecție, Beasse „făcu o grimasă, apoi, regăsindu-şi buna dispoziție: «Doi ani nu fac decât douăzeci şi patru de luni. Hai să mergem»."

Tocmai scena aceasta a fost preluată de *La Phalange.* Şi importanța pe care gazeta i-o acordă, analiza temeinică şi atentă la care o supune demonstrează că furieriştii vedeau într-o afacere atât de anodină un joc de forțe fundamentale. De o parte, forța „civilizației", reprezentată de preşedinte, „legalitate vie, spirit şi literă a legii". Ea are propriul ei sistem de constrângere, ce pare să fie Codul Penal şi care este, de fapt, disciplina. Fiecare trebuie să aibă un loc, o situare, o fixare constrângătoare: „Fiecare doarme acasă la el, spune preşedintele, pentru că, într-adevăr, pentru el, fiecare trebuie să aibă un domiciliu al lui, o locuință, splendidă sau precară, asta nu-1 interesează; nu e treaba lui să aibă grijă de aşa ceva; treaba lui este să-1 oblige pe fiecare individ să aibă un domiciliu." Mai este nevoie şi ca fiecare să aibă o anumită stare socială, o identitate care să poată fi recunoscută, o individualitate fixată o dată pentru totdeauna: „Care este situația dumitale? Această întrebare este

1 *La Gazette des tribunaux,* august 1840.

expresia cea mai simplă a ordinii stabilite în societate; vagabondajul îi repugnă şi o tulbură; trebuie să ai o situație stabilă, continuă, de durată, trebuie să ai gânduri de viitor, un loc al tău în perspectivă pentru ca să o asiguri împotriva oricărui atac." Fiecare trebuie să aibă, în sfârşit, un stăpân, să fie prins şi situat în interiorul unei ierarhii; nu poți să exişti decât fixat înăuntrul unor .raporturi de dominație bine definite: „La cine munceşti? Adică, din moment ce nu eşti

stăpân, trebuie să fii servitor, nu contează în ce condiții; nu de satisfacerea ta ca individ e vorba; ci de ordinea ce trebuie menținută." în fața disciplinei cu chip de lege, stă ilegalismul revendicat ca un drept; mai mult decât prin infracțiune, ruptura se face prin indisciplină. Indisciplină de limbaj: incorectitudinea gramaticală şi tonul replicilor „indică o sciziune violentă între acuzat şi societatea care, prin preşedinte ca organ, i se adresează acestuia în termeni corecți". Indisciplină a libertății înnăscute şi nemijlocite: „îşi dă foarte bine seama că ucenicul, muncitorul sunt nişte sclavi şi că sclavia e tristă... Această libertate, nevoia de mişcare de care e posedat simte că ar pierde-o în ordinea obişnuită... îi este mult mai dragă libertatea, fie ea doar şi dezordine, ce importanță are? Este libertate, adică dezvoltare spontană a individualității lui, dezvoltare sălbatică şi, prin urmare, brutală şi limitată, e drept, însă dezvoltare naturală şi instinctivă." Indisciplină în relațiile de familie: nu are nici cea mai mică importanță dacă acest copil fără speranțe a fost abandonat sau s-a eliberat cu de la sine putere, căci „nu a mai putut îndura nici sclavia educației la rude sau la străini". însă, până la urmă, prin toate aceste forme mărunte de indisciplină, „civilizația" în întregul ei este cea contestată şi „sălbăticia" cea care iese la lumină: „E muncă, e lene, e nepăsare, e dezmăț: e totul, mai puțin ordine; minus diferențele de ocupație şi de plăceri, este însăşi viața sălbaticului, de pe o zi pe alta şi fără grija zilei de mâine."[1]

Desigur că analizele din *La Phalange* nu pot fi considerate reprezentative pentru discuțiile pe care ziarele populare le purtau în acea epocă în privința crimelor şi penalității. Dar ele se

1 *La Phalange,* 15 august 1840.

situează în contextul acestor polemici. Avertismentele publicației *La Phalange* nu au fost cu totul în zadar. Ele au fost trezite din nou la viață de ecoul de care s-au bucurat anarhiştii, atunci când, în cea de-a doua jumătate a secolului al XlX-lea, aceştia, alegându-şi drept țintă aparatul penal, au pus problema politică a delincventei; atunci când li s-a părut că recunosc în aceasta forma cea mai combativă a neacceptării legii; atunci când au încercat nu atât să confere dimensiuni eroice revoltei delincvenților, cât să deconecteze delincventa de legalitate şi de ilegalismul burghez care o colonizaseră; atunci când au vrut să restabilească sau să constituie unitatea politică a ilegalismelor populare.

NOTE

I Bicetre, localitate ținând de Kremlin-Bicetre, aflată la periferia de sud a Parisului, în Val-de-Marne. îşi datorează numele unui castel construit către 1285 de Jean de Pontoise, episcop de *Winchester,* denumire pronunțată deformat *Wincestre,* apoi *Bicetre.* în 1400, ducele Jean de Berry şi-a construit aici o reşedință somptuoasă, devastată în 1411 şi distrusă, în 1632, de Ludovic XIII, care a construit pe locul ei, în 1634, un azil destinat militarilor răniți, transformat, după construirea, în Paris, a stabilimentului Invalizilor, în închisoare pentru vagabonzi, alienați mintal şi condamnații la muncă silnică aşteptându-şi transferul în temnițele de la Brest şi Toulon. în prezent, spital.

II O livră cântărea, în funcție de provincie, între 380 şi 550 de grame.

III *Courtille:* în trecut, grădină campestră. Cea mai cunoscută *cour-tille* pariziană era aceea de Belleville, menționată încă din secolul al XlII-lea. Acest ansamblu de grădini şi cârciumioare de țară a fost în vogă în secolul al XVIII-lea şi mai cu seamă către 1830. *La descente de la Courtille* era o defilare, în primele ore din Miercurea Cenuşii, prin foburgul *du Temple,* a numeroase trăsuri cu oameni mascați veniți să sărbătorească *Mardi Gras.* Spectacol foarte căutat. Ultimul a avut loc în 1838.

IV Fontainebleau, Vaugirard, Montrouge, Issy, Sevres: localități la periferia de sud, sud-est şi sud-vest a Parisului.

V Franz Joseph Gali (1758-1828). Medic german, anatomist reputat al sistemului nervos. A practicat medicina la Viena, Berlin, Paris. Cunoscut ca întemeietor al frenologiei (o doctrină a corespondențelor dintre diferitele funcții mintale, zone ale creierului şi forma craniului).

VI Bartolome Esteban Murillo (1618-1682). Pictor spaniol, autor îndeosebi de tablouri cu subiecte religioase şi pioase, atente la latura „suavă", franciscană a catolicismului. Portrete feminine şi de copii din popor.

VII Pierre Franțois Lacenaire (1800-1836). Aventurier şi răufăcător francez, dezertor şi autor a numeroase asasinate, arestat în 1835. în fața curții de judecată, a_ afişat un cinism care 1-a făcut celebru în societatea romantică a epocii. înainte de a fi

fost executat, a apucat să ducă la bun sfârşit un volum de *Memoires et Revelations,* care s-a bucurat de un mare succes, aventurile lui servind drept model multor autori de romane-foi-leton.
VIII Este vorba de anul 1974, cind M. Foucault redacta *Surveiller et punir,* ceea ce constituie o dovadă în plus a preocupării sale de realizare a unei „istorii a prezentului" sau de punere la punct a principiilor şi metodelor unei *„ontologie critique de nous-memes"* (cf. textul *Qu'est-ce que Ies Lumieres?* din 1984).
IX Edouard Ducpetiaux (1804-1S68). Publicist şi economist belgian. A participat la eliberarea Belgiei (1830) şi s-a consacrat studierii pau-perismului muncitoresc, condiţiei muncitorilor tineri şi reformei penitenciare. A fost şeful unei şcoli sociale creştine opuse şcolii sociale liberale.
X *Fleury-Merogis:* mare penitenciar situat în ţinutul Essonne, nu departe de regiunea pariziană.
XI *Thermidor:* a unsprezecea lună a calendarului republican, adoptat de Revoluţia Franceză, corespunzătoare perioadei 19, 20 iulie —17,18 august. *Thermidor anul* //(între 9 şi 10, respectiv 27 şi 28 iulie 1794) se referă la zilele revoluţionare care au dus la căderea lui Robespierre şi a partizanilor săi, arestaţi şi ghilotinaţi, fapt ce marchează sfârşitul Marii Terori şi începutul reacţiei numite „thermidoriană", îndreptată împotriva instituţiilor teroriste şi austerităţii iacobine.
XII Consulatul (10 noiembrie 1799-18 mai 1804) este regimul instaurat în Franţa prin Constituţia din. anul VIII, în urma loviturii de stat din 18-19 Brumar anul VIII care 1-a adus la putere pe Napoleon Bonaparte. Acesta devine un fel de preşedinte în stil american, deţinător al tuturor puterilor din stat. Urmărind să pună capăt depresiunii economice şi epuizării militare prin care trecea Franţa, Napoleon centralizează administraţia şi impune o reformă judiciară (1800) prin care judecătorii aleşi de Revoluţie sunt înlocuiţi cu magistraţi numiţi de puterea executivă, aceştia devenind, în felul acesta, un fel de funcţionari. El organizează, deopotrivă, învăţământul secundar, înfiinţând licee în care urmează să se formeze noua elită în spiritul unei societăţi puternic ierarhizate şi militarizate, în perioada Consulatului, are loc redresarea financiară a Franţei, prin apariţia francului germinai (din argint), care se va menţine până în 1914, şi se realizează pacificarea internă (Concordatul) şi externă. Consulatului i-a urmat Imperiul.
XIII Francois Vidocq (1775-1857). Aventurier francez. Fost soldat, întemniţat la Brest pentru escrocherie, de unde evadează, fiind ulterior recrutat ca spion (1809) şi ajungând şeful brigăzii de siguranţă. Demisionează din această funcţie, dă faliment cu o fabrică de hârtie şi intră în poliţie (1832), de unde este dat afară sub acuzaţia de a fi instigat un furt. *Memoriile* sale (4 voi., 1828-1829), redactate de doi oameni de litere (Lheritier şi Morice), constituie un document de mare preţ despre mediile

delincvente ale epocii. Balzac s-a inspirat din ele pentru crearea personajului Vautrin.
XIV *Histoire de Gil Blas de Santillane,* roman picaresc al lui Lesage, a cărui redactare se întinde pe mai bine de două decenii (1715-1735). Narare retrospectivă a unei ascensiuni sociale începute sub semnul servilismului şi cinismului şi sfârşind într-un soi de înţelepciune epicureică.
XV *Force:* închisoare pariziană construită în 1780 *(La Grande-Force,* destinată datornicilor) şi 1785 *(La Petite-Force,* destinată femeilor), distrusă în 1845.
XVI Ludovic Filip I (Louis-Philippe Ier) (1773-1850). Rege al Franţei între 1830 şi 1848. Domnia sa a rămas în istorie sub denumirea de Monarhia din iulie. De orientare iacobină, a refuzat să lupte alături de armatele contrarevoluţionare. în pofida caracterului parlamentar al Monarhiei din iulie, Ludovic Filip a încercat să impună o putere personală, în opoziţie cu doctrina lui Thiers („Regele domneşte, dar nu guvernează").
XVII Celebru eseu al scriitorului englez Thomas De Quincey (1785-1859)
XVIII *Gazette des tribunaux;* publicaţie periodică înfiinţată în 1825, imediat înainte de Monarhia din iulie, sub a doua Restauraţie, în contextul unui avânt considerabil înregistrat de presa franceză specializată pe domenii. în domeniul jurisprudenţei, de exemplu, funcţionau nu mai puţin de zece astfel de reviste. Foarte longevivă. După 1880, fenomenul a cunoscut o şi mai mare amploare, alături de multe reviste de drept şi jurisprudenţă apărând mai multe cotidiane care trăiau din prezentarea actualităţii judiciare şi îndeosebi din relatarea proceselor.
XIX *La Phalange:* „jurnal de ştiinţă socială" publicat de şcoala furi-eristă începând din septembrie 1840, într-un ritm de trei numere pe săptămână. Luase locul ziarului *Le Phalanstere* (apărut în 1832) şi va fi la rândul lui înlocuit, în august 1840, de cotidianul *La Democraţie paci-fique,* editat de Victor Considerant.
XX Neuilly (sur-Seine): cartier rezidenţial situat la periferia de vest a Parisului.

Capitolul III UNIVERSUL CARCERAL

Dacă ar trebui să stabilesc data la care se încheie formarea sistemului carceral, nu aş alege anul 1810 şi Codul Penal, nici 1844, cu legea ce introducea principiul întemniţării celulare; nu aş alege poate nici 1838, an în care au văzut totuşi lumina tiparului cărţile lui Charles Lucas, Moreau-Christophe şi Faucher despre reforma închisorilor. M-aş opri la ziua de 22 ianuarie 1840, dată a deschiderii oficiale a coloniei de la Mettray[1]. Sau, poate şi mai nimerit, la acea zi de o glorie netrecută în calendar în care un copil de la Mettray agoniza spunând: „Ce păcat că trebuie să părăsesc atât de repede colonia."[1] Era ziua morţii celui dintâi sfânt penitenciar. Mulţi preafericiţi trebuie să-i fi urmat, dacă este adevărat că, în mod curent, pentru a proslăvi noua politică punitivă a corpului, deţinuţii spuneau: „Am prefera loviturile, însă celula ni se potriveşte mai bine."
De ce Mettray? Pentru că este forma disciplinară în starea ei cea mai concentrată, modelul în care se acumulează toate tehnologiile coercitive ale comportamentului. Are „câte ceva de

mănăstire, de închisoare, de colegiu, de regiment". Micile grupuri, puternic ierarhizate, în care sunt repartizaţi deţinuţii trimit simultan la cinci modele: al familiei (fiecare grup este o „familie" alcătuită din „fraţi" şi din câte doi „fraţi mai mari"); al armatei (fiecare familie în parte, comandată de un

1 E. Ducpetiaux, *De kt condition physique et morale desjeunes ouvriers,* voi. II., p. 383.

şef, este împărţită în două secţii, conduse, fiecare, de un subşef; fiecare deţinut are un număr matricol şi trebuie să-şi însuşească exerciţiile militare de bază; o trecere în revistă a curăţeniei are loc zilnic, una a îmbrăcămintei săptămânal; apelul se efectuează de trei ori pe zi); modelul atelierului, cu şefi şi contramaiştri care asigură încadrarea muncii şi ucenicia celor mai tineri; modelul şcolii (o oră sau o oră şi jumătate de clasă pe zi; predarea este asigurată de institutor şi subşefi); şi, în sfârşit, modelul judiciar; zilnic are loc, la vorbitor, o „împărţire a dreptăţii": „Cea mai mică nesupunere se pedepseşte, şi cel mai bun mijloc de a se evita producerea unor delicte grave este pedepsirea cu asprime a greşelilor cele mai uşoare: la Mettray, o vorbă în plus se pedepseşte"; principala pedeapsă practicată este întemniţarea în celulă; căci „izolarea este cel mai bun mijloc de acţiune asupra moralului copiilor; doar în celulă îşi recapătă vocea credinţei, chiar dacă nu a vorbit niciodată inimii lor, întreaga putere de a emoţiona"[1]; întreaga instituţie parapenală, făcută pentru a nu fi o închisoare, culminează în celula pe ai cărei pereţi stă scris cu litere negre: „Dumnezeu vă vede."

Această suprapunere de modele diferite permite conturarea, în ce are ea mai specific, a funcţiei de „modelare". Şefii şi subşefii de la Mettray nu trebuie să fie pe de-a-ntregul nici judecători, nici profesori, nici contramaiştri, nici subofiţeri, nici „părinţi", ci câte puţin din toate şi în conformitate cu un mod de intervenţie specific. Sunt, într-o oarecare măsură, tehnicieni ai comportamentului: ingineri ai conduitei, ortopedişti ai individualităţii. Misiunea lor este să fabrice corpuri în acelaşi timp docile şi pricepute: controlează cele nouă sau zece ore de muncă zilnică (artizanală sau agricolă); dirijează încolonările, exerciţiile fizice, instrucţia în pluton, deşteptările, culcările, mersul în cadenţa goarnei sau a fluierului; comandă gimnastica[2]; verifică starea curăţeniei şi supraveghează baia. Modelare

1 *Ibid.,* p. 377.

2 „Tot ce oboseşte fizic contribuie la izgonirea gândurilor nefaste; de aceea, se are grijă ca jocurile să se compună din exerciţii pline de vioiciune. Seara, copiii adorm de cum pun capul pe pernă" *(ibid.,* pp. 375-376); cf. planşa nr. 27.

însoţită de o observare permanentă; din purtarea de zi cu zi a copiilor din colonie se extrag încontinuu cunoştinţe; acestea sunt organizate ca un instrument permanent de evaluare: „La intrarea în colonie, copilul este supus unui soi de interogatoriu, pentru a lămuri aspectele legate de originea lui, poziţia socială a familiei, vina care 1-a adus înaintea tribunalului, precum şi totalitatea delictelor ce compun scurta şi adesea foarte nefericita lui existenţă. Toate aceste informaţii sunt înscrise într-un tabel în care se notează succesiv tot ceea ce-1 priveşte pe fiecare copil din colonie în parte, timpul petrecut acolo şi plasamentul care urmează ieşirii."[1] Modelarea corpului face posibilă cunoaşterea individului, deprinderea diverselor tehnici induce moduri de comportament, iar dobândirea de aptitudini se îmbină cu fixarea raporturilor de putere; sunt formaţi agricultori voinici şi pricepuţi; prin chiar depunerea acestei munci, cu condiţia să fie controlată tehnic, se fabrică subiecţi supuşi şi se constituie în privinţa lor o sumă de cunoştinţe în care să se poată avea deplină încredere. Dublu efect al acestei tehnici disciplinare ce se exercită asupra corpurilor: un „suflet" de cunoscut şi o aservire de menţinut. Un rezultat ce probează eficienţa acestei opere de modelare: în 1848, în momentul când „febra revoluţionară înflăcăra toate minţile, în clipa în care toate şcolile din Angers, La Fleche, Alfort şi chiar şi colegiile s-au răzvrătit, copiii din colonia de la Mettray s-au cuminţit şi mai tare"[2].

Colonia de la Mettray este exemplară mai ales prin recunoaşterea specificităţii operaţiunii de modelare. Ea se învecinează cu alte modalităţi de control pe care se sprijină: medicina, educaţia generală, orientarea religioasă. Dar nu se confundă în nici un caz cu ele. Şi nici cu administraţia propriu-zisă. Şefi sau subşefi de familie, monitori sau contramaiştri, cadrele trebuia să-şi ducă viaţa cât mai aproape de copiii din colonie; purtau un costum „aproape la fel de modest" ca al acestora; nu-i părăseau practic nici o clipă, supraveghindu-i zi şi noapte; organizau, printre ei, o reţea de ţinere permanentă sub

1 E. Ducpetiaux, Des *colonies agricoles,* 1851, p. 61.
2 G. Ferrus, *Des prisonniers,* 1850.

observaţie. Iar pentru formarea lor fusese organizată, chiar în colonie, o şcoală specializată. Elementul de bază din programul acestei şcoli era supunerea viitoarelor cadre la aceleaşi tipuri de ucenicie şi la aceleaşi coerciţii ca şi deţinuţii înşişi: erau „supuşi ca elevi la disciplina pe care trebuia s-o impună mai târziu ca profesori". Li se preda arta raporturilor de putere. Cea dintâi şcoală normală de disciplină pură: în cadrul ei, „penitenciarul" nu este un simplu proiect ce-şi caută acoperirea în „omenie" sau temeiurile într-o „ştiinţă"; ci o tehnică ce se învaţă, se transmite şi care ascultă de norme generale. Practica ce normează cu de-a sila conduita indivizilor indisciplinaţi sau periculoşi poate fi, la rândul ei, prin elaborare tehnică şi calcul raţional, „normată". Tehnica disciplinară devine o „disciplină" ce gosedă propria ei şcoală.
întâmplarea face ca istoricii ştiinţelor omului să situeze în aceeaşi epocă actul de naştere al psihologiei ştiinţifice: pentru a măsura senzaţiile, Weber[11] ar fi început să mânuiască micul său compas cam în aceiaşi ani. Ceea ce se petrece la Mettray (şi în celelalte ţări europene, ceva mai devreme sau ceva mai târziu) este, evident, de un cu totul alt ordin. Este apariţia sau mai curând specificarea instituţională, un fel de botez al unui nou tip de control — deopotrivă cunoaştere şi putere — ce trebuie să se exercite asupra indivizilor ce opun rezistenţă normării disciplinare. Şi totuşi, în formarea şi dezvoltarea psihologiei, apariţia acestor profesionişti ai disciplinei, norma-lităţii şi supunerii echivalează, desigur, cu măsura unui prag diferenţial. Se va spune că estimarea cantitativă a răspunsurilor senzoriale putea cel puţin să se prevaleze de autoritatea psihologiei ce tocmai se năştea şi că din acest motiv merită să figureze în istoria modurilor de cunoaştere. Dar controalele de normalitate erau puternic încadrate de o medicină sau de o psihiatrie ce le garantau o formă de „ştiinţificitate"; se sprijineau pe un aparat judiciar care, direct sau indirect, le furniza acoperirea legală. Astfel, la adăpostul acestor două considerabile tutele şi servindu-le, de altfel, drept punte de legătură sau loc de schimb, o tehnică atent gândită de control al normelor s-a dezvoltat fără încetare până în ziua de azi. Suporturile instituţionale şi specifice ale acestor procedee au sporit începând de la mica şcoală din Mettray; aparatele lor

au crescut în cantitate şi suprafaţă; legăturile lor s-au extins, o dată cu spitalele, şcolile, administraţiile publice şi întreprinderile private; agenţii lor au sporit ca număr, putere, calificare tehnică; tehnicienii indisciplinei au prins rădăcini. în normalizarea puterii de normalire, în structurarea unei puteri-cunoaştere asupra indivizilor, Mettray şi şcoala sa fac epocă.
Dar de ce am ales tocmai acest moment ca punct terminus în formarea unei anumite arte de a pedepsi care continuă să fie, mai mult sau mai puţin, a noastră? Tocmai pentru că această alegere este întrucâtva „nedreaptă". Pentru că plasează „sfârşitul" procesului pe un drum lăturalnic al dreptului penal. Pentru că Mettray este o închisoare, dar nu una în toată puterea cuvântului: închisoare, dat fiind că deţinuţii erau tineri delincvenţi condamnaţi de tribunale; şi totuşi, oarecum altceva, din moment ce în ea erau închişi minori care fuseseră inculpaţi, dar şi achitaţi în virtutea articolului 66 din Cod şi internaţi reţinuţi, ca în secolul al XVIII-lea, pe motivul corecţiei paternale. Mettray, ca model punitiv, se situează la limita penalităţii stricte. Este cea mai cunoscută dintr-o serie întreagă de instituţii care, mult dincolo de hotarele dreptului penal, au dus la constituirea a ceea ce se poate numi arhipelagul carceral[111].
Principiile generale, marile coduri şi legislaţiile fuseseră, cu toate acestea, cât se poate de clare: nici un fel de întemniţare „în afara legii", nici un fel de detenţie care să nu fi fost hotărâtă de o instituţie judiciară calificată, abandonarea întemniţărilor arbitrare şi totuşi masive. în realitate însă, principiul ca atare al încarcerării extrapenale nu a fost niciodată părăsit.[1] Iar dacă aparatul marii întemniţări clasice a fost în parte (însă numai în parte) distrus,

el a fost foarte repede reactivat, restructurat şi, în unele puncte ale sale, chiar dezvoltat. Dar şi mai important este faptul că, prin intermediul închisorii, acest aparat a

1 Ar fi de făcut un întreg studiu asupra dezbaterilor ce au avut loc sub Revoluţie în legătură cu tribunalele de familie, corecţia paternală şi dreptul părinţilor de a-şi trimite copiii la închisoare.

fost omogenizat pe de o parte cu pedepsele legale, pe de altă parte cu mecanismele disciplinare. Hotarele, deja incerte în epoca clasică, dintre întemniţare, pedepse judiciare şi instituţii de disciplină tind să se şteargă definitiv, pentru a constitui un mare continuum carceral ce propagă tehnicile penitenciare până în sânul celor mai inocente discipline, transmit normele disciplinare până în miezul sistemului penal şi fac să apese asupra celui mai mărunt ilegalism, asupra celei mai mici iregularităţi, devieri ori anomalii spectrul delincventei. Sarcina întemniţării arbitrare, masive, prost integrate, caracteristice epocii clasice a fost preluată de o reţea carcerală subtilă, nuanţată, dotată cu instituţii compacte, dar şi cu procedee parcelare şi difuze.

Nu ne propunem să reconstituim aici toată această ţesătură care formează contextul mai întâi nemijlocit, apoi din ce în ce mai îndepărtat al închisorii. E suficient să oferim câteva repere pentru a-i putea aprecia amploarea şi câteva date pentru a-i măsura precocitatea.

Au existat secţiile agricole ale închisorilor centrale (primul exemplu a fost Gaillon, în 1824, urmat la scurtă vreme de Fontevrault[IV], Douaires, Boulard); au existat coloniile pentru copii sărmani, abandonaţi şi vagabonzi (Petit-Bourg[v] în 1840, Ostwald^ în 1842); au existat azilurile, congregaţiile călugăriţelor Carităţii şi cele ale Mizericordiei, destinate fetelor „greşite" care „dau înapoi la gândul de a se reîntoarce la o viaţă de desfrâu", „nefericitelor nevinovate pe care imoralitatea mamelor le expune unei pervertiri precoce" ori copilelor sărmane găsite la porţile spitalelor sau ale caselor de raport. Au existat coloniile penitenciare prevăzute prin legea din 1850, în care minorii, achitaţi sau condamnaţi, trebuia să fie „crescuţi în comun într-o disciplină severă şi destinaţi muncilor agricole ca şi principalelor industrii legate de acestea"; lor vor veni mai târziu să li se alăture minorii mutaţi disciplinar şi „orfanele minore vicioase şi nesupuse aflate sub autoritatea Asistenţei publice"[1]. Şi, îndepărtându-ne tot mai mult de penalitatea propriu-zisă, cercurile carcerale se lărgesc, iar

1 Despre toate aceste instituţii, cf. H. Gaillac, *Les Maisons de correction,* 1971, pp. 99-107.

forma închisorii se restrânge încetul cu încetul înainte de a dispărea complet: instituţiile pentru copii abandonaţi ori sărmani, orfelinatele (precum Neuhof^[1] sau Mesnil-Firmin), aşezămintele pentru ucenici (precum Bethleem din Reims ori La Maison din Nancy); şi, la o distanţă şi mai mare, uzinele-mânăstiri, precum La Sauvagere, apoi Tarare[vm] şi Jujurieu[IX] (în care muncitorii intră către vârsta de treisprezece ani, trăiesc închişi ani în şir şi nu ies decât sub supraveghere; nu primesc salariu, ci gajuri, la care se pot adăuga prime pentru hărnicie şi bună purtare, în posesia cărora nu intră decât la ieşire). Apoi, şi mai departe, au existat o serie întreagă de dispozitive care nu reproduc în chip compact închisoarea, ci apelează numai la unele mecanisme carcerale: societăţi de patronaj, opere de moralizare, birouri care în acelaşi timp distribuie ajutoare şi asigură supravegherea, cartiere şi locuinţe muncitoreşti -forme primitive şi dintre cele mai fruste ale acestora purtând încă, în mod foarte lizibil, amprenta sistemului penitenciar.[1] Pentru ca, în final, această imensă ţesătură carcerală să reunească toate dispozitivele disciplinare ce funcţionează diseminate în societate.

Am văzut felul în care, în cadrul justiţiei penale, închisoarea transforma procedura punitivă în tehnică penitenciară; în ce priveşte arhipelagul carceral, acesta difuzează tehnica instituţiei penale în întregul corp social. Cu mai multe consecinţe importante.

1. Acest vast dispozitiv stabileşte o gradare lentă, continuă, imperceptibilă, ce permite trecerea ca şi naturală de la dezordine la infracţiune şi, în sens invers, de la încălcarea legii la

1 Cf., de exemplu, referitor la locuinţele muncitoreşti construite la Lille la jumătatea secolului al XIX-lea:

„Curățenia este la ordinea zilei. E sufletul regulamentului. Câteva dispoziții severe împotriva scandalagiilor, bețivilor şi tulburărilor de orice natură. O greşeală gravă atrage după sine excluderea. Constrânşi să deprindă obiceiuri de ordine şi economie conforme normelor, muncitorii nu mai lipsesc lunea de la ateliere... Copiii, mai atent supravegheați, nu mai constituie o sursă de scandal... Se acordă prime pentru menținerea locuințelor în bună stare, pentru bună purtare, pentru dovezile de devotament şi, an de an, aceste prime sunt disputate de un mare număr de concurenți" (Houze de l'Aulnay, *Des logements ouvriers ă Lille,* 1863, pp. 13-15).

abaterea de la o regulă, o medie, o exigență, o normă. în epoca clasică, în ciuda unei anumite referințe comune la greşeală în general[1], ordinea infracțiunii, ordinea păcatului şi aceea a relei purtări rămâneau distincte, în măsura în care depindeau de criterii şi de instanțe diferite (penitența, tribunalul, întemnițarea), încarcerarea, cu mecanismele ei de supraveghere şi pedepsire, funcționează, din contră, pe un principiu de relativă continuitate. Continuitate a instituțiilor ca atare, care trimit de la unele la altele (de la asistență la orfelinat, la casa de corecție, la penitenciar, la "batalionul disciplinar, la închisoare; de la şcoală la societatea de patronaj, la aşezământul de binefacere, la azil, la mănăstirea penitenciară; de la cartierul muncitoresc la spital, la închisoare). Continuitate a criteriilor şi a mecanismelor punitive, care, plecând de la simpla deviere, îngreunează progresiv regula şi agravează sancțiunea. Gradare continuă a autorităților instituite, specializate şi competente (în ordinea cunoaşterii şi în ordinea puterii) care, în mod nearbitrar, ci conform regulamentelor, prin constatare şi măsurare, ierarhizează, diferențiază, sancționează, pedepsesc şi conduc, din aproape în aproape, de la sancționarea abaterilor la pedepsirea crimelor. „Sistemul carceral", cu formele lui multiple, difuze ori compacte, cu instituțiile lui de control şi de constrângere, de supraveghere discretă şi de coerciție insistentă, asigură comunicarea calitativă şi cantitativă dintre pedepse; înseriază sau dispune conform unor ramificări subtile pedepsele mici şi pe cele mari, indulgența şi asprimile, notele proaste şi condamnările cele mai mărunte. O să sfârşeşti la ocnă!, poate spune cea mai neînsemnată dintre formele de disciplină; iar cea mai severă dintre închisori îi spune condamnatului pe viață: o să notez şi cea mai mică abatere din conduita ta! Generalizarea funcției punitive, pe care secolul al XVIII-lea o căuta în tehnica „ideologică" a reprezentărilor şi semnelor, are acum drept suport extinderea, armătura materială, complexă, dispersată, dar coerentă a diferitelor dispozitive carcerale.

1 O găsim explicit formulată la anumiți jurişti precum Muyart de Vouglans *(Refutation des principes hasardes dans le trăite des delits et des peines,* 1767, p. 108; *Les Lois criminelles de la France,* 1780, p. 3) ori Rousseaud de la Combe *(Trăite des matieres criminelles,* 1741, pp. 1-2).

Datorită chiar acestui fapt, un anumit semnificat comun circulă între prima dintre nereguli şi ultima dintre crime: nu mai este vorba de greşeală, nici de prejudiciul adus interesului comun, ci de abatere şi anomalie; acestea preocupă acum şcoala, tribunalul, azilul, închisoarea. Acest semnificat comun generalizează pe latura sensului funcția pe care sistemul carceral o generalizează pe latura tacticii. Adversarul regelui, apoi inamicul social s-au transformat într-un deviant, ce poartă cu el pericolul multiplu al dezordinii, crimei, nebuniei. Rețeaua carcerală cuplează, conform unor multiple relații, cele două serii, lungi şi multiple, ale punitivului şi anormalului.

2. Sistemul carceral, cu filierele lui, permite recrutarea marilor „delincvenți". Organizează ceea ce am putea numi „carierele disciplinare" în care, sub forma excluderilor şi a respingerilor, are loc o întreagă muncă de elaborare. în epoca clasică, la marginile sau în interstițiile societății se deschidea zona tulbure, tolerantă şi periculoasă a stării de fapt aflate „în afara legii" sau, cel puțin, a ce scăpa prizei directe a puterii: spațiul incert ce constituia pentru criminalitate un loc de formare şi o zonă de refugiu; acolo se întâlneau, într-un neîncetat du-te-vino riscant, sărăcia, şomajul, inocența urmărită de ghinion, viclenia, lupta împotriva celor puternici, refuzul obligațiilor şi al legilor, crima organizată; era spațiul aventurii pe care Gil Blas, Sheppard ori Mandrin îl parcurgeau pas cu pas, fiecare în felul său.

Secolul al XlX-lea, prin jocul diferențierilor şi al ramificărilor disciplinare, a construit canale riguroase, care, în inima sistemului, edifică docilitatea şi fabrică delincventa prin aceleaşi mecanisme. A existat un soi de „formare" disciplinară, continuă şi constrângătoare, ținând, într-o oarecare măsură, atât de programa pedagogică, cât şi de filiera profesională. Se conturează adevărate cariere, la fel de sigure şi de inexorabile precum cele din funcțiile publice: patronaje şi societăți de ajutorare, plasamente la domiciliu, colonii penitenciare, batalioane disciplinare, închisori, spitale, ospicii. Aceste filiere erau deja foarte uşor de observat la începutul secolului al XlX-lea: „Aşezămintele noastre de binefacere prezintă un ansamblu admirabil coordonat, grație căruia cel sărman nu rămâne nici o clipă lipsit de ajutor de la naştere până în mormânt. Urmăriți-1 pe nenorocit: îl veți vedea

născându-se printre copiii găsiți; de acolo trece la leagănul de copii, apoi în dormitoarele de azil; de unde iese la şase ani pentru a intra la şcoala primară şi mai târziu în şcolile pentru adulți. Dacă nu poate munci, este luat în evidență la birourile de binefacere din arondismentul său, iar dacă se îmbolnăveşte are de ales între 12 spitale... En sfârşit, când săracul din Paris ajunge la capăt de drum, 7 aziluri îi aşteaptă bătrânețile şi deseori regimul lor salubru a prelungit zilele sale inutile mult dincolo de ale celor bogați."[1]
Rețeaua carcerală nu-1 respinge pe inasimilabil într-un infern confuz, nu lasă nimic pe din afară. Reia într-o parte ceea ce pare să excludă în alta. Economiseşte tot, inclusiv ceea ce sancționează. Nu se îndură să piardă nici măcar ceea ce a ținut să descalifice. în această societate panoptică, a cărei armătură omniprezentă o reprezintă încarcerarea, delincventul nu se află în afara legii; este, şi încă de la început, în lege, în chiar inima legii sau măcar în mijlocul acestor mecanisme ce fac posibilă trecerea pe nesimțite de la disciplină la lege, de la deviere la infracțiune. Dacă este adevărat că închisoarea sancționează delincventa, aceasta, în esență, se fabrică în şi printr-o încarcerare pe care, la urma urmei, închisoarea nu face decât să o prelungească, închisoarea nu reprezintă decât urmarea naturală, nimic mai mult decât o treaptă superioară în această ierarhie parcursă pas cu pas. Delincventul este un produs de instituție. Inutil, prin urmare, să ne mirăm de faptul că, în proporție considerabilă, biografia celor condamnați trece prin toate aceste mecanisme şi aşezăminte despre care suntem lăsați să credem că ar fi fost menite să contribuie la evitarea închisorii. Putem, dacă ținem cu tot dinadinsul, să vedem aici semnul unui „caracter" delincvent ireductibil: solitarul de la Mende[x] a fost produs cu grijă cu începere de la copilul corecționar, conform liniilor de forță ale sistemului carceral generalizat. Şi, invers, lirismul marginalității poate foarte bine să se încânte cu imaginea individului „în afara legii", a marelui nomad social dând târcoale la periferia ordinii docile şi cuprinse de spaimă. Dar nu la margini şi în urma unor exiluri succesive ia naştere
1 Moreau de Jonnes, citat *in* H. du Touquet, *De la condition des classes pauvres,* 1846.

criminalitatea, ci grație unor inserții din ce în ce mai stricte, sub supravegheri mereu mai insistente, printr-un cumul de coerciții disciplinare. într-un cuvânt, arhipelagul carceral asigură, în profunzimile corpului social, formarea delincventei pornind de la ilegalisme mărunte, recuperarea acestora prin delincventă şi instalarea unei criminalități specificate.
3. însă efectul poate cel mai important al sistemului carceral şi al extinderii sale mult dincolo de întemnițarea legală constă în faptul că el ajunge să confere naturalețe şi legitimitate puterii punitive sau, cel puțin, să coboare pragul de toleranță la penalitate. El tinde să şteargă ceea ce poate fi exorbitant în exercițiul pedepsirii. Şi aceasta, acționând unul în raport cu celălalt cele două registre în care acesta se desfăşoară: acela, legal, al justiției şi acela, extralegal, al disciplinei, într-adevăr, marea continuitate a sistemului carceral de o parte şi de cealaltă a legii şi a sentințelor acesteia asigură un fel de cauțiune legală mecanismelor disciplinare, deciziilor şi

sancţiunilor pe care acestea le pun în aplicare. De la un capăt la celălalt al acestei reţele, ce însumează atâtea instituţii „regionale" relativ autonome şi independente, se transmite, prin intermediul „formei-închisoare", modelul marii justiţii. Regulamentele caselor de corecţie pot reproduce legea, sancţiunile pot imita verdictele şi pedepsele, supravegherea poate copia modelul poliţienesc; iar deasupra acestor nenumărate stabilimente, închisoarea - care, în comparaţie cu ele, este o formă pură, fără amestecuri sau atenuări -, asigurându-le tuturor un fel de cauţiune statală. Sistemul carceral, cu lungul său şir de decupaje ce se întinde de la ocnă şi închisoarea pe viaţă până la încadrările difuze şi uşoare, comunică un tip de putere validat prin lege şi utilizat de justiţie ca armă predilectă. Cum ar putea oare formele de disciplină şi puterea ce funcţionează în ele să apară drept arbitrare, când ele nu fac altceva decât să acţioneze mecanismele justiţiei înseşi, fie şi atenuând intensitatea puterii? Atunci când, dacă îi generalizează efectele, dacă o transmit până la ultimele eşaloane, asta se întâmplă pentru a-i evita rigorile? Continuitatea carcerală şi răspândirea formei-închisoare permit legalizarea sau, în orice caz, legitimarea puterii disciplinare, care, în felul acesta, evită ceea ce, în ea, ar putea fi exces ori abuz.

Invers însă, piramida carcerală oferă puterii de a da pedepse legale un context în care aceasta apare eliberată de orice exces şi de orice violenţă, In gradarea savant progresivă a aparatelor de disciplină şi a „încastrărilor" pe care acestea le implică, închisoarea este departe de a reprezenta dezlănţuirea unei puteri de o altă natură, ea nefiind altceva decât o gradaţie suplimentară pe scala de intensitate a unui mecanism aflat în acţiune încă de la primele sancţiuni. între ultima dintre instituţiile de „corecţie" în care eşti adus ca să eviţi închisoarea şi închisoarea propriu-zisă în care eşti trimis în urma comiterii unei infracţiuni calificate penal, diferenţa este (şi trebuie să fie) abia perceptibilă. Economie riguroasă, ce are drept efect conferirea unei discreţii cât mai mari cu putinţă nefireştii puteri punitive. Astfel încât de acum nimic nu mai aminteşte de vechiul exces al puterii suverane, când aceasta îşi răzbuna autoritatea pe corpul supliciaţilor. închisoarea continuă asupra celor care-i sunt încredinţaţi un travaliu început altundeva şi pe care întreaga societate îl continuă asupra fiecărui individ în parte prin nenumărate mecanisme de disciplină. Graţie continuumului carceral, instanţa care condamnă se insinuează printre toate celelalte instanţe ce controlează, transformă, corijează, ameliorează. La limită, nimic nu ar mai putea-o deosebi cu adevărat de acestea, dacă nu ar exista caracterul „periculos" al delincvenţilor, gravitatea abaterilor comise de aceştia şi solemnitatea necesară a ritualului. Ca funcţie însă, puterea punitivă nu se deosebeşte esenţial de puterea de a vindeca ori de a educa. Ea primeşte de la acestea şi de la sarcina lor minoră şi neînsemnată o cauţiune de jos; care nu este însă mai puţin importantă, dat fiind că vine din partea tehnicii şi a raţionalităţii. Sistemul carceral „naturalizează" puterea legală de a pedepsi, tot aşa cum „legalizează" puterea tehnică de a disciplina. Omogeni-zându-le în felul acesta, ştergând ceea ce poate fi violent într-una şi arbitrar în cealaltă, atenuând efectele de revoltă pe care ambele le pot provoca, făcându-le, prin urmare, inutile exasperarea şi îndârjirea, făcând să circule de la una la cealaltă aceleaşi metode calculate, mecanice şi discrete, sistemul carceral permite realizarea acelei mari „economii" de putere a cărei formulă o căutase secolul al XVIII-lea, când
începuse să se pună problema acumulării şi a administrării utile a oamenilor.
Generalitatea carcerală, operând în întreaga densitate a corpului social şi combinând neîncetat arta de a corecta cu dreptul de a pedepsi, coboară nivelul dincolo de care devine natural şi acceptabil să fii pedepsit. Se pune deseori problema de a afla cum anume, înainte şi după Revoluţie, a fost acordat un nou fundament dreptului de a pedepsi. Şi, desigur, în zona teoriei contractului se cuvine să cercetăm. Dar trebuie, de asemenea, şi poate mai ales, să punem

întrebarea inversă: de ce anume a fost nevoie pentru ca oamenii să accepte puterea punitivă sau, pur şi simplu, pedepsiţi fiind, să tolereze această stare de lucruri? Teoria contractului nu poate răspunde la această întrebare decât prin ficţiunea unui subiect juridic care ar acorda celorlalţi subiecţi juridici puterea de a exercita asupra lui dreptul pe care el însuşi îl deţine asupra lor. Este foarte posibil ca marele continuum carceral, care face legătura dintre puterea disciplinei şi puterea legii şi se întinde fără întreruperi de la cele mai mărunte coerciţii până la marea detenţie penală, să fi constituit dubletul tehnic şi real, nemijlocit material al acestei cedări himerice a dreptului de a pedepsi.

4. O dată cu această nouă economie a puterii, sistemul carceral, ca instrument de bază al ei, a impus o nouă formă de „lege": un amestec de legalitate şi natură, de prescripţie şi constituţie - norma. De aici, o serie întreagă de efecte: dislocarea internă a puterii judecătoreşti sau, cel puţin, a modului ei de funcţionare; o tot mai mare dificultate de a judeca şi un soi de jenă de a condamna; o nestăvilită dorinţă a judecătorilor de a cântări, aprecia, diagnostica, de a identifica normalul şi anormalul; şi revendicarea onoarei de a vindeca sau de a readapta. Inutil, de aceea, să ne încredem în conştiinţa, curată sau încărcată, a judecătorilor sau chiar şi în inconştientul lor. Imensa lor „aplecare spre medicină", ce se manifestă neîncetat - de la chemarea în ajutor a experţilor psihiatri până la atenţia acordată verbiajului criminologiei - traduce faptul major că puterea pe care ei o exercită a fost „denaturată"; că, la un anumit nivel, aceasta e guvernată de legi, iar la un alt nivel, mult mai important, ea funcţionează ca putere normativă; tocmai economia puterii pe care judecătorii o exercită, şi nu economia

scrupulelor sau a omeniei lor este cea care-i determină să formuleze verdicte „terapeutice" şi să hotărască întemniţări „readaptative". Invers însă, dacă judecătorii acceptă tot mai greu să fie siliţi să condamne de dragul de a condamna, activitatea de judecare s-a amplificat exact în măsura în care puterea normalizatoare a cunoscut o mai mare răspândire. Susţinută de omniprezenţa dispozitivelor de disciplină, spri-jinindu-se pe toate aparaturile carcerale existente, această putere a devenit una dintre funcţiile majore ale societăţii noastre. Judecătorii normalităţii sunt prezenţi peste tot. Trăim în societatea profesorului-judecător, a medicului-judecător, a educatorului-judecător, a „activistului social"-judecător; cu toţii fac să domnească universalitatea normativităţii; şi fiecare, în punctul în care se află, îşi supune corpul, gesturile, comportamentul, conduita, aptitudinile, performanţele acestei puteri a normei. Reţeaua carcerală, în formele ei compacte ori diseminate, cu sistemele ei de integrare, repartizare, supraveghere, observare, a constituit, în societatea modernă, marele suport al puterii normatoare.

5. Ţesătura carcerală a societăţii asigură deopotrivă captările reale ale corpului şi neîncetata lui ţinere sub observaţie; constituie, graţie proprietăţilor ei intrinsece, aparatul de pedepsire cel mai adaptat la noua economie a puterii şi instrumentul de formare de cunoştinţe de care chiar această economie are nevoie. Funcţionarea lui panoptică îi permite să joace acest dublu rol. Prin procedeele lui de fixare, de repartizare, de înregistrare, el a constituit vreme îndelungată una din condiţiile - cea mai simplă, mai frustă şi mai materială, dar poate şi cea mai importantă — de dezvoltare a imensei activităţi de examinare care a obiectivat comportamentul uman. Dacă, după perioada justiţiei „inchizitoriale", am pătruns în epoca justiţiei „examinatorii", dacă, în chip şi mai general, procedura examenului a izbutit să acopere atât de bine întreaga societate şi să facă, în parte, posibile ştiinţele omului, unul din marile instrumente ale acestei reuşite l-au constituit multitudinea şi intersectarea strânsă a diferitelor mecanisme de încarcerare. Nu vreau să afirm că ştiinţele umane provin din închisoare. Dar că ele au putut să se constituie şi să provoace în cadrul epis-temei toate

efectele de răsturnare pe care le cunoaştem se

datorează faptului că au fost susţinute de o modalitate specifică şi nouă de putere: o anumită politică a corpului, un anumit mod de a face docilă şi utilă acumularea de oameni. Aceasta reclama implicarea unor relaţii determinate de cunoaştere în raporturile de putere; cerea o tehnică în care să se întrepătrundă aservirea şi obiectivarea; necesita tehnici noi de individualizare. Reţeaua carcerală constituie una dintre armăturile acestei puteri-cunoaştere care a făcut istoric posibile ştiinţele omului. Omul cognoscibil (suflet, individualitate, conştiinţă, comportament - nu are importanţă aici) reprezintă efectul-obiect al acestei investiţii analitice, al acestei dominaţii-obser-vare.
6. Fapt care explică, desigur, extrema soliditate a închisorii, această minusculă invenţie discreditată totuşi încă de la naştere. Dacă nu ar fi fost decât un instrument de excludere sau zdrobire aflat în slujba unui aparat de stat, ar fi fost mult mai la îndemână să i se modifice formele prea stridente sau să i se găsească un substitut ceva mai onorabil. Dar, afundată în mijlocul dispozitivelor şi strategiilor de putere, ea poate opune celui care ar dori să o transforme o imensă forţă de inerţie. Un fapt e semnificativ: când se pune problema modificării regimului de detenţie, blocajul nu se datorează numai instituţiei judiciare; ceea ce opune rezistenţă nu e închisoarea-sancţiune penală, ci închisoarea cu toate determinările, legăturile şi efectele ei extrajudiciare; închisoarea-releu într-o reţea generală de forme de disciplină şi supraveghere; închisoarea - aşa cum funcţionează ea într-un regim panoptic. Ceea ce nu înseamnă că ea nu poate fi modificată şi nici că este definitiv indispensabilă unui tip de societate precum a noastră. Pot fi, dimpotrivă, observate cele două procese care, în chiar prelungirea proceselor care au făcut închisoarea să funcţioneze, sunt susceptibile să-i restrângă considerabil utilitatea şi să-i transforme funcţionarea internă. Iar aceste procese sunt, fără îndoială, deja în curs. Unul este acela care diminuează utilitatea (sau face să crească inconvenientele) unei delincvente organizate ca ilegalism specific, închis şi controlat; astfel, o dată cu constituirea la scară naţională sau internaţională a unor mari ilegalisme aflate în legătură directă cu aparatele politice şi economice (ilegalisme financiare, servicii de informaţii,

trafic de arme şi droguri, speculaţii imobiliare), este limpede că maniera de lucru oarecum rustică şi bătătoare la ochi a delincventei se dovedeşte ineficientă; sau, la o scară mai redusă, din moment ce prelevarea economică pe plăcerea sexuală se realizează mult mai uşor prin vânzarea de contraceptive sau prin intermediul publicaţiilor, filmelor şi spectacolelor, ierarhia arhaică a prostituţiei îşi pierde o mare parte din vechea ei utilitate. Celălalt proces constă în dezvoltarea reţelelor disciplinare, în sporirea schimburilor dintre acestea şi aparatul penal, în puterile din ce în ce mai considerabile care li se acordă, în transferul din ce în ce mai masiv de funcţii judiciare în direcţia acestora; or, pe măsură ce medicina, psihologia, educaţia, asistenţa, „activismul social" capătă o parte tot mai mare din puterea de control şi sancţionare, aparatul penal va putea, în schimb, să îmbrace caracteristici medicale, psihologice, pedagogice; şi, dintr-o dată, devine mult mai puţin utilă această articulaţie pe care o reprezenta închisoarea pe vremea când, prin decalajul dintre discursul său penitenciar şi efectul de consolidare a delincventei, făcea legătura dintre puterea penală şi puterea disciplinară. în mijlocul tuturor acestor dispozitive de normalizare ce se concentrează, specificitatea închisorii şi rolul ei de articulaţie îşi pierd din rostul lor de a fi. Dacă există o miză politică de ansamblu în jurul închisorii, aceasta nu constă, prin urmare, în a şti dacă închisoarea va fi corectivă sau nu; dacă, în cadrul ei, judecătorii, psihiatrii ori sociologii vor dispune de mai multă putere decât administratorii şi supraveghetorii; la limită, miza nu constă nici măcar în alternativa închisoare sau altceva decât închisoarea. Problema actuală constă mai degrabă în marele avânt al dispozitivelor de normalizare şi în amploarea efectelor de putere pe care

acestea le transmit prin intermediul constituirii de obiectivităţi noi.
în 1836, un cititor scria gazetei *La Phalange:* „Moralişti, filosofi, legiuitori adulatori ai civilizaţiei, iată planul Parisului vostru pus în ordine, iată planul perfecţionat în care toate lucrurile ce se aseamănă sunt strânse la un loc. în centru şi într-o

primă incintă: spitale pentru toate bolile, aziluri pentru toate mizeriile, case de nebuni, închisori, temniţe pentru bărbaţi, femei şi copii. împrejurul primei incinte, cazărmi, tribunale, prefectura de poliţie, locuinţele agenţilor, locurile de eşafod, casa călăului şi a ajutoarelor sale. în cele patru colţuri, camera deputaţilor, camera pair-ilor, Institutul şi Palatul Regelui, în exterior, ceea ce alimentează incinta centrală, comerţul cu înşelătoriile şi falimentele lui; industria şi luptele ei furibunde; presa şi sofismele ei; casele de jocuri; prostituţia, poporul cră-pând de foame ori bălăcindu-se în desfrâu, mereu gata să dea ascultare glasului Geniului Revoluţiilor; bogătanii cei fără de suflet... în sfârşit, războiul încrâncenat al tuturora împotriva tuturor."[1]

Mă voi opri pe acest text anonim. Suntem acum foarte departe de ţara supliciilor, presărată cu roţi, spânzurători, ştreanguri, stâlpi ai infamiei; suntem departe şi de ceea ce visau reformatorii cu nici cincizeci de ani în urmă: o cetate a pedepselor în care mii de mici teatre ar fi oferit fără încetare reprezentaţia multicoloră a justiţiei şi în care pedepsele atent puse în scenă pe eşafoade decorative ar fi constituit bâlciul continuu al Codului Penal. Oraşul carceral, cu „geopolitica" sa imaginară, ascultă de cu totul alte principii. Textul publicat în *La Phalange* aminteşte câteva dintre cele mai importante: că în inima acestui oraş, şi ca şi cum i-ar ţine elementele laolaltă, se află nu „centrul puterii", nu un nucleu de forţe, ci o reţea multiplă de elemente diverse - ziduri, spaţii, instituţii, reguli, discursuri; că modelul oraşului carceral nu este, prin urmare, corpul regelui, cu puterile ce emană din el, nici asocierea contractuală a voinţelor ce ar da naştere unui corp în acelaşi timp individual şi colectiv, ci o repartizare strategică de elemente de naturi şi niveluri diferite. Că închisoarea nu este fiica legilor ori a codurilor, şi nici a aparatului judiciar; că nu e subordonată tribunalului ca instrument docil ori imperfect al sentinţelor acestuia şi al efectelor pe care ar dori să le obţină; că tocmai el, tribunalul, este cel exterior şi subordonat ei. Că, în poziţia centrală pe care o ocupă, închisoarea

1 *La Phalange,* 10 august 1836.

nu e singură, ci legată de o serie întreagă de alte dispozitive „carcerale", aparent diferite unele de altele - dat fiind că sunt destinate să aline, să vindece, să vină în ajutor -, dar care, toate, ca şi ea, tind să exercite o putere de normare. Că elementele pe care se aplică aceste dispozitive nu sunt transgresările în raport cu o lege „centrală", ci, în jurul aparatului de producţie - „comerţul" şi „industria" -, o mulţime întreagă de ilegalisme, cu diversitatea lor de natură şi de origine, cu rolul lor specific în sfera profitului şi soarta diferită impusă de mecanismele punitive. Şi că, până la urmă, ceea ce guvernează toate aceste mecanisme nu este funcţionarea unitară a unui aparat sau a unei instituţii, ci necesitatea unei lupte şi regulile unei strategii. Că, prin urmare, noţiunile de instituţie de represiune, de respingere, de excluziune, de marginalizare nu sunt potrivite pentru a descrie formarea, în chiar inima oraşului carceral, a indulgenţei insidioase, a răutăţilor de nemărturisit, a micilor viclenii, a procedeelor calculate, a tehnicilor şi, la urma urmelor, a „ştiinţelor" ce fac posibilă fabricarea individului disciplinar. în această umanitate centrală şi centralizată, efect şi, deopotrivă, instrument al unor relaţii de putere complexe, alcătuită din corpuri şi forţe aservite prin multiple dispozitive de „încarcerare", din obiecte pentru discursuri care sunt la rândul lor elemente ale aceleiaşi strategii, trebuie să auzim vuietul bătăliei.[1]

Note

I Mettray: comună în regiunea Tours, fostă colonie penitenciară agricolă destinată deţinuţilor tineri şi copii.
II Ernst Heinrich Weber (1795-1878). Fiziolog şi anatomist german. Studiile sale de psihofizică au dus la descoperirea şi formularea celebrelor „legi Fechner-Weber" referitoare la senzaţii.
III In original: *l'archipel carceral.* Deşi, în nota ce încheie capitolul inaugural al cărţii de faţă, Foucault (precaut? prefăcut?) atrăsese atenţia că nu va studia naşterea închisorii „decât în cadrul sistemului penal francez" (deci nici măcar într-un cadru general occidental, în pofida nu

1 întrerup aici cartea de faţă ce trebuie să slujească drept fundal istoric pentru diferite studii asupra puterii de normare şi asupra formării de cunoştinţe în societatea modernă.

puţinelor trimiteri la elemente olandeze, germane, englezeşti şi americane), în acest punct precis dinspre finalul cărţii (deci, „strategic", foarte important), el nu se poate feri să trimită, aluziv, discret, dar cât se poate de limpede, la monumentalul *Arhipelag al Gulagului* de Aleksandr Soljeniţîn, a cărui traducere în limba franceză, sub titlul *L'Archipel du Goulag,* apăruse în 1974, în momentul în care Foucault îşi încheia redactarea cărţii de faţă. Pentru conştiinţa publică franceză şi, în general, vest-europeană, cartea marelui scriitor contestatar rus a reprezentat un şoc şi a avut efectul unei treziri la realitate, spulberând şi ultimele iluzii întreţinute (conştient-inconştient) în privinţa „socialismului real" din ţările estului Europei.
Problema care se pune este însă, în cazul lui Foucault, mult mai importantă, ţinând de însuşi specificul operei acestui autor. Ea a făcut obiectul unui colocviu organizat, în iunie 1993, în Bulgaria, la Sofia, sub titlul *Foucault d'Ouest en Est-Foucault vu de l'Est,* comunicările prezentate cu acea ocazie fiind publicate, în 1994, sub formă de carte *(Michel Foucault*
- *Ies jeux de la verite et du pouvoir. Etudes transeuropeennes,* Presses Universitaires de Nancy). In cadrul acestui colocviu, cercetători, cunoscători şi traducători ai operei lui Foucault, analişti ai regimurilor comuniste veniţi din Franţa, Italia, Bulgaria, Ungaria, Rusia şi România (autorul rândurilor de faţă) şi-au pus problema posibilităţii şi îndreptăţirii utilizării metodelor şi conceptelor foucaldiene — al căror obiect exclusiv îl constituie, în mod declarat, societatea modernă franceză / occidentală
— în analizarea fenomenelor din ţările est-europene sub comunism şi la ieşirea din acesta, prezumţia fundamentală, ce se cere verificată, fiind aceea că, în pofida limitării explicite, exprese chiar, aceste instrumente analitice pot fi extrapolate şi „universalizate" cu succes. în centrul discuţiilor, s-a aflat, fireşte, cartea *Surveiller et punir.* De pe urma acestor discuţii deosebit de aprinse, au avut de câştigat nu numai participanţii din Estul Europei, ci şi cercetătorii francezi ai operei lui Foucault, date fiind nenumăratele şi persistentele *malentendu-uri* pe care opera filosofului francez le-a suscitat în ţara în a cărei limbă şi-a redactat cărţile. O dovadă - dintre multele - a acestei situaţii atipice şi atopice a operei lui Foucault, a paradoxului generat de ea însăşi şi în care se află prinsă, din punctul de vedere al dialogului Est-Vest şi al raportului local-universal o poate oferi şi pasajul următor: „Mi-aduc aminte de o discuţie din septembrie 1977 despre spitalele psihiatrice «speciale» din URSS, discuţie la care participau Michel Foucault, Raymond Aron, Eugene Ionesco, Vladimir Bukovski şi cu mine (între alţii), la Paris, la muzeul Guimet, unde ni se pusese, prin amabilitatea gazdelor, o întreagă sală la dispoziţie. La un moment dat, Michel Foucault, fără îndoială excedat de analizele repetate ale sistemului concentraţionar sovietic, ale «închiderii» în societatea comunistă (singura caracterizată de sus în jos şi lateral prin „închidere" foucaldiană), a explodat pur şi simplu afirmând că am face mai bine să abordăm şi să luptăm deopotrivă contra «gulagului» occidental, îndemnul cădea cum nu se poate mai prost în prezenţa unui om tocmai scăpat din gulag - Bukovski - şi care a izbucnit într-un hohot nebun de râs, în momentul în care Ionesco a întrebat cu voce groasă, peste capetele tuturor, dacă nu cumva îl înşală auzul!" (Jean-Franţois Revel, *Le Regain*

democratique, Fayard, Paris, 1992, p. 178; *s.m.,* B.G. în româneşte: J.-F. Revel, *Revirimentul democraţiei,* traducere de Dan C. Mihăilescu, Editura Humanitas, 1995, pp. 146-147).
Problema ultimă care se pune — pe care însă nu o pot discuta aici (am încercat să fac acest lucru, pornind tocmai de la citatul de mai sus, în comunicarea pe care am prezentat-o la colocviul amintit, cf. *Entre panop-tisme et cartografie. Exercices de Foucault-Sophie,* în culegerea citată, pp. 75-86) - este, prin urmare, aceea a diferenţelor şi asemănărilor funcţionale dintre capitalism şi comunism din punctul de vedere al cuplu-lui*putere-cunoaştere* şi din acela al tezei foucal-diene conform căreia, fundamental, primordial, puterea *produce* şi abia în al doilea rând *reprimă* individualitatea sau, mai exact, nu o reprimă decât producând-o („fabricând-o"), *obiectivând şi subiectivizând* (conform dublei semnificaţii a substantivului *sujet* în franceză: „subiect" şi „supus") simultan şi în egală măsură „natura" umană în conformitate cu o „economicitate" internă. Astfel privit, comunismul ar putea fi interpretat, alături de capitalism, ca o variantă „masificată" a acestuia, ca un caz particular-limită al problematicii moderne comune a complexului *putere-cunoaştere,* ca un „capitalism monopolist de (partid şi de) stat", în care nivelul de individualizare al subiecţilor istorici este unul cât mai general, abstractizat-mascat sub forma partidului-stat. O analiză pe baza conceptelor şi metodelor elaborate de Foucault ne-ar putea ajuta şi în

înțelegerea a ceea ce am convenit să numim, aici și acum, „tranziție": ce fel de indivizi a produs puterea comunistă, prin ce metode (dacă ele diferă esențial de cele aplicate în societăți reputat democratice), cine au fost „partenerii" care au exercitat puterea etc.
Altfel spus, compararea amănunțită a „arhipelagului Gulag" cu „arhipelagul carceral", a efectelor de putere din societățile occidentale și din cele răsăritene (cu diferențele de mentalitate și de religie respective), a tipurilor de *indivizi și de individualități* (colective, suprapersonale) corespunzătoare ne-ar putea duce la concluzia că ruperea în două, vreme de jumătate de secol, a continentului european a fost mult mai puțin importantă decât s-a crezut, comunismul constând, poate, în nimic mai mult decât într-o imitație masificată, absolutizată, prin izolare, a capitalismului, o ducere până la ultimele consecințe a unor tendințe profunde ale acestuia din urmă în condiții de „laborator": două ramuri ale unui același „arbore genealogic", două „straturi" dintr-un unic „soclu arheologic", două configurări înrudite (prin opoziție politic impusă) ale aceleiași „episteme" a modernității. Două „traduceri" ale Identicului.
IV Fontevrault: veche abație, de bărbați și de femei, în apropiere de Saumur, fondată în 1115, unde a luat naștere un ordin călugăresc ce a cunoscut o oarecare răspândire în Spania și Anglia, înainte de a fi suprimat în 1792.
V Petit-Bourg: localitate în Guadelupa.
VI Ostwald: comună din departamentul Bas-Rhin, la 7 km de Strasbourg.
VII Neuhof: foburg muncitoresc din sudul orașului Strasbourg, în Alsacia.
VIII Tarare: mic centru textil în munții Beaujolais.

ermitajul pe un munte
, denumit Saint-Pnvat.

Trei decenii de la *ediția princeps* „Cheia franceză"

„Nu-mi mai vorbiți despre Marx! Nu mai vreau să aud pomenindu-mi-se niciodată despre acest domn. Adresați-vâ celor care și-au făcut o meserie din asta. Care sunt plătiți pentru asta. Care sunt funcționarii afacerii âsteia. Eu am terminat definitiv cu Marx."
(M. Foucault în 1975, cu ocazia unei demonstrații în fața ambasadei Franței din Paris, pentru eliberarea din detenție a unor militanți antifranchiști citat de Claude Mauriac, *Le Temps immobile,* voi. III, p. 581.)

Intelectualul specific, filosof-anchetator și jurnalist

Această nouă preocupare mi s-a ivit ca o adevărată soluție la saturația pe care o simțeam față de faptul literar.
(Scrisoare)
în martie 1969, Michel Foucault publicase *Arheologia cunoașterii:* lucrare de metodă și de bilanț (acela al primei etape, cea „literară" și mai cu seamă „arheologică" a operei sale, începută cu *Istoria nebuniei* și încununată de *Cuvintele și lucrurile),* sinteză aridă și decepționantă pentru unii, dar care marca demarcarea tranșantă a lui Foucault față de structuralismul comun, acela al unei imanențe pur simbolice, și depășirea acestuia spre materialitatea lucrurilor și a faptelor, corpuri și instituții.
Asemeni tuturor gânditorilor autentici, așa cum îi va plăcea să spună lui Deleuze, citându-1 pe Leibniz, exact când se credea

ajuns la loc sigur, în port, Poucault se trezește azvârlit, ca de o tornadă, la loc în larg.
în aprilie 1970, devine profesor la College de France, călătorește, așa cum va face toată riața, mult, după Mai '68 situația era pretutindeni agitată, capii mișcărilor extremiste de stânga (unele dizolvate de guvern, precum Stânga Proletară, maoist-non-leni-nistă) se aflau încarcerați, unii făceau greva foamei cerând să li se recunoască statutul de deținuți politici. închisorile erau în fierbere, atât în Franța, Germania sau Italia, cât și în Statele Unite.
La 8 februarie, mai mulți intelectuali, profesori, filosofi, istorici, sociologi, avocați, medici, jurnaliști, scriitori etc, printre care Daniel Defert, P. Vidal-Naquet, J.-M. Domenach (directorul revistei *Esprit),* J. Ranciere, J.-A. Miller, R. Castel, H. Cixous, G. Deleuze, creează așa-numitul GIP: *Groupe d'information sur Ies prisons* (Grupul de informare cu privire la închisori). Sediul acestui grup se află acasă la Foucault, pe rue de Vaugirard, lângă grădina Luxembourg.

In GIP (...) nici un fel de organizaţie, de şef, facem cu adevărat totul ca să rămână o mişcare anonimă care nu există decât prin cele trei litere ale numelui său. Toată lumea poate să vorbească. Oricine ar fi cel care vorbeşte, el nu vorbeşte pentru că ar avea un titlu sau un nume, ci pentru că are ceva de spus. Singurul cuvânt de ordine este: „Daţi cuvântul deţinuţilor!".
(1972)
GIP este, prin urmare, un grup informai şi non-ierarhic de experţi revoltaţi aparţinând celor mai diverse domenii. Activitatea acestui grup constituie terenul practic care va pregăti elaborarea cărţii *A supraveghea şi a pedepsi.* Dar filosofia sa este una cu totul aparte.
Foucault acceptă să conducă anchetele despre situaţia deţinuţilor din penitenciare, dar respinge modelul „tribunalului popular" propus de Sartre, în care acesta urma să joace rolul de „procuror". Militantismul - de fapt, „umanismul pragmatic" (cum 1-a numit un comentator) al lui Foucault, este unul cu totul special, nou, care a fost însă, la fel ca şi multe dintre operele sale, prost, greşit, răuvoitor înţeles. Foucault respinge postura metafizic-marxistă, „revoluţionară", *de purtător de cuvânt* şi de *reprezentant* al cuiva. Rolul pe care el înţelege să şi-1 atribuie este acela al intelectualului redefinit ca anchetator punctual şi ca filosof-jurnalist.

Rolul unui „apărător al universalului" (cum va spune P. Bourdieu) în sânul particularului.
Sunt intolerabile: tribunalele, poliţiştii, spitalele, azilurile, şcoala, serviciul militar, presa, televiziunea, statul.
(GIP, *Enquete dans vingt prisons,* Champ libre, 1971)
Deci şi statul, dar şi mass-media, în egală măsură: *închiderea* cercului digestiv, social-„hermeneutic", al informaţiei.
Nu mă interesează deţinutul ca persoană. Mă interesează tacticile şi strategiile de putere care subîntind şi susţin această instituţie paradoxală (...) care e închisoarea.
(1976)
Iată, aşadar, „structurile coborând în stradă". Pentru ce anume luptă şi se agită Foucault? Pentru transparenţă, pentru circulaţia informaţiei, pentru reintroducerea în câmpul de bătălie al discursului şi al dezbaterii publice a cunoştinţelor marginalizate, excluse, reprimate, descalificate. Meta-acţiune, deci: Foucault caută să reamenajeze spaţiul public, să-1 protejeze de confiscări, puterea nu se deţine, ci se exercită, se negociază şi se dispută neîncetat, circulă. Puterea-stat tinde să blocheze tocmai jocul puterii-societate, să facă imposibilă (re)disputarea lui permanentă, monopolizează politicul sustrăgându-1 societăţii civile.
Am ţinut întotdeauna să nu joc rolul intelectualului-profet, care le spune dinainte oamenilor ce trebuie să facă şi le prescrie cadrele de gândire, obiective şi mijloace pe care le-a scos din propriul său creier, lucrând închis la el în birou, printre cărţi. Mi s-a părut că munca unui intelectual, a ceea ce eu numesc un „intelectual specific", constă în a încerca să desprindă, în puterea lor de constrângere, dar şi în contingenţa formării lor istorice, sistemele de gândire care acum ne-au devenit familiare, care ne par evidente şi care fac corp comun cu percepţiile, atitudinile şi comportamentele noastre. După care trebuie să lucrăm în comun cu practicieni, nu doar pentru a modifica instituţiile şi practicile, ci pentru a reelabora formele de gândire.
(1983)
în primăvara anului 1971, GIP strecoară clandestin în închisori o serie de *chestionare* care să provoace şi să faciliteze *informaţiile-armă* deţinute de către deţinuţi, dar care sunt ţinute „la secret"

de către autorităţi (dublu refulate, aşadar: faţă de societate şi în raport cu indivizii înşişi pe care ele se produc, din care decurg şi din care sunt extrase, indivizi „subiectivaţi" — supuşi de putere pentru a nu se autosubiectiva: indivizi-închisori de sine şi adevăruri *deţinute).* Pe baza unor astfel de chestionare, GIP va elabora şi va publica patru *anchete: Enquete dans vingt prisons {Anchetă în douăzeci de închisori)* — 1970; *Enquete dans unprison modele: Fleury-Merogis (Anchetă într-o închisoare model: Fleury-Merogis)* - 1971; *L'assassinat de G. Jackson* (Asasinarea lui G. Jackson) -1971; *Suicides dans Ies prisons en 1972 (Sinucideri în închisori în decursul anului 1972)* - 1973.
„Capii" GIP-ului sunt interpelaţi de mai multe ori de către poliţie ca „agitatori", dar în urma acţiunilor sale, grupul devine popular în închisori, iar presa cotidiană şi radiourile sunt autorizate în incinta locurilor de detenţie. Se discută despre abolirea *cazierului penal* („cariera delincventă" despre care va

vorbi Foucault în *A supraveghea...)* şi mai ales a *pedepsei cu moartea.* Autoritățile pretind că tocmai acțiunile GIP-ului ar fi provocat intensificarea revoltelor din penitenciare.
în paralel, ca „militant şi profesor la College de France", aşa cum îi place să se autointituleze, Foucault deschide marele şantier al cursurilor şi seminariilor sale, care, prin „anchete istorice" de data aceasta (tocmai în aceste cursuri va face Foucault legătura, scurtcircuitările sale „genealogice" dintre istorie şi actualitate, ca „ontologie critică a noastră înşine", cum avea să spună în 1984, în *Ce sînt Luminile?),* urmăresc să retraseze multiplele genealogii ale *normei* în societatea contemporană. Studiind discipline judiciar-„umaniste" umile, confuze, cu statut ambiguu, „de graniță", precum *psihiatria penală,* de pildă, prin inventarea cărora *puterea politică de a pedepsi* îşi deleagă „ştiințific" responsabilitatea deciziilor, dar îşi înăspreşte concomitent acțiunea, care devine astfel „întemeiată", creând „arhipelagul" instituțiilor car-cerale, spitalele şi azilurile ce se adaugă, de fapt, într-o progresie metonimică, închisorii, multiplicând-o, diseminând-o în corpul social, Foucault continuă altfel, „neromantic" („Ar fi o iluzie să credem că nebunia — sau delincventa, sau crima — ne vorbesc dintr-o exterioritate absolută... Marginea e un mit. Rostirea exteriorului este un vis pe care nu încetăm să-1 reluăm"; 1976), *Istoria nebuniei,* pregătind *A supraveghea şi a pedepsi.* Opera e relansată, gândirea se reia pe sine, opera, din nou, în alt larg.
Se opune însă şi soluției *teroriste* ca răspuns la abuzurile autorităților. Tot în 1971, închiriază pe banii săi marea sală pariziană de la Mutualite, şi tot pentru a *da cuvântul* unor foşti

deținuți şi familiilor unor actuali deținuți: abia apoi „voi scrie -declară el — propria mea carte" despre închisori. Fiecare trebuie să vorbească în nume *propriu,* să-şi poarte *propria* sa luptă (modelul partinic fiind, asftel, abolit), dar acestea trebuie să fie şi să rămână tot timpul *posibile:* pentru asta luptă Foucault. Relația socială este *putere,* generează putere, puterea este strict *relațională* şi non-substanțială, dar puterea produsă de/ca societate este etatizată, monopolizată, sustrasă („nu există stat, nu există decât o permanentă etatizare", va spune el într-o scrisoare privată. Societatea civilă trebuie să-şi reaproprieze în permanență infra-politicul generator de putere. Acesta este „structuralismul" depăşit şi împlinit în materialitate şi imanență, acela al corpurilor, al practicilor şi al dispozitivelor, pe care îl propune şi în baza căruia acționează (gândeşte, scrie, predă, intervine) Foucault: *crato-structuralism genealogic.*
Cărțulia pe care aş vrea s-o scriu despre sistemele disciplinare mi-ar plăcea să poată fi de folos unui educator, unui gardian, unui magistrat, unui disident. Nu scriu pentru un public, scriu pentru utilizatori, nu pentru cititori.
(1974)
Nu mă interesează să scriu decât în măsura în care scrisul se încorporează în realitatea unei lupte, ca instrument, tactică, luminare. Cărțile mele aş vrea să fie ca nişte bisturie, cocteiluri Molotov sau galerii de mină, şi să se carbonizeze după folosire asemeni unor focuri de artificii.
(1975)
GIP-ul devine model pentru alte grupuri (din domeniul sănătății, de pildă), după care, în decembrie 1972, se autodizolvă. „Tornada" suflă din nou. Foucault se pregăteşte să iasă, iar, în alt larg. în 1973, el demarează, în paralel, cursul despre „Societatea punitivă", dar continuă şi să distribuie manifeste pe marile bulevarde pariziene, încheind totodată şi o primă redactare a cărții *A supraveghea şi a pedepsi* şi neoprindu-se din călătorit, la Montreal şi la Rio de Janeiro. In 1974, la preşedinția Republicii Franceze este ales Valery Giscard d'Estaing, cu care, în ciuda dorinței acestuia şi a eforturilor de intermediere depuse de câtiva prieteni, Foucault va refuza să se întâlnească. Tot în 1974, este publicată traducerea franceză a *Arhipelagului Gulag* a lui Soljenițîn. în martie 1975 - adică în urmă cu 30 de ani - apare,

la Editura Gallimard, *A supraveghea şi a pedepsi. Naşterea închisorii.*
Naşterea şi renaşterea închisorii
Discursul meu este, fireşte, un discurs de intelectual, şi, în această calitate a sa, el funcționează în rețelele puterii instituite. Dar o carte este făcută pentru a servi unor utilizări nedefinite de către cel care a scris-o. Cu cât vor exista mai multe utilizări noi, posibile, neprevăzute, cu atât voi fi mai mulțumit.

Toate cărţile mele, indiferent că e vorba de *Istoria nebuniei* sau de aceasta, sunt, dacă vreţi, nişte mici cutii cu scule. Dacă oamenii binevoiesc să le deschidă, să se servească de o frază, de o idee, de o a.naliză ca de o şurubelniţă ori ca de „o cheie franceză" *[un desserre-boulon]* pentru a scurtcircuita, a descalifica, a distruge sistemele de putere, inclusiv, eventual, pe cele din care înseşi cărţile mele se trag... ei bine, e cu atât mai bine!
(1975)
A supraveghea şi a pedepsi este o carte cu poze. Care chiar alege să aşeze pe primul loc, în deschidere, nişte imagini. Imaginea -arhivă mută - e primă, iniţializatoare, declanşatoare.
Sub titulatura neutră de „Ilustraţii", Foucault-regizorul, Foucault-arhitectul (cel atât de interesat de „altfel de spaţii şi de organizarea infracratică a spaţiilor urbane) îşi începe cartea cu un montaj, cu un „dispozitiv" de gravuri, care se deschide şi se încheie, în buclă, cu aceeaşi reprezentare. Prin toate circulă însă transversal, „invizibilă deşi neascunsă", *disciplina, normalizarea* factice, pur contingenţă, lege derivată abuziv din conjunctural. Reflecţia ne este trezită, activată prin văz: imaginile sunt concepte virtuale, *in nuce;* arată totul, dar nu spun nimic. Din suita acestor imagini lipseşte doar „vechiul regim" al pedepsirii, reprezentarea, singura cu adevărat spectaculoasă, vizibilă, fastuoasă, a *supliciilor,* cu care, în schimb, brutal, se va deschide textul. în acest „film", tocmai trecerea de la *societatea de pedepsire* la *societatea^ de normalizare, supraveghere şi disciplinare* nu este figurată. In acest gol se va instala şi se va dezvolta însă cartea ca atare, textul care succede „albumului cu poze". După *imagini, enunţurile.* Ce se vede şi ce se scrie. Să ne aducem aminte de *Aceasta nu este o pipă.*

Dar ce vrea până la urmă Foucault cu această carte? Ce propune, de fapt, el? Ce urmăreşte? Să înlocuiască închisoarea, ca formă eminentă şi privilegiată de puniţie, cu altceva, cu alte forme de pedepsire, să ofere alternative la detenţie?
Nici pomeneală. închisoarea a fost selectată istoric şi este selectată, euristic, ca obiect de studiu de către Foucault, tocmai în calitatea ei de *matrice generativă* a disciplinarizării sociale polimorfe, omniprezente, ale cărei întruchipări se ocultează „relaţional" în mod reciproc.
Dar care este, totuşi, *gândirea penală* a lui Foucault (dacă va fi existând, coerent, una), din moment ce problema reformării/înlocuirii/depăşirii istorice a închisorii ca formă de penalitate e una falsă şi interesat amăgitoare (reuşind să ţină până şi problematizarea, gândirea critică în captivitate)?
Conform sintezei încercate recent de un comentator (Francois Boullant, *Michel Foucault et Ies prisons,* Paris, PUF, 2003), şi pornind de la o apoftegmă a lui Nietzsche, mult îndrăgită de Foucault, conform căreia „Societăţile noastre nu mai ştiu, astăzi, ce înseamnă a pedepsi", „utopia penală" a lui Foucault vizează limitarea sistemului judiciar doar la acordarea şi aplicarea pedepselor, a unor pedepse „debarasate strict, golite cât mai minuţios cu putinţă de orice referinţă la caracter şi la comportament, readusă între marginile înguste ale unei penalităţi axiologic neutre" *(op. cit.,* p. 118). Pedepsire, aşadar, neobeccariană a *actelor,* fără extindere (des)calificantă asupra indivizilor, disociere a *pedepsirii* de *reeducarea* cu care, de la Platon încoace, aceasta este intim, până la confuzie, asociată, „pedepse fără valoare morală şi terapeutică", „decriminalizare şi depenalizare a anumitor delicte" *(ibid.),* transformarea închisorii într-o zonă de drept şi, „împotriva lui Paul Ricoeur", discreditarea „ideii conform căreia sistemul penal nu poate fi interpretat decât din perspectiva unei teorii a culpabilităţii" *(ibid.).*
Foucault acuză, de fapt, valoarea istorico-tactică a justiţiei, marea şi infinit particularizabila *derivă constitutivă* a sistemului juridico-penal, adevărat cal troian prin intermediul căruia puterea polimorf-creatoare se insinuează, material, în corpuri, de unde *programează* în totalitate umanul socializat, creând amplasamente pentru captaţii şi „obiectivări" insidioase, care de care mai „ştiinţifice": panoptism deopotrivă intern şi extern, infrastructural şi totalizator, „transparentizare" a omului de către om şi recompunere a lui ca angrenaj eficient, producător de putere în beneficiul puterii.

Postpanoptism. Imperiul imanenţei
„Noi nici nu ştim ce poate un corp", îi plăcea lui Deleuze să insiste citând *Etica* lui Spinosa. *A supraveghea şi a pedepsi* demonstrează, cu asupra de măsură, infinitul mărunt a ceea ce se *poate face* cu un corp. Căci, la Foucault, puterea „demetafizi-cizată", desubstanţializată, este vicleană, rapace, avidă, şmecheră, profitoare, meschină - dar *inventivă* şi *creatoare.* Şi are oroare de vid, de interstiţii rămase neocupate, avansând segmentar, relaţional, ateleologic.

Există, astăzi, după părerea mea, un prestigiu atât de mare al demersurilor de tip freudian, încât, foarte des, analizele textelor istorice îşi iau drept ţel să studieze „ne-spusul" discursului, „refulatul" şi „inconştientul" sistemului. Este bine să abandonăm această atitudine şi să ne dovedim în acelaşi timp ceva mai modeşti şi mai scormonitori. Căci dacă priveşti documentele, eşti surprins să vezi cinismul cu care burghezia secolului al XlX-lea spunea foarte exact ceea ce făcea, ceea ce urma să facă, şi de ce. Pentru ea, ca deţinătoare a puterii, cinismul reprezenta o formă de orgoliu. Iar burghezia nu este nici tâmpită, nici laşă, decât cel mult în ochii naivilor. Este inteligentă şi temerară. A spus cât se poate de clar ce anume voia.
A regăsi acest discurs explicit presupune, fireşte, să părăseşti materialul universitar şi şcolar al „marilor texte". Nu la Hegel sau la Auguste Comte vorbeşte burghezia în mod direct. Alături de aceste texte sacralizate, o strategie absolut conştientă, organizată şi calculată, se poate citi cât se poate de clar într-o masă de documente necunoscute care constituie discursul efectiv al unei acţiuni politice. Logicii inconştientului trebuie, aşadar, să-i substituim o logică a strategiei. Privilegiului acordat în momentul de faţă semniflcantului şi lanţurilor sale trebuie să-i substituim tacticile cu dispozitivele lor.
(1975)
Problema cu adevărat utilă, care se pune, nu este şi nu a fost nici o clipă, aceea de a-1 comenta, de a-1 *interpreta,* mai mult sau mai puţin academic, pe Foucault. Ci de a vedea cum şi mai ales dacă analizele sale mai pot fi utilizate şi astăzi, când foarte mulţi (începând, şi încă de foarte devreme, cu „postmodern"-esenţia-lizantul Baudrillard, continuând cu filosofi conservatori de calibre mai degrabă modeste şi sfârşind cu vulgata politico-mediatică de toate coloraturile) declară închisă, din punct de vedere istoric,

„epistema"-Foucault, iar modernitatea reflecţiilor, temelor şi obiectelor sale (transversale) de studiu, dizolvată, lichidată de postmodernitate. Inactual, prin urmare, Foucault?
Mi-am făcut o obligaţie din a mă lega de preocupările timpului nostru. (...) încerc întotdeauna să tratez un subiect care să poate fi de folos unui număr cât mai mare de oameni. Le furnizez nişte instrumente pe care ei să le poată utiliza apoi aşa cum vor crede de cuviinţă în propriile lor domenii, indiferent că sunt psihiatri, psihologi, medici, studenţi sau mai ştiu eu ce.
(1975)
Discuţia, de fapt, e enormă, pe cât de vastă, pe atât, de multe ori, de prost formulată: postmodernul *înlocuieşte* modernul?
Ca oameni moderni, ca produse, aşadar, contingente ale „mobilizării infinite" (P. Sloterdijk), care a reprezentat proiectul global al modernităţii, ne tragem cu toţii din închisori. Iar închisoarea nu reprezintă decât figura literal şi amăgitor localizată a unei generalizate individualizări prin disciplinare şi (auto)control, în lumina şi sub ochiul, fie şi „spart", al puterii polimorfe. A unui „continuum carceral": aziluri, spitale, cazărmi, ateliere, uzine, şcoli. Şi (de pildă) birouri, cu „cultura" lor „organizaţională" (birocratizarea analizată de Weber, dar nevizitată şi de Foucault).
Disciplinarizarea, azi, se *mondializează,* atingând însăşi lumea-cadru. Iar panoptismul a devenit planetar, deci cu atât mai difuz, mai „invizibil, deşi neascuns", mai insesizabil: mediu însuşi de viaţă. Trăim într-un *Panopticon* inversat, dez-arhitecturat, ateritorializat: spectatori imobilizaţi de fluxul de ştiri şi de cunoştinţe, pe care nu mai trebuie să-i închidă nimeni, dat fiind că evaluăm în *câmp.* Foucault trebuie *extins* şi *generalizat* ca atitudine critică şi ca mod de operare *în sânul puterii.* închisoarea a „dispărut" pentru a se relansa şi mai eficient, iar *biopolitica,* despre care Foucault va vorbi spre sfârşitul vieţii, a devenit, astăzi, *industrializare* a vieţii prin tot felul de „sinteze", simbolice, dar tot mai materiale. Iar cât priveşte puterea, aceasta a devenit pur *extractivă:* pentru ea, omul, individualizat ca individ şi ca societate de către modernitate, a devenit indiferent, inutil, simplă „resursă". Forţa îi este extrasă ca „zăcământ", după care este prelucrată sintetic, devenind putere ce îi e aplicată remunerativ, sub formă de „cadre", ca „încadrare".

în imperiul puterii, Foucault ne învaţă să luptăm împotriva *transcendenţei* contingente a unora asupra altora. „Republica" imanenţei se dovedeşte însă, conform pesimismului radical al lui Foucault, imposibilă. Putem încerca, cel mult, insule de *auto-individualizare de sine* pe marea putere, în aerul ei hrănitor. Mai nimerit ar fi, prin urmare, să spunem, deşi aparent contradictoriu, *imperiu al imanenţei,* traversat şi frământat permanent, susţinut spasmodic, de irepresibile şi compulsive ispite de

transcendere, chiar fără de transcendenţă.
Umorul lui Foucault face omul modern, fie el dominat sau dominator, de râs, altfel însă decât Freud, de exemplu.
Inutilul
Nimeni nu are dreptul să spună: „Revoltaţi-vă în numele meu, căci este vorba despre eliberarea finală a tuturor oamenilor". Dar nu sunt de acord nici cu cel care ar spune: „Inutil să vă răzvrătiţi, întotdeauna va fi la fel". Nu-i poţi face legea celui care îşi riscă viaţa în faţa unei puteri. Au sau nu oamenii dreptate să se revoLte? Să lăsăm chestiunea deschisă. Oamenii se răzvrătesc, e un fapt; şi tocmai prin acest gest subiectivitatea (nu aceea a marilor oameni, ci a oricui) pătrunde în istorie şi îi dă suflu. Un delincvent îşi pune viaţa în cumpănă împotriva unor pedepse abuzive; un nebun nu mai rezistă să tot fie închis şi decăzut din drepturi; un popor refuză regimul care-1 oprimă. Asta nu-1 face nevinovat pe primul, nu-1 vindecă pe al doilea şi nici nu-i asigură celui de-al treilea un viitor luminos. Nimeni, de altfel, nu este obligat să le fie solidar. Nimeni nu este obligat să considere că aceste glasuri confuze cântă mai bine ca altele şi că enunţă adevărul ultim. Este de-ajuns ca ele să existe şi să aibă contra lor tot ce se încăpăţânează să le reducă la tăcere pentru ca să aibă vreun sens să le-asculţi şi să încerci să-nţelegi ce vor să spună. Chestiune de morală? Poate. Chestiune de realitate însă, în mod sigur. Deziluziile toate ale istoriei nu cântăresc nimic: tocmai pentru că există astfel de glasuri, timpul oamenilor nu are forma evoluţiei, ci pe acela al „istoriei".
Acest principiu este inseparabil de un altul: întotdeauna este periculoasă o putere pe care un om o exercită asupra unui alt om. Nu spun că puterea este, prin însăşi natura sa, un rău; spun doar că puterea, prin mecanismele ei, este infinită (ceea ce nu vrea să însemne că ar fi şi atotputernică, dimpotrivă). Pentru a o îngrădi, regulile nu sunt nicicând îndeajuns de

stricte; pentru a o priva de toate ocaziile de care, neîntârziat, ea profită, niciodată principiile universale nu sunt îndeajuns de stricte. Puterii trebuie întotdeauna să-i fie opuse legi de neîncălcat şi drepturi fără restricţii.
(...)să fii respectuos atunci când o singularitate se răzvrăteşte, şi intransigent în clipa când puterea încalcă universalul. Alegere simplă, dar treabă dificilă: căci trebuie în acelaşi timp să pândeşti, puţin sub istorie, ceea ce o întrerupe şi o frământă, şi să veghezi, puţin înapoia politicii, asupra a ceea ce, necondiţionat, se cuvine s-o limiteze. La urma urmelor, asta e treaba mea; nu sunt nici primul, nici singurul care o face. Dar eu am ales-o.
(1979)
„Inutil să ne răzvrătim?" Niciodată! Dacă, aşa cum susţine (şi demonstrează) Foucault, puterea modernă are întotdeauna nevoie să individualizeze şi să subiectiveze umanul pentru a putea să domine, pentru a se înzestra cu mecanisme şi viaţă proprie, niciodată nu este inutil să ne răzvrătim, nu este niciodată inutil să facem, tocmai, jocul puterii relansând jocul, păstrându-1 deschis, interzicându-i puterii propria sa pretenţie autodistructivă la absolut şi re-„negociind-o" la bază, în jos.
Dar în lumea actuală, a unei inutilităţi crescânde a omului, mai este oare la fel de util să ne răzvrătim, jocurile din nou (auto)-revoluţionare ale puterii mai continuă ele oare să se relanseze prin refuzul opus puterii care tinde permanent să devină „absolut absolută", în momentul când puterea însăşi se retrage din joc şi când, pe zi ce trece, tot mai mulţi devenim inutili pentru constituirea puterii? (Aici, discuţia ar trebui relansată din perspectiva a ceea ce Hardt&Negri numesc, deleuzian-spinozian, „puterea constituantă".)
In epoca modernă, încă mai împărţeam privilegiul de a ocupa, ca subiecţi egal supuşi, dacă nu turnul central al utopiei panoptice, măcar polul opus al acestei construcţii perfecte, inelul circular al dispozitivului vizibilităţii sociale şi crato-poietice „clare şi distincte'^ formând o adevărată „bulă" a puterii şi împreună cu puterea. In clipa de faţă însă, mi se pare că am trecut în non-teritoriul de importanţă strict-tehno-metafizică pe care Bentham îl numea „spaţiu gol", „gol intermediar", „vid anular" sau *„dead part"* al edificiului social mondializat. Până ieri mai eram încă actori, chiar şi ca simple rotiţe, ai puterii, „partenerii" ei social-ontologici. Astăzi, în schimb, am devenit mai degrabă mediul vitros de trecere şi de propagare a luminii, orbitoare-orbite, a Cunoaşterii

Absolute, o masă compactă şi densă de invizibilitate transparentă. Un strat viu, inteligent şl omniprezent, de non-subiecţi electrificaţi, *scurtcircuitaţi* în permanenţă. Inutilii Marii Opere.
Am fost cu toţii eliberaţi de putere. Acum, a venit timpul să ne inventăm altfel decât prin recursul la şiretlicurile trecutului. Să ne răzbunăm de această eliberare printr-o adevărată libertate, ca şi cum

nimeni nu ne-ar mai pândi: globul ocular, ochiul puterii este acum lumea însăşi, rotindu-se în jurul ei înseşi, pe loc. Am devenit vizibilitatea şi chiar condiția de vizibilitate şi de enunțabilitate a lucrurilor. Nu, ca în trecut, spectatori sau actori, cum încă ne mai place să credem, ci, mult mai modest, teatre, focare sau doar foaiere ale lumii.

Puterea ne-a integrat organic. Nu mai vrea nimic de la noi. Poate cel mult *din* noi, înțeleşi tot mai mult ca „substrat", ca „viață nudă" (cum ar spune Giorgio Agamben), ca „materie" şi ca „resursă" pentru subiectivări proliferant paraumane: mixturi tehnorganice cu care facem deja - deşi ni se pare că noi ne folosim, doar, de ele — societate. Abia în acest sens s-ar cuveni înțeleasă, poate, imaginea finală, atât de intens dezbătută şi chiar diabolizată, din *Cuvintele şi lucrurile,* conform căreia omul reprezintă efectiv o configurație recentă, dar deja promisă deschiderii spre alte configurații de forțe, altor „noi alianțe" cu Exteriorul.

Bogdan GHIU

Cuprins

în Colecția „Studii",
seria „Studii socio-umane" au apărut:

Jean Baudrillard, Marc Guillaume, *Figuri ale alterității*
Jean Starobinski, *Melancolie, nostalgie, ironie*
J.L. Austin, *Cum să faci lucruri cu vorbe*
Jacques Derrida, *Credință şi Cunoaştere. Veacul şi Iertarea*
Georges Bataille, *Suveranitatea*
Dominique Schnapper, *Comunitatea cetățenilor. Asupra ideii*
moderne de națiune I.M. Lotman, Cultură şi explozie Jorn Riisen, Hans-Klaus Keul, Adrian-Paul Iliescu
(coordonatori), *Drepturile Omului la întâlnirea dintre culturi* Mircea Flonta, Hans-Klaus Keul, Jorn Riisen (coordonatori),
Religia şi societatea civilă Gaston Bachelard, *Poetica spațiului* Gaston Bachelard, *Poetica reveriei*
Jean Frantois Mattei, *Barbaria interioară. Eseu despre*
imundul modern

în curs de apariție:

Adolf Muschg, *Ce este european?*

Contravaloarea timbrului literar se depune în contul Uniunii Scriitorilor din România, nr. 2511.1-171.1/ROL, deschis la BCE, Filiala Sector 1, Bucureşti.
Editura Paralela 45
Piteşti, jud. Argeş, cod 110174, str. Frații Goleşti 128-130; tel./fax: (0248)63.14.39; (0248)63.14.92; (0248)21.45.33; e-mail:

redactie@edituraparalela45.ro
Bucureşti, cod 71341, Sector 1, Piaţa Presei Libere nr. 1,
Casa Presei Libere, corp C2, mezanin 6-7-8;
tel./fax: (021)317.90.28;
e-mail: bucuresti@edituraparalela45.ro
Cluj-Napoca, jud. Cluj, cod 400153,
str. Ion Popescu-Voiteşti 1-3, bl. *D,* se. 3, ap. 43;
tel./fax: (0264)43.40.31;
e-mail: depcluj@edLturaparalela45.ro

COMENZI - CARTEA PRIN POŞTĂ
EDITURA PARALELA 45
Piteşti, jud. Argeş, cod 110174, str. Fraţii Goleşti 128-130 Tel./fax: 0248 214 533; 0248 631 439; 0248 631 492.
E-mail: **comenzi@edituraparalela45.ro**
sau accesaţi **www.edituraparalela45.ro** Condiţii;
• rabat între 5% şi 25%;
• taxele poştale sunt suportate de editură;
• plata se face ramburs, la primirea coletului.
Tiparul executat la tipografia Editurii Paralela 45

„ *Toa te cărţile mele, indiferen tcâe vorba* delstorianebuniei *sau de aceasta, sunt, dacă vreţi, nişte mici cutii cu scule. Dacă oamenii binevoiesc să le deschidă, să se servească de o frază, de o idee, de o analiză, ca de o şurubelniţă ori ca de o «cheie franceză», pentru a scurtcircuita, a descalifica, a distruge sistemele de putere, inclusiv, eventual, pe cele din care Înseşi cărţile mele se trag... ei bine, ecuatâtmaibine!"O* 975)

Problema cu adevărat utilă care se pune nu este, şi nu a fost nici o clipă, aceea de a-l comenta, de a-l *interpreta* pe Foucault. Ci de a vedea cum şi mai ales dacă analizele sale mai pot fi utilizate şi astăzi, când foarte mulţi declară închisă, din punct de vedere istoric,„epistema"-Foucault, iar modernitatea reflecţiilor, temelor şi obiectelor sale (transversale) de studiu, dizolvată, lichidată de postmo-dernitate. Inactual, prin urmare, Foucault?

Bogdan GHIU

ISBN 973-697-417-0
948362 016718 >